

ସମାଜସ୍ବର ସ୍ବରୂପ

ଡକ୍ଟର ଅକ୍ଷୟ ନାୟକ

ସମୀକ୍ଷା ସଂଗ୍ରହ

ଡକ୍ଟର ଅର୍ଚ୍ଚନା ନାୟକ

ପ୍ରକାଶକ :

ପ୍ରାଚୀ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ

ବିନୋଦ ବିହାରୀ, କଟକ-୨

ସମୀକ୍ଷା ସଂଚୟନ

ଲେଖିକା :

ଡକ୍ଟର ଅର୍ଚ୍ଚନା ନାୟକ

ପ୍ରକାଶକ :

ଶ୍ରୀ ଗଙ୍ଗାଧର ତ୍ରିପାଠୀ

ପ୍ରାଚୀ ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠାନ

ବିନୋଦବିହାରୀ, କଟକ-୭୫୩୦୦୨

ପ୍ରଥମ ସଂସ୍କରଣ—୧୯୯୭

ମୁଦ୍ରଣ : ଗୀତାଞ୍ଜଳ ପ୍ରେସ୍

ଅଲିଶାବଜାର, କଟକ-୨

ମୂଲ୍ୟ : ଟ ୪୦-୦୦

SAMIKHYA SANCHAYAN

Writer :

Dr. Archana Nayak

Publisher :

Sri Gangadhar Tripathy

PRACHI SAHITYA PRATISTHAN

Binodbehari, Cuttack-753002

First Edition— 997

Printed at:

Gitanjali Press

Cuttack-753002

Price :

Rupees Forty Only

ମୋ ଭାଇ ବଶିଷ୍ଠ ବୈଜ୍ଞାନିକ

ଡ. ସଂଗ୍ରାମ କେଶରୀ ନାୟକଙ୍କୁ

ଶ୍ରଦ୍ଧା ଓ ସମ୍ମାନ ସହ ନବେଦିତ

ସୂଚୀପତ୍ର

ବିଷୟ	ପୃଷ୍ଠା
୧ । ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ : ଏକ କାବ୍ୟକ ମୂଲ୍ୟାୟନ	୧
୨ । ଚର୍ଯାପଦ : ଏକ ଭିନ୍ନ ଦୃଷ୍ଟି	୧୭
୩ । ମଧୁସୂତ୍ରୀୟ ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟ ଓ ଅଂଶିକା ବିଳାସ	୨୭
୪ । ମଧୁସୂଦନଙ୍କ କବିତାରେ ଜାତୀୟତାବାଦୀ ଚେତନା	୪୩
୫ । ସୀତା ବନବାସ : ଏକ ଅନୁଶୀଳନ	୫୦
୬ । ସିଦ୍ଧ କବି ଗୋପବନ୍ଧୁ	୫୮
୭ । ଓଡ଼ିଆ କବିତାରେ ଶିବଚେତନା	୭୨
୮ । ଓଡ଼ିଆ ଉପନ୍ୟାସରେ କେତୋଟି ବିଶିଷ୍ଟ ନାୟା ଚରିତ୍ର	୯୦
୯ । ମନୋଜ ଦାସଙ୍କ ଗଳ୍ପ ମାନସ	୧୨୭

ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ :

ଏକ କାବ୍ୟକ ମୂଲ୍ୟାୟନ

ଦ୍ଵାଦଶ ଶତକର ଉତ୍କଳୀୟ କବି ଜୟଦେବ ଥିଲେ ବିଚିତ୍ର କଲ୍ଲୋକର ଶୃଙ୍ଗାରରଙ୍ଗର ବିଦଗ୍ଧ କବି । ସୃଷ୍ଟିକ୍ଷମ ପ୍ରତିଭାର ଅଧିକାରୀ ତାଙ୍କର ମୋହନ ଲେଖନୀରୁ ଲଳିତକାନ୍ତ ପଦାବଳୀ ସମୂହରେ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରିଥିଲା ନବରସମଣ୍ଡିତ ସରସଶୃଙ୍ଗାରର ରସୋର୍ତ୍ତାର୍ଣ୍ଣ କଳାକୃତି ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ । କୃଷ୍ଣ ରାଧାଙ୍କୁ ନାୟକ ନାୟିକା କରି ଆରମ୍ଭରୁ ଶେଷପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏହି ଖଣ୍ଡ ବା ଗୀତିକାବ୍ୟଟି ସମ୍ପୋଗ ଓ ବିପ୍ରଲମ୍ବ ଶୃଙ୍ଗାରର ମଦନମହୋତ୍ସବ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ରସାପ୍ଳୁତ ହୋଇଉଠିଛି ।

ପ୍ରେମ ଓ ଶୃଙ୍ଗାର ସବୁ ସାହିତ୍ୟରେ ସବୁ କାଳରେ ନାନା ବିଚିତ୍ର ବର୍ଣ୍ଣବିଳାସ ମଧ୍ୟରେ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରିଛି । ଭାରତୀୟ ସାହିତ୍ୟର ସର୍ବପ୍ରାଚୀନ ରୂପ ବୈଦିକ ଋତନାରେ ପୁରୁରବା ଓ ଉର୍ବଶୀଙ୍କ ପ୍ରସଙ୍ଗରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ପାଲି, ପ୍ରାକୃତ ଓ ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟରେ ଲିଖିତ କାବ୍ୟ, ରୂପକ, ଶତକ ଓ ଅନ୍ୟ ଗାଥା ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରେମ ଓ ଶୃଙ୍ଗାରର ରସସିନ୍ଧୁ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ଘଟିଛି । ପ୍ରାକୃତରେ ରଚିତ ଗାନ୍ଧୀୟଭସର ଓ ସଂସ୍କୃତରେ ରଚିତ ମେଘଦୂତ, ରତ୍ନସୁଦାନ, ଅମରୁଣତକ, ଶୃଙ୍ଗାରଶତକ, ଚୌରପଞ୍ଚାଶିକା ଓ ଆତ୍ମୀୟପ୍ରଣବୀ ପ୍ରଭୃତି ଖଣ୍ଡକାବ୍ୟ ବା ଗୀତିକାବ୍ୟର ପରମ୍ପରା ପ୍ରତି ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲେ ଜଣାଯାଏ ମଣିଷର ସାଧାରଣ ପ୍ରେମାନୁଭୂତିର ଚିତ୍ର ଏଥିରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଛି । କାବ୍ୟକାରମାନେ ଦେହ ଓ ଆତ୍ମାକୁ ମିଳିତ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଦେହ ଉପରେ ହିଁ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦେଇଛନ୍ତି । ଫଳରେ ଦେହଜ ଅନୁଭବମାନ ହିଁ ଲୌକିକ ସ୍ତରରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି । ଅଧିକାଂଶ କାହିଁକି ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ ଏହି ପ୍ରକାର ରଚନାରେ ପ୍ରେମର ମହାର୍ଦ୍ଦ ସୃଷ୍ଟି ଅନୁଭୂତି କାମଶୃଙ୍ଗାରରେ ପରିଣତ ହୋଇଛି ଏବଂ ନାଶ୍ଵ ଦେହର କାମୋଦ୍ଦୀପକ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଚିତ୍ରିତ ହୋଇଛି କାବ୍ୟରୂପ । କାବ୍ୟଜଗତର ପ୍ରକୃତି ମଧ୍ୟ ମାନବିକ ଭାବାବେଗର ସମ୍ଭାବନା ଭାବରେ ଶୃଙ୍ଗାରକ ରୂପ ଧାରଣ କରିଛି । ନଦୀ ମଧ୍ୟ ବିବୃତଜୟନା ନାଶ୍ଵ ସଦୃଶ

ପ୍ରତ୍ୟୟମାନ ହୋଇଛି । ଆଲଙ୍କାରକ ଭାବରେ କବିତାଗୁଡ଼ିକର ଯେତେପ୍ରକାର ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଗଲେ ମଧ୍ୟ ଏଥିରେ ଶୃଙ୍ଖାରାତ୍ମକ ଭାବାବେଗର ସ୍ଥୂଳ ଓ ମାର୍ଜିତ ରୂପର ବୈଚିତ୍ର୍ୟମୟ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ଦର୍ଶିତ ମାତ୍ର ।

ସାଧାରଣ ନରନାରୀ ପରବର୍ତ୍ତେ ଉପାସ୍ୟ ଦେବତାଙ୍କ ଲୀଳାବିଳାସର ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ମଧ୍ୟ ଭକ୍ତି ଓ ଶୃଙ୍ଖାରରସର ଏକାଘ୍ରତା ସଫଟିତ ହୋଇଯାଇଛି । ବିଶେଷ ଭାବରେ କୃଷ୍ଣଲୀଳା ସମ୍ପର୍କିତ ରଚନାମାନର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ମୂଲ୍ୟ ଯାହା-ହେଉନା କାହିଁକି ରସସାହଚର୍ଯ୍ୟରେ ତା'ର ରହିଛି ବିଶେଷ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ଭୂମିକା । ଏହି ପରମ୍ପରାର ପ୍ରଥମ ରଚନା ଭାବରେ ଲୀଳାଶୁକ ହିନ୍ଦୁମଙ୍ଗଳଙ୍କର ‘କୃଷ୍ଣକର୍ଣ୍ଣାମୃତ’ କାବ୍ୟଟିକୁ ଶୃଙ୍ଖାରାତ୍ମକ ଶାବ୍ଦି ଓ ଭକ୍ତିଚନ୍ଦ୍ରାୟତାର ଏକ ଉତ୍କଳ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇପାରେ ।

ଏହି ପରମ୍ପରାର ଅନ୍ୟତମ ସଫଳ କୃତି ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ—କୃଷ୍ଣଲୀଳାର ଏକ ତମଜାର କାବ୍ୟକ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି । ଏଥିରେ କୃଷ୍ଣଭକ୍ତିର କଥା ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏହା ବୃନ୍ଦାବନରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଗୋପାଙ୍ଗନା ଓ ରାଧାଙ୍କୁ ନେଇ ଅନୁଷ୍ଠିତ ବାସନ୍ତୀରାସଲୀଳାର ଏକ ଶୃଙ୍ଖାରାଧର୍ମୀ ରଚନା ।

ଉତ୍କଳରେ ଦ୍ଵାଦଶ ଶତକ ବେଳକୁ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କୁ କୃଷ୍ଣ ସ୍ଵରୂପ ଜ୍ଞାନ କରାଯାଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ ରାଧାଙ୍କ କଥାର ଉଲ୍ଲେଖ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ଭଗବତରେ ପ୍ରକାଶିତ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମୁଖରେ ‘ସୋଳ ସହସ୍ର ଗୋପନାଶ୍ରମରେ ବଢ଼ିଲେ ତପ କରି । ମୁଁ ତାଙ୍କ ପୁରାଣିକ ଆଶ୍ରମରେ ମୋର ଭକ୍ତ ବଢ଼ାସି ।’ ନ୍ୟାୟରେ ଗୋପାଙ୍ଗନାମାନେ ହିଁ ଥିଲେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଶରତରାସର ନାୟିକାବୃନ୍ଦ, ରାଧା ନ ଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଜୟଦେବ ତାଙ୍କର ଗୀତଗୋବିନ୍ଦରେ ଗୋପୀମାନଙ୍କ ସହିତ ମୁଖ୍ୟ ନାୟିକା ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି ରାଧାଙ୍କୁ । ରାଧା ଓ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କୁ ଅଭିନ୍ନ ମନେ କରାଯାଇଥିବାରୁ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦରେ ମା-ଧବ ବା ଲକ୍ଷ୍ମୀପତି ନାରାୟଣଙ୍କୁ ରାଧାଙ୍କ ସହିତ ଯୋଡ଼ି ଦିଆଯାଇଛି । ଦ୍ଵାଦଶ ଶତକରୁ ହିଁ ବଡ଼ମନ୍ଦିରରେ ମାହାଶା ବା ଦେବଦାସୀମାନେ ପ୍ରତ୍ୟହ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ଗାନ କରି ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର ମନୋରଞ୍ଜନ କରି ଆସୁଥିଲେ ।

କେତେକ ସାହିତ୍ୟ ସମାଲୋଚକଙ୍କ ମତରେ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ ଏକ ଗ୍ରାମ୍ୟ ରୂପକ । କାହା ମତରେ ଏହା ଏକ ଗୀତିକାବ୍ୟ ଓ କାହା ଦୃଷ୍ଟିରେ ଏହା ଗୀତିକାବ୍ୟ ଓ ନାଟକର ଏକ ମଧ୍ୟବର୍ତ୍ତୀ ସୃଷ୍ଟି । ଆଠ ଆଠ ପଦରେ ଏହା ରଚିତ ହୋଇଥିବାରୁ ଏହାକୁ ଅଷ୍ଟପଦୀ ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଏ । ଏହି ମୁକ୍ତକ

କାବ୍ୟଟିରେ ସଜ୍ଜୀତ, ଗନ୍ଧ୍ୟ ଓ ପଦ୍ୟର ମଞ୍ଜୁଳ ସମାବେଶ ଦୃଷ୍ଟି । ତେବେ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ କାବ୍ୟର ଏକ କାବ୍ୟକ ମୂଲ୍ୟାୟନ ପାଇଁ ଏହାର କଥାବସ୍ତୁର ସଜ୍ଜୀକରଣ କୌଶଳ, ବର୍ଣ୍ଣନାବିଳାସ, ରୂପଚର୍ଯ୍ୟା, ରସ ପ୍ରଣ୍ୟାସନ, କାନ୍ତକୋମଳ ପଦାବଳୀ ଓ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟବୋଧର ସମ୍ୟକ୍ ଆଲୋଚନା ଆବଶ୍ୟକ ।

ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର କଥାବସ୍ତୁ କବି ଭଗବତ, ବ୍ରହ୍ମବୈବର୍ତ୍ତ ସୁରାଣ ଓ ହରିବଂଶ ପ୍ରଭୃତି ବିଷ୍ଣୁକୃଷ୍ଣ ସମ୍ପର୍କିତ ଗ୍ରନ୍ଥରୁ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ସମ୍ଭୂତ ଭାଷାରେ ରଚିତ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କାବ୍ୟ ସମୂହରେ ଯେପରି ବିବିଧ ଘଟଣା, ବହୁ ଚରିତ୍ର ଓ ବିଭିନ୍ନ ରସର ସମାବେଶ ଦୃଷ୍ଟିଥାଏ, ତାହା ଏହି କାବ୍ୟରେ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ଏଥିରେ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ମିଳନ, କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅନ୍ୟ ନାରୀ ପ୍ରତି ଆସକ୍ତଜନିତ ରାଧାଙ୍କର ଅଭିମାନ ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାଧାଙ୍କ ମାନଭଞ୍ଜନ ପ୍ରଭୃତି କେଲଟି ମାତ୍ର ଘଟଣା ଉପରେ କାବ୍ୟର ବିସୟବସ୍ତୁ ଆଧାରିତ ହୋଇଛି । ତେଣୁ କଥାବସ୍ତୁଗତ ବୈଚିତ୍ର୍ୟର ଅଭାବ ଏଥିରେ ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ତେବେ କବି ଜୟଦେବଙ୍କର ସମସାମୟିକ ଓ ପରବର୍ତ୍ତୀକାଳର କବିମାନେ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର କଥାବସ୍ତୁ ଓ ବର୍ଣ୍ଣନାବିଳାସ ଦ୍ଵାରା ବହୁ ଭାବରେ ପ୍ରଭାବିତ ହେବାର ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଏ । କୃଷ୍ଣଲୀଳାସୂକ ଏହି ସାଧାରଣ କଥାବସ୍ତୁକୁ କବି ଅତି ନାଟକୀୟ ଭାବରେ ଉପସ୍ଥାପନ କରିଛନ୍ତି ।

ବସନ୍ତରୁତୁର ଆଗମନରେ ଧରଣୀ ସୁସଜ୍ଜିତା ହୋଇଉଠିଛି ବିଚିତ୍ରବର୍ଣ୍ଣା ପୁଷ୍ପସମୂହରେ । ଧୀର ସୁଗନ୍ଧିତ ମଳୟସମୀରଣର ସଞ୍ଚାର, କୋକିଳର କୁହୁ କୁହୁ ଧ୍ଵନି, ବହୁଜାକୁଲର କାକଲି ଓ ମଧୁପର ଗୁଞ୍ଜନରେ ଆମୋଦିତ ହୋଇ-ଉଠିଛି ବନଭୂମି । କୃଷ୍ଣମିଳନ କାମନାରେ ଖୋପସୁରର ନାରୀମାନେ ଉନ୍ନତ ହୋଇ କୁଞ୍ଜବନକୁ ଧାଇଁ ଆସିଛନ୍ତି ।

କୃଷ୍ଣପ୍ରିୟା ରାଧାଙ୍କ ପ୍ରାଣ କୃଷ୍ଣମିଳନ ଲାଗି ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇଉଠିଛି । ପ୍ରିୟତମଙ୍କୁ ସନ୍ଧାନ କରି କରି ସେ ପହଞ୍ଚିଛନ୍ତି କୁଞ୍ଜବନରେ ଏବଂ ଆବିଷ୍କାର କରିଛନ୍ତି ତାଙ୍କର ପ୍ରାଣପ୍ରିୟଙ୍କୁ ଅନ୍ୟନାରୀର ବାହୁପାଶରେ । ବହୁ ନାରୀଙ୍କ ଗହଣରେ କୃଷ୍ଣ ମୁଗ୍ଧ ବିହ୍ୱଳ ହୋଇ କେଲି କରୁଥିବାର ଦେଖି ରାଧା ଫେରି ଆସିଛନ୍ତି ଅଭିମାନରେ । ସେ ଅଭିମାନର ଯନ୍ତ୍ରଣା ମର୍ମେ ମର୍ମେ ଅନୁଭବ କରିଛନ୍ତି ସେ । କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଶଠତା, ପ୍ରବଞ୍ଚନା ତାଙ୍କର ହୃଦୟକୁ କର୍ତ୍ତିତ କରି ଦେଇଛି । କିନ୍ତୁ ସେହି ଶଠକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିଦେବା, ସେହି ପ୍ରବଞ୍ଚକର ଯୁକ୍ତିକୁ ଦୂରେଇ ଦେବା ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସମ୍ଭବ ହୋଇନାହିଁ । ସେ ବିରହରେ

ତାପିତା ହୋଇଛନ୍ତି ଅନ୍ଧରହୁ ଓ ନିଜ ପ୍ରାଣସଙ୍ଗି ନା ନିକଟରେ ନିଜ ଅନ୍ତରର କଥା ବ୍ୟକ୍ତ କରି ଦେଇଛନ୍ତି । ସେ କୌଣସି ଉପାୟରେ ହେଉପରେ ସେ ଗୃହାନ୍ତ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଫେରିପାଇବାକୁ ।

ଗୋପାଙ୍ଗନା ମେଳରେ ରାସନୀତା କରୁଥିବା କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମନରେ ହଠାତ୍ ଜାଗ୍ରତ ହୋଇଛୁ ରାଧାଙ୍କର ସ୍ମୃତି । ରାଧାମୁଖସଂଭୋଜର ସ୍ମୃତିରେ ସେ ଅସ୍ଥିର ହୋଇ ଉଠିଛନ୍ତି । କୃଷ୍ଣଙ୍କର ବିରହ ବ୍ୟଥା ସବୁ ଆନନ୍ଦକୁ ବଳିପଡ଼ିଛି । ବିଷୟ ମନରେ ହରି, ପ୍ରିୟାକୁ ମନାଇବାର ଉପାୟ ଚିନ୍ତାରେ ମଗ୍ନ ରହିଥିବାବେଳେ ରାଧାଙ୍କର ସଙ୍ଗୀ ପ୍ରବେଶ କରି ବିରହଣୀ ରାଧାଙ୍କର ମାନସିକ ଓ ଶାରୀରିକ ଲେଶର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛି । ସେ କପରି କେବଳ ହରିଙ୍କର ନାମକୁ ଦିନରାତି ଜପାମାଳି କରିଛୁ ଓ ତାଙ୍କର ଦର୍ଶନ ପାଇଁ ମାତ୍ର ନିଜର ପ୍ରାଣରକ୍ଷା କରିଛୁ, ସେସବୁର ଏକ ମାର୍ମିକ ବିବରଣୀ ପ୍ରଦାନ କରିଛୁ ।

ଶ୍ରୀମତୀଙ୍କର ବିରହବିଧୂର ଅବସ୍ଥା ଶ୍ରବଣ କରି ପ୍ରଭୁ ବ୍ରଜସୁନ୍ଦର ଦୂତା ନିକଟରେ ରାଧାଙ୍କ ସହିତ ମିଳନର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବା ପାଇଁ ସବିନୟନ ନିବେଦନ କରିଛନ୍ତି ।

ଦୂତା ନିକଟରୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଆଗ୍ରହ କଥା ଶ୍ରବଣ କରି ରାଧା କପଟ ଉଦାସୀନତା ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସୁଖୀ କୁଞ୍ଜବନରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଅପେକ୍ଷାରେ ବାସକସକ୍ତା ନାୟିକା ରାଧା ଚରମ ଉତ୍ତଣରେ ସମୟ ବିତାନ୍ତି । ଅଥଚ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଆଗମନର କୌଣସି ସୂଚନା ନାହିଁ । ଏଣେ ବନଭୂମିକୁ ଉଲ୍ଲୁଲ କରି ଚାଲି ଉଡ଼ିବ ହୁଏ । ବୃନ୍ଦାବନର ଶ୍ୟାମଲଗ୍ରୀ ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନାରେ ପରିପ୍ଳାବିତ ହୋଇ ଅପୂର୍ବ ଶୋଭା ଧାରଣ କରେ । ରାଧାଙ୍କର ଅପେକ୍ଷା ବର୍ଷ ହୋଇଯାଏ । ଦନଶ୍ୟାମ ଅନ୍ୟ କେଉଁ ନାରୀର ବାହୁବନ୍ଧନରେ ଥିବାର ଆଶଙ୍କା କରି ରାଧାଙ୍କ ମନରେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ ନାନା ଆଶଙ୍କା, ଶେଦ ଓ ଚିନ୍ତା, ମୁହୂର୍ତ୍ତକୁ ଦୀର୍ଘାୟ ତାଙ୍କର ହୃଦୟରୁ ଉଠିଆସେ । ସେହି ଶଠ ପ୍ରଣୟୀର ମୁହଁ ନ ଗୁଞ୍ଜିବା ପାଇଁ ସେ ଶପଥ କରିପକାନ୍ତି କିନ୍ତୁ ଶ୍ୟାମ ଚିନ୍ତାରୁ ତାଙ୍କର ମୁକ୍ତି କାହିଁ !

ଉପେକ୍ଷିତା, ଝଣ୍ଡିତା ନାୟିକା ରାଧା ରାତି ପାଞ୍ଚ ଆସିବା ବେଳକୁ ଦେଖନ୍ତି ଶ୍ୟାମ ତାଙ୍କ କୁଞ୍ଜରେ ପ୍ରବେଶ କରି ତାଙ୍କର ଆଖିକୁ ବୁଜି ଧରିଛନ୍ତି । ହୋଧରେ ତାଙ୍କ ହାତକୁ ରାଧା ହଟାଇ ଦେଇ ଦେଖନ୍ତି ସବାଙ୍ଗରେ ଅନ୍ୟନାରୀ ସମ୍ବୋଗର ସମସ୍ତ ଚିହ୍ନମାନ ଧାରଣ କରି କୃଷ୍ଣ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ପ୍ରଚଣ୍ଡ

ନୋଧରେ ରାଧା ତାଙ୍କର ଏ ପ୍ରକାର ଲହାଞ୍ଜ ଆଦରଣ ଲାଗି ଭର୍ତ୍ତିନା କରିଛନ୍ତି ଓ ତାଙ୍କୁ ଦୂର କରି ଦେଇଛନ୍ତି ।

ମଦନପୀଡ଼ିତା, ରତିସୁଖବଞ୍ଚିତା କଳହାନ୍ତରାତା ରାଧାଙ୍କୁ ସଖୀ ପ୍ରବୋଧନା ଦେଇଛି । କୃଷ୍ଣ ପୁଣି ଫେରି ଆସିଲେ ତାଙ୍କୁ ଯେପରି ରାଧା ଆଦରରେ ଗ୍ରହଣ କରିବେ ସେଥିପାଇଁ ପରାମର୍ଶମାନ ଦେଇଛି ।

ସଖୀ କଥା ମାନ ପ୍ରଦୋଷ କାଳରେ ରାଧା ଅଭିସାରିକା ବେଶରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିକଟକୁ ଗମନ କରିଛନ୍ତି । ପ୍ରିୟତମାର ମାନଭଞ୍ଜନ ଲାଗି ସକଳପ୍ରକାର ଚାଟୁବାଣୀ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି କୃଷ୍ଣ । ଏପରିକି ରାଧାଙ୍କ ନିକଟରେ, ‘ଦେହ ପଦ-ପଲ୍ଲବ ମୁଦାରଂ’ ‘ପରି ପ୍ରତିବାକ୍ୟ କହୁ ତାଙ୍କୁ ରତିଦାନ ପାଇଁ ସମ୍ମତ କରିଛନ୍ତି ।

କୃଷ୍ଣଭିଳାଷିଣୀ ରାଧା ନିଜର ଅଙ୍ଗୀକାର ଦେବାରେ ଆଉ ଅଧିକ ବିଳମ୍ବ କରିନାହାନ୍ତି । କାମଶାସ୍ତ୍ରରେ ଚର୍ଚ୍ଚିତ ରତିବିଧାର ସକଳ ଶାସ୍ତ୍ର ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଯାଇଛି ଦୁହେଁଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ । ରତିକ୍ଳାନ୍ତ ରାଧାଙ୍କ ଅନୁରୋଧରେ କୃଷ୍ଣ, ରତିକାଳରେ ରାଧାଙ୍କର ଅଙ୍ଗଭ୍ୟାସ ଅଳଙ୍କାର ଓ ବସ୍ତ୍ରଭୂଷଣ ପ୍ରଭୃତିରେ ପୁଣି ତାଙ୍କୁ ସଜାଇ ଦେଇଛନ୍ତି ।

ଏହିଠାରେ କାବ୍ୟର ଉପସଂହାର କରିଛନ୍ତି କବି । ଏକ ବୈଚିତ୍ର୍ୟସ୍ଥାନ କଥାବସ୍ତୁକୁ ପ୍ରେମିକା ନାରୀର ମାନସିକ ଉଦ୍‌ବେଳନ, ଉତ୍କଂଠା, ଆଶା ନିରାଶା, ପ୍ରଶଂସା, ବିଫଳତା, ବିସାଦ, ବିଳାପ, ନୋଧ, ହନନ, ଅଭିମାନ ଓ ଅଧୀରତାର ଚମତ୍କାର ଚିତ୍ର ଦେବା ସଙ୍ଗେ ଅସ୍ତ୍ର ନାୟିକାର ବିଭିନ୍ନ ବିଶ୍ୱବର ମନୋଜ୍ଞ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି କାବ୍ୟଟିକୁ ନାଟକୀୟ କରିବା ସଙ୍ଗେ ରସୋତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ କରି-ପାରିଛନ୍ତି । ଦୀର୍ଘ ସମାପ୍ତ ଓ ବହୁଳ ଅଳଙ୍କାର ପ୍ରୟୋଗ ପରିବର୍ତ୍ତେ ସରଳ ଭରଳ କାନ୍ତକୋମଳ ପଦାବଳୀ ମାଧ୍ୟମରେ କରାଯାଇଥିବା ବର୍ଣ୍ଣନା ପାଠକର ଅଧିକ ଦୃଢ଼ଯୁଗ୍ମାସ୍ତ୍ର ହୋଇ ପାରିବ । ବିଷୟବସ୍ତୁର ନାଟକୀୟ ଗମ ଅଗ୍ରଗତି, ଲଳିତ ଶବ୍ଦ ସଂଯୋଜନା ଓ କାଳଜୟୀ ସାଙ୍ଗୀତିକତା ଜୟଦେବଙ୍କର ବହୁ ଅନୁଗାମୀ ଗୃହି କରିଥିଲେ । ତେଣୁ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ଅନୁରୂପ ବହୁ କାବ୍ୟ ରଚନା ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ହୋଇଥିବା ଦେଖାଯାଏ ।

ଏହି ଗୀତି କାବ୍ୟଟିରେ ମାଳବ ଗୁଣରେ ରଚିତ ଦଶାବତାର ବର୍ଣ୍ଣନା ଏକ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ଦିଗ । ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଗୌଡ଼ୀୟ ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କର କୃଷ୍ଣପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଓ ଉତ୍କଳୀୟ ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କର ଜଗନ୍ନାଥ ମୁଖ୍ୟ ଏବଂ ସମନ୍ୱୟ-ବାଦୀଙ୍କର ଜଗନ୍ନାଥ ଓ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଏକ ବୋଲି ପ୍ରତିପାଦନ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା

କାବ୍ୟମାନଙ୍କରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । କବି ଜୟଦେବଙ୍କର ରଚନାରେ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଧାର୍ମିକ ମତବାଦର ଗୁରୁତ୍ୱ ପ୍ରତିପାଦନର ଚେଷ୍ଟା କରାଯାଇ ନାହିଁ । ତାଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ କେହି ପରମ ଭଗ୍ନ ବା ଅନ୍ୟ କେହି ଖୋଲ କଳାରୁ ଏକ କଳା ନୁହନ୍ତି ବରଂ ପ୍ରତିଟି ଅବତାର ଏକ ଓ ଅଭିନ୍ନ ସତ୍ତ୍ୱ । ସେହି ଏକ ଭଗ୍ନର କେବେ ମାନ ରୂପରେ ଅପହୃତ ବେଦ ଉଦ୍ଧାର କରନ୍ତି କେବେ ରସାତଳଗାମୀ ଧରଣୀକୁ କଢ଼ିପ ରୂପରେ ନିଜର ପୃଷ୍ଠଦେଶରେ ଧାରଣ କରି ରକ୍ଷା କରନ୍ତି । ସେହି ଭଗ୍ନର କେବେ ଭକ୍ତର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ରକ୍ଷା କରିବାକୁ, ଭଗ୍ନଶୟ ମହୁମା ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବାକୁ, ବ୍ୟଭିଚାରକୁ ଦଣ୍ଡ ଦେବାକୁ ନୃସିଂହ ରୂପ ଓ ରାମ ରୂପ ଧାରଣ କରନ୍ତି; ପୁଣି କେବେ ବ୍ୟକ୍ତିର ଔଚିତ୍ୟ ଅହଂକାରକୁ ଦମନ କରିବାକୁ ଆବିର୍ଭୂତ ହୁଅନ୍ତି ବାମନ ରୂପରେ । ସେ ପୁଣି ହଳ ଧାରଣ କରି ଭୂମି କର୍ଷଣ କରନ୍ତି, ପୃଥିବୀକୁ ଶସ୍ୟଶାମଳା କରିବାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସୃଷ୍ଟି କରନ୍ତି ତ କେବେ ଧର୍ମ ନାମରେ ଯଜ୍ଞ ନାମରେ ଅସଂଖ୍ୟ ନିଶ୍ଚୟ ପଶୁ ବଳିର ଘୋର ବିରୋଧ କରି ଗୁରୁ ରୂପରେ ଅହଂସା ଧର୍ମ ପ୍ରସାର କରନ୍ତି । ଯେଉଁ ଭଗ୍ନର ସୃଷ୍ଟିର କାରଣ, ଯେଉଁ ଭଗ୍ନର ସୃଷ୍ଟିର ପାଳନ କର୍ତ୍ତା, ସେହି ଭଗ୍ନର ପୁଣି କଲ୍ପା ରୂପରେ ଦୁଷ୍ଟ ସହାର କରିବା ପାଇଁ ଆଗେଇ ଆସନ୍ତି ।

କୃଷ୍ଣଭକ୍ତ କବିଙ୍କର କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଧର୍ମ ମତବାଦର ସଂକୀର୍ତ୍ତନ ନ ଥିଲା । ଏକ ଉଦାର ବ୍ୟାପକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣରୁ ସେ ଭଗ୍ନଶୟ ମହୁମାର ଉପଲବ୍ଧ କରନ୍ତି ।

ବର୍ଣ୍ଣନାବିଳାସର ଚମତ୍କାରତା ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି କବିଙ୍କର ବସନ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନା, ରୂପତୟୀ ଓ ପରବେଶ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ । କାବ୍ୟରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ବସନ୍ତରାସ ବର୍ଣ୍ଣନାର ପ୍ରଥମ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ କବି ଜୟଦେବ । ଭାଗବତ ଓ ପଦ୍ମ ପୁରାଣ ପ୍ରଭୃତି ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବୈଷ୍ଣବ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଶରତ ରାସ ପ୍ରସଙ୍ଗ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଥିବା ବେଳେ ଜୟଦେବ ବସନ୍ତ ଋତୁକୁ ହିଁ ରସଶେଖରଙ୍କର ରାସଫିୟା ପାଇଁ ଉପଯୁକ୍ତ ମନେ କରନ୍ତି । ଗୀତାରେ ଭଗବାନ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ କହୁଛନ୍ତି “ମାସାନାଂ ମାର୍ଗଶୀର୍ଷୋଽହଂ ଋତୁନାଂ କୁସୁମାକରଃ” । ଏହି ଋତୁ ପ୍ରକୃତିକୁ ଦିଏ ଅପୂର୍ବ କାନ୍ତି ଅଭିନବ ରୂପ ସମ୍ପଦ । ଜଳ ସ୍ଥଳ ଆକାଶରେ ଖେଳିଯାଏ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ମଧୁର ଲହରୀ । ବସନ୍ତ କାଳରେ ମଦନ ପୂଜା ସହୃଦ ଶୃଙ୍ଗାରକ ଭାବନା ସଫଳିତ ଥିବାରୁ ଏହି ଋତୁ ହିଁ ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କର ମିଳନ ଲାଗି ଉତ୍କୃଷ୍ଟ କାଳରୂପେ ବିବେଚିତ ହୋଇଛି ।

ରତ୍ନରାଜ ବସନ୍ତର ଆଗମନରେ ଶୁଧାଞ୍ଜର ମାନସିକ ତଥ୍ୟାବସ୍ଥା ବୃଦ୍ଧି ପାଇଛି । କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଘନ ସାମ୍ନିୟ ଲାଭ କରିବା ପାଇଁ ସେ ଅଧୀର ଭାବରେ ଘୋର ବନ ମଧ୍ୟରେ ତାଙ୍କୁ ସନ୍ତାନ କରି ଚାଲିଛନ୍ତି । ଏହି ସମୟରେ ଜଣେ ସହୃଦୟ ଶୁଧାଞ୍ଜ ଏକ ଅଭିନବ ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖାଇବା ପାଇଁ ବୃନ୍ଦାବନର ଅନ୍ୟତ୍ରକୁ ତାଙ୍କ ନେଇ କହିଛନ୍ତି—

ଲଳିତଲବଙ୍ଗଲତାପରଶୀଳନ କୋମଳ ମଳୟସମୀରେ
ମଧୁକର ନିକର କରଂବତ କୋକିଳ କୁଜିତ କୁଞ୍ଜ କୁଟୀରେ ।
ବହୁରତି ହରିରହ ସରସ ବସନ୍ତେ,
ନୃତ୍ୟତି ଯୁବତି ଜନେନ ସମଂ ସଂଖି ବିରହଜନସ୍ୟ ଦୁରନ୍ତେ ।

(୧ମ ସର୍ଗ/୨୮)

ଅର୍ଥାତ୍—ଦେଖ ସଖୀ, ମଳୟ ସମୀର ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗରୁ ଧୀରେ ଧୀରେ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇ ଲଳିତ ଲବଙ୍ଗଲତାର କୋମଳ ତନ୍ମୁକୁ କିପରି ଆଦରରେ ଆଲିଙ୍ଗନ କରୁଛି । ମଧୁପର ଗୁଞ୍ଜନ ଓ କୋକିଳର କୁହୁ କୁହୁ ଡାଳରେ କୁଞ୍ଜବନ ମୁଖରତ ହୋଇଉଠୁଛି । ଏହି ନବବସନ୍ତ କାଳରେ ନନ୍ଦପୁତ ଯୁବତି ମାନଙ୍କ ସହିତ ଶୁସନ୍ଦୀତ୍ରାରେ ବିଭୋର ହୋଇଛନ୍ତି । କେବଳ ବିରହଜନମାନେ ହିଁ ବସନ୍ତକାଳରେ ସନ୍ତାପିତ ହୁଅନ୍ତି ।

ବାସନ୍ତର ପ୍ରକୃତିର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାକୁ ଯାଇ କବିଙ୍କର ଶୃଙ୍ଖାରିକ ଭାବନାର ପ୍ରକାଶ ମୁଖ୍ୟତଃ ଘଟିଛି । ନାଶ ସୁରୁଷର କାମଲୀୟାକୁ ଉଦ୍‌ଘାଟିତ କରିବା ପାଇଁ ଏହା ଏକ ଉଦ୍‌ଘାଟନ ବିଶ୍ୱାସ ରୂପେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି ।

ଦରବିଗଳିତମଲ୍ଲୀବଲ୍ଲି ଚଂଚଳ ପରାଗ—

ପ୍ରକଟିତପଟବାସୋପାସୟନ୍ କାନନାନ ।

ଇହୁହି ଦହୁତି ଚେତଃ କେତକା ଗନ୍ଧବନ୍ଧୁ ।

ପ୍ରସରଦସମବାଶ ପ୍ରାଣବଦ୍‌ଗନ୍ଧବାହୁଃ ।

(୧ମ ସର୍ଗ/୩୭)

ଅର୍ଥାତ୍—ଏହି ମଳୟାନଳ ମଲ୍ଲୀଲତା ବନରେ ଧୀରେ ଧୀରେ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇ ମଲ୍ଲୀ ପୁଷ୍ପକୁ ଚୁମ୍ବନ କରୁଛି । ପ୍ରସ୍ତୁତିତ ମଲ୍ଲୀ କେତକାର ସୁଗନ୍ଧରେ ସୁରଭିତ ହୋଇଉଠୁଛି ଗନ୍ଧବନ୍ଧୁ । କିନ୍ତୁ ବିରହଜନ ଦହନର କାରଣ ହେଉଛି ।

ସେହିପରି ବସନ୍ତର ଆଗମନରେ ନବପଲ୍ଲବିତ ତମାଳତରୁ ଚକ୍ରବର୍ତ୍ତୀ ଓ ଶ୍ୟାମଳବର୍ଣ୍ଣର ସମ୍ମିଶ୍ରଣରେ ସୁନ୍ଦର ଦେଖାଯାଉଛି । ମାଧବଲତାର ଆଲିଙ୍ଗନରେ

ସହକାର ତରୁ ପୁଲକିତ ହୋଇଠୁ । ତୁଳ ମୁକୁଳର ଗନ୍ଧ ସେତିକି ପ୍ରକଟିତ ହେଉଛି ମଧୁଲେଖା ମଧୁକରଗଣ ସେତିକି ଉନ୍ନତ ହୋଇ ତାକୁ ଚମ୍ପୂକ କରୁଛନ୍ତି । ଶୁଦ୍ଧମଧୁର କୋକିଳର କୁହୁତାନ ଅଭିଯାସୀ ହୃଦୟକୁ ପୀଡ଼ିତ କରୁଛି ।

ଏହି ମଧୁମାସକୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରାସଶୀତାର ଉପଯୁକ୍ତ ସମୟ ମନେକରି ବସନ୍ତରାସର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କରିଥିବା କବି ଜୟଦେବଙ୍କୁ ପରବର୍ତ୍ତୀକାଳର ଓଡ଼ିଆ କବିମାନେ ବହୁଭାବରେ ଅନୁସରଣ କରିଛନ୍ତି । ପଞ୍ଚଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଆଦିକବି ସାରଳା ଦାସ ତାଙ୍କର ମହାଭାରତରେ ଯେଉଁ ବସନ୍ତରାସର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ତାହା ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ପ୍ରଭାବ ବୋଲି ନିଃସନ୍ଦେହରେ କୁହାଯାଇପାରେ । ପରେ ଦେବଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ଦାସଙ୍କର ‘ରତ୍ନସ୍ୟ ମଞ୍ଜୁଷା’ କାବ୍ୟରେ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟରେ ବସନ୍ତରାସର ବିପୁଳ ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ।

ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟର ପରମ୍ପରାରେ ନାୟକ ନାୟିକାଙ୍କର ରୂପଚର୍ଯ୍ୟା ବହୁ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଧାରାରେ ଚିତ୍ରିତ ହୋଇଛି । ମହାଭାରତ, ରାମାୟଣରେ ନାୟ ପୁରୁଷର ଶରୀର ଶୋଭାର କଣ୍ଠାପାଠିଆ ବର୍ଣ୍ଣନା ନିମ୍ନେ କାଳିଦାସ ଓ ଶ୍ରୀହର୍ଷ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ଲେଖନୀରେ ଅଧିକ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଓ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟଗ୍ରାସୀ ହୋଇଉଠିଛି । ପୁରୁଷର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ, ନାୟର ଅଙ୍ଗଶୋଭା, ଗତି, ଭଙ୍ଗୀ ଓ କଟାକ୍ଷ ପ୍ରଭୃତିର ତମକାର ବର୍ଣ୍ଣନା କାବ୍ୟରେ ବହୁଭାବରେ କରାଯାଇଛି । ଜୟଦେବ ସେହି ପରମ୍ପରାର ବ୍ୟତିକ୍ରମ ନୁହନ୍ତି । ଗୀତଗୋବିନ୍ଦ କାବ୍ୟରେ ଲଳିତପଦାବଳୀ ମାଧ୍ୟମରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ବିମୋହନ ରୂପମାଧୁରୀ ଯେପରି ଚିତ୍ରିତ ହୋଇଛି ସେହିପରି ରାଧାଙ୍କର ରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନା ମୁଖ୍ୟତଃ ତାଙ୍କର ଗୁଣଜଗନ୍ନର ଭୂସୂର୍ଯ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ମୁଖରୀତ ହୋଇଛି ।

ଅଭିମାନୀ ରାଧାଙ୍କର ମାନଭଞ୍ଜନ ପାଇଁ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶେଷ ନାହିଁ । ଏହି ଅବସରରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମୁଖରେ ରାଧାଙ୍କର ରୂପ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି କବି ଲେଖିଛନ୍ତି—

ବନ୍ଧୁକଦ୍ୟୁତିବାନ୍ଧବୋଽୟମଧରଃ ସ୍ମିନ୍ଧ୍ୟୋ ମଧୁକଞ୍ଚବ—

ଗଣ୍ଡଶୃଙ୍ଗିତକାସି ମାଳନଳିନ—ଶ୍ରୀମୋଚନଂ ଲୋଚନମ୍ ।

ନାସାଭ୍ୟୋର୍ ଚିତ୍ରପ୍ରସ୍ତନ-ପଦମଂ କୁନ୍ଦାଭଦ୍ରନ୍ତ୍ର ପ୍ରିୟେ,

ପ୍ରାୟସ୍କନ୍ଧୁଃସେବୟା ବିଜୟତେ ବିଶ୍ଵଂ ସ ପୁଷ୍ପାୟୁଧଃ ।

ଅର୍ଥାତ୍—ହେ ପ୍ରିୟତମ', ତୋର ଶୁଭ୍ର ଅଧର ସୁନ୍ଦର ବଧୂଳ ପୁଷ୍ପସମ ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ । ବିରହରେ ଗଣ୍ଡସ୍ଥଳ ପଶୁର ବର୍ଣ୍ଣ ଦିଶୁଛି । ମାଳକର୍ଣ୍ଣ ପରି ସୁନ୍ଦର ତୋର ଏ ନେତ୍ର ଶୋଭା । ନାସା ତ ଚିଲପୁଷ୍ପ ଦଶନପତ୍ର କୁନ୍ଦକର୍ତ୍ତା ସଦୃଶ ଦିଶୁଥିବାରୁ ମନେହେଉଛି କନ୍ଦର୍ପ ଯେପରି ତାର ପଞ୍ଚ ପୁଷ୍ପ ଶରରେ ତାକୁ ସଜ୍ଜିତ କରିଛି । ଅନୁମାନ କରାଯାଉଛି ବିଶ୍ବବିଜୟୀ ମାନକେତନ ସତେ ଯେପରି ତୋର ମୁଖକୁ ଆଶ୍ରୟ କରି ଚିନଭୁବନ ଜୟ କରୁଛି ।

ସେଇ ରାଧାଙ୍କର ନେତ୍ରଯୁଗଳ ଅଳସପୁକୁ ହୋଇଥିବାରୁ, ସେ ମଦାଳସା ନାମରେ, ଚନ୍ଦ୍ରରୁ ବଳି ରାଧାଙ୍କର ମୁଖଶୋଭା ଅଧିକ ହେବାରୁ ସେ ଇନ୍ଦୁ-ସନ୍ଦୀପନା, ମନୋହର ଗତିଥିବାରୁ ମନୋରମା, ରମ୍ଭାବୃକ୍ଷ ସଦୃଶ ଉଭୁଥିବାରୁ ରମ୍ଭା ନାମରେ ପରିଚିତା । ଚନ୍ଦ୍ରକଳାକୁଶଳା ହେବାରୁ ରାଧା କଳାବତୀ ଭାବରେ, ସୁନ୍ଦର ଭୁରୁଯୁଗଳ ପାଇଁ ଚନ୍ଦ୍ରଲେଖାର ଖ୍ୟାତିର ସେ ଅଧିକାରିଣୀ । ସ୍ବର୍ଗର ଅପ୍ସରାମାନଙ୍କର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟକୁ ନେଇ ତନ୍ମୟ ରାଧା ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ଅବତରଣ କରିଛନ୍ତି ।

କୃଷ୍ଣଙ୍କର ରୂପବର୍ଣ୍ଣନାରେ କବିଙ୍କର ପାରଦର୍ଶିତା ବିଶେଷ ଲକ୍ଷଣୀୟ । ବୃନ୍ଦାବନରେ ବସନ୍ତରସରେ ନିମଜ୍ଜିତ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ମନୋହର ରୂପର ଚିତ୍ର ଦେବାକୁ ଯାଇ କବି ଲେଖିଛନ୍ତି—

ଚନ୍ଦନଚର୍ଚ୍ଚିତ ମାଳକଲେବର ପୀତବସନ ବନମାଳୀ

କେଳିଚଳନ୍ତାଶିକୁଣ୍ଡଳମଣ୍ଡିତଗଣ୍ଡଯୁଗ ପିତୁ ତଶାଳୀ

ହରିରିହ ମୁରୁଧବଧୂନକରେ

ବିଳସତି ବିଳାସିନୀ କେଳିପରେ ।

(୧ମ ସର୍ଗ/୪୦)

ଅର୍ଥାତ୍—ଚନ୍ଦନରେ ଚର୍ଚ୍ଚିତ ସୁନ୍ଦର ମାଳତୀକୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କର କର୍ଣ୍ଣଦେଶରେ ଶୋଭାପାଉଛି ପୀତବସ୍ତ୍ର, ଗଳାରେ ବନମାଳା, କର୍ଣ୍ଣରେ କୁଣ୍ଡଳର ଦ୍ୟୁତି ଝଟକ ଉଠୁଛି । ଶ୍ରୀପତି କୃଷ୍ଣ ବିମୋହନ ଗୋପାଳନାଙ୍କ ସଙ୍ଗରେ ବୃନ୍ଦାବନରେ ନାନାରଙ୍ଗରେ କେଳି କରୁଛନ୍ତି ।

ଚନ୍ଦ୍ରକ ଶୁଭ୍ର ମୟୂର ଶିଖଣ୍ଡକମଂଡଳ ବଳୟିତକେଶମ୍

ପ୍ରଭର ପୁରନ୍ଦର ଧନୁରନୁରଞ୍ଜିତମେଦୂର ମୁଦର ସୁବେଶମ୍ ।

ଅର୍ଥାତ୍—କୃଷ୍ଣଙ୍କର ମୟୂର ଚନ୍ଦ୍ରିକାରେ ଶୋଭିତ କେଶଗୁଚ୍ଛକୁ ଦେଖି ମନେ ହେଉଛି ସତେ ଯେପରି ନବୀନ ମାରଦ ଅଙ୍ଗରେ ସପ୍ତରଞ୍ଜୀ ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ ଶୋଭାପାଉଛି ।

ଶୃଙ୍ଗାର କଳାର କବି ଜୟଦେବ । ନାଟଶାସ୍ତ୍ରରେ ତିନି ପ୍ରକାର
 ଶୃଙ୍ଗାରର ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । ଧର୍ମଶୃଙ୍ଗାର, ଅର୍ଥଶୃଙ୍ଗାର ଓ କାମଶୃଙ୍ଗାର ।
 ଏହି କାବ୍ୟରେ କାମଶୃଙ୍ଗାର ହିଁ ମୁଖ୍ୟତଃ ଚର୍ଚ୍ଚିତ ହୋଇଛି । ପତି ପତ୍ନୀର
 ସମ୍ପର୍କ ବା ଗୃହସ୍ଥ ଧର୍ମରେ କୁଲଶୀଳ ମର୍ଯ୍ୟାଦାବୋଧ ସମନ୍ୱୟ ସଂଗ୍ରହ ବା ସୁଖସ୍ୱା
 ରତରସର ବର୍ଣ୍ଣନା ଏଥିରେ ନାହିଁ । ପ୍ରେମ ଅପେକ୍ଷା ଉପଭୋଗସଂସ୍କୃତି
 ଏଠାରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି । ବିରହ କେବଳ ଦେହ ମିଳନର ଆକାଂକ୍ଷାରେ
 ଜର୍ଜରିତ ହୋଇଛି । ଶୃଙ୍ଗାର ରସକୁ ସାଧାରଣ ଶାଳୀନତା ଦେବାର ଚେଷ୍ଟା
 କରାଯାଇଥିବା ପରି ମନେହୁଏନା । କାରଣ ସୁଯୋଗମାତ୍ରେ ହିଁ ନାୟକ
 ନାୟିକା କାମ କଳାରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୋଇଛନ୍ତି । କାବ୍ୟର ପ୍ରଥମ ସର୍ଗର ପ୍ରଥମ
 ଶ୍ଳୋକର ଭାବ ଅନୁସାରେ ନନ୍ଦ, କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ସାଙ୍ଗରେ ନେଇ ପଥରେ ଯାଉ ଯାଉ
 ହଠାତ୍ ଆକାଶ ଘନ ମେଘମାଳାରେ ଆଚ୍ଛାଦିତ ହୋଇଗଲା । ତମାଳତରୁ
 ଗାଡ଼ ଶ୍ୟାମବର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିବାରୁ ମେଘ ଅନ୍ଧାରରେ ତମାଳ ବନରେ ଆନ୍ତର ଘନ
 ଅନ୍ଧାର ଘୋଟିଗଲା । କୃଷ୍ଣଙ୍କର ନିରାପଦ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କଥା ନନ୍ଦ ଭାବୁଥିବା
 ବେଳେ ଶ୍ରୀମତୀ ରାଧା ହଠାତ୍ ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ହେବାର ଦେଖି ନନ୍ଦ ଆଶ୍ଚ
 ହୋଇଗଲେ । କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ସଙ୍ଗରେ ନେଇ ଘରେ ନିରାପଦରେ ପହଞ୍ଚାଇ ଦେବାର
 ଦାୟିତ୍ୱ ରାଧାଙ୍କୁ ଦେଇ ନନ୍ଦ ନିଜର ଗନ୍ତବ୍ୟ ପଥରେ ଚାଲିଗଲେ । ଏହି
 ସୁଯୋଗରେ ରାଧା ତାଙ୍କର ଆକାଂକ୍ଷିତ ପୁରୁଷ କୃଷ୍ଣଙ୍କ ସହିତ ତମାଳ ବନ
 ପ୍ରାନ୍ତରେ ଥିବା ଯମୁନାକୂଳସ୍ଥ କଦମ୍ବତରୁ ତଳେ କେଲି ରଚନା କଲେ ।

ଅନ୍ୟତମ ବିଶିଷ୍ଟ ବୈଷ୍ଣବ ପ୍ରାମାଣିକ ଗ୍ରନ୍ଥ ଭଗବତ (୧୧/୩୪-୩୫)ରେ
 ଗୋପରମଣିଗଣ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ମୋହନ ବର୍ଣ୍ଣର ଆହ୍ୱାନରେ ଲଜ୍ଜା, ସଙ୍କୋଚ, ଭୟ
 ସଙ୍କାର, ଗୃହଧର୍ମ, କୁଳାଚାର ଓ ସାମାଜିକ ଶାସ୍ତ୍ର ପ୍ରଭୃତିକୁ ଉପେକ୍ଷା କରି
 ଉନ୍ମାଦିନୀ ପରି ଧାର୍ଯ୍ୟ ଆସିଛନ୍ତି ବୃନ୍ଦାବନର ନିଭୂତ କୁଞ୍ଜକୁ । କୃଷ୍ଣ ପ୍ରେମର
 ପ୍ରବାହରେ ପରିପୁରଣ ଗୋପୀଗଣ ଆପଣାକୁ ସଂଗ୍ରାନ୍ତକରଣରେ ନିବେଦିତ କରି
 କହିଛନ୍ତି—

ଚିତ୍ତଂ ସୁଖେନ ଭବତାପହୃତଂ ଗୃହେଷୁ

ଯନ୍ନିର୍ବିଶତ୍ କରବପି ଗୃହ୍ୟକୃତ୍ୟେ ।

ପାଦୌପଦଂ ନ ଚଳତସ୍ତଦା ପାଦମୁଳା—

ଦ୍ୟାମଃ କଥଂ ବ୍ରଜମଥୋ କରବାମ କିମ୍ବା ।

ସିଞ୍ଚ୍ୟୁଃ କୁଞ୍ଜନମ୍ନୁ ଧରାମୃତପୁରକେଶ

ହାସାବ ଲୋକ କଳଗୀତଜହ୍ନଭୃତ୍ସୁଗିମ୍ ।

ନୋବେଦ୍‌ବୟଂ ବିରହଜାଗ୍ନୁଂ ପୟୁକ୍ତଦେହା
 ଧାନେନୟାମ ପଦଘୋଃ ପଦବ୍ୟଂ ସଖେ ତେ ।

ଅର୍ଥାତ୍, ହେ କୃଷ୍ଣ, ଆମେ ଆମର ଗୃହ ସ୍ଥଳରେ ସୁଖରେ ଥିଲୁ । ଆମର ଚିତ୍ତ ଚକ୍ଷୁ ନ ଥିଲା । ତୁମେ ଆମର ସେ ସୁଖ ଅପହରଣ କରିନେଇଛ । ଆମର ଯେଉଁ ପାଦ ଆଜି ଗୃହସ୍ଥରୁ ତୁମ ପାଖକୁ ଦଉଡ଼ି ଆସିଛି ସେ ଆଉ ଫେରି ଯିବାକୁ ଚାହେଁନି । ଏବେ ଆଉ ଫେରିଗଲେ ବା ଲାଭ କ’ଣ ! ତୁମର ମୃତୁ ମଧୁର ବଂଶୀର ମନୋହର ସ୍ବର, ତୁମର ସ୍ବିତହାସ, ତୁମର ମନ୍ଦ ମନ୍ଦ ଦୃଷ୍ଟିର ଆନନ୍ଦ ପାଇବା ପରେ ଆମର ଆଉ ଦୃଷ୍ଟିକାନ୍ତ ଗତି ବା କାହିଁ । ତେଣୁ ତୁମ ପ୍ରେମ ଦାନରେ, ଅଧରର ପୂର୍ଣ୍ଣରେ ଆମକୁ ଧନ୍ୟକର, ତୃପ୍ତ କର । ନ ହେଲେ ତୁମ ବିରହରେ ଦର୍ପିତ ଭୂତ ଏ ଶରୀରକୁ ନେଇ ଆମେ ତୁମର ପାଦ ଦ୍ବୟର ଧାନରେ କାଳାଦିପାତ କରିବୁ ।

ଏଠାରେ ଗୋପୀ ପ୍ରେମରେ ଆତ୍ମସମର୍ପଣ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିବାରୁ ଶୃଙ୍ଗାର ଓ ବିରହ ଉଭୟେ ମର୍ଯ୍ୟାଦାବନ୍ତ ହୋଇଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦରେ ପ୍ରେମର ଏହି ମର୍ଯ୍ୟାଦା, ଆତ୍ମସମର୍ପଣର ଏହି ମହନୀୟତା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ନାହିଁ । ଏଠି ବୃନ୍ଦାବନରେ ବସନ୍ତରାସରେ ମିଳିତା ହୋଇଥିବା କେହି ଗୋପାଙ୍ଗନା କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଗାଡ଼ି ଆଲିଙ୍ଗନରେ ଆବଦ୍ଧ କରୁଛନ୍ତି, କେହି ତାଙ୍କୁ ଅବୃଣ୍ଡିତ ରୁମ୍ଭନଦାନରେ ବହଳ କରୁଛନ୍ତି । ପୁଣି କେହି—

କେଳିକଳାକୁରୁକେନ ଚ କାଚଦମ୍ଭଂ ସମୁଦାନଳକୂଳେ
 ମଞ୍ଜୁଲବଞ୍ଜୁଳ କୁଞ୍ଜିଗତଂ ବିଚକର୍ଷ ଚରେଣ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭେ । [୧ମ ସର୍ଗ/୪୪]

ଅର୍ଥାତ୍—କୌଣସି ଗୋପୀ ବେତସ କୁଞ୍ଜରେ କେଳିରତ ଶ୍ରୀହରିଙ୍କୁ ଦେଖି କାମତାପିତା ହୋଇ କାଳିନ୍ଦୀ ପ୍ରଳୟରେ ତାଙ୍କର ପରିହୃତ ବସ୍ତୁକୁ ଆକର୍ଷିତ କରୁଛି ।

କୃଷ୍ଣ ମଧ୍ୟ ‘ଶ୍ରିଷ୍ୟତ୍ କାମସି, ରଂବତ୍ କାମସି ରମୟତ୍ କାମସି ରାମାୟ’ ଶାବ୍ଦରେ ପ୍ରେମିକ ପରିବର୍ତ୍ତେ କାମୁକ ପୁରୁଷଟିଏ ପରି ମନେ ହୁଅନ୍ତି । ଭବକ୍ଷେଷ ଦୂରକାଶ କେଶବ କିନ୍ତୁ ନିର୍ଜନରେ ଗୋପକାମିନୀମାନେ ହସ୍ୟ, କଟାକ୍ଷପାତରେ ମୁକୁଳିତ କେଶ ପାଶକୁ ବାନ୍ଧିବାର ଛଳନାରେ ଉଦ୍ବିଗ୍ନ ଉତ୍ତେଜିତ କରୁଥିବା ବାହୁ ମୂଳରୁ ସେମାନଙ୍କର ପୀନକୁତ ଦେଖାଇବା ବେଳେ ସସ୍ଥିତ ବଦନରେ ସେମାନଙ୍କ ବକ୍ଷ ଉପରୁ ବସ୍ତ୍ର ଅପସାରିତ କରି ଦିଅନ୍ତି ।

କାବ୍ୟର ମୁଖ୍ୟ ନାୟିକା ରାଧାଙ୍କର କେଶଠାରୁ ପାଦ ନଖ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଶୁଦ୍ଧାଗତ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ । ତାଙ୍କର ଶରୀର କୃଷ୍ଣଙ୍କର ସୁଖଭୋଗ ସାଧନ ରୂପେ ହିଁ ବର୍ଣ୍ଣିତ । ରାଧାଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଗର୍ଭୋତ୍ପତ୍ତି ଲାଳସାର ଉତ୍ପତ୍ତି ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଏ । ପ୍ରଥମ ଅବସ୍ଥାରେ ନନ୍ଦଙ୍କର ଅନୁରୋଧ ରକ୍ଷା କରି କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ନିରାପଦରେ ଘରେ ଆଣି ଗ୍ରହଣ କରି, ଶୋପାଙ୍କ ସହ କେଳିକରୁଥିବା କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଦେଖିବା, ପୁଣି ତାଙ୍କ ସହ ଯିବା ମିଳିତ ହେବା ଆକାଂକ୍ଷାରେ କୁଞ୍ଜରେ ଅପେକ୍ଷା କରିବା ଓ ଶେଷରେ ତାଙ୍କ ସହ ଯିବା ସଂକଳ୍ପରେ ଲିପ୍ତ ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସବୁ ସମୟରେ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଶରୀର ସାନ୍ନିଧ୍ୟ ଲାଗି ଅଧୀର ହୋଇଛନ୍ତି । ଏହି ସ୍ୱର ଶାସ୍ତ୍ର ପଣ୍ଡିତା ନାୟିକା କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ଦର୍ଶନ କରିବା ସମୟରେ ଓ ଅଦର୍ଶନ କାଳରେ, ଉଭୟ ଅବସ୍ଥାରେ କେବଳ ଦେହ ସୁଖ କାମନାରେ ବ୍ୟାକୁଳ ହୁଏ ।

ରସିକ କୃଷ୍ଣ ମଧ୍ୟ ରାଧାଙ୍କର ପାନ ଗ୍ରହଣ ଓ ଶୁରୁ ନିଜସ୍ୱର ଚିନ୍ତାରେ ସଦା ଆଛନ୍ଦୁ । ରାଧାଙ୍କ ସହ ପ୍ରତାରଣା କରି ଅନ୍ୟ ନାରୀ ସମ୍ବୋଧନର ଅପରାଧ ପାଇଁ ସେ ଯେଉଁ ପ୍ରକାର ଦଣ୍ଡ ରାଧାଙ୍କଠାରୁ ଅଶା କରୁଛନ୍ତି ତାହା ମଧ୍ୟ ଦେଖିବାର କଥା—

ମୁଖେ ବିଧେୟ ମୟି ନିର୍ଦ୍ଦୟ-ଦନ୍ତ ଦଂଶମ୍

ଦୋଷଲି ବନ୍ଧୁ-ନିବିଡ଼-ସୁନ ପୀଡ଼ନାନ ।

[୧୦ମ/୧୧]

ଅର୍ଥାତ୍—ହେ ମୁଖ୍ୟା ନାରୀ, ତୋର ଡାବୁ ଦଶନାଘାତରେ ମତେ ଆହତ କର । ତୋର ଦୁଇ ଭୁଜ ପାଶରେ ମତେ ଦୃଢ଼ ଭାବରେ ବାନ୍ଧି ପକାଇ ତୋର ପାନ ଗ୍ରହଣ ଦ୍ୱାରା ମତେ ନିବିଡ଼ ଭାବରେ ପୀଡ଼ନ କର ।—ଏହାହିଁ ହେବ ତାଙ୍କ ପ୍ରବଞ୍ଚନାର ଉପଯୁକ୍ତ ଶାସ୍ତ୍ର ।

କାବ୍ୟରେ ପ୍ରେମର ଶରୀର ମନନଶୀଳ ଅବସ୍ଥା ପରିବର୍ତ୍ତେ ସମ୍ବୋଧନ ଲାଳା ଓ କାମୋଦ୍ଦେଶ୍ୟର ବିପୁଳ ରସମୟ ବର୍ଣ୍ଣନା ରହିଛି ।

ସେଥିପାଇଁ କବି ବୋଧହୁଏ ପ୍ରଥମରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ କରିଦେଇଛନ୍ତି, ‘ଯଦି ହରିପୁରଣେ ସରସଂ ମନୋ, ଯଦି ବିଳାସକଳାୟୁକୁତୁହଳମ୍’ ତେବେ ମଧୁର-କୋମଳ କାନ୍ତପଦାବଳୀରେ ରଚିତ ତାଙ୍କର କାବ୍ୟ ରସିକମାନଙ୍କର ଧ୍ୟେୟ ହେଉ । ଗୀତଗୋବିନ୍ଦରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଶୁଦ୍ଧାରକଳାର ପ୍ରଶଂସା କରି ପଞ୍ଚଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ନାରାଜଦାସ ତାଙ୍କର ଭକ୍ତମାଳା ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଯଥାର୍ଥ ଅଭିମତ ଦେଇ କହୁଥିଲେ ‘କୋକିଳାବ୍ୟନ୍ଦବରସସରସଶୁଦ୍ଧାର କୌ ଆଗାର’ । ଏହା କାମଶାସ୍ତ୍ର କାବ୍ୟ, ନବରସ ଓ ସରସ ଶୁଦ୍ଧାରର ଆଗାର ସ୍ୱରୂପ ।

ସସ୍ତୁତ କାବ୍ୟ ସାହିତ୍ୟରେ କବି ଶ୍ରୀହରିଙ୍କର ରଚିତ ‘ନୈଷଧ ଚରିତମ୍’ ଏକ ଆଦର୍ଶ କାବ୍ୟ ଭାବରେ ବହୁ କବିଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଗୃହୀତ ହୋଇଛି । ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ପ୍ରାକ୍ତୀୟ କାବ୍ୟକାରଗଣ ମଧ୍ୟ ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାରେ କାବ୍ୟ ପ୍ରଣୟନ କରିବାବେଳେ ନୈଷଧ କାବ୍ୟର ବର୍ଣ୍ଣନାଗୁରୁତ୍ଵ, ଉପମାବିନ୍ୟାସ, ଲଳିତପଦାବଳୀକୁ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଅନୁସରଣ କରିଛନ୍ତି । ପ୍ରାୟ ଦ୍ଵାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ରଚିତ ଏହି କାବ୍ୟକୁ କବି ଜୟଦେବ ମଧ୍ୟ ସ୍ଥଳବିଶେଷରେ ଆହରଣ କରିଛନ୍ତି । ରାଧାଙ୍କ ବିରହରେ ବ୍ୟାକୁଳ କୃଷ୍ଣ କନ୍ଦର୍ପକୁ ନିବେଦନ କରିଛନ୍ତି ଯେ, ହର କନ୍ଦର୍ପର ଶଯ୍ୟ ହୋଇଥିବାରୁ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ହୃଦରେ ଶୋଭିତାଉଥିବା ବନମାଳାକୁ ଦେଖି ସର୍ପମାଳା, କଣ୍ଠର କୁବଳୟ ଦଳକୁ ଦେଖି ମାଳକଣ୍ଠ ହର ଭ୍ରାନ୍ତିରେ କନ୍ଦର୍ପ ତାଙ୍କ ଉପରେ ଯେଉଁ ପ୍ରହାର କରୁଛି ତାହା ତା’ର ଉଚିତ ନୁହେଁ । ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ରଚିତ ଅଂଶଟି ହେଉଛି—

ହୃଦ ବିସଲତାହାରୋ ନାୟଂ ଭୁଜଙ୍ଗ
କୁବଳୟଦଳଶ୍ରେଣୀ କଣ୍ଠେ ନ ଯା ଗରଳାଦ୍ୟୁତଃ ।
ମଳୟଜରଜୋ ନେଦଂ ଭୟପ୍ରିୟାରହତେ ମୟି, (୩ୟ ସର୍ଗ/୧୯)
ପ୍ରହର ନ ହରଭ୍ରାନ୍ତ୍ୟାନଂଗଝୁଧା କମ୍ପାବତ୍ ।

ସମାନ ଭାବ ଓ ସମାନ ଭାଷା ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ ନୈଷଧ କାବ୍ୟର ଚତୁର୍ଥ ସର୍ଗର ୨୭ ପଦରେ—

ବିରହତାପିନି ତନ୍ନପାଂଶୁଭବପୁଂସି ସାପିତପାଣ୍ଡିମମଣ୍ଡଳା
ବିଷଧରାବିସାଭରଣା ଦଧେ ରତିପତିଂ ପ୍ରତି ଶମ୍ଭବଭୀଷିକାମ୍ ।

ଗୀତଗୋବିନ୍ଦରେ ଅଭିମାନୀ ରାଧାଙ୍କର ମାନଭଞ୍ଜନ ପାଇଁ ରସିକ କୃଷ୍ଣ ସକଳ ପ୍ରକାର ଚାଟୁ କରିବା ପରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରିୟତମା ପ୍ରସନ୍ନ ନ ହେବାରୁ ଶେଷରେ ରାଧାଙ୍କର ପାଦତଳେ ପଡ଼ିଯାଇ କହିଛନ୍ତି—

ସୁର-ଗରଳ-ଝଣ୍ଡନଂ ମମ ଶିରସି ମଣ୍ଡନଂ
ଦେହ ପଦପଶ୍ଚିବ ମୁଦାରମ୍ । (୧୦ମ ସର୍ଗ/୮)

ଯଦିବା ଅନ୍ୟଥା କବି କୃଷ୍ଣଙ୍କ ମୁଖରେ କୁହାଇଛନ୍ତି—

‘କରକମଳେନ କଂରାମି ଚରଣମହମା ଗମିତାସି ବିଦୂରମ୍’ । (୧୬ଶ ସର୍ଗ/୨)

ଅର୍ଥାତ୍—ଦୂରପଥ ଚାଲି କୁଞ୍ଜକୁ ଆସିଥିବା ରାଧାଙ୍କର ପାଦପୀଡ଼ା ଦୂର କରିବା ପାଇଁ କୃଷ୍ଣ ତାଙ୍କର ଶ୍ରୀପୟରକୁ ନିଜ କରକମଳରେ ମର୍ଦ୍ଦନ କରିବା ନିମନ୍ତେ ବିମୋହ ଅନୁଭୋଧ ଜଣାଇଛନ୍ତି ।

ତଥାପି ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ‘ଦେହ ପଦ-ପଲ୍ଲବମୁଦାରମ୍’ ଉକ୍ତିଟିକୁ ନେଇ ଓଡ଼ିଶାରେ ଏକ ଜନପ୍ରିୟ କଥା ପ୍ରଚଳିତ ଅଛି । କବି ଜୟଦେବ କାବ୍ୟରଚନା କ୍ରମରେ ରାଧାଙ୍କର ଦୁଃସାର ମାନଭଞ୍ଜନ ପ୍ରସଙ୍ଗ ବର୍ଣ୍ଣନା କରୁଥାନ୍ତି । କଥାଦେଇ ଘନଶ୍ୟାମ ଠିକ୍ ସମୟରେ ନ ଆସିବାରୁ ରାଧା ସମଗ୍ର ରାତି ଉଜାଗରରେ ଉକ୍ଷୀତା ହୋଇ ଅପେକ୍ଷା କରିଛନ୍ତି । ଅଥଚ ପ୍ରଭାତ କାଳରେ କୃଷ୍ଣଚନ୍ଦ୍ର ଆସି ପହଞ୍ଚିଛନ୍ତି ରତିକ୍ଳାନ୍ତ ଅବସ୍ଥାରେ । ଶୟନରେ ପୁଣି ଅନ୍ୟ ନାରୀ ସମ୍ଭୋଗର ଚନ୍ଦ୍ରମାନ ସ୍ପଷ୍ଟ । ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଅଭିମାନ ଓ ହୋଧରେ ରାଧା କୃଷ୍ଣଙ୍କର କୌଣସି ଗୁଟୁବାକ୍ୟ ପ୍ରତି କର୍ଣ୍ଣପାତ କଲେ ନାହିଁ । ମାନଭଞ୍ଜନର ସକଳ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ସରି-ଯିବାରୁ କୃଷ୍ଣ ଅଭିମାନୀ ପ୍ରିୟାର ପାଦକୁ ନିଜ ମସ୍ତକରେ ଧାରଣ କରିବାକୁ ଆଗରୁ ହୋଇଛନ୍ତି । କବି ଜୟଦେବଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣନା ଏହିଠାରେ ଅଟକିଗଲା । ଭାବିଲେ ଯାହାହେଲେ ବି ପରମପ୍ରଭୁ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ମସ୍ତକରେ ରାଧାଙ୍କର ପାଦ ! ଅଥଚ ବାରମ୍ବାର ମନକୁ ଆସୁଥିଲା ସେହି ସଂକ୍ରାନ୍ତି, ତଥାପି କବି ତାକୁ ତାଳପତ୍ର ଲେଖନୀରେ ରୂପ ଦେଇ ନ ପାରି ସ୍ଥାନ କରିବାର ସମୟ ହୋଇଥିବାରୁ ଉଠି ଚାଲିଗଲେ । ଠିକ୍ ପରେ ପରେ ଜୟଦେବଙ୍କ ରୂପରେ ପ୍ରବେଶ କଲେ କୃଷ୍ଣ । ଭକ୍ତପତ୍ନୀ ପଦ୍ମାବତୀଙ୍କୁ ଭେଜନ ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବାକୁ କହି ଭିତରକୁ ଯାଇ ସହସ୍ରରେ ‘ଦେହପଦ-ପଲ୍ଲବମୁଦାରମ୍’ ବାକ୍ୟଟି ଲେଖି ସଂକ୍ରାନ୍ତି ପୁଣି କରିଦେଇ-ଥିଲେ ।

ଭକ୍ତମାନେ ଏହି କାହାଣୀକୁ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି...ଭାବବିହୀନ ହୁଅନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ପ୍ରକୃତ ଜୀବନରେ ପ୍ରିୟାର ମାନଭଞ୍ଜନ ପାଇଁ ପୁରୁଷଶ୍ରେଷ୍ଠମାନେ ଯେକୌଣସି ପ୍ରଥା ଅବଲମ୍ବନ କରିବାକୁ କୁଣ୍ଠିତ ହୁଅନ୍ତି ନାହିଁ । ପାଦତଳେ ପଡ଼ିବା କିବା କଥା ! ତେବେ ସମ୍ପୃକ୍ତ ସାହିତ୍ୟରେ ଏହାର ସୂଚନା ବିରଳ ନୁହେଁ । ନୈଷଧ କାବ୍ୟରେ ନଳଙ୍କ ମସ୍ତକରେ ଲାଗିଛି ଦମୟନ୍ତୀଙ୍କ ପାଦର ଅଳତା । ନଳଙ୍କର ଲଲଟ ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ଦିଶୁଥିବାର ଦେଖି ଦମୟନ୍ତୀଙ୍କର ମନ ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ହୋଇଉଠିଛି ପୁଷ୍କରିଣୀର ସ୍ମୃତିରେ । ତାଙ୍କ ମନ ନେବାପାଇଁ ନଳ ବନ୍ଧୁ କରୁ କରୁ ତାଙ୍କ ପାଦତଳେ ପଡ଼ିଯାଇଥିବାର ଦୃଶ୍ୟ ତାଙ୍କ ଆଖିଆଗରେ ଉପସ୍ଥିତ—

ଲକ୍ଷ୍ମୟାହୃତରଣସ୍ୟ ରୁମୁନା-

ଗୁରୁଭାଲମବଲେକ୍ୟ ତନ୍ମୁଖମ୍

ସା ହୁ ସ୍ତା ତେନତାନନାଽସ୍ତର—

ଛେଷ ରାଗମୁଦତଂ ପଢ଼ିଂ ନିଶଃ ।

(୧୮-ସର୍ଗ/୧୨)

ହୁଏତ ସମ୍ଭବ ଯାହାଦ୍ୱାରା ଏହି ବର୍ଣ୍ଣନା କବି ଜୟଦେବଙ୍କୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥିବା କୃଷ୍ଣଙ୍କ ଗୁଡ଼ି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାରେ । କିନ୍ତୁ ବୈଷ୍ଣବ ଭକ୍ତମାନେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ପରମ ଇଶ୍ୱର ଜ୍ଞାନ କରୁଥିବାରୁ ଏ ପ୍ରକାର ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ଗ୍ରହଣ କରିପାରନ୍ତା ପାଇଁ ଏକ ଭକ୍ତିକ କାରଣ ସଂଯୋଜନ କରିଥାଇପାରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ କବି ଜୟଦେବ ତାଙ୍କର କାବ୍ୟନାୟକଙ୍କୁ ପ୍ରେମିକ ପୁରୁଷଟିଏ ଭାବରେ ଶୁଦ୍ଧ ଦେଖିଛନ୍ତି ଓ ତାଙ୍କର ପ୍ରେମିକା ନାୟିକା ପାଖରେ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ଆକୃତିକୁ ସ୍ୱାଭାବିକ ଆଚରଣ ବୋଲି ମନେ କରିଛନ୍ତି । ହୁଏତ ସେଠାରେ ଐଶ୍ୱରୀକ ମହିମା ଆଶ୍ୱେପ କରିବାର ପ୍ରୟାସ କରାଯାଇଛି । ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ଏବଂ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ‘ଦେହପଦ-ପଲ୍ଲବମୁଦାରମ୍’ ପରି ଏକ ସାଧାରଣ ଗୁଡ଼ିକୁ ଏକ ଇଶ୍ୱରୀୟ ସୀକୃତି ଦେବାପାଇଁ କାହାଣୀଟିର ପରିକଳ୍ପନା କରାଯାଇଛି ।

ରୂପ ଓ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ଉପାସକ କବି ଜୟଦେବ ବିଦଗ୍ଧ୍ୟ ନାୟପୁରୁଷର ମାନ ଅଭିମାନ ଓ ଅନୁଗ୍ରହରେ ଉଦ୍ଭାବିତ ମଧୁର ବାଣୀସମୂହକୁ ସ୍ୱାଭାବିକ କାନ୍ତକୋମଳ ଲଳିତ ପଦାବଳୀରେ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । କାବ୍ୟର ପ୍ରତଟି ପଂକ୍ତିର ସଂଗୀତମୟ ଶବ୍ଦସଂଯୋଜନ ପାଠକ ଶ୍ରୋତା ମନରେ ଘାଟିକାଳ ଧରି ଅନୁରଣିତ ହୋଇ ଚାଲିଥାଏ । ଏହି କାବ୍ୟଟିକୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ବୈଷ୍ଣବ ଭକ୍ତମାନେ ଯେତେ ଧାର୍ମିକ ରୂପ ପ୍ରଦାନ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏହା ଯେ କୌଣସି ଧର୍ମତତ୍ତ୍ୱ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରିବା ପାଇଁ ବା ଦିବ୍ୟପୁରୁଷ-ନାୟକର ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ପ୍ରେମର ଶୁଦ୍ଧତା ପ୍ରକଟ କରିବା ପାଇଁ ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଥିଲା ତାହା ମନେହୁଏ ନାହିଁ । କବି କାବ୍ୟର ପ୍ରଥମରେ (୧ମ ସର୍ଗ/୩ୟ ପଦ) ରସିକ ବିଦଗ୍ଧ୍ୟମାନଙ୍କର ଚିତ୍ତବିନୋଦନ ପାଇଁ କାବ୍ୟରଚନା କରିଥିବା କଥା ସ୍ପଷ୍ଟ କରିଦେଇଛନ୍ତି, ଭକ୍ତଧର୍ମର ପ୍ରସାର ପାଇଁ ନୁହେଁ । ରାଧାକୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ନେଇ କାବ୍ୟରଚନା କରାଯାଇଥିବାରୁ ଏହା ଶୁଦ୍ଧାଭକ୍ତିର ଉପାସକମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଏକ ପ୍ରାମାଣିକ ଗ୍ରନ୍ଥ ବୋଲି ମନେକରାଯାଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଚୈତନ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତୁତିତ ଗୌଡ଼ୀୟ ଧର୍ମଧାରଣାର ପ୍ରାୟ ଦିନଶତ ବର୍ଷ ପୂର୍ବରୁ ଏହା ରଚିତ ହୋଇଥିବାରୁ ଜୟଦେବଙ୍କୁ ଜଣେ ଶୁଦ୍ଧାଭକ୍ତିର ଉପାସକ ବୈଷ୍ଣବ ଭକ୍ତ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରିବା ସମୀଚୀନ ମନେହୁଏ ନାହିଁ । ସେ ଜଣେ କୃଷ୍ଣଭକ୍ତ ଥିବା ହୁଏତ ନିଶ୍ଚିତ, କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ କାବ୍ୟର ନାୟକ କୃଷ୍ଣ ଜଣେ ରସିକଶେଖର ଇଶ୍ୱରୀୟ ମହିମାପାତ୍ର ପୁରୁଷୋତ୍ତମ ନୁହନ୍ତି ।

କାବ୍ୟକଳା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଆଙ୍ଗିକ ଗଠନ, ରସଚର୍ଯା, ବର୍ଣ୍ଣନାବିଳାସ ଅଳଙ୍କାର ସମାବେଶ ଓ ଲଳିତ ପଦାବଳୀ ସମନ୍ୱିତ ଏହି କାବ୍ୟ ଏକ ଅପୂର୍ବ ରସ-

ସ୍ଥିର କଳାକୃତି । ଏଥିରେ ଭକ୍ତଭାବନା ଜାଗ୍ରତ ହେବା ଅପେକ୍ଷା ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ-
 ବୋଧର ଉଦ୍‌ବୋଧନ ହିଁ ମୁଖ୍ୟତଃ ଘଟିଛି । ଦ୍ଵାଦଶ ଶତକରେ ରଚିତ
 ଉଦ୍‌କଳୀୟ କବି ଜୟଦେବଙ୍କର ରଚିତ ଏହି କାବ୍ୟ ଗୀତଗୋବିନ୍ଦର ପ୍ରଭାବରେ
 ସମ୍ପୃକ୍ତ ଓ ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାରେ ଭାରତର ବହୁ ବର୍ଣ୍ଣିତ କବିଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଅଗଣିତ
 ଗୀତିକାବ୍ୟ, ପଦାବଳୀ, ଦୋହା ଓ ନାଟକମାନ ରଚିତ ହୋଇଛି । ଜନପ୍ରିୟତା
 ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏ କାବ୍ୟ ଏବେ ବି ଅଦ୍ଵିତୀୟ ସ୍ଥାନ ଗ୍ରହଣ କରିଛି ଭାରତବର୍ଷର ପ୍ରତ୍ୟେକ
 ପ୍ରାନ୍ତରର ସଙ୍ଗୀତ ଓ ନୃତ୍ୟ ଜଗତରେ ।

ଚର୍ଯ୍ୟାପଦ : ଏକ ଭିନ୍ନ ଦୃଷ୍ଟି

ଅପଭ୍ରଂଶର ଉତ୍ତରକାଳୀନ ଅବସ୍ଥାରେ ଓ ରୂପରେ ରଚିତ ଚର୍ଯ୍ୟାପଦ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ଆଦ୍ୟ ନିଦର୍ଶନ ରୂପେ ଗୃହୀତ ହୋଇଛି । ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପ୍ରଥମ ଦଶକରେ ବଙ୍ଗଳାର ମହାମହୋପାଧ୍ୟାୟ ହରପ୍ରସାଦ ଶାସ୍ତ୍ରୀ ନେପାଳର ରାଜ-ଦରବାରରୁ ଏକ ପ୍ରାଚୀନ ପୋଥି ସଂଗ୍ରହ କରିଥିଲେ । ସେଥିରେ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର ବିଷୟ ଥିଲା । ଗୋଟିଏ ଧର୍ମ ସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ବିଧିବିଧାନବିଷୟକ କେତେକ ଗୀତ ଓ ଅନ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ଦୋହା । ଶାସ୍ତ୍ରୀଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ପ୍ରଥମେ ଏହା ‘ବୌଦ୍ଧଗାନ ଓ ଦୋହା’ ନାମରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇ ସେହି ନାମରେ ପରଚିତ ହୋଇ ଆସୁଛି । ଏହାର ରଚନାକାଳ ଅଷ୍ଟମ/ନବମଠାରୁ ଏକାଦଶ/ଦ୍ଵାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ ବୋଲି ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । ଧର୍ମ ଓ ଭାଷାତତ୍ତ୍ଵ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏଗୁଡ଼ିକ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ପ୍ରାଚୀନ ରୂପ ବୋଲି ନିଦ୍ଦିଷ୍ଟରେ କୁହାଯାଇ ପାରେ । ଚର୍ଯ୍ୟାପଦଗୁଡ଼ିକର ରଚୟିତା ଥିଲେ ସହଜିଆ ବୌଦ୍ଧସିଦ୍ଧାର୍ଯ୍ୟଗଣ । ଏହି ସହଜିଆ ଧାର୍ମିକ ପରମ୍ପରା ଓଡ଼ିଶାରେ ଦୃଢ଼ ଭାବରେ ସ୍ଥାପିତ ଥିଲା ।

ସହଜିଆନର ସାଧନତତ୍ତ୍ଵ :

ଗୁରୁଙ୍କ ପରେ ସମସ୍ତଙ୍କମେ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଦୁଇ ଭାଗରେ ବିଭକ୍ତ ହୋଇ-ଥିଲା । ମହାଯାନ ଓ ଜ୍ଞାନଯାନ । ଜ୍ଞାନଯାନମାନେ ‘ଶୂନ୍ୟତା ଉପରେ ହିଁ’ କେବଳ ଗୁରୁକୁ ଆଶ୍ରେଣ କରିଥିଲେ ଓ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ମୁକ୍ତି ବା ଅର୍ହତ୍ତ୍ଵଲାଭ ଥିଲା ସେମାନଙ୍କର ଏକମାତ୍ର ଲକ୍ଷ୍ୟ । ମହାଯାନମାନେ ବିଶ୍ଵମୁକ୍ତିକୁ ଆଦର୍ଶ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ସୁତରାଂ ମୁକ୍ତିଦାତ୍ରୀ ଶୂନ୍ୟତା ସହିତ ସେମାନେ ଯୁକ୍ତିକଲେ କୁଶଳ କର୍ମର ଝେରଣାଦାୟକ ମହାକରୁଣା, ଏଇ ଶୂନ୍ୟତା ହେଲା ନାସ୍ତିବାଚକ ପ୍ରଜ୍ଞା ଓ କରୁଣା ହେଲା ଅସ୍ତିବାଚକ ଉପାୟ ଅର୍ଥାତ୍ କୁଶଳ କର୍ମ ପ୍ରେରଣା । (୧) ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ଏହି ମହାଯାନ ସଂପ୍ରଦାୟରେ କାଳକ୍ରମେ ଦୁଇପ୍ରକାର ମତ ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା । ପାରମିତାନୟ ଓ ମହାନୟ । ମହାନୟରେ ନାନାପ୍ରକାର

(୧) ଭାରତରେ ଶକ୍ତି ସାଧନା ଓ ଶାକ୍ତ ସାହିତ୍ୟ—ପୃ ୧୩୩—ଶଶିଭୂଷଣ

ଦାଶଗୁପ୍ତ ।

ତାହିଁ କସାଧନାର ବିକାଶ ଘଟିଥିଲା । ମନ୍ଦନସ୍ୱ ପୁନଶ୍ଚ ବକ୍ରଯାନ ଓ କାଳଚନ୍ଦ୍ର-
ଯାନରେ ବିଭକ୍ତ ହେଲା । ସହଜଯାନ ସମ୍ଭବତଃ ବକ୍ରଯାନର ପରବର୍ତ୍ତୀ
ରୂପାନ୍ତର । ସହଜଯାନ ଅନେକ ପରମାଣୁରେ ତାହିଁକି ଧାରଣା ଦ୍ୱାରା ପ୍ରଭାବିତ
ଥିଲା । ଏହି ଧର୍ମ ମଞ୍ଚରେ ବୋଧୂତତ୍ତ୍ୱ ହିଁ ସାଧକର ପରମସାଧ୍ୟ । ଶୂନ୍ୟତା ଓ
କରୁଣାର ମିଳିତ ଅବସ୍ଥା ବା ଅଭିନ୍ନତାକୁ ବୋଧୂତତ୍ତ୍ୱ କୁହାଯାଏ । ଶୂନ୍ୟତା ଓ
କରୁଣାର ମିଳନ ଉପରେ ତାହିଁକି ବୌଦ୍ଧଧର୍ମର ପଦ୍ମ ପୂର୍ଣ୍ଣତଃ ନିର୍ଭର କଲା ।
ହୃଦୟ ପ୍ରଭାବରେ ଏଇ ଶୂନ୍ୟତା ଓ କରୁଣା ଯଥାକ୍ରମେ ନାଶ ପୁରୁଷ ବା ପ୍ରଜ୍ଞା
ଉପାୟ ରୂପରେ ରୂପାନ୍ତରିତ ହେଲେ । ଶୂନ୍ୟତା ପ୍ରଜ୍ଞାରୂପିଣୀ ଭଗବତୀ ଓ
ଉପାୟ ନିଶିଳା ହିଁୟାସକ ଭଗବାନଙ୍କର ସୁଗନ୍ଧ ଅବସ୍ଥା । ବୋଧୂତତ୍ତ୍ୱ ତନ୍ମୟତା
ଶିବଶକ୍ତିର ମିଳିତ ଅବସ୍ଥା ରୂପରେ ପରିକଳ୍ପିତ ହେଲା ।

ହୃଦୟ ଚନ୍ଦ୍ରରେ ଶିବ :

ହୃଦୟ ଚନ୍ଦ୍ରରେ ପରମାର୍ଥ ସତ୍ୟର ଦ୍ୱୈତରୂପ ନିବୃତ୍ତି ରୂପ ପୁରୁଷ ବା ଶିବ
ଏବଂ ପ୍ରବୃତ୍ତିରୂପା ପ୍ରକୃତି ବା ଶକ୍ତି । ଗୃହ୍ୟବିଦ୍ୟା ଅନୁସାରେ ମଣିଷ ଶରୀରରେ
ବିଶ୍ୱର ସକ୍ତିସ୍ତ ସାର ବର୍ତ୍ତମାନ । ଶିବ ସହସ୍ରାରରେ ଅବସ୍ଥାନ କରନ୍ତି ବିଶ୍ୱକତି
ରୂପରେ ଏବଂ ଶକ୍ତି ମୂଳାଧାରରେ କୁଣ୍ଡଳିନୀ ରୂପରେ ଜଗତ ଶକ୍ତିର କାରଣସ୍ୱରୂପ
ହୋଇ ବାସ କରନ୍ତି । ସାଧକର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେଉଛି, ସାଧନା ମାଧ୍ୟମରେ କୁଣ୍ଡଳିନୀକୁ
ଜାଗ୍ରତ କରି ଏକ ଚନ୍ଦ୍ର ଅନ୍ୟ ଚନ୍ଦ୍ରକୁ ଉନ୍ମୀତ କରି ଶିବଙ୍କ ସହ ମିଳିତ
କରାଇବା ଏବଂ ଏହି ଦୁହିଁଙ୍କର ମିଳନରୁ ସୃଷ୍ଟି ଅଦ୍ୱୟ ଅବସ୍ଥା ହିଁ ସାଧକର
ପରମକାମ୍ୟ । ଶିବ ନିଷ୍ପ୍ରାୟ ଓ ସ୍ଥିର, ଶକ୍ତି ହିଁୟାସିକା ଓ ତଞ୍ଜଳ । ଯୋଗର
ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଶକ୍ତିର ନିମ୍ନଗାମୀ ପ୍ରବୃତ୍ତି ସକଳକୁ ରୋଧକରି ଏହାର ଗତିକୁ ବିଭିନ୍ନ
ଚନ୍ଦ୍ର ମଧ୍ୟ ଦେଇ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱଗତି କରାଇ ସହସ୍ରାର ଚନ୍ଦ୍ରରେ ବା ସହସ୍ର ଦଳବିଶିଷ୍ଟ
ପଦ୍ମ ଉପରେ ବାସ କରୁଥିବା ଶିବଙ୍କ ସହ ମିଳିତ କରାଇବା । ଦେହର
ବାସ ଦିଗରେ ଅବସ୍ଥିତ ଇଡ଼ା ଏବଂ ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗରେ ଅବସ୍ଥିତ ପିଙ୍ଗଳା ନାଡ଼ି
ଦ୍ୱୟକୁ ଯଥାକ୍ରମେ ଶକ୍ତି ଓ ଶିବ, ନାଶ ଓ ପୁରୁଷ ରୂପେ ଧରି ଏହା ମଧ୍ୟରେ
ପ୍ରାକୃତିକ ପ୍ରାଣ ଓ ଅପାନବାୟୁକୁ ମେରୁଦଣ୍ଡସ୍ଥିତ ନାଡ଼ି ସୁଷୁମ୍ନାପଥରେ
ପରିଚାଳିତ କରି ସହସ୍ରାରକୁ ପ୍ରେରଣ କରି ପାରିଲେ ହିଁ ଅଦ୍ୱୟ ସତ୍ୟ ଲଭ ହୁଏ
ବୋଲି ହଠାତ୍ତଃରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି । (୨)

ବୌଦ୍ଧତାତ୍ତ୍ୱିକ ମତରେ ପ୍ରଜ୍ଞା ବା ଶକ୍ତି ନିଷ୍ପିନ୍ନା ପରମଜ୍ଞାନସ୍ୱରୂପା ଓ ଉପାୟ ବା ପୁରୁଷ ଏହାର ବିପରୀତ ଏକ ସନ୍ନିପୁତ୍ର ଅଟେ । ଶିବ ଶକ୍ତିର ମିଳିତ ଅବସ୍ଥା ଅବସ୍ଥା ସହ ପ୍ରଜ୍ଞା ଓ ଉପାୟର ମିଳିତ ସୁଗନ୍ଧ ଅବସ୍ଥା ସମାନ । ବୌଦ୍ଧତନ୍ତ୍ରର ପ୍ରଜ୍ଞା ଓ ଉପାୟ ଇତା-ପିଙ୍ଗଳା, ଲଳନା-ରସନା, ରବି-ଶଶି, ଧମଣ-ଚମଣ, ଚନ୍ଦ୍ର-ସୂର୍ଯ୍ୟ, ଶୂନ୍ୟତା କରୁଣା ଆଦି ବିବିଧ ନାମରେ ଚିହ୍ନିତ ହୋଇଛି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ପୁରୁଷ ଓ ନାରୀ ମଧ୍ୟରେ ଶିବ-ଶକ୍ତିତତ୍ତ୍ୱ ବିଦ୍ୟମାନ । (୩) ତେଣୁ ପରମସତ୍ୟ ବା ଉଚ୍ଚତମ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଅନୁଭୂତିର ଲଭ ନିମନ୍ତେ ପୁରୁଷ ଓ ନାରୀ ପ୍ରଥମେ ନିଜକୁ ଶିବ ଓ ଶକ୍ତିଙ୍କର ପ୍ରକାଶ ବୋଲି ମନେକରି ଶାଶ୍ୱତ, ମାନସିକ ଓ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ବିବିଧ ସ୍ତରରେ ନିଜକୁ ସଫୁଲ୍ଲ କରିବା ଉଚିତ । ତାତ୍ତ୍ୱିକମାନେ ଶିବ ଶକ୍ତି ବା ପୁରୁଷ ପ୍ରକୃତିର ମିଳନର ସୁଖକୁ ନାରୀପୁରୁଷର ଯୌନ ମିଳନର ଆନନ୍ଦ ସହ ତୁଳନା କରିଛନ୍ତି—

ପରାଶକ୍ରାମ୍ପିୟୁନ ସଂଯୋଗାନନ୍ଦ ନିର୍ଭରଃ

ଯ ଆନ୍ତେ ମୈଥୁନଂ ତତ୍ ସ୍ୟାଦପରେ ସ୍ତ୍ରୀନିଷେବକାଃ । (୪)

ଅର୍ଥାତ୍ ଯେଉଁ ସାଧକ ପରାଶକ୍ତି ଓ ପରଂବ୍ରହ୍ମ ମିଥୁନଙ୍କର ସଂଯୋଗନିଜ ଆନନ୍ଦରେ ବିଭୋର ହୋଇ ଅବସ୍ଥାନ କରେ ସେ ହେଉଛି ପ୍ରକୃତରେ ମୈଥୁନ-ସେବକ । ତାତ୍ତ୍ୱିକମାନେ ବ୍ରହ୍ମ ଓ ଶକ୍ତିର ମିଳନକୁ ଲୌକିକ ସ୍ତ୍ରୀ ପୁରୁଷର ସଂଯୋଗନିଜ ସୁଖ ସହୃଦ୍ଧି ଆକ୍ଷରକ ଭାବରେ ତୁଳନା କରିଛନ୍ତି । ସେମାନେ ଜଗତର ସମସ୍ତ ପଦାର୍ଥରେ ବ୍ରହ୍ମ ଓ ଶକ୍ତିର ମିଥୁନାକୃତ ବିଭୂତିର ଧାରଣା କରିଥାନ୍ତି । (୫)

ବୌଦ୍ଧତନ୍ତ୍ରମାନଙ୍କରେ ଠିକ୍ ଏହି ପ୍ରକାର ସାଧନାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ରହିଛି । ନାରୀମାନେ ହିଁ ପ୍ରଜ୍ଞାରୂପିଣୀ ଓ ପୁରୁଷ ମାନେ ହିଁ ବଳଧର ବା ବଳସତ୍ତ୍ୱ । ଏଇ ସ୍ୱରୂପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ସାଧନା ହେଲା ପ୍ରଜ୍ଞୋପାୟ ସାଧନାର ତାପ୍ତର୍ଯ୍ୟ । ହିନ୍ଦୁତନ୍ତ୍ର ମତରେ ମଣିଷ ଶରୀର ମଧ୍ୟରେ ଷଡ଼ଚନ୍ଦ୍ରର ସ୍ଥିତି କଲ୍ପନା କରାଯାଇଛି । ଯଥା— ମୂଳାଧାର, ସ୍ୱାଧିଷ୍ଠାନ, ମଣିପୁର, ଅନାହତ, ବିଶୁଦ୍ଧ ଓ ଆଜ୍ଞା ବା ସହସ୍ରାର । ମୂଳାଧାର ଚନ୍ଦ୍ରରେ ସୁପ୍ତ କୁଣ୍ଡଳିନୀ ଶକ୍ତିକୁ ସାଧନା ଦ୍ୱାରା ଜାଗ୍ରତ କରି ତାକୁ

(୩) ଶଙ୍କରଃ ପୁରୁଷାଃ ସର୍ବେ ସ୍ତ୍ରିୟଃ ସର୍ବା ମହେଶ୍ୱରା, ପୁଲିଙ୍ଗପଦବାଚ୍ୟା
ଯେତେ ଚ ରୁଦ୍ରଃ ପ୍ରଜାତୀତାଃ । (ଲିଙ୍ଗ ପୁରାଣ) ୭।୧।୪୦)

(୪) କୁଳାର୍ଣ୍ଣବ ତନ୍ତ୍ର—ପୃ. ୫।୧୦୭।୧୧ । -

(୫) ଆଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ତର୍ଯ୍ୟାଚୟ—ପୃ. ୧୦୭—୮୫ କରୁଣାକର କର ।

ଚନ୍ଦ୍ରମସରେ ଉଦ୍ଧୃତୀ କରାଇ ସହସ୍ରାରରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଶିବଙ୍କ ସହଚ ମିଳିତ କରାଇବା ତାତ୍ତ୍ୱିକମାନଙ୍କର ଲକ୍ଷ୍ୟ । ତନ୍ତ୍ର ସଦୃଶ ମହାଯାନ ସମ୍ପ୍ରଦାୟରେ ବୁଦ୍ଧଙ୍କର ଯିବାୟା କଲ୍ପନାର ବିକାଶ ଦୃଷ୍ଟିରେ—ନିର୍ମାଣ, ଧର୍ମ ଓ ସନ୍ତୋଷ କାୟା । ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ବୌଦ୍ଧତାତ୍ତ୍ୱିକମାନେ ସହସ୍ରାରର ଅନୁସରଣରେ ସମରୂପୀ ମହାସୁଖକାୟାର କଲ୍ପନା ମଧ୍ୟ କରିଛନ୍ତି । (୭) ବୌଦ୍ଧତନ୍ତ୍ରରେ ବୋଧି-ଚତ୍ର ପ୍ରଥମେ ନାରାଦେଶସ୍ଥ ନିର୍ମାଣକାୟାରେ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇ ଚନ୍ଦ୍ରମାସ ଧର୍ମ ଓ ସଂଶ୍ଳେଷକାୟା ମଧ୍ୟରେ ଉଦ୍ଧୃତ କରି ମହାସୁଖକାୟାରେ ସ୍ଥିତି ନୈରାସ୍ୟା ସହଚ ଯୁଗନକ ଅବସ୍ଥାରେ ଉପନୀତ ହୁଏ ଓ ସହଜାନନ୍ଦ ମହାସୁଖ ଲଭକରେ । ଏହି ମହାସୁଖ ଲଭ କାଳରେ ସାଧକର ବାହ୍ୟରୂପସକଳ ନିଷ୍ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ । ଆତ୍ମା ତାର ଭେଦ ଓ ଜାଗତିକ ସମସ୍ତ ମୋହ ଲୁପ୍ତ ହୁଏ, ଶୂନ୍ୟତା ଜ୍ଞାନ ଲଭ ହୁଏ ଓ ସାଧକ ସେତେବେଳେ ପ୍ରମତ୍ତ ପରି ଅବସ୍ଥାନ କରେ । (୭)

ଚର୍ଯ୍ୟାପଦ ନିତୟରେ ବୁଦ୍ଧ ବା ତଥାଗତଙ୍କର ନାମ କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ଉଲ୍ଲେଖ ହୋଇଥିବାର ଜଣାଯାଏ ନାହିଁ । ବରଂ ଯାହା ଦେଖାଯାଏ ତାହା ବୈଦାନ୍ତିକ ମାୟାବାଦ ଯୋଗସାଧନ କଥା ଏବଂ କୟୂତ ପରିମାଣରେ ଶୂନ୍ୟତାର ଆଶ୍ରୟ । ଏ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଚର୍ଯ୍ୟାପଦ ବୌଦ୍ଧଭାଷ୍ୟକୁ ଶୈବସନ୍ଦ୍ୟାସୀମାନେ ରଚନା କରିଥିବାର ମଧ୍ୟ ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । ଏ ଦେଶରେ ଶୈବଗଣ ହିଁ ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଆଶ୍ରୟ ପାଇଁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରେ ପ୍ରଥମ ପଥ ପଦର୍ଶକ ଥିଲେ ବୋଲି ଜଣାଯାଏ । କାରଣ ଶୈବ ଧର୍ମାନ୍ତ୍ରିତ ପ୍ରାଚୀନ ପାମିରୀୟଜାତି ଏ ଦେଶରେ ପ୍ରଥମେ ତାତ୍ତ୍ୱିକମତ ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କରିଥିଲେ ବୋଲି ଅନୁମିତ ହୁଏ । ଯୁଗ ଯୁଗ ଧରି ଶିବଦେବତାଙ୍କ ସହଚ ତନ୍ତ୍ରର ଅଚ୍ଛେଦ୍ୟ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରହି ଆସିଛି ଓ ସପ୍ତମ/ଅଷ୍ଟମ ଶତାବ୍ଦୀରୁ ରଚିତ ହୋଇ ଆସିଥିବା ଚର୍ଯ୍ୟାପଦଗୁଡ଼ିକରେ ତାତ୍ତ୍ୱିକ ଶିବଦେବତାଙ୍କର ଇଚ୍ଛିତ ସ୍ୱସ୍ଥ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଇପାରେ । (୮)

ଚର୍ଯ୍ୟାପଦର ଶକ୍ତି :

ଏମାନଙ୍କର ଯୋଗ ସାଧନରେ ରୂପକାୟକ ଭାବରେ ନାରାଦର୍ଯ୍ୟ ପରିଦୃଷ୍ଟ ହୁଏ । ମହାସୁଖ ବା ସହଜାନନ୍ଦକୁ ଏମାନେ ନାରା ସହଚ ରୂପକ କରିଛନ୍ତି ।

(୭) ପ୍ରାଚୀନ ବାଲ୍ୟସାହିତ୍ୟର ଇତିହାସ, ପୃ ୪୯, ତଃ ତମୋନାଶ ଚନ୍ଦ୍ର ଦାଶଗୁପ୍ତା ।

(୭) ଏକନ, ପୃ. ୧୯ ।

(୮) ଚର୍ଯ୍ୟାଗୀତିକା, ପୃ. ୩୦-୩୪, ତଃ ଶଗେଶ୍ୱର ମହାପାତ୍ର ।

ତାହା ତୋମ୍ବା ଶବ୍ଦ ଗୁଣ୍ଡାଳୀ ଇତ୍ୟାଦି ଶବ୍ଦରେ ରୂପାନ୍ୱିତ ହୋଇଛି । ଚର୍ଯାପଦରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଥିବା ଗୁଣ୍ଡାଳୀ, ତୋମ୍ବା, ଶବ୍ଦ, ସହଜସୁନ୍ଦର ଓ ନୈରାମଣି ପ୍ରଭୃତି ତନ୍ତ୍ରୋକ୍ତଯୋଗିନୀ ଶକ୍ତିର ବିଭିନ୍ନ ନାମ ମାତ୍ର । ଏହି ଶକ୍ତି ତନ୍ତ୍ର ମତରେ ଶିବଙ୍କ ଗୁଣ୍ଡାଣୀ ଏବଂ ବୌଦ୍ଧତନ୍ତ୍ରରେ ଏଇ ସହଜସୁନ୍ଦର ନୈରାମଣି ବଳ ସତ୍ତ୍ୱଙ୍କ ଗୁଣ୍ଡାଣୀ ହେଲେ ମଧ୍ୟ କାବ୍ୟରେ ଇଏ ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ସିଦ୍ଧିକାମୀ ତାନ୍ତ୍ରିକର ପ୍ରେମିକା ବା ସାଧନାସଙ୍ଗିନୀ ହୁଏତରେ କଳ୍ପିତା ହୋଇଛି । (୧) ଚର୍ଯାପଦରେ ଏଇ ଶିବ ବଳସତ୍ତ୍ୱ ବଳଧର । ସେ ଶବ୍ଦକୁ ଦେଖେ ନୈରାମଣିକୁ ଚିହ୍ନେ, ତାର କନ୍ଧରେ ଓ ବନ୍ଧରେ ବିହାର କରେ, ଦେଖା ଜାଗ୍ରତ ହୁଅନ୍ତି ମୂଳାଧାରରେ ସହଜାନନ୍ଦ ଲଭି ନିମନ୍ତେ, ନିର୍ମାଣଚକ୍ର, ଧର୍ମଚକ୍ର, ସମ୍ବୋଗଚକ୍ର ଓ ମହାସୁଖଚକ୍ରରେ ପରିଭ୍ରମଣ କରନ୍ତି । ନିର୍ମାଣ ଚକ୍ରରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରଥମ ଜାଗ୍ରତ । ତାଙ୍କର ପ୍ରଚଣ୍ଡ ବାହନ, ସେ ଗୁଣ୍ଡାଳୀ । ଏଇ ଦେଖାକୁ ସୁଲ ଭାବରେ ଧରାଯାଏ ନାହିଁ । ସେତେବେଳେ ସେ ତୋମ୍ବା ଅର୍ଥାତ୍ ଅସ୍ମୁଣ୍ୟା । ଏହାକୁ ଯେ ଧରିପାରିବ ସେ ଆଦରଶସ୍ଥାନ ଉଲ୍ଲସ୍ । ଅର୍ଥାତ୍ ନଗ୍ନ, ସୁଲ ଭାବରେ ନୁହେଁ ସୁସ୍ଥରେ, କେବଳ ଦେହର ନୁହେଁ ମନର । ଯାହାର ଘୃଣା, ଲେଉ, ମୋହ, ମଦ, ମାୟାର୍ଥ କାମନାର ଆଦରଣ ଖୋଲିଯାଇଛି । ସେତେବେଳେ ବଳଧର ସାଧକ ସହ ତୋମ୍ବାର ସହଜ ରମଣାନନ୍ଦ—ତୋମ୍ବା ସେତେବେଳେ ଆଦରଣୀ ସ୍ମୁଣ୍ୟା । (୧୦)

ଆଲୋ ତୋମ୍ବା ତୋଏ ସମ କରିବ ମୋ ସାଙ୍ଗ

ନିଦିନ କାହ୍ନୁ କାପାଳି ଜୋଇ ଲଙ୍ଗ ।

ଏକ ସୋ ପଦୁମା ଚୌଷଠୀ ପାଖୁଡ଼ା

ତହିଁ ଚଢ଼ି ନାଚଅ ତୋମ୍ବା ବାପୁଡ଼ା । (୧୧)

ଚୌଷଠି ପାଖୁଡ଼ା ବଶିଷ୍ଠ ପଦ୍ମ ଉପରେ ନୃତ୍ୟରତା ତୋମ୍ବା ସହ ମିଳିତ ହେବାପାଇଁ ଶିବ ସଦୃଶ ସାଧକକୁ ନିଘୃଣ, ଲଜ୍ଜାବିରହତ, ଦିଗମ୍ବର ଯୋଗୀ ହେବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଚର୍ଯାପଦ ବର୍ଣ୍ଣିତ ସହଜସୁନ୍ଦର ଓ ନୈରାମଣି ମାତଙ୍ଗୀ, ଶୂଂକଳା ଓ ଶବ୍ଦ ପ୍ରଭୃତି ନାମରେ ଦର୍ଶିତ ହୋଇଛନ୍ତି—

ଗଙ୍ଗା ଯମୁନା ମରିରେ ବହଇ ନର

ତହିଁ ବୁଡ଼ିଲି ମାତଙ୍ଗୀ ଜୋଇଆଲ୍ଲେ ପାରକରଇ । (୧୨)

(୧) ଚର୍ଯାପାଦ ପରିଚୟ, ପୃ. ୭୭, ସତ୍ୟବ୍ରତ ଦେ ।

(୧୦) ଶିବ ଭାବନା, ପୃ ୧୨୪, ସୁଧାଂଶୁମୋହନ ବନୋପାଧ୍ୟାୟ ।

(୧୧) ତୋମ୍ବାଚର୍ଯ—୩୦ ୧୦ ।

(୧୨) ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଚର୍ଯାପଦ—ତୋମ୍ବା ପାଦାନାମ, ପୃ. ୪୧୧ ।

ଏହି ମାତଙ୍ଗୀ ନାମ ତତ୍ତ୍ୱୋକ୍ତ ଦଶମହବଦ୍ୟା ମଧ୍ୟରେ ଗୃହୀତ ବୋଲି ଜଣାଯାଏ ଏବଂ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ ପ୍ରଭୃତିରେ ଦେଖାକୁ ଜଗତ ଓ ଶବ୍ଦର ରୂପରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଥିବାର ମଧ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ ! ଦେବୀ ପଦ୍ମତଳନା ଓ ପଦ୍ମତବାସିନୀ ହୋଇଥିବାରୁ ପାଦତା ଓ ବନ୍ଧ୍ୟାବାସିନୀ ନାମରେ ପରିଚିତା । ପାଦତ୍ୟ ଅଞ୍ଚଳର ଅଧିବାସୀଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ଦେବୀ ସୁଜିତା ହେଉଥିବାର ବହୁ ପ୍ରାଚୀନ ନିଦର୍ଶନ ମିଳେ । ଶିବ ମଧ୍ୟ କିରୀଟ ଓ ଶବ୍ଦର ରୂପରେ ମହାଶ୍ୱରତ, କିରୀଟାର୍ଜୁନୀୟ ପ୍ରଭୃତି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ । ଚର୍ଯାପଦର ଶବ୍ଦ ମଧ୍ୟ ଉକ୍ତ ପଦ୍ମତବାସିନୀ । ଶବ୍ଦରଶବ୍ଦ ପ୍ରେମଚର୍ଯା ସିଦ୍ଧାନ୍ତର ଶବ୍ଦପାଞ୍ଜି ଦ୍ୱାରା ରଚିତ । ଏହି ସିଦ୍ଧ କବିଙ୍କର ଜନ୍ମସ୍ଥାନ ସମ୍ପର୍କରେ କେତେକ ମତ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ପଦଗୁଡ଼ିକରେ ବ୍ୟବହୃତ ଶବ୍ଦାବଳୀ ଓ କୁରୁକୁଳା ସାଧନା ପ୍ରଭୃତିରୁ ଶବ୍ଦପାଞ୍ଜି ଓଡ଼ିଶାର ଅଧିବାସୀ ବା ଓଡ଼ିଶା ତାଙ୍କର ସାଧନାସୀଠ ଥିଲା ବୋଲି ଅନୁମାନ କରାଯାଏ । ତାଙ୍କ ରଚିତ ଚର୍ଯାଟିରେ ଶବ୍ଦ-ଶବ୍ଦର ଦାମ୍ପତ୍ୟଜୀବନ, ଶବ୍ଦର ଉନ୍ନତତା, ଗୃହତ୍ୟାଗ ଆଦି ପ୍ରସଙ୍ଗ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଓଡ଼ିଆ ଲୋକକଥା ଓ ସାହିତ୍ୟରେ ହରପାଦ୍ୟଙ୍କ ଗାର୍ହସ୍ଥ୍ୟ ଜୀବନର ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ କେତେକାଂଶରେ ପ୍ରସ୍ତାବିତ କରନ୍ତି । ଗୀତଟିରେ କୁହାଯାଇଛି—

ଉଷା ଉଷା ପାବତ ତହିଁ ବସଇ ସବ୍ଦବାଳୀ
ମୋରଙ୍ଗୀ ପିଛ ପରହଣ ସବ୍ଦ ଗିବତ ଗୁଞ୍ଜିତମାଳୀ
ଉମତ ସବ୍ଦେ ପାଗଳ ସବ୍ଦୋ ମାକର ଗୁଲିଗୁହାଡ଼ା ତୋହର
ଶିଥ ଘରଣୀ ନାମେ ସଦୃଶସୁନ୍ଦରୀ ।
ନାନା ତରୁବର ମୌଳିକରେ ଗଥଣତ ଲଗେଲା ବାଳୀ
ଏକେଲା ସବ୍ଦ ଏବଣ ହୁଣ୍ଡଇ କର୍ଣ୍ଣକୁଣ୍ଡଳ ବଜ୍ରଧାରୀ ।
ଦିଅଧାଉ ପାଟ ପାଡ଼ିଲା ସବ୍ଦୋ ମହାସୁହେ ସେଇ ଛୁଇଲି
ସବ୍ଦୋ ଭୁଜଙ୍ଗ ନୈରାମଣୀ ନାଶ ପେମ୍ବହରାତିପୋହାଇଲ
ଦିଅ ତାମ୍ବୋଲୋ ମହାସୁହେ କାପୁରଖାଇ
ସୁନ ନୈରାମଣୀ କଣ୍ଠେ ଲଇଆ ମହାସୁହେ ରାତି ପୋହାଇ ।
ଗୁରୁବାର ସୁଂଚିଆ ବନ୍ଧ ନଥମଣ ବାଣେ
ଏକେଶର ସନ୍ତାନେ ବନ୍ଧୁ ବନ୍ଧୁ ପରମଣିବାଣେ ।
ଉମତ ସବ୍ଦର ଗରୁଆ ରୋଷେ
ଗିରିବର ସିହର ସନ୍ତ ପଇସନ୍ତେ ସବ୍ଦେ ଲେଉଟିବ କଇସେ । (୧୩)

ଅର୍ଥାତ୍ ଉକ୍ତ ପଦ୍ମତମାଳା—ତା’ ଉପରେ ‘ବାସକରେ ଗୋଟିଏ ଶବର ବାଲିକା । ତାର ପରିଧାନ ମଧୁର ପୁଚ୍ଛ, କଣ୍ଠରେ ଗୁଞ୍ଜମାଳ । ତାର ପ୍ରଣୟପାତ୍ର ଶବର ଯୁବକର ଚିତ୍ତରେ ଦୁହ୍ନ ଦେଖି ସେ ତାକୁ କହିଲା ହେ ପାଗଳ ଶବର, ତୋତେ ମୋର ଗୁହାରି ନୁଁ ମିଛରେ ଧନ୍ଦା ହୋଇ ଗୋଳମାଳ କରନାହିଁ । ଥରେ ମତେ ଦେଖ, ମୁଁ ହିଁ ତୋର ସ୍ତ୍ରୀ ସହଜସୁଜ୍ଞ । ଏହା ଶୁଣି ଶବରର ଚେତନା ଫେରିଲା । ତାର ପ୍ରାଣରେ ପ୍ରୀତିର ପ୍ରସ୍ତବଶ ଉତ୍ସରତ ହେଲା । ସେଇ ନୀରସ ପାଦ୍ମତମାଳା ତାର ପ୍ରେମରେ ପ୍ଳାବିତ ହେଲା । ବୃକ୍ଷରାଜିରେ ନାନାଜାତିର ପୁଷ୍ପ ଫୁଟିଗଲା, ଶାଖାପ୍ରଶାଖା ଆକାଶ ଛୁଇଁଲା । ସେତେବେଳେ ଶବର ବାଲିକା ସେହି ଯୁବର ବନଭୂମିରେ କର୍ଣ୍ଣରେ କୁଣ୍ଡଳ ବଜ୍ରାଦି ଭୂଷିତ ହୋଇ ଏକାକୀ ବୁଲୁଥାଏ । ପ୍ରେମିକ ଶବର ଯୁବକ ମନର ଦୁହ୍ନ ଦୂର କରି ତାକୁ ସଙ୍ଗିନୀ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କଲା । ସେ ତନୁ ଧାରରେ ନିର୍ମିତ ଗୋଟିଏ ଖଟ ପକାଇ ତା’ ଉପରେ ମହା ସୁଖକର ଶଯ୍ୟା ବିଛାଇ ଦେଲା । ତା’ପରେ ପ୍ରେମିକା ଶବରୀ ବାଲିକା ସହୃଦ ସମ୍ବୋଧନ ବିଳାସରେ ରାସିଯାପନ କଲା । ହୃଦୟ ଆନନ୍ଦରେ ମହାସୁଖକର ତାମ୍ବୁଲ ଓ କର୍ପୁର ସେବନ କଲା ଏବଂ ପ୍ରେମିକାକୁ କଣ୍ଠାଶ୍ଳେଷ କରି ରାସି ବିତେଇ ଦେଲା । (୧୪) କିନ୍ତୁ ଉନ୍ମତ୍ତ ଶବରର ବା କି ଠିକଣା । ପୁଣି କେତେବେଳେ ଗୁରୁଶ୍ରେଷ୍ଠରେ ପାଗଳ ପରି ପଦ୍ମତର କେଉଁ ଶିଖର ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ପଶି ନିଖୋଜ ହୋଇଗଲା । ତାକୁ କ’ଣ ଆଉ ଖୋଜିଲେ ମିଳିବ ।

ଶିବପାଦ୍ମତାଙ୍କର ଗାର୍ହସ୍ଥ୍ୟ ଜୀବନର ଚନ୍ଦ୍ର ମୈଥିଳୀ ଲୋକ ସାହିତ୍ୟରେ, ବିଦ୍ୟାପତିଙ୍କ ଗୀତ ରଚନାରେ, ବଙ୍ଗଳା ଲୋକ ସାହିତ୍ୟ ଓ ଓଡ଼ିଆ ଲୋକକଥା ଓ ଗୀତରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଥିବାର ଦେଖାଯାଏ । ପାଗଳ ଭୋଳାନାଥ କେତେବେଳେ ନିଶାଜୋରରେ କେବେ ବା ପାଦ୍ମତାଙ୍କ ସହ କଲହ କରି ପୁଣି କେବେ ଧ୍ୟାନ କରିବା ଆଳରେ କୁଆଡ଼େ ନିଖୋଜ ହୋଇଯାଆନ୍ତି । ତାଙ୍କର ସନ୍ତାନ କରିବା ପାଇଁ ପାଦ୍ମତାଙ୍କର କି ଉଦ୍ୟମ । କେତେ ଅନୁନୟ । ଓଡ଼ିଆ ଲୋକକଥାର ପାଗଳ, ଘର ଉଦାସୀ ମହାଦେବଙ୍କର ଘର ଅଛୁ କି ନାହିଁ ମନେ ନାହିଁ । ଭୋଳାନାଥ କେଉଁ ପଦ୍ମତ କାନ୍ଥାର କୁଆଡ଼େ କୁଆଡ଼େ ବୁଲନ୍ତି ତାର ଠିକ୍ ଠିକଣା ନାହିଁ । ଏଣେ ପାଦ୍ମତା ଅସ୍ଥିର । ଭୋଳାନାଥଙ୍କୁ ଆଳି-ଠାରୁ ଘରମୁହଁ କଣିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଏଇ କଥା ଭାବି ଭାବି ଦେଖା ଦେହକୁ ଘସୁ ଘସୁ ଗୁଡ଼ିଏ ମଲି ଭୂଇଁରେ ଜମା ହୋଇପଡ଼ିଲା । ପାଦ୍ମତା ଦେହଘସା ମଲି ଆଞ୍ଜୁଳାଏ ଉଡ଼ାଇ ଦେଇ କହିଲେ, ଯାରେ ମଲି ପବନରେ ଉଡ଼ି ଉଡ଼ି ଯା

(୧୪) (ଅନୁବାଦ) ଚର୍ଯାଗୀତିକା-୧୧୯, ଡଃ ଶଗେଶ୍ୱର ମହାପାତ୍ର ।

ପାଗଳା ମହାଦେବ ଯେଉଁଠିଥିବ ଖୋଜି ଧରି ଆଣିବୁ । ଧୂଳିସବୁ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ମଶା ପାଲଟି ଗଲେ । ବଣ ଜଙ୍ଗଲରେ କେଉଁଠି ହୁଏତ କେଉଁ ବେଳେ ଗଛ ଡାଳରେ କି ତେନ୍ତୁଳି ଗଛର ପତ୍ର ଗହଳରେ ପାଟଣା ଅତ୍ୟାଚାରୀତ ମହାଦେବ ଆତ୍ମଗୋପନ କରି ବସିଥିଲେ । ଗୁହଁ ଗୁହଁ କୁଆଡୁ ପଲକୁ ପଲ ମଶା ମାଡ଼ିଆସି ତାଙ୍କୁ କାମୁଡ଼ି ଝୁଣି ଅସ୍ଥିର କରି ପକାଇଲେ । ମଶା କାମୁଡ଼ାରେ ଅସ୍ତବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ମହାଦେବ ଘରମୁହଁ ଧାଇଁଲେ । (୧୫)

ପରବର୍ତ୍ତୀ ସାରଳା ଦାସ ରଚିତ ମହାଭାରତରେ ଏହିପରି ଶିବଙ୍କର ହଠାତ୍ ଅନ୍ତର୍ଧ୍ୟାନ ଓ ଦେଶାଙ୍କର ବ୍ୟାକୁଳ ଅନୁସନ୍ଧାନର ଚିତ୍ର ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି । ଦେଶ ସ୍ବର୍ଗ, ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ଓ ପାତାଳ ତିନି ଭୁବନକୁ ଅଗଣିତ ଦୂତ ପ୍ରେରଣ କରିଛନ୍ତି ଇଶ୍ବରଙ୍କୁ ଖୋଜି ଆଣିବା ପାଇଁ । ଶେଷରେ କୃଷ୍ଣ ଓ ଅର୍ଜୁନ କପିଳାସ ପୁରୀରେ ଶିବଙ୍କ ଦର୍ଶନ ପାଇଁ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ଦେଶ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ ବ୍ୟାକୁଳ ନିବେଦନ ଜଣାଇଛନ୍ତି—

ଇଶ୍ବରେ କାହିଁଛନ୍ତି ଦେଖିଲ କି ଜଗନ୍ନାଥେ

କପିଳାସୁଁ ଗଲେନି ଏୟାକାଦଶ ବରଷ ପରିଯନ୍ତେ । (୧୬)

କୃଷ୍ଣଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶରେ ଅର୍ଜୁନଙ୍କ ମନଭେଦୀ ନାରାଦ ଶିବଙ୍କୁ ଶ୍ରୀମାତା ହରିଶ୍ୟାମୀ ଆଲିଙ୍ଗନ ମଧ୍ୟରୁ ଉଦ୍ଧାର କରି ଆଣିଛନ୍ତି । ଏହି କେତୋଟି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରୁ ଶିବଙ୍କର ଭୋଲାପଣିଆ ଓ ହଠାତ୍ ଅନ୍ତର୍ହିତ ହୋଇଯିବାର ସ୍ବଭାବ ଚିହ୍ନିତ ହୋଇଛି । (୧୭)

ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଶତକର ଶେଷ ଭାଗରେ ବା ପଞ୍ଚଦଶ ଶତକର ପ୍ରଥମ ଭାଗରେ ମିଥୁଳାର ପ୍ରସିଦ୍ଧ କବି ବିଦ୍ୟାପତି ମୈଥିଳୀ ଭାଷାରେ ହରିଗୌରୀ ବିଷୟକ ଅନେକ ପଦ ରଚନା କରିଛନ୍ତି । ସେଥିରୁ ଅଧିକାଂଶ ପଦ ସେମାନଙ୍କର ଗାହ୍ୟସ୍ଥ ଜୀବନର ନାନା ଜଞ୍ଜାଳ, କଲହ ଓ ଭଲ ପାଇବାକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ବର୍ଣ୍ଣିତ । ଏହିପରି ଏକ ପଦରେ କବି ଲେଖିଛନ୍ତି—

ପୀସଲ ଭାଙ୍ଗ ରହୁଲ ଏହି ଗଞ୍ଜା ।

କଥୁଲିଇ ମନାଇବ ଉମଜା ଜଞ୍ଜା ॥

ଆନ ଦିନ ନିକହୁ ଛଲହୁ ମୋର ପଞ୍ଜା ।

ଆଇ ବଡ଼ାଏ ଦେଲି କୋନ ଉଦମଞ୍ଜା ॥

ଆନକ ନାକ ଆସନ ହେ ଉଠ ।

ପମେ ଏକ ଠେସତା ପଡ଼ିବ ବିପତ୍ତୀ ୧୭ ॥

ଅର୍ଥାତ୍, ଭାଙ୍ଗ ବଟାହୋଇ ସେହୁପରି ପଡ଼ି ରହିଲା, କିପରି ଏଇ ଉନ୍ମତ୍ତ ଯତିକୁ ବୁଝାଇବି । ଅନ୍ୟଦିନ ମୋ ପତି ଭଲଥିଲେ । ଆଜି ପୁଣି କିଏ ତାଙ୍କର ପାଗଳାମି ବଢ଼ାଇ ଦେଲା ? ଅନ୍ୟର ଭଲ ହେଲେ ନିଜର କ୍ଷତି ହେବ, କୋଉଠି ଆଦାତ ଲାଗିବ, ବିପତ୍ତି ପଡ଼ିବ ଏଇ ଚିନ୍ତାରେ ଦେଶ ମୁହ୍ୟମାନା ।

ଉପଯୁକ୍ତ ରଚନାଗୁଡ଼ିକର ବିଶୁଦ୍ଧ ବିଶ୍ଳେଷଣ କଲେ ଜଣାଯାଏ ଚର୍ଯ୍ୟାପଦ ଗୁଡ଼ିକରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ସାଧନ ପଦ୍ଧତି ଶିବଶକ୍ତି ଇତ୍ତର ଅନୁରୂପ କେବଳ ନୁହେଁ । କେତେକ ଚର୍ଯ୍ୟାପଦରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଶବ୍ଦର ଶବ୍ଦାର୍ଥ ଜୀବନଚର୍ଯ୍ୟା ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ରଚିତ ଶୈବ ସାହିତ୍ୟରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଥିବା ଶିବ ପାବନାଙ୍କ ନୃସିଂହ ଜୀବନର ଚିତ୍ରକୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଭାବିତ କରିଛି ।

୧୭—ସା. ମହାଭାରତ—ବିରାଟପର୍ବ—ପୃ ୩୦

୧୭—Vidyapati—Edited by K. M. Mitra.

ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟ ଓ ଅଂକିତା ବିଳାସ

ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଧାର୍ମିକ ମତବାଦ ଓଡ଼ିଶୀ ଜୀବନ, ସମାଜ ଓ ସାହିତ୍ୟକୁ ବହୁପ୍ରକାର ପ୍ରଭାବିତ କରିଛି । ବୌଦ୍ଧ ସହଜିଆ ମାନଙ୍କର ସାଧନ ପ୍ରଣାଳୀ କ୍ରମେ ବ୍ୟଭିଚାରପ୍ରସ୍ତ ହୋଇ ସାମାଜିକ ଜୀବନରେ ଯେଉଁ ପ୍ରକାର ବିତର୍କନା ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା ତାହାର ବହୁ ସଙ୍କେତ ସାରଳା ମହାଭାରତରେ ଦେଖାଯାଏ । ସହଜିଆମାନଙ୍କର ନିନ୍ଦିତ ଜୀବନଧାରା ପ୍ରତି ସ୍ପଷ୍ଟ ଅଂଶୁଳି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଥିଲେ କବି ସାରଳାଦାସ । ଓଡ଼ିଆର ଜାତୀୟ ଜୀବନରେ ସ୍ୱୟମ୍ଭବ ଓ ଶୃଙ୍ଖଳାର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବା ସଙ୍ଗେ ସେମାନଙ୍କୁ ଆତ୍ମାତ୍ମିକ ଚେତନା ପ୍ରତି ଉନ୍ମୁଖ କରିବାରେ ଏକ ନିଷ୍ପାପର ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଏ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ଭଗବତରେ ଏବଂ ବଳରାମଦାସଙ୍କର ଦାଣ୍ଡିରାମାୟଣ, ଅଚ୍ୟୁତାନନ୍ଦଙ୍କ ହରିବଂଶ, ଯଶୋବନ୍ତ ଓ ଅନନ୍ତ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ଧର୍ମସମ୍ବନ୍ଧୀୟ ରଚନା ଗୁଡ଼ିକ, ଓଡ଼ିଶାରେ ଏକ ଶୁଦ୍ଧ ଧାର୍ମିକ ବାସ୍ତବଶୂଳ ସୃଷ୍ଟି କରିବାରେ ସହାୟକ ହୋଇଥିଲା । ପୁରାଣ ଗ୍ରନ୍ଥର ଅଲୌକିକ ଦେବ ଚରିତ୍ର ଓ ଘଟଣା ଗୁଡ଼ିକୁ କବିମାନେ ନିଜ ନିଜ ରଚନାରେ ମୁଖ୍ୟ ସ୍ଥାନ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ । ନ୍ୟାୟ ଓ ଧର୍ମର ବିଜୟ ଏକ ନିଶ୍ଚିତ ସତ୍ୟ; ଏ ସଂପର୍କରେ ଜନଚେତନାରେ ଏକ ଦୃଢ଼ ସ୍ୱାକ୍ଷରର ଅଙ୍କନ ଥିଲା ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ।

ଘୋଡ଼ପ ଓ ସପ୍ତଦଶ ଶତାବ୍ଦୀ, ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟ ରଚନାର ଇତିହାସରେ ଏକ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ସମୟ । ଏଥିରେ କୌଣସି ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ କାବ୍ୟ-କାରମାନେ ସେମାନଙ୍କର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ରଚନାକାରମାନଙ୍କର ନିର୍ଧାରଣ ଆଦର୍ଶ ଓ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସଂକଳରେ ସଚେତନ ରହିନାହାନ୍ତି । ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାର ସହଜ ଓ ସରଳ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ଅପେକ୍ଷା ସଂସ୍କୃତ ଭାଷାର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରକାଶ ପ୍ରତି ଏମାନେ ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ଆଶ୍ରେୟ କରିଥିଲେ । ଫଳରେ କାବ୍ୟରଚନା ପ୍ରାକୃତଭାଷା ଠାରୁ କ୍ରମଶଃ ଦୂରେଇ ଯାଇ ଅଧିକ ସଂସ୍କୃତାନୁସାସ ହୋଇ ପଡ଼ିଥିଲା । ସଂସ୍କୃତ ଶାବ୍ଦକାବ୍ୟର ଆଦର୍ଶରେ ଓଡ଼ିଆ କବିମାନେ ତଦନୁରୂପ ସଂସ୍କୃତାନୁଗ ପ୍ରାକୃତ ଭାଷାରେ କାବ୍ୟ

ରଚନା କରିଥିଲେ । ବାମନଙ୍କ ଶାସ୍ତ୍ରବାଦ ଶେଷୋଦ୍ଭାବ ଶ୍ରୀଚିନ୍ମୟବାଦ, ଆନନ୍ଦ-ବର୍ଧନଙ୍କ ଧୃନ୍ଦିବାଦ ବା ବିଶ୍ୱନାଥଙ୍କର ରସବାଦ ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ କାବ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକରେ ମୁଖ୍ୟତଃ ଅନ୍ୱୟିତ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାବରେ ରକ୍ଷା କରାଯାଇନଥିଲା । ଆଂଶିକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ସମସ୍ତ କାବ୍ୟ ପ୍ରାୟ ସମାନ ଧାରା ଅନୁସରଣ କରିଛି । କାବ୍ୟାବଳୀରେ ମଙ୍ଗଳାଚରଣ, ନାୟକ ନାୟିକାର ଜନ୍ମ ବିବରଣୀ, ନାୟିକାର ବାଲ୍ୟ, ପୌଷଣ୍ଡ ଓ ଯୌବନ ପ୍ରାପ୍ତି ବର୍ଣ୍ଣନା, ନାୟକ ଓ ନାୟିକା ପରସ୍ପର ମଧ୍ୟରେ ଦୂତ, ଚନ୍ଦ୍ରପଟ୍ଟ, ବା ସ୍ୱପ୍ନ ଦର୍ଶନ ମାଧ୍ୟମରେ ଅନୁରାଗର ସୃଷ୍ଟି, ପ୍ରଣୟର ପରୀକ୍ଷା ପରୀକ୍ଷିତ ମଧ୍ୟରେ ସାମାନ୍ୟ ବାଧା ପ୍ରତିବନ୍ଧକର ସୂଚନା, ମିଳନ ବ୍ୟବସ୍ଥା, କେଳିପୁର ପ୍ରସଙ୍ଗ, ସାମୟିକ ବିଚ୍ଛେଦ, ନାୟକ ନାୟିକାର ମାନସିକ ଅବସ୍ଥାର ପଟ୍ଟଭୂମିରେ ରଘୁଚିତ୍ର, ପୁନର୍ମିଳନ ଓ ଶେଷରେ ବାଧାହୀନ ଦାମ୍ପତ୍ୟ ଜୀବନର ସୁଖାସ୍ବାଦନରେ କାବ୍ୟର ପରିସମାପ୍ତି । ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ କାବ୍ୟରେ ବିଷୟବସ୍ତୁ ବିନ୍ୟାସରେ ବୈଚିତ୍ର୍ୟହୀନ କ୍ଲାନ୍ତିକର ଗତାନ୍ତ-ଗତିକତା । ସାଧାରଣ ଜନ ଜୀବନର ତଥା ଜାତୀୟ ଜୀବନର ଗତି-ଅଗତି ଓ ସଂଘର୍ଷର ଚନ୍ଦ୍ର ଏଥିରେ ବିରଳ, ଚନ୍ଦ୍ର ଚନ୍ଦ୍ର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣଧର୍ମୀ । ନୟିକା ରାଜ-କନ୍ୟା, ଅପୂର୍ବ ସୁନ୍ଦରୀ । ବୟସପ୍ରାପ୍ତ ହେବା ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ହିଁ ପୁରୁଷ ସଙ୍ଗ କାମନା, ବିରହ ବ୍ୟଥା ଓ ମିଳନ ଚକ୍ରାବେଳରେ ସଦାବିକ୍ରମ । ନାୟକ ରାଜପୁରୁଷ । ବଳ-ବୀର୍ଯ୍ୟର ସାମାନ୍ୟ ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ, ଯୌବନ ପ୍ରାପ୍ତି ସଙ୍ଗେ ନାୟିକାଲୀଭବ ବହୁବିଧ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା, ବିରହବେଦନା, କେଳିଗୁଡ଼ିକରେ ବାହ୍ୟାୟତନ-ଧର୍ମାରତ ଚୌପଠୀ ବନ୍ଧର ପରୀକ୍ଷାକ୍ରମରେ ବ୍ୟାପ୍ତ । ଏହି ସମ୍ବୋଧ ପ୍ରସଙ୍ଗ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ କବିମାନେ ଅତ୍ୟଧିକ ଶୃଙ୍ଖାରିକତାର ଆଶ୍ରୟ ନେଇଛନ୍ତି । ଏପରିକି ବୈଷ୍ଣବ କାବ୍ୟଗୁଡ଼ିକର ନାୟକନାୟିକା କୃଷ୍ଣରାଧା ମଧ୍ୟ ଲୌକିକ ପୁରୁଷ ନାରୀର ପ୍ରତିଭା ବ୍ୟଗତ ଅନ୍ୟ କିଛି ନୁହନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ ଏହି କାବ୍ୟର ମୁଖ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣିତ ବିଷୟ ରାସଲୀଳାରେ ତାତ୍ତ୍ୱିକତା ଅପେକ୍ଷା ଶୃଙ୍ଖାରିକତା ଅଧିକ ସ୍ଥାନ ପାଇଛି ।

ସେନଗୁପ୍ତଙ୍କର ‘ଶୃଙ୍ଗାରଚେତ୍ର କବ୍ୟ’ ନିର୍ଦ୍ଦେଶରୁ କାବ୍ୟକାରମାନେ ଶୃଙ୍ଗାରରସ ହିଁ କାବ୍ୟର ପ୍ରଧାନ ଉପଜୀବ୍ୟ ହେବା ବିଧେୟ ବୋଲି ମନେ କରିଥିଲେ । ତେବେ କାବ୍ୟର ମୁକ୍ତ ଯୌନତତ୍ତ୍ୱର ପୃଷ୍ଠପଟ୍ଟ ରୂପେ ସେ ଯୁଗର ସ୍ୱଜାତୀୟ, ସାମାଜିକ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ ଅବସ୍ଥା ମଧ୍ୟ ବିବରଣୀୟ । ସେ ସମୟରେ ମୋଗଲ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଶାସକ, ଧନିକ ଓ କ୍ଷମତାସମ୍ପନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କର ବିଳାସପୂର୍ଣ୍ଣ ଜୀବନଧାରାର ପ୍ରଭାବ ଓ ପ୍ରତିଫଳିତା ସାଧାରଣ ସ୍ତରରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । ବହୁମାତ୍ରା ସମ୍ବୋଧ, ସୁରାଧାନ ଓ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ-

ଭୋଗ ଏମାନଙ୍କ ଜୀବନର ଚରମ ଲକ୍ଷ୍ୟ ରୂପେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିବାର ମନେହୁଏ । ଏହି ସମୟରେ ଛଉର ଭାରତରେ ଶୃଙ୍ଗାରାବ୍ୟ ଶାସ୍ତ୍ରର ଅନୁସରଣରେ ଯୁଷ୍ଟ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର କାବ୍ୟଧାରା ‘ବାସୋଘଡ଼’ ବେଶ୍ ଜନପ୍ରିୟତା ଲଭି କରିଥିଲା । ଏହି କାବ୍ୟଗୁଡ଼ିକର ବିଷୟବସ୍ତୁ, ଚରିତ୍ରଚିତ୍ରଣ ଓ ବର୍ଣ୍ଣନାବିଳାସ ଥିଲା ଉତ୍କଟ ଶୃଙ୍ଗାରଧର୍ମୀ । ବିଳାସୀ ମୋଗଲ ଜୀବନର ପ୍ରଭାବରେ ପ୍ରାକ୍ରିୟ ରାଜ୍ୟଗୁଡ଼ିକର ସ୍ୱଜନ୍ୟ ଗୋଷ୍ଠୀ ମଧ୍ୟ ସମରୂପ ରସମୟ ଜୀବନ ଯାପନରେ ଆଗ୍ରହ ହୋଇଥିଲେ । ମୋଗଲମାନଙ୍କର ଅବାଧ ସୁରାପାନ ଓ ଚତୁର୍ନିତ ପ୍ରମତ୍ତତା ଓଡ଼ିଶୀ ସମାଜରେ ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇଯାଇ ନ ଥିବାରୁ ହୁଏତ ସୁରାପାନର ବର୍ଣ୍ଣନା ଓଡ଼ିଆ ଶାବିକାବ୍ୟମାନଙ୍କରେ ସ୍ଥାନ ପାଇନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ଯୌନଚର୍ଯ୍ୟର ବିପୁଳ ପ୍ରକାଶ ଘଟିଛି ଶାବିକାବିଗଣଙ୍କର ରଚନାରେ ।

କେବଳ ଧନିକ ଗୋଷ୍ଠୀ ନୁହଁନ୍ତି ଅଭିଜାତ ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟର ପଣ୍ଡିତ ଓ ପାଠକଗୁଡ଼ିକର ଶୃଙ୍ଗାର ରସଧର୍ମୀ ପ୍ରତି ଥିଲା ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଆସକ୍ତି । ଏପରିକି ଶୃଙ୍ଗାରାତ୍ମକ ଚମତ୍କାର ଶ୍ଳୋକମାନ କାବ୍ୟରୁ ହେଉ ବା ଉତ୍କଟ ସୁସ୍ପଷିତରୁ ହେଉ ପାଠ ତଥା ଆଲୋଚନା କରିବା ଥିଲା ଅବସରବିନୋଦନର ପ୍ରଧାନ ଆକର୍ଷଣୀୟ ମାଧ୍ୟମ । ଅଜିତାଲିର ବିବିଧ ଆମୋଦନ ମାଧ୍ୟମ ସେ କାଳରେ ନଥିବାରୁ ତତ୍କାଳୀନ ପ୍ରାକୃତ ଶୃଙ୍ଗାରାତ୍ମକ ରଚନା କିମ୍ବା ଯୌନ ଚର୍ଚ୍ଚାକୁ ସାଧାରଣ ଲୋକେ ମଧ୍ୟ ଆମୋଦନ ମାର୍ଗ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରୁଥିଲେ । ଏହାଥିଲା ସେମାନଙ୍କର ସହଜାତ ଓ ଆଦିମ ମାନସିକ ଅଭିପ୍ରାୟ ବା କାମନାର ଏକ ରେଚନ ଝିୟା, ଏକ ସ୍ୱଭାବ । ଏ ସମସ୍ତର ମୌଳିକ ହେତୁ ହେଉଛି ଗୋଟିଏ, ତାହା ଯଥୋଚିତ ରୂପେ ବ୍ୟକ୍ତ କରାଯାଇଛି ନିମ୍ନୋକ୍ତ ଶ୍ଳୋକରେ—

କନ୍ଦର୍ପୋ ହର୍ଷତନୟୋ ଯୋଃସୌ କାମୋ ନିଷଦ୍ୟନେ

ସ ଶଂକରେଣ ସଦର୍ପେ ହ୍ୟନଂଗତ୍ତା ମୁପାଗତଃ ।

(ବାୟୁପୁରାଣ, କାମଦହନ ପ୍ରସଙ୍ଗ)

କନ୍ଦର୍ପକୁ ପୁରାଣଭିତ୍ତିକ କୃଷ୍ଣତନୟ ନ କହି ହର୍ଷତନୟ କହିବା ବାସ୍ତବ ଓ ଯଥାର୍ଥ; ତାହାହିଁ କାମ, ଆସଙ୍ଗଲିପ୍ତା ନରନାରାଜ ପାରସ୍ପରିକ ସମ୍ବୋଗ କାମନା, ରସସାର ଶୃଙ୍ଗାର ରସ । ଏହା ସମସ୍ତଙ୍କ ନିମନ୍ତେ ଆନନ୍ଦଜନକ । ସେ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ କାବ୍ୟସାହିତ୍ୟ କେବଳ ରାଜନ୍ୟଗୋଷ୍ଠୀର ଅଭିରୁଚି ପ୍ରତିଫଳିତ କରିଥିଲା, ତା’ ନୁହେଁ; ବରଂ ସାଧାରଣ ପାଠକର ଆନନ୍ଦ ବିଧାନ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଆଦିରସ ବା ଶୃଙ୍ଗାର ରସର ବିପୁଳ ପ୍ରକାଶ ଏଥିରେ ଘଟିଥିଲା ।

କବିମାନେ ଆଦରସମ୍ବନ୍ଧୀ ନାୟକ ନାୟିକା ନିର୍ବାଚନରେ ଅନୁଭୂତ ଚରତ୍ର ସନ୍ତାନ କରୁଥିଲେ । ବହୁନାଶ୍ୱାସ୍ତ କୃଷ୍ଣଙ୍କୁ କେନ୍ଦ୍ରକରି ପରଲକ୍ଷ୍ୟା ପ୍ରୀତିର ନଗ୍ନ ପ୍ରକାଶ ସଂପର୍କିତ ହେବାବେଳେ ଉଞ୍ଜିୟୁ କାବ୍ୟରେ ସ୍ୱଳ୍ପାୟାଚରଣ ବର୍ଣ୍ଣନା-ପ୍ରାଚୁର୍ଯ୍ୟ ଗୁଣନାବ୍ୟ ସମୂହକୁ ରସଦାୟକ କରିଥିଲେ ।

ଏହି ପୃଷ୍ଠଭୂମିରେ ଶିବପାଦ୍ମିନୀଙ୍କର କଠିନ ତପସ୍ୟାଲବ୍ଧ ସ୍ତେମ, ସମ୍ପତ ଗାର୍ହସ୍ଥ୍ୟ ଜୀବନର ଆଦର୍ଶ 'ଶୃଙ୍ଗାରଚେତ କବି'ଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣନାନୁଭୂତ ହୋଇ ନଥିବାର ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ କିଛି ନାହିଁ । ଅମ୍ବିକା ବିଳାସ କାବ୍ୟ ଓ କେତୋଟି ଚଉତିଶା ବ୍ୟତିରେକେ ଶିବ ମୁଖ୍ୟ ଚରତ୍ର ରୂପେ ବା ଶିବ କଥା ମୁଖ୍ୟ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଭାବରେ ଅନ୍ୟ କୌଣସି କାବ୍ୟରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କ୍ରମରେ ଶିବ ସମ୍ପର୍କ ବାରମ୍ବାର ସୂଚିତ ହୋଇଅଛି । ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ କାବ୍ୟଗୁଡ଼ିକରେ ନାୟକ ନାୟିକା ପରସ୍ପରକୁ ଲାଭକରିବା ପାଇଁ ଶିବୋପାସନା କରିଛନ୍ତି । ମାନସିକ ପୁରଣ ଲାଗି ଶିବଙ୍କ ନିକଟରେ ପୁନର୍ଜନ୍ମର ଆୟୋଜନ କରାଯାଇଛି ଓ କାମଦେବର ଆକର୍ଷଣରୁ ରକ୍ଷାପାଇବା ନିମନ୍ତେ କାମଜିତ୍ ବାମଦେବଙ୍କୁ ବାରମ୍ବାର ସ୍ମରଣ କରାଯାଇଛି । ନାଶ୍ୱ ବନ୍ଧୋଜର ଭୂଞ୍ଜିମା ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟକୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବାକୁ ଯାଇ ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ କବି ଶିବଲିଙ୍ଗକୁ ମୁଖ୍ୟ ଉପମାନ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ପ୍ରସଙ୍ଗ କ୍ରମରେ ଶିବବନ୍ଦନା, ରୂପବର୍ଣ୍ଣନା କାମୁକତା, ଗୌରୀପ୍ରୀତି, ମଧ୍ୟସ୍ଥତା, ଭୋଳାପଣ, ଯୋକା, ରୂପ, ଭାଙ୍ଗାସକ୍ତି ଓ ହରହର ସ୍ୱରୂପ ପ୍ରଭୃତିର ବହୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କାବ୍ୟଗୁଡ଼ିକୁ ରଞ୍ଜିତ ମନ୍ତ୍ର କରିଛି ।

ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ସାହିତ୍ୟରେ ଶିବକାବ୍ୟର ସଂଖ୍ୟା ନଗଣ୍ୟ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଶିବସ୍ତୁତି ମୂଳକ ରଚନାର ପରିମାଣ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ । ସପ୍ତଦଶ, ଅଷ୍ଟାଦଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଅନୁନ ଛଅଗୋଟି ସ୍ତବ୍ଧ ଓଡ଼ିଆ ଶିବ ପୁରାଣ ବିଭିନ୍ନ ଗ୍ରନ୍ଥକାରଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ରଚିତ ହୋଇଛି । ପୁରାଣଗୁଡ଼ିକ କାବ୍ୟପର୍ଯ୍ୟାୟଭୁକ୍ତ ନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଏ ଗୁଡ଼ିକର ବ୍ୟାପକ ସଜ୍ଜୀକରଣ, ବର୍ଣ୍ଣନା ଗୌରୀ, ଗୁଣାପ୍ରୟୋଗ ଓ ଉପସ୍ଥାପନା-ଗତ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏହାର ସାହିତ୍ୟିକ ମୂଲ୍ୟ ନିର୍ଧାରଣ କରାଯାଇ ପାରେ । ଏତଦ୍ୱ୍ୟାପୀତ ଏ ସମୟରେ ରଚିତ ଶିବ ଭକ୍ତି ଚନ୍ଦ୍ରୋଦୟ, ଶିବପୁରାଣ ଗୀତା ଓ ଶ୍ରୀ ଶିବ ଗୀତା ପ୍ରଭୃତି ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ଶିବସ୍ତୁତି ମୂଳକ ଗ୍ରନ୍ଥ ।

ଅଂକକା ବିଳାସ : ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟସାହିତ୍ୟରେ ଅବ-ସୁରଣୀୟ କବିପ୍ରତିଭା ବ୍ରଜନାଥ ବଡ଼ଜେନା । ତେଜାନାଲ ନିବାସୀ ଏହି କବି ଗଦ୍ୟ ଓ ପଦ୍ୟ ଉଭୟେ ସେହିରେ ତାଙ୍କର ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଛନ୍ତି । ଗୁଣ-ଯୁଗର ଶ୍ରେଷ୍ଠ କବି ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜଙ୍କୁ ଅନେକତ୍ର ଅନୁସରଣ କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ବ୍ରଜ-

ନାଥ ନିଜର ମୌଳିକ କଲ୍ୟାଣକାମ ଓ ବର୍ଣ୍ଣନା ବୈଷୟରେ ନୂତନତାର ସ୍ବାକ୍ଷର ଅଙ୍କନ କରିଛନ୍ତି । କାବ୍ୟର ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ବୃଦ୍ଧିର ସହାୟକ ଗୁଣ, ଅଲଙ୍କାର ବାହ୍ୟସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ବିକାଶରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଥାଏ । ଆତ୍ମସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଦର୍ଶନ ମତରେ ‘କାବ୍ୟଶୋଭକଞ୍ଚନ୍ ଧର୍ମାନ୍ ଅଳଙ୍କାରଞ୍ଚନ୍ ପ୍ରଚକ୍ଷତେ’ । ଏହି ମାନ ଅବଲମ୍ବନରେ ଓଡ଼ିଆ ଗୁଣକବିମାନେ ଛନ୍ଦ ଓ ଗୁଣ ଅପେକ୍ଷା କାବ୍ୟରେ ବହୁଳ ଅଳଙ୍କାର ପ୍ରୟୋଗକୁ ଅଧିକ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦେଇଥିବାର ଜଣାଯାଏ । ଅତ୍ୟଧିକ ଶବ୍ଦାଳଙ୍କାର ପ୍ରୟୋଗରେ ଗୁଣକବିମାନଙ୍କ ସହୃଦ୍ଦ ବ୍ରଜନାଥ ସ୍ବରଚନାବଳୀକୁ ଦୁର୍ବୋଧ କରିନଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଯୁଗନୟନାନୁସାରେ କାବ୍ୟ ମାନଙ୍କରେ ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ଅଳଙ୍କାରର ସନ୍ନିବେଶ କରିଛନ୍ତି । ଭଞ୍ଜଙ୍କର ବୈଦେଶ୍ୟ ବିଳାସ, ସୁରଦା ପରଶସ୍ତ, ଘନକୃଷ୍ଣଙ୍କର ରସକଲ୍ଲୋଳ କାବ୍ୟ ବ, ସ ଓ କ ଆଦ୍ୟବର୍ଣ୍ଣ ନୟମରେ ରଚିତ ହେବା ଆଦର୍ଶରେ କବି ବ୍ରଜନାଥ ଆଦ୍ୟରେ ‘ଶ’ ବର୍ଣ୍ଣ ନୟମରେ ଶ୍ୟାମରସୋତ୍ସବ ରଚନା କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସ୍ବରବର୍ଣ୍ଣ ‘ଅ’ କାର ନୟମରେ ପ୍ରଥମ କାବ୍ୟ ରଚନା କରିଛନ୍ତି ଅଂବିକା ବିଳାସ । କବିଙ୍କର ସଙ୍ଗୀତ ଶାସ୍ତ୍ର ସମ୍ବନ୍ଧରେ ସ୍ପଷ୍ଟଜ୍ଞାନ ଥିବାରୁ କାବ୍ୟଗୁଡ଼ିକରେ ଗୁଣ, ତାଳ ଛନ୍ଦର ଯଥାଯଥ ଅବତାରଣା କରାଯାଇଛି ଓ ଜ୍ୟୋତିଷଶାସ୍ତ୍ର ବହୁଭୁଷାଭିଜ୍ଞତାର ପରିଚୟ କାବ୍ୟ-ଗୁଡ଼ିକରେ ସ୍ପଷ୍ଟ । ତାଙ୍କର ଗୁଣିତ୍ବ ବିଜେ ହୁନ୍ଦୀ ଭାଷାରେ ରଚିତ, ସମର ତରଙ୍ଗରେ ଛନ୍ଦିତ ହେଇଥିବା ମରହଟ୍ଟା ସୈନ୍ୟବାହୁମାନ ବିଳାସ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ହୁନ୍ଦୀ ଓ ଗୋରଠାଭାଷାର ପ୍ରୟୋଗ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ । ବିଶେଷତଃ ଅଂବିକା ବିଳାସର ଷଟ୍ଟିଂଶ ପ୍ରାୟରେ ରଜି, ଦେବ, ନାଗ, ଅସୁର, ବଂଶ ଓ ଉତ୍କଳ ଦେଶ କର୍ତ୍ତୃକ ଶିବସ୍ତବରେ ସସ୍ତ୍ରୁତ, ପ୍ରାକୃତ, ଗୋରଠା, ବଂଗଳା ଓ ପିଙ୍ଗଳ ଭାଷା ସମୂହର ପ୍ରୟୋଗ କରି କବି ନିଜର ବହୁଭାଷା ଜ୍ଞାନର ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି ।

‘ଅଂବିକା ବିଳାସ’ ଶିବ-ପାବଣୀ ବିବାହ ଓ କୁମାର ଜନ୍ମ-ପ୍ରସଙ୍ଗ ଯାତ୍ରରେ ଆଧାରିତ ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ଶୈବକାବ୍ୟ । ଶାନ୍ତିଯୁଗୀୟ ବୈଷ୍ଣବ କାବ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକରେ ପରଜାୟା ପ୍ରୀତିର ଜନ୍ମ କାମବିଳାସ, କାଲ୍ୟାଣ କାବ୍ୟ ଗୁଡ଼ିକର ଯୋଗ, ରତିବିଳାସୀ ନାୟକ ନାୟିକା ଚରିତର ବହୁଳ ବର୍ଣ୍ଣନାର ଗତାନୁ-ଦେବତା ପାଠକକୁ କ୍ଳାନ୍ତିର ମନେ ହେଉଥିବା ବେଳେ ଅଂବିକା ବିଳାସ ବିଦଗ୍ଧ ପାଠକ ସମାଜକୁ ଅବଶ୍ୟ ନୂତନତାର ଆସ୍ବାଦ ଦେଇଥିବ । ତେଜ ସହ ପ୍ରେମ, କଠିନ ସାଧନା ସହ ପ୍ରଣୟ ବିଳାସର ଉତ୍କୃଳ ଚିତ୍ର ଓଡ଼ିଆ ଗୁଣକାବ୍ୟ

କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅବିକା ବିଳାସ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ କେଠାରେ ସମ୍ଭବ ହୋଇଛି ବୋଲି ମନେହୁଏ ନାହିଁ । ଜଗତସିଂହ ଓ ଜଗନ୍ନାଥ କାବ୍ୟର ନାୟକ ନାୟିକା । ଏମାନଙ୍କର ମିଳନ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ କବି ଯଥା ସମ୍ଭବ ସଂଯମ ରକ୍ଷା କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଯୁଗରୁଚର ଚାନ୍ଦିନୀରେ ସ୍ଥଳବିଶେଷରେ ଲେଖନୀ ଉପରେ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ହିଁ ହୋଇଛି । ରତି ବ୍ୟତୀତ ପ୍ରୀତିର ଅନ୍ୟ କୌଣସି ପରିଚୟ ବୋଧହୁଏ ଶାବ୍ଦିକବିମାନଙ୍କ ମନକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରୁନଥିଲା । ତେଣୁ ‘ଅମ୍ବିକାବିଳାସ’ରେ ପ୍ରେମର ଉଚ୍ଚତ୍ତମ ପ୍ରକଟିତ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ରତିବିଳାସର ମୋହ ଶିବ-ପାର୍ବତୀଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଆକ୍ରନ୍ତ କରିଦେଇଛି ।

ଏହି କାବ୍ୟଟିର ପିତୃତ୍ବ ସପକ୍ଷରେ ମତାନ୍ୱେଷ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ । ପଣ୍ଡିତ ବାନାମୁର ଆରୁ୍ୟ୍ୟ ଏହା ଭୂତପୁଷ୍ପ କେନ୍ଦୁଝରୀଶ୍ୱର ପ୍ରତାପ ବଳଭଦ୍ର ଦେବଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରି ନିଜ ସପାଦନା ସହ ୧୯୩୭ରେ ଏ କାବ୍ୟକୁ ପ୍ରଥମେ ଲୋକଲୋଚନ ସମକ୍ଷରେ ଉପସ୍ଥାପିତ କରିଥିଲେ । ପଣ୍ଡିତ ସୂର୍ଯ୍ୟନାରାୟଣ ଦାସ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଇତିହାସ ତୃତୀୟାଂଶରେ ଉକ୍ତ କାବ୍ୟକୁ ବଳଭଦ୍ରଙ୍କ ରଚନା ଭାବରେ ସ୍ୱୀକୃତି ଦେଇଛନ୍ତି । ଶଶିଭୂଷଣ ରାୟ, ବିହାର-ଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ, ଗୋପାଳ ଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରହରାଜ, କୁଳମଣି ଦାସ ପ୍ରମୁଖ ‘ଭାଷାକୋଷ’ ଗୋଷ୍ଠୀର ସାହିତ୍ୟକବିମ ଏବଂ ବାଳକୃଷ୍ଣ କର ଏହି ମତର ପୋଷକତା କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସୁଧାକର ପଟ୍ଟନାୟକ, ମାୟାଧର ମାନସିଂହ ଓ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ଆଧୁନିକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟକମାନେ ସମସ୍ତରରେ ଏହି କାବ୍ୟର ରଚୟିତା ଭାବରେ ବ୍ରଜନାଥ ବଡ଼ଜେନାଙ୍କୁ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି ।

କଥାବସ୍ତୁ : କାବ୍ୟାରମ୍ଭରେ କବି ଶିବ-ଶିବାଙ୍କୁ ଅଷ୍ଟପଦ ଶ୍ଳୋକରେ ସ୍ତୁତି କରିଛନ୍ତି । କଥାବସ୍ତୁ ନିମନ୍ତେ ବ୍ରଜନାଥ କାଳିଦାସଙ୍କର ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଶୈବ କାବ୍ୟକୁମାରସମ୍ଭବ ଓ ଶିବ ପୁରାଣ ପ୍ରଭୃତି ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ କେତେକ ସ୍ଥଳରେ ନିଜର ମୌଳିକତା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି କାବ୍ୟ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଶୁଣ୍ଠ କରିନାହାନ୍ତି; ବରଂ ଏକ ସ୍ୱାଭାବିକ ପରିଣତି ଦିଗରେ ଆଗେଇ ନେଇଛନ୍ତି । ‘ଅପାରେ କାବ୍ୟ ସପାରେ କବିରେବ ପ୍ରଜାପତିଃ’ ଏହି ବାକ୍ୟ ସ୍ମରଣ କଲେ କବିଙ୍କର ପୁରାଣସମ୍ମତ ବିଷୟ ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଇଚ୍ଛାଧୀନ ଥିବା ହେତୁ ଦୋଷାବହ ନୁହେଁ । ଆହୁରି ମଧ୍ୟ ବିଷୟ ଅପେକ୍ଷା ଅଲଙ୍କାରବିକ୍ୟାସରେ ପକ୍ଷପାତିତା କାଳୋଚିତ ଥିବାରୁ ଏପରି ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଘଟିବା ସ୍ୱାଭାବିକ ।

ପ୍ରଥମ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଦକ୍ଷକନ୍ୟା ସଙ୍ଗଙ୍କର ଶୈଶବ ଓ ଯୌବନର ସନ୍ଧେପ
 ପୂରନା ଦିଆଯାଇଛି । ସଙ୍ଗଙ୍କ ଲଗି ଶିବ ଉପଯୁକ୍ତ ବରପାତ୍ର ବୋଲି ବ୍ରହ୍ମା
 ବହୁବାବେଳେ ଦକ୍ଷ ତାହାର ଦୃଢ଼ ପ୍ରତିବାଦ କରି ଶିବଙ୍କ କୁଳସ୍ଥାନତା, ଶୁଶାନ
 ବିହାର, ଅସ୍ତି, ଫଣିମାଳ ଓ ନଗ୍ନତା ପ୍ରତି ଅନ୍ଧେପ କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ
 ନିର୍ଦ୍ଦେଶକୁ ଅମାନ୍ୟ କରି ନ ପାରି ଶିବଙ୍କ ସହ ନିଜ କନ୍ୟା ସଙ୍ଗଙ୍କର ବିବାହ
 ଦେବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇଛନ୍ତି । ଦ୍ଵିତୀୟ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ବିବାହ ପରେ କାଶୀପୁରକୁ
 ଫେରି ଆସିଥିବା ଶିବ ଓ ସଙ୍ଗଙ୍କର ଦାମ୍ପତ୍ୟ ମିଳନର ଚିତ୍ର ଅଙ୍କିତ । ତୃତୀୟ
 ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଦକ୍ଷ ପ୍ରଳାପତି ଆୟୋଜିତ ଯଜ୍ଞକୁ ଅନିମନ୍ତ୍ରିତ ଭାବରେ ସଙ୍ଗଙ୍କର
 ଆଗମନ ଓ ଦକ୍ଷଙ୍କର ଉପେକ୍ଷା ଭାବରେ ଅପମାନିତା ଦେଖା ଯଜ୍ଞସୀଠର
 ଅନଳକୁଣ୍ଡରେ ଆସ୍ତାଦ୍ଵିତ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ଚତୁର୍ଥ ଗ୍ରନ୍ଥରେ ସଙ୍ଗଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ
 ସମ୍ବାଦରେ ଶିବ ପ୍ରଚଣ୍ଡ କୋପରେ ବାରଭଦ୍ରଙ୍କୁ ଫୁଲ୍ଲି କରି ଦକ୍ଷଯଜ୍ଞ ଧ୍ଵଂସ
 କରିବାକୁ ଆଦେଶ ଦେବା ସଙ୍ଗେ ତାହା ଉତ୍ତରଣାତ୍ ପାଳିତ ହୋଇଛି ।
 ପଞ୍ଚମରେ ସଙ୍ଗବିରହରେ ଶିବଙ୍କର ଦୁଃଖ, ଶୋକ ଓ ବିଳାପର ହୃଦୟସ୍ପର୍ଶୀ
 ବର୍ଣ୍ଣନା ଦେଇଛନ୍ତି କବି । ଷଷ୍ଠରେ ହିମାଳୟର ପ୍ରାକୃତିକ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ
 ଓ ଅମ୍ବିକାନିଳର ବିବରଣୀ, ସପ୍ତମରେ ଅଂବିକାଙ୍କର ବାଳଲ୍ଲୀ, ଅଷ୍ଟମରେ
 ବୟଃସଜ୍ଜା ଓ ରତ୍ନକର୍ମବିଧି, ନବମରେ ହିମାଳୟର ଏକ ସ୍ଥାନରେ ଶିବଙ୍କର
 ତପସ୍ୟା, ଅଂବିକାଙ୍କର ସଖୀମାନଙ୍କ ଗହ୍ଵଣରେ ଶିବସେବା, ଦଶମରେ ଶିବଙ୍କର
 ତପୋଭଙ୍ଗ, ମଦନ ଦହନ ଓ ହିମାଚଳ ପରିତ୍ୟାଗ, ଏକାଦଶରେ ରତି
 ବିଳାପ ଓ ମଦନର ଜୀବନଲୀଭ, ଦ୍ଵାଦଶରେ ଅଂବିକାଙ୍କର ସ୍ଵପ୍ନରେ ଶିବ ଦର୍ଶନ
 ଓ ସାନ୍ନିଧ୍ୟଲଭ, ସ୍ଵପ୍ନଭଙ୍ଗ ପରେ ବିଳାପ, ତ୍ରୟୋଦଶରେ ପାଞ୍ଚତାଙ୍କ ବିରହ
 ବର୍ଣ୍ଣନା, ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶରେ ପାଞ୍ଚତାଙ୍କ ତପସ୍ୟା ଓ ବରପ୍ରାପ୍ତି, ପଞ୍ଚଦଶ ଓ ଷୋଡ଼ଶରେ
 ଶିବଙ୍କର କାମତାପିତ ବିରହ ବର୍ଣ୍ଣନା, ସପ୍ତଦଶରେ ପାଞ୍ଚତାଙ୍କ ରୂପ ଶୋଭାର
 ଚିତ୍ର, ଅଷ୍ଟାଦଶରେ ପାଞ୍ଚତାଙ୍କ ବିବାହ ନିମନ୍ତେ ବର ଅନୁପ୍ରସ୍ଥ, ଉନବିଂଶରେ
 କାଶୀପୁର ବର୍ଣ୍ଣନା, ବିଂଶରେ ଶିବଙ୍କର ବିବାହ ଯାତ୍ରା, ଏକବିଂଶରେ ବିବାହ
 ମଣ୍ଡପ ସଜ୍ଜାବିବରଣ, ଦ୍ଵାବିଂଶ ଶିବ ପାଞ୍ଚତା ବିବାହ, ତ୍ରୟୋବିଂଶରେ ବରଯାତ୍ରୀ
 ଚର୍ଚ୍ଚା, ଚତୁର୍ବିଂଶରେ ମଧୁଶୟନୀ ବେଶ ବର୍ଣ୍ଣନା, ପଞ୍ଚବିଂଶରେ କେଳି ମନ୍ଦିରରୁ
 ଅମ୍ବିକାଙ୍କ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ, ରତିକ୍ଳାନ୍ତା ଦେବୀଙ୍କର ବେଶ ଓ ଅବସ୍ଥା,
 ଷଷ୍ଠବିଂଶରେ ସଖୀ ପରିହାସ, ସପ୍ତବିଂଶରେ ହିମାଳୟଙ୍କର ଯୌତୁକଦାନ,
 ଅଷ୍ଟାବିଂଶ ଗ୍ରନ୍ଥ ଶିବ-ପାଞ୍ଚତାଙ୍କର ବାହୁଡ଼ା ବିଜେ, ଉନବିଂଶରେ ବର୍ଷା ବର୍ଣ୍ଣନା,
 ନ୍ୟାୟବଳ ଖେଳ ଓ କେଳି, ଦ୍ଵିଂଶରେ ସପତ୍ନୀ ଭର୍ତ୍ତାଜନିତ ପାଞ୍ଚତାଙ୍କର
 ଅଭିମାନ, ଶିବଙ୍କର ମାନଭଞ୍ଜନ ଓ ଗୁହୁ, ଏକବିଂଶ, ଦ୍ଵାବିଂଶ, ତ୍ରୟୋବିଂଶ

ଓ ଚତୁର୍ଥୀ ଗ୍ରାମମାନଙ୍କରେ ଶରତ, ହେମନ୍ତ, ଶିଶିର ଓ ବସନ୍ତ ଋତୁରେ ଶିବପାଟଣାଙ୍କର ଶୃଙ୍ଗାର ବିଳାସର ଚିତ୍ର, ପଞ୍ଚମୀରେ ଉପାଙ୍କର ଗର୍ଭୋଦୟ ଓ କୁମାର ଜନ୍ମ, ଷଷ୍ଠୀରେ କୁମାର ଜନ୍ମୋତ୍ସବ, ସୁରସୁରାଦିକୁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ, ଭାଣ୍ଡବ ନୃତ୍ୟ ରଚନା, ବ୍ରହ୍ମା, ଇନ୍ଦ୍ର, ଦେବଗଣ, ରାସି, ବଙ୍ଗ ଓ ଉତ୍କଳ ଦେଶ କର୍ତ୍ତୃକ ଶିବ ବନ୍ଦନା, ନିମନ୍ତ୍ରିତ ସକଳ ଅତିଥିଙ୍କର ଶିବ ନୃତ୍ୟ ଦର୍ଶନ, ସପ୍ତମୀରେ କାର୍ତ୍ତିକଙ୍କ ଦ୍ଵାରା ଭାରକାପୁର ବଧ, ଅଷ୍ଟମୀରେ ଦେବୀଙ୍କର ସ୍ତୁତି ଓ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଦିନୋଟି ଗ୍ରାମରେ କାବ୍ୟ ବିରୁଦ୍ଧ, କବି ପରିଚୟ ଓ ରାଜମାତା ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରଭୃତି ସ୍ଥାନ ପାଇଛି ।

କଥାବସ୍ତୁର ସ୍ଵାତନ୍ତ୍ର୍ୟ—ଭାଗବତ, ଶିବପୁରାଣ ଓ ମହାଭାରତ ପ୍ରଭୃତିରେ ଯଜ୍ଞଶାଳାରେ ସତ୍ୟକୁ ଅନିମନ୍ତ୍ରିତ ଭାବରେ ପ୍ରବେଶ କରିବାର ଦେଖି ପିତା ଦକ୍ଷ ଅତ୍ୟନ୍ତ କଟୁଭାଷାରେ ଭର୍ଷ୍ଣନା କରିବା ସଙ୍ଗେ ଶିବଙ୍କର ଘୋର ନିନ୍ଦା କରିଛନ୍ତି । ଏଠାରେ କାବ୍ୟର ତୃତୀୟ ଗ୍ରାମରେ ଦକ୍ଷ ଯଜ୍ଞସୀଠରେ ସତ୍ୟକୁ ପ୍ରବେଶ କରିବାର ଦେଖି କୌଣସି କୁଶଳ ଜିଜ୍ଞାସା ନ କରି ତାଙ୍କର ଉପସ୍ଥିତିକୁ ନୀରବରେ ଉପେକ୍ଷା କରିଦେଇଛନ୍ତି । ଗାତ୍ର ଭାଷାରେ ଭର୍ଷ୍ଣନା କରିବା ଅପେକ୍ଷା ଦକ୍ଷଙ୍କର ସତ୍ୟଙ୍କ ଉପସ୍ଥିତିକୁ ସାମାନ୍ୟ ଭ୍ରୁକ୍ଷେପ ନ କରିବା କିମ୍ବଦନ୍ତୀଦ୍ଵାରା ମନେହୋଇନାହିଁ ।

ନବମ ଗ୍ରାମରେ ସତ୍ୟଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ଶିବ ନିଜର ମାନସିକ ସ୍ଥିରତା ଆଣିବା ପାଇଁ କଠିନ ତପସ୍କରଣ କରିଛନ୍ତି । ହିମାଳୟର ସାନୁଦେଶରେ ତପସ୍ୟା-ମଗ୍ନ ଶିବଙ୍କର ସେବାରେ ନିୟୋଜିତା ହିମବନ୍ତକନ୍ୟା ଅର୍ମ୍ବିକା ଶିବଙ୍କ ଅଲକ୍ଷ୍ୟରେ ଧ୍ୟାନବେଦର ପରିଚ୍ଛନ୍ନତାଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଯଜ୍ଞର ସମ୍ପଦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ସମସ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟ ସୂଚୁରୁ ରୂପେ ସମ୍ପାଦନ କରିଦେଉଥିବାରୁ ଶିବ ଅଦୃଶ୍ୟ କିଏ ତାଙ୍କର ଏପରି ସମତ୍ତ ସେବା କରିପାରିବ ଜାଣିବା ପାଇଁ କୌତୁହଳୀ ହୋଇ ଉଠିଛନ୍ତି । କୁମାରସନ୍ତବର ନିବାତନିଷ୍ପତ୍ତି ଘାପଶିଖା ସଦୃଶ ସ୍ଥିର ଅବିଚଳ ଏକକ ବ୍ରହ୍ମଧ୍ୟାନମଗ୍ନ ଶିବଙ୍କ ମନରେ ଲବଣ୍ୟମୟୀ ଗୌରୀଙ୍କର ଉପସ୍ଥିତି କୌଣସି ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ସାମାନ୍ୟତମ ଗୁଞ୍ଜଳ ସୃଷ୍ଟି କରିପାରି ନାହିଁ । ଏଠାରେ କିନ୍ତୁ ଶିବ ଅର୍ମ୍ବିକାକୁ ଦେଖିବା ସଙ୍ଗେ କାମସିଦ୍ଧିକୁ ଉଦ୍ଦୀର୍ଘ ହେବାର ଏକ ଦୃଢ଼ ଅବଲମ୍ବନ ପାଇଛନ୍ତି ।

ମଦନ ଦହନ ପରେ ରତିବିଳାପ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ଦେବଗଣ ଚତୁଃଶାତ୍ର ଅମୃତଦାନରେ ମଦନଙ୍କୁ ଜୀବଦାନ ଦେଇଛନ୍ତି ; ଶିବ ବିବାହ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅପେକ୍ଷା

କରାଯାଇ ନାହିଁ । ଶିଶୁଶିଳ୍ପର ‘ଉପାଭିଳାଷ’ ଓ ଭଞ୍ଜଙ୍କର ‘ଲବଣ୍ୟବତୀ’ କାବ୍ୟରେ ନାୟିକାର ସ୍ବପ୍ନରେ ନାୟକ ସହ ସାକ୍ଷାତ ଓ ସାମାନ୍ୟ ଅନ୍ତରଙ୍ଗତା ପରେ ସ୍ବପ୍ନଭଙ୍ଗଜନିତ ପ୍ରଳାପ ବର୍ଣ୍ଣନା ଅନୁରୂପ ପାଦ୍ୟ ଓ ଶିବଙ୍କର ସ୍ବପ୍ନ ଦର୍ଶନ, ସ୍ବପ୍ନଭଙ୍ଗ ପରେ ଉତ୍ତୟଙ୍କର ବିଳାପ ବର୍ଣ୍ଣିତ ।

ଶିବଙ୍କୁ ପତି ରୂପେ ଲାଭ କରିବା ପାଇଁ ପାଦ୍ୟ କଠିନ ତପସ୍ୟା କରିଥିଲେ । କୁମାରସମ୍ଭବରେ ତପଃଭୁଷ୍ଟ ଶିବଙ୍କର ଆବର୍ତ୍ତାବ ଘଟିଥିଲା ଦେଶଙ୍କର ସାଧନା ପୁରୀରେ; ସ୍ବରୂପରେ ନୁହେଁ, ଛଦ୍ମ ବ୍ରହ୍ମଗୁଣ ବେଶରେ । କାରଣ ଶେଷଥର ପାଇଁ ପାଦ୍ୟଙ୍କ ମନୋବଳ ପଶ୍ୟକ୍ଷା କରିନେବା ଓ ନିଜ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ପ୍ରକୃତ ଅବସ୍ଥା ଜଣାଇବା ତାଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଥିଲା । ବୋଧହୁଏ ଉମାଙ୍କର ତପସ୍ବିନୀ ରୂପକୁ ଆଖି ପୁରେଇ ଦେଖିନେବା ପାଇଁ ଓ ବ୍ରହ୍ମଗୁଣୀଙ୍କୁ ରଣେଇ ଦେଇ ତାଙ୍କର ରୋଷପାତ୍ର ମୁଣର ଅପୁଷ୍ପ ସୁଷମାଟିକିକ ଉପଭୋଗ କରିବା ମଧ୍ୟ ଥିଲା ପ୍ରେମିକ ସନ୍ନ୍ୟାସୀଙ୍କର ଅଭିଳାଷ । କୁମାରସମ୍ଭବର ପଞ୍ଚମ ସର୍ଗର ଶେଷଭାଗ ଛଦ୍ମ ବ୍ରହ୍ମଗୁଣ ଓ ତପସ୍ବିନୀ ଉମାଙ୍କର ଉକ୍ତି ପ୍ରୟୁକ୍ତିର ସରସତା ବିଦଗ୍ଧ ପାଠକର ସର୍ବାପେକ୍ଷା ଉପଭୋଗ୍ୟ ଅଂଶ । ଏଠାରେ କିନ୍ତୁ ଶିବ ସ୍ବରୂପରେ ଆବର୍ତ୍ତୁତ ହୋଇ, ବରପ୍ରଦାନ କରିବାକୁ ଚାହୁଁଛନ୍ତି ଓ ପାଦ୍ୟ ତାଙ୍କୁ ସ୍ବାମୀ ରୂପେ ପାଇବାର ଅଭିଳାଷ ପ୍ରକାଶ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସେ ‘ଅସ୍ତ୍ର’ କହି ଅନୁସ୍ଥିତ ହୋଇ ଯାଇଛନ୍ତି । କୁମାରସମ୍ଭବର ଏହି ବିଶେଷ ଅଂଶଟିର କାବ୍ୟ-ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ପର୍କରେ କବି ଯେ ସଚେତନ ନ ଥିବେ ତା’ ନୁହେଁ । ବରଂ ବର୍ଣ୍ଣନାବୈଚିତ୍ୟରେ କାଳିଦାସଙ୍କୁ ଅଭିନମ କରିଯିବାର ସାହସ ନଥିବାରୁ କେବଳ ଅନୁସରଣ ମାତ୍ର ସାର ହେବ ମନେକରି ଏହା ପରିତ୍ୟାଗ କରିଛନ୍ତି ବୋଲି ମନେହୁଏ ।

ପଞ୍ଚଦଶ/ଷୋଡ଼ଶ ଶ୍ରୀମ ପ୍ରଭାତରେ ଶିବଙ୍କର ବିରହ ଯନ୍ତ୍ରଣା ଓ ସ୍ବପ୍ନ ବିଭ୍ରମ ଆଦି ବର୍ଣ୍ଣନାରେ କବିଙ୍କର ମୌଳିକ କଳାନୀର ବିମଳ ପ୍ରକାଶ ଘଟିଛି । ବିବେକ ବିବାହ ଯାତ୍ରାରେ ବ୍ରହ୍ମା, ବିଷ୍ଣୁ, ଇନ୍ଦ୍ର, ଗନ୍ଧର୍ବ, କିନ୍ନର, ପ୍ରେତ ପିଣ୍ଡାତଗଣଙ୍କ ସହ ମର୍ତ୍ତ୍ୟର ବିଭିନ୍ନ ରାଜବଂଶୀମାନେ ମଧ୍ୟ ଯୋଗ ଦେଇଛନ୍ତି । ବରଯାତ୍ରୀ ଦଳରେ କଳିଙ୍ଗପାଳ ଓ ଗଙ୍ଗବଂଶୀୟ ଉତ୍ତୀ ପୁରୁଷମାନେ ଯୋଗଦାନ କରିବା ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ କବିଙ୍କର ସ୍ବଦେଶ ପ୍ରୀତିର ପରିଚୟ ମିଳେ । ଶିବବିବାହ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଓଡ଼ିଶୀ ପଦ୍ଧତିରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଛି । ବରଯାତ୍ରୀ ଚର୍ଚ୍ଚା ପାଇଁ ହିମାଳୟ ଯେଉଁ ଖାଦ୍ୟ ସମ୍ବାର ଆୟୋଜନ କରିଛନ୍ତି ତାହା ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଶୀ ପାକପ୍ରଣାଳୀରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ।

ପାଟଣାଙ୍କର ମଧୁଶଯ୍ୟା ବେଶ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ନିୟତ ଭାବରେ କରିଛନ୍ତି । ନାୟକ ନାୟିକା ଜଗତପିତା ଓ ଜଗନ୍ନନୀ ହୋଇଥିବାରୁ ସେମାନଙ୍କର ସଂକ୍ଷେପ ବର୍ଣ୍ଣନା ଅସମୀଚୀନ ମନେକରି କରି ପରହାର କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ କେଳିମନ୍ଦିରରୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କରୁଥିବା ଅମ୍ବିକାଙ୍କର ପରହୃତ ବସ୍ତ୍ରର ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ଅବସ୍ଥା ଓ କ୍ଳାନ୍ତ ଶରୀରରେ ସମ୍ଭୋଗ ଚନ୍ଦ୍ରର ବିସ୍ମୃତ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଶୃଙ୍ଗାର ବର୍ଣ୍ଣନା ଅପେକ୍ଷା କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ନୁହେଁ । ଏହା ମଧ୍ୟ କୁମାରସମ୍ଭବର ଅଷ୍ଟମ ସର୍ଗ ପ୍ରଭାବ ହୋଇପାରେ । ତେଣୁ ଜଗତର ମାତୃ ପିତୃ ମିଳନ ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ପ୍ରଜନାଥ ସେଇ ଶୃଙ୍ଗାର ପରମ୍ପରାକୁ ନିଃସଂକୋଚରେ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି ।

ରାତିକାବ୍ୟରୂପକରେ ପ୍ରକୃତି ଏକ ଆନୁଷଙ୍ଗିକ ବିଭାବ ଭାବରେ ଗୃହୀତ ହୋଇଥିଲା । ନାୟକ ନାୟିକାର ବିରହ ଓ ମିଳନର ପୃଷ୍ଠଭୂମି ରୂପେ ପ୍ରକୃତି ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ସୀକୃତି ମିଳିଥିଲା । ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତ ଭଞ୍ଜୀୟ କାବ୍ୟମାନଙ୍କରେ ନାୟକ ନାୟିକାଙ୍କ ମିଳନର ଏକବର୍ଗ ପରେ ବିଚ୍ଛେଦର ଆୟୋଜନ କରାଯାଇ ସେହି ସୁଯୋଗରେ ବିରହ ବା ବିରହଣୀର ଅନୁଭବରେ କରି ସତ୍ତରତୁର ଆବର୍ତ୍ତନ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରୁଥିଲେ । ଏହି କାବ୍ୟଟିରେ ଶରତ, ଶିଶିର, ହେମନ୍ତ ଓ ବସନ୍ତ ପ୍ରଭୃତି ଋତୁକାଳୀନ ପ୍ରକୃତିର ରମଣୀୟ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ କରି ଲେଖନୀରେ ଯଥାବିଧି ପ୍ରାନ୍ତ ଲଭ କରିଛନ୍ତି । ଏ ସମସ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନା ମିଳନ ରସରେ ଜର୍ଜିତ । ଶିବ ପାଟଣାଙ୍କର ଅନୁସ୍ଥାନ ଦିବ୍ୟ ମିଳନ ପରେ ବିରହର ପ୍ରଶ୍ନ ନାହିଁ । ସନ୍ତାନ କାମନା ଯେଉଁ ମିଳନର ଲକ୍ଷ୍ୟ ସେଠାରେ ଅନ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟାୟ ଗୌଣ । ତେଣୁ କବିଙ୍କର ଋତୁ ବର୍ଣ୍ଣନା ଶିବ-ଶିବାଙ୍କର ସଂକ୍ଷେପ ଶୃଙ୍ଗାରର ପୃଷ୍ଠପଟ ରୂପେ ହିଁ ଚିହ୍ନିତ ହୋଇଛି ।

ରାମାୟଣ, ମହାଭାରତ, ଶିବପୁରାଣ ଓ କୁମାରସଂହତ ପ୍ରଭୃତିରେ କୁମାର ଶିବପୁତ୍ର, ଅଗ୍ନିପୁତ୍ର, ଗଙ୍ଗା ଓ ସହକୃତ୍ତିକାଙ୍କ ପୃଷ୍ଠଭୂମି ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛନ୍ତି । କବି କାଳିଦାସ ତତ୍ତ୍ୱରୂପ ଶିବଙ୍କ ମୁଖରେ ଏହି କୁମାରଙ୍କ ଜନ୍ମ ବୃତ୍ତାନ୍ତ ଏବଂ ପାଟଣାଙ୍କର କୁମାର ମାତୃତ୍ୱ ବିଷୟରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ସମାଧାନ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ସଦ୍ୟଜାତ କୁମାରଙ୍କ ଜନ୍ମଦାତା ରୂପେ ଦାସା କରି ଅଗ୍ନି, ସର୍ଗଗଙ୍ଗା ଓ ସହକୃତ୍ତିକା ପରସ୍ପର ସହ କଲହ କରୁଥିବା ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖି ଶୂନ୍ୟରେ ବିମାନରେ ବସି ଯାଉଥିବା ବେଳେ ଦେଖିବାକୁ ପାଇଲେ ଓ ତାହାର କାରଣ ଜାଣିବାକୁ ଚାହୁଁବାରୁ, ଶିବ କହୁଲେ—

ଅତଃ ଶୁଣ୍ଠାବହୁତେନ ବୃତ୍ତଂ ଗଳଂ

ଯଦଗ୍ନୌ ନିହତଂ ମୟା ତତ୍

ସଂଜାଳମନ୍ତ୍ରଦଶାପୟାୟାଂ

ତତୋଽବଗାହେ ସତି କୃତ୍ତିକାୟା ॥

ଗର୍ଭଦ୍ୱିମାସଂ ତଦମୋଦମେତତ୍

ତାର୍ଦ୍ଧଃ ଶରସ୍ତ୍ରଂବମଧ୍ୟନ୍ୟଧାୟି

ବତ୍ସବ ତଦାୟମତୁଳୟୁବୋ

ମହୋଦ୍ୱସବୋଽଶେଷତରତରସ୍ୟ ॥

ଅଶେଷ ବିଶ୍ୱ ପ୍ରିୟଦର୍ଶନେନ ଯୁୟାଁ

ହମେତେନ ସୁପୁତ୍ରିନାନାମ୍

ଅଲଂ ବିଲଂବ୍ୟାତଳ ଶ୍ୱଜୟନ୍ତି !

ସ ପୁତ୍ରମୁଦ୍ୱସଜାତଲେ ନଧେହ ॥ ୩ ॥

(କୃମାରସମ୍ଭବମ୍—୧୧/୧୨, ୧୩, ୧୪)

ଅର୍ଥାତ୍ ତୁମେ ଅବହୃତ ଚିତ୍ତରେ ଏହାର ବୃତ୍ତାନ୍ତ ଶ୍ରବଣ କର । “ମୁଁ ଅଗ୍ନିରେ ଯେଉଁ ଅମୋଦ ବୀଜ ନିହିତ କରିଥିଲି, ଅଗ୍ନି କର୍ତ୍ତୃକ ତାହା ସୁରଧୁନାରେ ସଂହମିତ ହୋଇଥିଲା । ପରେ ସହକୃତ୍ତିକା ଏଇ ଭଗୀରଥୀରେ ଅବଗାହନ କରିବାବେଳେ ଏହି ଅମୋଦବୀଜ ସେମାନଙ୍କର ଗର୍ଭରେ ପ୍ରବିଷ୍ଟହୋଇ ଗର୍ଭଭାବ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲା । ତଦନ୍ତରେ ସେମାନେ ସରବଣରେ ଏଇ ଗର୍ଭ ନିକ୍ଷେପ କଲେ । ପରେ ସେଇ ଗର୍ଭରୁ ତରତର ଜଗତର ମହୋଦ୍ୱସବ ସ୍ୱରୂପ ଏଇ ଅତୁଳପୁତ୍ର ସନ୍ତାନ ଉତ୍ପନ୍ନ ହୋଇଛନ୍ତି । ହେ ନଗେନ୍ଦ୍ରନନ୍ଦନ ! ଅଖିଳ ବିଶ୍ୱର ପ୍ରିୟଦର୍ଶନ ଏଇ ପୁତ୍ର ଦ୍ୱାରା ତୁମେ ସୁପୁତ୍ରବତ୍ତାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଅଗ୍ରଗଣ୍ୟ ହୋଇଅଛ । ଅତଏବ ଆଉ ବିଳମ୍ବ କରନାହିଁ, ସ୍ତ୍ରୀୟ ପୁତ୍ରକୁ ନିଜର କୋଡ଼ିକୋଟିରେ ଗ୍ରହଣ କର ।”

ଉପରୋକ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନାରୁ ସ୍ପଷ୍ଟ ଯେ କାର୍ତ୍ତିକଙ୍କର ପିତୃତ୍ୱର ଏକକ ଅଧିକାର ହିଁ, ମାତୃତ୍ୱ ପାଟ୍ନୀଙ୍କଠାରେ ଆରୋପିତ । ବ୍ରଜନାଥ ପ୍ରଥମଥର ପାଇଁ କୃମାର ଜନ୍ମ ସ୍ୱାଭାବିକ ସ୍ଥିତିରେ କରିଛନ୍ତି । ପାଟ୍ନୀ ଦଶମାସ ଗର୍ଭଧାରଣ କରି ଅଶେଷ ବିଶ୍ୱ ପ୍ରିୟଦର୍ଶନ ଦେବ ବାହୁତ ପୁତ୍ରକୁ ଜନ୍ମ ଦେଇଛନ୍ତି । ପୁତ୍ରଜନ୍ମ ସ୍ୱାଦରେ ହିଁବଂରେ ଆନନ୍ଦ ପ୍ରକାଶ, ଜନ୍ମୋତ୍ସବ ପାଳନ, ତ୍ରିଭୁବନରୁ ଅତିସ୍ଥ ବର୍ଗଜ୍ଞ ନିମନ୍ତ୍ରଣ କରି ଲେଖନୀରେ ତମଜାର ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ । ସମାଗତ ବ୍ରହ୍ମା, ଇନ୍ଦ୍ର ଓ ନାରଦ, ବ୍ୟାସାଦି ରଷିବୃନ୍ଦ, ନାଗ ଓ ଅସୁରକୁଳ ଶିବଜ୍ଞ ବିଭିନ୍ନ ଭାଷାରେ ପ୍ରତି କରିଛନ୍ତି । ଏ ସଂଜାଳରେ ବିଶେଷ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ବିଷୟ ହେଲା ନିମନ୍ତ୍ରିତ

ଅତିଥମାନଙ୍କ ଗହଣରେ ଉପସ୍ଥିତ ଥିବା ବ୍ୟବସାୟ ଓ ଉତ୍କଳଦେଶ ଶିବଙ୍କୁ ବଂଶଳା ଓ ଉତ୍କଳୀ ଭାଷାରେ ସ୍ତୁତି କରିଛନ୍ତି ।

ସୁନକନ୍ଦୋରାସ୍ତବ ପାଳନ କରିବାକୁ ଯାଇ ଦେବଗଣଙ୍କ ବାଦ୍ୟସଙ୍ଗୀତ ସହଯୋଗିତାରେ ଶିବ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଛନ୍ତି ଆନନ୍ଦ ତାଣ୍ଡବ । ପରବର୍ତ୍ତୀ ଗୁରୁ ଗୁଡ଼ିକରେ କୁମାରଙ୍କ ନେତୃତ୍ୱରେ ଦେବଗଣ ଅସୁର ବାହ୍ୟା ବିରୋଧରେ ଯୁଦ୍ଧ କରିବା ଓ ଜୟଲାଭ କରିବାର ବର୍ଣ୍ଣନା ପାରମ୍ପରିକ ଗୀତରେ କରାଯାଇଛି ।

ଶିବ ଚରିତ୍ର—ଦିବ୍ୟପୁରୁଷ ଓ ଦିବ୍ୟନାଗ କାବ୍ୟ ସାହିତ୍ୟରେ ଅବତରଣ କରିବାବେଳେ ଅନେକଣା ପାର୍ଥବ ରୂପ ଗ୍ରହଣ କରିଥାନ୍ତି । ଲୌକିକ ଗୀତରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ କାବ୍ୟଗୁଡ଼ିକରେ ଉପଯୁକ୍ତ ନାୟକନାୟିକାଙ୍କଠାରେ ଦିବ୍ୟରାସ ଅପେକ୍ଷା ମାନବ ରାସର ଆଧିକ୍ୟ ସର୍ବଦା ପରିଲକ୍ଷିତ ହୁଏ । ଏହି କାବ୍ୟର ନାୟକ ସ୍ୱୟଂ ଦେବାଧିଦେବ ଯୋଗେଶ୍ୱର ଶିବ । ଧର୍ମ, ଦର୍ଶନ ଓ ଆଗମାଦି ତାଙ୍କର ଯୋଗୀରୂପଟି ନେଇ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହେବାବେଳେ, ତାଙ୍କୁ ସୃଷ୍ଟିଦୃଷ୍ଟରେ ଜଡ଼ିତ ଏକ ନିଛକ ମଣିଷ ରୂପରେ ପାଇଲେ କାବ୍ୟକାରର ଆତ୍ମତୃପ୍ତି ଘଟେ । ତେଣୁ ଅମ୍ବିକା ବିଳାସର ନାୟକ-ଶିବଙ୍କଠାରେ ଦିବ୍ୟାପେକ୍ଷା ମାନବିକ ଭାବର ବିପ୍ଳବ ଓ ବିମଳ ପ୍ରକାଶ ଘଟିଛି । ସେ ପତ୍ନୀ ପ୍ରେମରେ ବିହ୍ୱଳ, ପତ୍ନୀର ଆକର୍ଷଣ ମୃତ୍ୟୁର କାରଣରେ ହୁଏ, ଶୋକାକୁଳ; ଯେ ‘ମନାଓତ’ ତାଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ମନର ସ୍ଥିରତା ନିମନ୍ତେ ଧ୍ୟାନରତ ହେବାକୁ ପଡ଼ିଛି । ସେହି ଧ୍ୟାନ ପୁଣି ସେବାରତା ଅମ୍ବିକାଙ୍କୁ ଦେଖି ତାଙ୍କୁ ପତ୍ନୀ ଭାବରେ ପାଇବାର ଦୃଢ଼ କାମନା ପୋଷଣ କରିଛନ୍ତି; ବିଚ୍ଛେଦରେ ସାଧାରଣ ପ୍ରେମିକସୁଲଭ ବ୍ୟାକୁଳତା ତାଙ୍କଠାରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି, ଯୋଗାରୂପ ପୁରୁଷଙ୍କର ଘଟିଛି ସ୍ୱପ୍ନ ବିକ୍ରମ, ସ୍ତ୍ରୀର ମାନଭଞ୍ଜନ ଲାଗି ଏକାନ୍ତ ଅନୁଗତ ସ୍ୱାମୀ କରିଛନ୍ତି ଅକୁଣ୍ଠ ବିନୟବାଦ ଗୁଡ଼ି; ପୁଣି ପିତୃତ୍ୱର ଗୌରବାନନ୍ଦରେ ଉପସ୍ଥିତ ଅତିଥବର୍ଗଙ୍କ ସମ୍ମୁଖରେ ସ୍ୱୟଂ ନୃତ୍ୟ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି ସେମାନଙ୍କର ଆନନ୍ଦ ବିଧାନ କରିଛନ୍ତି ! ଏହି କାବ୍ୟଟିରେ ଶିବ ଚରିତ୍ରର ବିବିଧ ଦିଗ ପରିସ୍ପଷ୍ଟ; ବିଶେଷତଃ ଶିବ ଏଠାରେ ଏକନିଷ୍ଠ ପ୍ରେମିକ, ଅନୁଗତ ସ୍ୱାମୀ ଓ ଆଦର୍ଶ ପିତା ଭାବରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ।

କାବ୍ୟର ପ୍ରଥମ ଗୁଣରେ ଦକ୍ଷ, ପିତା ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କଠାରୁ ନିଜ କନ୍ୟା ସତୀଙ୍କ ସହଚ ଶିବଙ୍କର ବିବାହ ପ୍ରସ୍ତାବ ଶୁଣି ଆପତ୍ତି କରିଛନ୍ତି । ଶିବଙ୍କର ବେଶଭୂଷା, ଆଚରଣ ଦେଖି ଜଣେ ଜ୍ଞାନସ୍ଥାନ ଅବିବେକୀ ବ୍ୟକ୍ତି ଯାହା ଧାରଣା କରିବ ଦକ୍ଷ ତାହାଠାରୁ ଅଧିକ କିଛି ଚିନ୍ତା କରିପାରି ନାହାନ୍ତି । ପିତା ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ ନିକଟରେ

ଶିବଙ୍କ ପ୍ରତି ତାଙ୍କର ମନୋଭାବ ପ୍ରକାଶ କରିବା ସୂତ୍ରରେ ଶିବଙ୍କ ଜୀବନ-
ଧାରାର ସମ୍ୟକ ପରିଚୟ ଦେଇଛନ୍ତି—

ଅକୁଳୀନ ସେତ ତାତ କହୁ ଗୁଣ ନାହିଁ
ଅସ୍ଥି ମାଳା ଗୁଡ଼ାଏ ଗଳାରେ ଥାଏ ବହୁ ଯେ ।
ଅଂଶୁକ ନ ଥିଲେ ଦେହେ ଲଜ ନାହିଁ ଯାର
ଅତଳ ଗୁଞ୍ଜାରେ ଥାଇ ନାହିଁ ତାର ଘର ଯେ ।
ଅହରଣ ଅଟନ୍ତି ତାହାର ଅଳଙ୍କାର
ଅର୍ଦ୍ଧସେ ଶୁଣାନରେ କରଇ ବିହାର ଯେ । (୧/୩୭-୩୯)

ଏଥିପାଇଁ ଏପରି ସ୍ୱଭାବ ଚରିତ୍ରର ବ୍ୟକ୍ତିକୁ କନ୍ୟା ଦେବା ଅପେକ୍ଷା
ସମୁଦ୍ରରେ ପକାଇ ଦେବା ଭଲ ବୋଲି ଦକ୍ଷ ମନେ କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ବ୍ରହ୍ମାଙ୍କ
ନିର୍ଦ୍ଦେଶକୁ ଅବଜ୍ଞା କରିନପାରି ଶିବଙ୍କୁ କନ୍ୟାଦାନ କରିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି
ଦକ୍ଷଙ୍କର ଅସୂୟା ବିରୁଦ୍ଧ କୌଣସି ସମୟରେ ଉଠା ହୋଇନାହିଁ ।

ସତ୍ୟଙ୍କ ସହ ବିବାହ ପରେ ଶିବଙ୍କର ପ୍ରଣୟବିଳସିତ ଜୀବନଧାରା ଲକ୍ଷ୍ୟ
କଲେ ତାଙ୍କୁ ଧ୍ୟାନ, ପୁରାଣପୁରୁଷ ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତୁ ଏ ନାହିଁ । ପତ୍ନୀର
ରୂପମୁଗ୍ଧ ଶିବ ବହୁବିଧ ପ୍ରକାରେ ସ୍ତ୍ରୀର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ପରିଚୟରେ ସମୟ
ଅତିବାହିତ କରିଚନ୍ତି । ଏପରିକି ପ୍ରୀତିମୁଗ୍ଧ ଶିବ ନିଜେ ଲେଖିଛନ୍ତି—

ଅଜନା ତୋ ବାଜଣା ଗଣା ହୁଅନ୍ତି
ଅବା ଅତନୁ-ଶାସ୍ତ୍ର-ପଠନ ପୋଥି ଯେ । (୨ୟ ଗ୍ରନ୍ଥ, ୨୫ ପଦ)

ସେଇ ପ୍ରିୟତମା ପତ୍ନୀର ଦକ୍ଷ ଯାଗଶାଳରେ ମୃତ୍ୟୁଘଟିଥିବା ସମ୍ବାଦ
ଶୁଣିବା ପରେ ଶିବଙ୍କର ହୋଧ ସହଜରେ ଅନୁମେୟ । କୃଳନ୍ତ ଅନଳରେ
ଦୃତସେକ ପରି ପ୍ରତୀକ୍ଷା କୋପରେ ଜଳିଉଠିଲେ କାଳାନ୍ତକ, ନାସାରୁ ନିର୍ଗତ
ହେଲା ଅଶରୁଣ ବାୟୁ, ଆକ୍ଷିରୁ ବୃଷ୍ଟି ହେଲା ଅଗ୍ନି କଣିକା—ତାଙ୍କର ଏପ୍ରକାର
ସହାର ମୂର୍ତ୍ତି ଦେଖି ଭୟରେ ଅନୁଚରଗଣ ସେ ସ୍ଥାନ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ପଳାୟନ
କଲେ । ରୁଦ୍ରଙ୍କର ପ୍ରଳୟଙ୍କର ହୋଧରୁ ସୃଷ୍ଟି ହେଲେ ବାରଭଦ୍ର ଓ ବହୁ
ଆୟୋଜିତ ଦକ୍ଷଯାଗ ଧ୍ୱଂସବିଧ୍ୱଂସ କରିଦେଲେ ଓ ସତ୍ୟମୃତ୍ୟୁର କାରଣ ସ୍ୱରୂପ
ଦକ୍ଷଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ନିଧନ କଲେ । ପରେ ଦୟାଦ୍ରୁ ଶିବ ଦକ୍ଷଙ୍କୁ ଜୀବଦାନ ଦେବାର
ପ୍ରସଙ୍ଗ କବି ଉଲ୍ଲେଖ କରି ନାହାନ୍ତି । ବରଂ ଗ୍ରନ୍ଥ ବ୍ୟାପି ଶିବଙ୍କର ଅନୁଗନ୍ତା,
ବ୍ୟାକୁଳତା ଓ ବିଳାପର ଦୀର୍ଘ ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି ।

ଦୈଦେଶ୍ୟ ବିଳାସ କାବ୍ୟରେ ସୀତା ରାବଣ ଦ୍ଵାରା ଅପହୃତା ହେବା-
ପରେ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ତାଙ୍କୁ ବ୍ୟଥିତ ହୃଦୟରେ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରୁ କରୁ ବାରମ୍ବାର
କାମପୀତା ଅନୁଭବ କରିଛନ୍ତି । ସମ୍ବୋଗର ଅଭାବ ଜନିତ ବ୍ୟଥା ରାମଙ୍କୁ ଅନ୍ୟ
କାରଣ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ବିବ୍ରତ କରିଥିବା ପରି ମନେହୁଏ । ଭଞ୍ଜାନୁସାସ କବି
ବ୍ରଜନାଥ ମଧ୍ୟ ପତ୍ନୀଶୋକରେ ଶିବଙ୍କୁ କାମତାପିତ କରାଇଛନ୍ତି । ପୁଷ୍ପଧନୁର
ପ୍ରହାର ତାଙ୍କୁ ବିଚଳିତ କରୁଥିବାର ଜାଣି ଅଶାନ୍ତମନକୁ ଶାନ୍ତ ଓ ସ୍ଥିର କରିବା
ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସ୍ଵୟଂ ଇଶ୍ଵର ହିମାଳୟର ତୁଷାରାବୃତ୍ତି ଗିରିଶଙ୍କୁ ଯାଇ
ଯୋଗାସନରେ ଧ୍ୟାନମଗ୍ନ ହୋଇଛନ୍ତି ।

ଇତ୍ୟବସରରେ ସତ୍ୟ ହିମବନ୍ତଙ୍କର କନ୍ୟା ଅମ୍ବିକା ରୂପରେ ଜନ୍ମଗ୍ରହଣ
କଲେ । ବାଲ୍ୟ, କୈଶୋର ଅତିକ୍ରମ କରି ନବଯୌବନରେ ପାଦଦେଇ ଅମ୍ବିକା
ହିମାଳୟର ସ୍ଥାନ ବିଶେଷରେ ଧ୍ୟାନରତ ଶିବଙ୍କୁ ସ୍ଵପଦ୍ମଜ୍ଞାନରେ ପରିଚୟୀ
କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ବ୍ରହ୍ମାନନ୍ଦରେ ନିର୍ଜିତ ସ୍ଥାଣୁ ଧ୍ୟାନସ୍ଥ ଥିବାବେଳେ ଅମ୍ବିକା
ସନ୍ଦନ୍ତରେ କୁଣ୍ଡ, ସମୀଧ, ଜଳ, ପୁଷ୍ପ ଓ ଚନ୍ଦନାଦି ପୁଜାର ଉପକରଣମାନ
ଆୟୋଜନ କରି ଫେରି ଯାଉଥିଲେ । ସେହି ସେବାକାରିଣୀଟି ‘ଅନିଳ ଅବା
ସେ କିବା ତଡ଼ିତ’ ଏପରି ଭ୍ରମରେ ପଡ଼ି ଶିବ ସାବଧାନତା ପୂର୍ବକ
ଲକ୍ଷ୍ୟ ରଖି ଦିନେ ଅମ୍ବିକାଙ୍କୁ ଦେଖିବାର ସୁଯୋଗ ପାଇଲେ । ସେଇ ପ୍ରଥମ
ଦୃଷ୍ଟିରେ ଶିବ ସମ୍ପ୍ଳୋଡ଼ିତ ହୋଇଗଲେ; ସତ୍ୟଙ୍କ ସୃଷ୍ଟି ତାଙ୍କୁ ଆଉ ବ୍ୟଥିତ
କଲାନାହିଁ ବା ଦୀର୍ଘତପସ୍କରଣ ତାଙ୍କୁ କନ୍ଦର୍ପର ପ୍ରଭାବରୁ ରକ୍ଷା କରିପାରିଲା
ନାହିଁ—

ଅନ୍ତଃକରଣେ କଲେ ଏ ବାଳା

ଅନଙ୍ଗ ପିନ୍ଧୁକୁ ହେବ ମୋ ଭେଳା ଯେ

ଅଚଳପତି କୁମାରୀ ଏହି

ଅବହେଳେ ସୃଷ୍ଟି ପାରଇ ମୋହି ଯେ । ୮ । (ଭ୍ରମ ୪/୯୩)

ଅଥଚ ମଦନର ସମ୍ପ୍ଳୋଡ଼ନ ବାଣରେ ଧ୍ୟାନ ଭଗ୍ନ ହୋଇ ଦୋଷରେ
କାମକୁ ଭୟ କରିଦେଇ ସମ୍ପୃକ୍ଷରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ତାଙ୍କର ପରମକାମ୍ୟା
ଲବଣ୍ୟବତୀ ଅମ୍ବିକାଙ୍କ ପ୍ରତି ତିଳେମାତ୍ର ଭ୍ରୂକ୍ଷେପ ନ କରି ସେ ସ୍ଥାନ ପରିତ୍ୟାଗ
ପୂର୍ବକ ଚାଲିଯିବାରେ ଶିବଙ୍କର ରହସ୍ୟମୟ ଆଚରଣ ଚିତ୍ତହୁଏ ନାହିଁ । ଏଣେ
ଉପେକ୍ଷିତା ଅମ୍ବିକାଙ୍କ ମନକୁ ଜାଗରଣ ଓ ସ୍ଵପ୍ନରେ ଆଚ୍ଛନ୍ନ କରି ରହିଲେ
ଶିବ । ତପସ୍ୟା ଦ୍ଵାରା ଶିବଙ୍କୁ ପତି ରୂପେ ପାଇବାର ସଫଳ ନେଇ ଦେଶ
କଠିନ ସାଧନା ଆରମ୍ଭ କଲେ । ବହୁକାଳ ତପସ୍କରଣ ପରେ ଇଷ୍ଟଫଳ ପ୍ରାପ୍ତ

ନ ହେବାରୁ ଦେବୀ ସ୍ୱର୍ଗରେ ଛେଦନ କରି ଅଗ୍ନିରେ ଆହୁତି ଦେବା କଥା
ବିଚାର କରିବାବେଳେ ଶିବ ଆବିର୍ଭୂତ ହେଲେ । କାଳିଦାସଙ୍କ ଶିବ ଛନ୍ଦ
ବ୍ରହ୍ମରାଷି ବେଶରେ ଆସି ଉମାଙ୍କ ସହ ଚଢ଼ିଲ ରସିକତା କରିନାହାନ୍ତି; ସ୍ୱରୂପରେ
ପ୍ରକାଶ ହୋଇ ବର ଯାଚି ଦେଇଛନ୍ତି । କି ବର ବା ଗୁଣିବେ ଅମ୍ବିକା ।
ଏତେ ଦିନର ରୁଦ୍ଧ କାମନା ଲକ୍ଷ୍ମୀ ସଙ୍କୋଚର ବାଧା ମାନି ନାହିଁ, ସେ ସ୍ୱସ୍ତ୍ରରୂପେ
ନିଜର ଇଚ୍ଛା ବ୍ୟକ୍ତ କରିଛନ୍ତି ।

କାଳିଦାସଙ୍କର ଶିବ ତପସ୍ୱିନୀ ଉମାଙ୍କ ଏକନିଷ୍ଠ ପ୍ରେମର ପରିଚୟ ପାଇ
ସ୍ୱରୂପରେ ନିବେଦନ କରିଥିଲେ—

ଅଦ୍ୟ ପ୍ରଭୃତ୍ୟବ ନ ତାଜି ତବାୟୁଦାସଃ

ନୀତିପ୍ରପୋଭରତବାଦନା ଚନ୍ଦ୍ରମୌଳୀ

ଅନ୍ନାୟା ସା ନିୟମଜଂ କୁମମୁତସ୍ତସ୍ୟଜ୍ଞଂ କ୍ଲେଶଃ

ଫଳେନ ହି ପୁନର୍ନବତାଂ ବିଧତ୍ତେ ।

(କୁମାରସମ୍ଭବମ୍ ୫ମ ସର୍ଗ/୩ ପଦ)

ଅଜଠାରୁ ମୁଁ ତୁମର ଗୁଣମୁର୍ତ୍ତ୍ୟ ଦାସ ହେଲି ବୋଲି କହିବାରେ ପ୍ରଣୟୀ
ଶିବଙ୍କର କୁଣ୍ଡା ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ବ୍ରଜନାଥ ଶିବଙ୍କୁ ପ୍ରେମକଙ୍କର କରିନାହାନ୍ତି,
ବରଂ—

ଅଖିଳ ସଂସାର ଲୋକମାତା

ଅନୁସର ଗୁଣିଛନ୍ତି ଦାସୀ ଯଥା ସେ । (୧୪ ଶ୍ଳୋକ, ୧୨ ପଦ)

ଦେବୀଙ୍କର ଅଭିଳାଷ ପୂରଣ ହେବାର ଆଶୀର୍ବାଦ କରି ବରଦାତା
ଅନୁହିତ ହୋଇଯାଇଛନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ଅମ୍ବିକାଙ୍କ ମୁଖଶୋଭା ଆଉ ମୁହୂର୍ତ୍ତଟିଏ ପାଇଁ
ମଧ୍ୟ ଭୁଲି ପାରିନାହାନ୍ତି । ନିଦ୍ରାରେ ଶାୟିତ ଇଶାନ ମଧ୍ୟରାସରେ ସ୍ୱପ୍ନରେ
ରୋଷ କରିଥିବା ଅତଳଜାଙ୍କୁ ଦେଖି ତାଙ୍କର ଅଭିମାନ ଦୂର କରିବା ପାଇଁ
ନାନା ଗୁଣବୀକ୍ୟ କହି ନିଜର ବିରହକାନ୍ତର ଅବସ୍ଥାର ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଦେବୀଙ୍କର
ଅନୁରାଗ ଟିକେ ଲାଭ କରିବା ପାଇଁ ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ ଉଠିଛନ୍ତି । ଦେବୀଙ୍କର
ସମ୍ମତି ଜାଣି ତାଙ୍କୁ ଆଲିଙ୍ଗନ କରିବା ପାଇଁ ଆଗେଇ ଆସୁଥିବାବେଳେ ନିଦ୍ରାଭଙ୍ଗ
ଘଟିଛି—

ଅନ୍ଧକାର ଦଶିଲ୍ଲ ଦଶଦିଗ

ଅନ୍ଧକାର କାମେ ହେଲେ ଆବେଶ । (୧୬ ଶ୍ଳୋକ, ୧୭ ପଦ)

କବି ମୌଳିକ ତମଜାର ଭାବ ଚିନ୍ତାକୁ ଅନୁସରଣ ନକରି ପ୍ରକାଶନରେ ଅନୁସରଣ କରିଛନ୍ତି ।

ବିଧିବଦ୍ଧ ଭାବରେ ବିବାହ-କରିବା ପାଇଁ ବରଦେଶରେ ଯାଉଥିବା ଶିବଙ୍କ ସହିତ ବିଷ୍ଣୁ, ବ୍ରହ୍ମା, ଇନ୍ଦ୍ର, ସୁରଗଣ, ଗନ୍ଧର୍ବ, କନ୍ଧର, ବୁଦ୍ରଗଣ, ସ୍ତେତ ଓ ପିଣ୍ଡାତ ପ୍ରଭୃତି ମହା ଆଡ଼ମ୍ବରରେ ବରଯାତ୍ରୀ ହୋଇ ହିମବନ୍ତ ପୁରକୁ ଯାତ୍ରା କଲେ । ଓଡ଼ିଶୀ ସାମାଜିକ ଗୋଷ୍ଠରେ ଶିବ ପାଟଣାଙ୍କର ବିବାହୋତ୍ସବ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହୋଇଛି । ମଧୁଶୟନୀ ଗୁହରୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କରୁଥିବା ପାଟଣାଙ୍କ କ୍ଳାନ୍ତ ଶରୀର, ଶୁଥ ବସନ ଓ ସଖୀମାନଙ୍କର ହାସ ପରିହାସ ମଧ୍ୟରେ ଶିବଙ୍କର କାମଯୋଗୀ ସ୍ବରୂପଟିର ଯଥାଯଥ ଅବତାରଣା ଘଟିଛି । କୈଳାସ ପୁରକୁ ବାହୁଡ଼ା ବିଜୟ କରିବା ପରେ ଦୀର୍ଘତପଶ୍ଚରଣରତ ଯୋଗୀ ଦାମ୍ପତ୍ୟ ଜୀବନର ମଧୁ ଆସ୍ବାଦନ କରି ଆନନ୍ଦରେ କାଳାହସିତ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ବର୍ଷାପ୍ରକୃତିର ଶୃଙ୍ଖାଭୋଜୀପକ ପରିବେଶରେ ପତ୍ନୀଠାରୁ କ୍ଷଣେମାତ୍ର ଅନ୍ତର ନ ହୋଇ ଶିବ ନ୍ୟାୟବଳ ଖେଳ ଓ ଆନନ୍ଦରେ ବର୍ଷା ଉପଭୋଗ କରିଛନ୍ତି । ଦିନେ ଅନଙ୍ଗ ବିଳାସରେ ମଜ୍ଜିଥିବା କାଳରେ ଦେବୀଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟି ସ୍ବାମୀଙ୍କର ଜଟାକଳାପରେ ଥିବା ସୁରନଦୀଙ୍କ ଉପରେ ପଡ଼ିବାରୁ ସେ ସଂସ୍କୃତାଭିମାନରେ କ୍ଷମନ କରିବାକୁ ଲାଗିଲେ । ଶିବଙ୍କର ଗୁଡ଼ିବାକ୍ୟର ଅନ୍ତ ନାହିଁ । ନିଜକୁ ଅର୍ପିକାଙ୍କର ଦାସ, କିଙ୍କର ବୋଲି ବାରମ୍ବାର କହି ତାଙ୍କୁ ମାନ ତ୍ୟାଗ କରିବା ପାଇଁ ଅନୁରୋଧ କରିଛନ୍ତି । ଯେଉଁ ମହେଶ୍ବରଙ୍କୁ ପତିରୂପେ ପାଇବାଲାଗି ଦେବୀ ଅର୍ପିକା ଅନେକ ବର୍ଷ କଠିନ ତପସ୍ୟା କରିଥିଲେ ସେହି ପୁଣି ଦେବୀଙ୍କ ପ୍ରେମରେ ଦାସରୂପୀକାର କରି ମାନଭଞ୍ଜନ ଲାଗି ଆକୁଳ ମିନତି ଜଣାଇଛନ୍ତି ।

କ୍ରମେ ନବଦମ୍ପତି ପରସ୍ପରର ନିବିଡ଼ ସାନ୍ନ୍ଧ୍ୟରେ ଶରତ, ହେମନ୍ତ, ଶିଶିର ଓ ବସନ୍ତରୁ ଅତିବାହିତ କରୁଛନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ମିଳନ ବୈଷ୍ଣବ ବା କାଳୀନକ କାବ୍ୟର ନାୟକ ନାୟିକାଙ୍କ ଦୈହିକ ସୁଖଲକ୍ଷ୍ୟାର ପରିଚ୍ଛେଦ ପାଇଁ ନୁହେଁ । ଜଗତ୍ସିତା ଓ ଜଗଜ୍ଜନମାଙ୍କ ମିଳନ ଜଟିତର ଶାଶ୍ବତ କଲ୍ୟାଣ ବିଧାନ ନିମନ୍ତେ ଅଭିପ୍ରେତ । ଦେବଦାସ୍ଥିତି ଦିବ୍ୟ ମୁହୂର୍ତ୍ତ ଉପଗତ ହୋଇଛି । ଅର୍ପିକା ଦଶମାସ ଗର୍ଭଧାରଣ କରି ଶିବପୁତ୍ର ଭ୍ରମାରଙ୍କୁ ଜନ୍ମ ଦେଇଛନ୍ତି । ତାରକାସୁରର ଅତ୍ୟାଚାରରୁ ଦେବଲୋକକୁ ରକ୍ଷା କରିବାର ସାମର୍ଥ୍ୟ ରହୁଛି କେବଳ ତ୍ରିପୁରାଙ୍କ ପୁତ୍ର ବାହୁରେ । ପୁତ୍ର ଜନ୍ମ ସମ୍ବାଦରେ ସାଧାରଣ ପିତା ପରି ଆନନ୍ଦୋଲ୍ଲାସରେ ମାତି ଉଠିଛନ୍ତି ସଦାଶିବ ।

ମୁକ୍ତିହସ୍ତରେ ଅଶ୍ବ, ଗଜ, ଧନ, ରତ୍ନ ଓ ଅନ୍ୟ ବିଭବରାଜ କରିଛନ୍ତି । ପ୍ରଥମ ପିତୃନ୍ଦ୍ର ଗୌରବରେ ଗୌରବାନ୍ବିତ ଶଙ୍କର । ଏତିକରେ ସନ୍ତୋଷ ହୋଇ-ପାରିନାହାନ୍ତି । ତିନିଭୁବନରୁ ଦେବ, ରାଶି, ଅସୁର, ଗନ୍ଧର୍ବ, ନାଗ ଓ ନର ପ୍ରଭୃତିଙ୍କୁ ସାଦର ନମସ୍କାର ପଠାଇଛନ୍ତି ପୁତ୍ର ଜନ୍ମୋତ୍ସବରେ ଯୋଗଦେବା ନିମନ୍ତେ । ତା' ସହିତ ରହିଛୁ ଏକ ବିଶେଷ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ । ଅଭିଧମାନେ ଆସିବା ସମୟରେ ନିଜ ନିଜର ବାଦ୍ୟଯନ୍ତ୍ର ସମୂହ ନେଇ ଆସିବାକୁ ଯେପରି ନ ଭୁଲନ୍ତି । ଶିବଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଏକ ବିଶେଷ ଗୀତରେ ସେ ପାଳନ କରିବେ ପୁରଜନ୍ମୋତ୍ସବ । ସ୍ବୟଂ ନଟରାଜ ଦେବ ଦୁର୍ଲ୍ଲଭ ତାଣ୍ଡବ ନୃତ୍ୟ ନିମନ୍ତ୍ରିତ ସର୍ବସମ୍ମୁଖରେ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବେ । ପୁରାଣ ଶାସ୍ତ୍ରମାନଙ୍କରେ ଶିବତାଣ୍ଡବର ବହୁ ଘଟଣା ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ କୁମାର ଜନ୍ମରେ ଆନନ୍ଦିତ ପିତାର ନୃତ୍ୟ ପରିବେଷଣ କଥା କୌଣସି ସ୍ଥାନରେ ଉଲ୍ଲେଖ ନାହିଁ । ତେଣୁ ବ୍ରଜନାଥଙ୍କ ରଚନାରେ ଶିବ ଚରିତ୍ରର ଏହି ଲେଖାଗୁରୁମାନୁ ପିତୃସ୍ବରୂପଟି ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅଭିନବ ଓ ହୃଦୟଗ୍ରାସୀ ଗୀତରେ ଉଦ୍‌ଘାଟିତ ହୋଇଛି ।

କାଳିଦାସଙ୍କର କୁମାରସମ୍ବନ୍ଧ, ଅମ୍ବିକା ବିଳାସ ରଚନାରେ ସ୍ଥୂଳ ଆଦର୍ଶ ହୋଇଥିବା ନିଃସନ୍ଦେହ, ମାତ୍ର କି ବ୍ରଜନାଥ ନିଜ କାବ୍ୟରେ ସ୍ବାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ରକ୍ଷା କରିଛନ୍ତି । କୁମାରସମ୍ବନ୍ଧରେ ପରିବେଶ ମୃଣାଳ ଲୋକୋତ୍ତର ଏବଂ ଦେବ-ସମାଜନିଷ୍ଠ, ମାତ୍ର ଅମ୍ବିକାବିଳାସରେ ପରିବେଶ ଲୋକନିଷ୍ଠ ବା ଲୋକସମାଜ-ନିଷ୍ଠ । ପାଟଣାଙ୍କ ତପସ୍ୟାର ସିଦ୍ଧି ସ୍ବରୂପ ଶିବାବର୍ତ୍ତାବ ଏବଂ ଉଭୟଙ୍କ ସନ୍ଧିପ୍ତ ଫଳାପ, ବିବାହ ଚିନ୍ତା ଏବଂ ମିଳନ ବିଷୟ ଇତ୍ୟାଦି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତରୁ ବ୍ରଜନାଥଙ୍କ ସଜ୍ଜାୟ ବିରୁଦ୍ଧ ପ୍ରତିପନ୍ନ ହୁଏ । ବରଂ କାବ୍ୟର ନାମକରଣ କଥା କ୍ଷେତ୍ର ବିଶେଷରେ ବୈଦେହୀ ବିଳାସ ଏବଂ ଭଞ୍ଜୀୟ ଗୁରୁର୍ଯ୍ୟୋକ୍ତି ବିଳାସର ଗୁରୁ ଅନୁଭବ କରିହୁଏ ।

ମଧୁସୂଦନଙ୍କ କବିତାରେ ଜାତୀୟବାଦୀ ଚେତନା

ଭାରତବର୍ଷର ପ୍ରାଚୀନ ରଚନା ଋଗ୍‌ବେଦରେ ଓ ଅଥର୍‌ବେଦର ପୃଥ୍‌ବୀ ସୂକ୍ତରେ ବୈଦିକ ରସିମାନେ ଜନ୍ମଭୂମିକୁ ଚିନ୍ତା ସ୍ୱରୂପିଣୀ ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ମାତୃଭୂମିର ସ୍ୱରୂପ ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରି ସେମାନେ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ ସେ ଏହା ଜଡ଼ ନୁହେଁ, ମାତୃଭୂମି ସ୍ୱୟଂ ଶ୍ରୀ ବା ଲକ୍ଷ୍ମୀ । ସେ କାମଦୁଦା, ପୟଃସ୍ୱତୀ, ଗନ୍ଧୟୁକ୍ତା; ପୋଷଣକାରଣୀ ଓ ଜନମା । ସମ୍ମିଳିତ ଭାବରେ ଜନ୍ମଭୂମିର ସେବାରେ ଆତ୍ମନିୟୋଗ କରିବା ନିମନ୍ତେ ଏଥିରେ ପ୍ରାର୍ଥନା କରାଯାଇଛି । ଏଥିରେ ଆତ୍ମର ମଧ୍ୟ କୁହାଯାଇଛି, ଦେଶର ନାଗରିକମାନଙ୍କର ପରମ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ହେଉଛି ଜାତୀୟ ସହୃଦି । ଭ୍ରାତୃତ୍ୱ ଓ ମୌତ୍ରୀ ଭାବ ମାତୃଭୂମି ଆରାଧନାର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅଙ୍ଗ । ଏଣୁ ସମସ୍ତ ଭେଦ, ବୈଷମ୍ୟ ଓ ମତବାଦ ଭୁଲି ଦେଶର ଗୌରବ ରକ୍ଷା ଓ ସମୁନ୍ନତି ସାଧନାରେ ଆପଣାକୁ ସଂବଦା ନିୟୋଜିତ କରିବା ସମୀଚୀନ ।

ଜନ୍ମଭୂମିର ମହୁମାଗାନ କରିବାର ଶକ୍ତି ପୃଥିବୀର ସବୁ ଦେଶରେ ନନ୍ଦ ପ୍ରାଚୀନ କାଳରୁ ପ୍ରଚଳିତ ହୋଇ ଆସିଛି । ଶ୍ରୀବ୍ ଦେଶରେ ସେମାନଙ୍କର ଜାତୀୟ ବୀରମାନଙ୍କର ଜୀବନକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ଗାଥାକବିତାମାନ ରଚିତ ହେଉଥିଲା । ତାହା ଶ୍ରୀବ୍ ଜନସାଧାରଣଙ୍କ ମନରେ ଯୁଗେ ଯୁଗେ ସ୍ୱଦେଶ ପ୍ରୀତିର ଧାରା ଅବ୍ୟାହତ ରଖୁଥିଲା ।

ମୁଖ୍ୟତଃ ଭାରତବର୍ଷରେ ହିଁ ମାତୃଭୂମିକୁ ସ୍ୱର୍ଗଠାରୁ ଅଧିକ ମହତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଛି । ପ୍ରାଚୀନ ରସିଗଣ ହିମାଳୟରୁ କୁମାରକା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟାପ୍ତ ଭୂଖଣ୍ଡକୁ ଭାରତବର୍ଷ ନାମରେ ଅଭିହିତ କରି ଏହାକୁ ଏକ ଏକକ ସମ୍ଭାରୁପେ ବିବେଚନା କରିଥିଲେ । ଏହି ବିଶାଳ ଭୂଖଣ୍ଡର ନଦନଦୀ, ବନପର୍ବତ ଓ ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନମାନଙ୍କରେ ଧର୍ମୀୟ ଭାବନାକୁ ସଂଯୁକ୍ତ କରି ଦେଇଥିଲେ । ଭାରତବର୍ଷର ଉତ୍ତର ଦିଗରେ ଆକାଶକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରି ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହିମାଚଳକୁ ଦେବାସୀ ବୋଲି

ସଂସ୍କୃତ ସମ୍ବେଦନା ଯେଉଁଠି ଜଣାଯାଇଛି ସେହିପରି ଜଗତସାବନା ଗଙ୍ଗା ନଦୀରେ ଦେବୀଙ୍କର ପରିକଳ୍ପନା କରାଯାଇଛି । ଏହି ଭାରତ ଭୂଖଣ୍ଡର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନ ପରିସର ଉପରେ ରୂପେ ପରିଗଣିତ ହୋଇଥାଏ । ଭାରତବର୍ଷରେ ବାସ କରୁଥିବା ମଣିଷମାନଙ୍କ ଭିତରେ ବେଶପୋଷାକ, ଆଚାର ବ୍ୟବହାର, ଭାଷା, ଜାତିବର୍ଣ୍ଣ, ଶାସ୍ତ୍ରମତ ଓ ସାମାଜିକ ବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ବହୁବିଧ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଅନ୍ତର୍ଗତନାରେ ଏମାନେ ସମତା ଏକ । ଏକଜ୍ଞ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଆତ୍ମସ୍ୱତ୍ତ୍ୱ ଏମାନଙ୍କ ହୃଦୟରେ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଭାବରେ ପ୍ରକାଶିତ ଥିଲା । ମହାଭାରତ ଓ ରାମାୟଣରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ପ୍ରତି ସମସ୍ତ ଭାରତବାସୀଙ୍କର ଥିଲା ଆତ୍ମିକ ଅନୁରୋଧ । ତେଣୁ ବୈଦିକ ଯୁଗ ପରବର୍ତ୍ତୀ ପୁରାଣ ସାହିତ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ସ୍ୱଦେଶ-ପ୍ରୀତିର ବହୁ ନିବର୍ତ୍ତନ ମିଳିଥାଏ ।

ଇଂରେଜମାନେ ଏ ଦେଶକୁ ଆସିବା ପୂର୍ବରୁ ଅନ୍ୟ ବିଦେଶୀମାନେ ଏ ଦେଶକୁ ଶାସନ କରୁଥିଲେ । ଦୀର୍ଘ ଶତାବ୍ଦୀ ବର୍ଷ ଧରି ଏ ଭୂଖଣ୍ଡ ପଶ୍ଚାତ୍ୟର ଯନ୍ତ୍ରଣା ଭୋଗ କରିଛି । ଅତୀତ ବିଦେଶୀମାନଙ୍କ ଶାସନ ବିରୋଧରେ ଭାରତୀୟମାନେ ସୁସଜ୍ଜିତ ହୋଇପାରି ନାହାନ୍ତି ଓ ଏହି ସମୟରେ ରଚିତ ଭାରତୀୟ ସାହିତ୍ୟରେ ସ୍ୱାଧୀନ ଭାବନା ସ୍ୱଦେଶପ୍ରୀତି ବା ମାତୃଭୂମିର ମୁକ୍ତି ସମ୍ପର୍କିତ ଚିନ୍ତନର ଘୋର ଅଭାବ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଏ ।

ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମଧ୍ୟ ଭାଗରେ ହିଁ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଶିକ୍ଷା ସତ୍ୟତାର ଦୀର୍ଘକାଳ ସମ୍ପର୍କରେ ଆସିଥିବା ଭାରତୀୟମାନଙ୍କ ଭିତରେ ଜାତୀୟବାଦୀ ଚେତନାର ଉନ୍ନେଷ ଓ ବିକାଶ ସମ୍ଭବ ହୋଇଥିଲା । ଜନ୍ମଭୂମିର ମାତୃରୂପକୁ ଜନମାନସରେ ସୁନଃ ଜାଗରଣ କରିଥିଲେ ଭାରତବର୍ଷର ମମତା ଓ କବିମାନେ । ଅନ୍ୟ ଏକ ଶିଖରରୁ ସ୍ୱାମୀ ବିବେକାନନ୍ଦ ଦେଶବାସୀଙ୍କ ମନରେ ଆତ୍ମଶକ୍ତି ସମ୍ଭାର କରିବା ପାଇଁ ଦୃଢ଼ ଆହ୍ୱାନ ଦେଇ କହିଥିଲେ, “ଦୁର୍ବଳତା ପୃଥିବୀର ଏକମାତ୍ର ପାପ ଅଟେ, ତାକୁ ଦୂରକୁ ଫିଙ୍ଗିଦିଅ । ଦୁର୍ବଳତା ହିଁ ପାପ, ଦୁର୍ବଳତା ହିଁ ମୃତ୍ୟୁ । × × ସତ୍ୟର ପଶ୍ଚାତ୍ତାପ ପାଇଁ ଏଇ ହେଉଛି ଉପାୟ । × × ଯାହା ରୂପର ଶରୀରକୁ, ଭୁକ୍ତିକୁ ଏବଂ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକତାକୁ ଦୁର୍ବଳ କରେ ତାହା ସତ୍ୟ ନୁହେଁ, ତହିଁରେ ଜୀବନ ନାହିଁ; ତାକୁ ବିଷ ମନେକରି ପରିତ୍ୟାଗ କର ।”

ଶ୍ରୀ ଅରବିନ୍ଦଙ୍କର ମାତୃଭୂମି ପାଇଁ ମମତା ସଙ୍ଗର୍ଷିତ ଜାତୀୟତାବାଦ ଦ୍ୱାରା ଅନୁପ୍ରେରିତ ନ ଥିଲା । ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଭାରତବର୍ଷ ଏକ ଭୌଗୋଳିକ ପରିଚୟ

ମାତ୍ର ନ ଥିଲା । ତାହା ଥିଲା ଏକ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଐକ୍ୟ । ତେଣୁ ଜାତୀୟତାବାଦ ଥିଲା ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଅଧ୍ୟାତ୍ମ ସାଧନା । ସେ କହିଥିଲେ, “Nationalism is not a mere political programme, nationalism is a religion that has come from God.” ସେ ମନେ କରୁଥିଲେ ଭାରତବର୍ଷର ଭବିଷ୍ୟତ ସହ ସମଗ୍ର ମାନବ ଜାତିର ଭବିଷ୍ୟତ ଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇଛି । ତେଣୁ ତାଙ୍କର ଜାତୀୟତାବାଦରେ ଏକ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନିହିତ ଥିଲା । ସେ ବର୍ତ୍ତମାନ କରୁଥିଲେ ଏ ଦେଶ କିପରି ପୃଥିବୀର ନେତୃତ୍ୱ ନେଇପାରିବ, ଯେତେବେଳେ ଏ ଦେଶରୁପିଣୀ ଭାରତ ଜନମାନସେ ବଢ଼ିଥାଏ ଅବସ୍ଥାରେ ଅଛି ।

ଜାତୀୟତାବୋଧର ଏହି ଉଦ୍‌ବୋଧନ ମାହିତ୍ୟକ ଓ କବିମାନଙ୍କୁ ବହୁ ଭାବରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ କରିଥିଲା । ସମଗ୍ର ଦେଶର ବିଭିନ୍ନ ଭାଗରେ ରଚିତ ହେଲା ସ୍ୱଦେଶପ୍ରିତିର ଅନବଦ୍ୟ ଗଦ୍ୟ ଓ ପଦ୍ୟ ରଚନାମାନ । ବଙ୍ଗଳାର ବିଶିଷ୍ଟ ଫାକ୍ତକାଶ ସାହିତ୍ୟଶିଳ୍ପୀ ବଞ୍ଜିମତନ୍ତ୍ରଙ୍କ ଗାୟ ଚେତନାରେ ଉଦ୍ଭାସିତ ଜନ୍ମଭୂମିର ମାତୃଭୂମିକୁ ସେ କାବ୍ୟରୂପ ଦେଇ ଉଦାତ୍ତ କଣ୍ଠରେ ଗାଇଉଠିଲେ—

“ବନ୍ଦେ ମାତରଂ

ସୁଜଳାଂ ସୁଫଳାଂ ମଳୟଜ ଶୀତଳାଂ

ଶସ୍ୟ ଶ୍ୟାମଳାଂ ମାତରଂ

ପୁଷ୍ପ କୁସୁମିତ ଦ୍ରୁମଦଳ ଶୋଭନ,

ସୁହାସିନୀ, ସୁମଧୁରଭାଷିଣୀ

ସୁଖଦାଂ, ବରଦାଂ ମାତରଂ ।”

ତାମିଲ ସାହିତ୍ୟରେ ରାମଲିଙ୍ଗ ସ୍ୱାମୀଶଲ, ସୁବ୍ରହ୍ମଣ୍ୟମ୍ ଭାରତୀ, ମରାଠି ସାହିତ୍ୟରେ କିଷ୍କନ୍ଦ, କେଶବ ଦାମ୍‌ଲେ, ମାଲୟାଲମ୍ ସାହିତ୍ୟରେ କୁମାରନ୍ ଆଶାନ ଓ ଆସାମୀ ସାହିତ୍ୟରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀକାନ୍ତ ବେଦବତୁଆ ପ୍ରମୁଖ ଦେଶାତ୍ମବୋଧକ କବିତା ରଚନା କରି ଦେଶବାସୀଙ୍କ ପ୍ରାଣରେ ନବଜନ୍ମାଦନା ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲେ ।

ଓଡ଼ିଶାରେ ମଧ୍ୟ ଏହି ନବଚେତନାର ପ୍ରକାଶ ବିଭିନ୍ନ କବିମାନଙ୍କ ସୃଷ୍ଟିରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥିଲା । କବି ମଧୁସୂଦନ ରାଓଙ୍କ ‘ଭାରତ ଭବନା’ ଜାତୀୟ ଭାବ ପ୍ରଖ୍ୟାପନର ଏକ ଅନବଦ୍ୟ କବିତା । କବି ଅନୁର ପରାଧୀନ ଭାରତବର୍ଷର ସାଂସ୍କୃତିକ ଅବସ୍ଥାକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇଉଠିଛି ।

ଏହି କି ସେ ପୃଣ୍ଡାଭୂମି ଭୁବନ ବିଦିତ

ସୁବିଶ୍ରୀଣ୍ଡି ରଙ୍ଗଭୂମି ଆର୍ଯ୍ୟ ଗୌରବର

ଏହିକି ଭାରତ, ଯା'ର ମହମା ସଙ୍ଗୀତ
ଗମ୍ଭୀର ବିଜାର ପୁଣି ଦିଗ ଦିଗନ୍ତର ?

କବି ମନେକରିଛନ୍ତି ବସୁଧାର ସମ୍ମୁଖେ ମଣି ଏ ଦେଶ । ଏହାର ଜ୍ଞାନାମ୍ବୁତ ପାନକର ଧରଣୀ କୃତାର୍ଥ ହେଉଥିଲା । ଏହି ବିଶ୍ୱବନ୍ଦନାୟ ଭୂମିରେ କେତେ ତେଜସ୍ୱୀ ଓ ଗୌରବର କାହାଣୀ ଲିପିବଦ୍ଧ ହୋଇ ରହିଛି; ଯାହା ସୁରଣ କଲେ ହୃଦୟ ପୁଲକିତ ହୋଇଉଠେ । ଜଗତପାବନ ସରସ୍ୱତୀ ନଦୀ ତଟରେ ରାଧା କଣ୍ଠରୁ ଶୁଭୁଥିଲା ଭୀଷ୍ମପତି ଓ ଯେଉଁମାନଙ୍କର ଦିବ୍ୟଦୃଷ୍ଟି ମଣିଷ ଓ ଭଗ୍ନରଙ୍କ ସମ୍ପର୍କର ରହସ୍ୟକୁ ପ୍ରଥମେ ଚିହ୍ନିଥିଲା ।

ଆର୍ଯ୍ୟକବି ଆତ୍ମାପଦ୍ମ ଯହିଁ ବିକଶିତ
ଶିଖିଲା ସମୃଦ୍ଧ ତା'ର ପରମାତ୍ମା ମିହିର ସହୃଦ ।

ସେହି ବ୍ରହ୍ମବାଦୀ ରାଜିଗଣଙ୍କର ତପସ୍ୟା, ଧ୍ୟାନ ଓ ସାଧନା ଭାରତ ଭୂମିକୁ ପୂଜ ପବିତ୍ର କରିଥିଲା । ମହାପୁରୀ ନାଗମାନଙ୍କର ଆର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ବୃଦ୍ଧିର ବିକାଶ ସାଧନ ଦିଗରେ ରହିଥିଲା ମହତ୍ ଅବଦାନ ।

ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ସତ୍ୟନିଷ୍ଠା, ପିତୃସତ୍ୟ ପାଳନ ଓ ପ୍ରଜାନୁରଞ୍ଜନର ଅନୁରକତା, ସୀତାଙ୍କର ଏକନିଷ୍ଠ ସଖାତ୍ୱ ଓ ରାମାୟଣରେ ବାଳୀକଙ୍କର ଏକ ଉଚ୍ଚତର ମୂଲ୍ୟବୋଧର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଭାରତୀୟ ଜୀବନଧାରାକୁ ସମୃଦ୍ଧ କରିଥିଲା ।

ମହାଭାରତକାଳର ବିଶିଷ୍ଟ ବୀରପୁରୁଷମାନଙ୍କର ଶୌର୍ଯ୍ୟ, ବୀର୍ଯ୍ୟ, ମହମାୟତା, କ୍ଷମାଶୀଳତା ପ୍ରଭୃତିର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି କବି ଓ ଏଥିରେ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କ ମୁଖ୍ୟତ୍ୱ ଉପବର୍ଣ୍ଣନା ଗୀତାର ବାଣୀ କପର ଯୁଗେ ଯୁଗେ ଭାରତୀୟମାନଙ୍କର ଦିଗ୍‌ଦର୍ଶକ ହୋଇପାରିଛି, ତା'ର ସୂଚନା ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ଦୁଇହଜାର ଛ'ଶହ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ଶାନ୍ତସିଂହ ବୁଦ୍ଧ କୁସୁମାରପ୍ରସ୍ଥ ସାମାଜିକ ଜୀବନରେ ବହୁବିଧ ସମ୍ଭାର ଆଣିଥିଲେ । ଧର୍ମ ଯେ କେବଳ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଚାର୍ଯ୍ୟର ନୁହେଁ ତାହାହିଁ ପ୍ରତିପାଦନ କରି ସେ ସମସ୍ତ ନିଷାଣକାମୀ ମଣିଷକୁ ଚାର୍ଯ୍ୟଧର୍ମରତର ସୁଯୋଗ ଦେଇଥିଲେ । ଧର୍ମକ୍ଷେତ୍ରରେ ସମାନତା ହିଁ ଦେଶବାସୀ ଓ ଦେଶର ଭୌଗୋଳିକ ସୀମା ଡେଇଁ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେଶମାନଙ୍କରେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ପ୍ରସାରିତ ହୋଇଥିଲା । ସେ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଉଲ୍ଲେଖ କରି କବି କହିଛନ୍ତି—

“ପ୍ରଭୁରଲେ ମହାଦାସା ‘ସମାନ ସକଳେ’

ବ୍ୟାପିଲା ଦାବାର୍ତ୍ତା ପ୍ରାୟେ ମହାଦାସା ଅବମମଣ୍ଡଳେ ।”

ସର୍ବଭାରତୀୟ ଚେତନା ଜାଗତରେ କବି ରାଧାନାଥଙ୍କର ‘ସର୍ବେପାଂ
ନୋ ଜନନୀ ଭାରତ’ ସଦୃଶ ମଧୁସୂଦନଙ୍କର “ଭାରତ ଭବନା”ର ରହୁଛି ସମାନ
ଭୂମିକା ।

କବିଙ୍କର ଗୁଣମାଳର ଅନ୍ୟତମ କବିତା ପୃଥିବୀ । ଉପନିଷଦୀୟ ଭାବଧାରା
ଦ୍ୱାରା ଅନୁପ୍ରାଣିତ କବିହୃଦୟ ଅଥବାବେଦରେ ଥିବା ପୃଥିବୀକୁ ଅନୁରୂପ
ପୃଥିବୀକୁ ମାତୃରୂପରେ ପରିକଳ୍ପନା କରିଛନ୍ତି । ପୃଥିବୀମାତାର ପଦ୍ମଦେହରୁ
ଝରୁଥିବା ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ମାତୃସ୍ତନ ସଦୃଶ ମଣିଷ, ପଶୁପକ୍ଷୀ, ଜୀବଜନ୍ତୁ ସମସ୍ତଙ୍କୁ
ପୋଷଣ କରୁଛି । ଏ ପୃଥିବୀ କାମଧେନୁ, ଯାହା ନିକଟରୁ ଜୀବସକଳ ନିଜର
କାମନା ଅନୁରୂପ ଫଳ ଲାଭ କରିଥାନ୍ତି । ପୃଥିବୀଠାରେ ମାତୃତ୍ୱ ଆଶ୍ୱେଷ କରିବା
ଫଳରେ କବି ବିଶ୍ୱମାନବ ମଧ୍ୟରେ ଏକତ୍ୱ ଉପଲବ୍ଧ କରିପାରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ
ଗୁଣମାଳାର ଅନ୍ୟଏକ କବିତା ଜନ୍ମଭୂମିରେ ସେ ସ୍ୱସ୍ତଭାବରେ ଭାରତବର୍ଷକୁ
ଜନନୀ ରୂପେ ସ୍ୱୀକାର କରି ସମସ୍ତ ଭାରତବାସୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଭ୍ରାତୃତ୍ୱର ସମ୍ପର୍କକୁ
ଦୃଢ଼ କରିବାପାଇଁ ଆହ୍ୱାନ ଦେଇଛନ୍ତି । କବି ଲେଖିଛନ୍ତି—

“ତୁମ୍ଭ ମା’ ଜନମଭୂମି ପବିତ୍ର ଭାରତଭୂମି,
ତୋହର ସନ୍ତାନ ଆମ୍ଭେ ଅଛୁ ସରବେ ।
ତୋ’ର ଶ୍ରୀଚରଣ ସେବା ପାଇଁ ମନପ୍ରାଣ ଦେବା
ଗାଇବା ତୋହର ନାମ ଆନନ୍ଦରବେ ।
ତୋ’ ଆନନ୍ଦେ ହୋଇବା ସୁଖୀ
କାନ୍ଦିବା ଦୁଃଖରେ ତୋ’ର ହୋଇଣ ଦୁଃଖୀ ॥” (ଜନ୍ମଭୂମି)

ଭାରତବର୍ଷର ପ୍ରତିଟି ନଦୀନଦୀ ଭିତରେ କବି ଦେଖିଛନ୍ତି ଏକ ଦିବ୍ୟ
ପ୍ରକାଶ । ତେଣୁ ଭାରତବାସୀଙ୍କ ହୃଦୟରେ ନିଜର ଜନ୍ମଭୂମିକୁ କେନ୍ଦ୍ରକରି ଶ୍ରଦ୍ଧା
ଭକ୍ତି ଉଦ୍ରେକ କରାଇବା ମାନସରେ ସେ ଅଜାତ ଐତିହ୍ୟ, ଗୌରବ ଓ
ମହାନତାର ଯଶୋଗାନ କରିଛନ୍ତି ।

ତାଙ୍କର ‘ନବଯୁଗ’ କବିତାରେ କବି ଅଖଣ୍ଡ ଭାରତବର୍ଷର ପରିକଳ୍ପନା
ଯେ ସ୍ୱପ୍ନ ନୁହେଁ ବାସ୍ତବ ତାହା ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ବିଚ୍ଛିନ୍ନତା,
ରିଭନ୍ଧିତା ସତ୍ତ୍ୱେ ବହୁ ଧର୍ମଧାରଣାର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ରହିଥିଲେ ଏବଂ ଏଠାରେ ବହୁ
ଆଞ୍ଚଳିକ ବିଭେଦ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଭାରତର ଆତ୍ମା ଏକ । ସେହି ଆତ୍ମଶକ୍ତି ହିଁ ଏହି
ବିଶାଳ ଭୂଖଣ୍ଡର ଅଧିବାସୀଙ୍କୁ ଏକତାର ସୂତ୍ରରେ ବାନ୍ଧିରଖିଛି ।

ଦୀର୍ଘକାଳ ଧରି ପରାଧୀନତା ଓ ଦାସତ୍ୱ ଭାରତୀୟମାନଙ୍କର ପ୍ରାଣ ଶକ୍ତିକୁ
 କ୍ଷୀଣ କରି ଦେଇଥିଲା । ବିଦେଶୀ ଶାସକର ଅତ୍ୟାଚାର ତା'ର ମନୋବଳକୁ
 ଭାଙ୍ଗି ଦେଇଥିଲା, ତା'ର ସାଂସ୍କୃତିକ ଚେତନାକୁ ବିପର୍ଯ୍ୟସ୍ତ କରି ଦେଇଥିଲା ଓ
 ଆଞ୍ଚଳିକ ବିଭେଦ ସୃଷ୍ଟି କରି ଭାରତୀୟମାନଙ୍କର ଏକତା ଉପରେ ପ୍ରଚଣ୍ଡ
 ଆଘାତ ମଧ୍ୟ କରିଯାଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ତା'ର ଆତ୍ମଶକ୍ତି କୌଣସି ବାହ୍ୟ ଘଟଣା
 ଦ୍ୱାରା ନିର୍ମୂଳିତ ହୋଇ ନଥିଲା । ତଥାପି ଏକ ଜଡ଼ିତା ଦ୍ୱାରା ଆହାନ୍ତ ହୋଇ
 ଆତ୍ମଶକ୍ତିର ଓଲଟ ଶୀତ ହୋଇଯାଇଥିବା ଅନୁଭବକରି ଦେଶର ମନୋଧୀମାନେ
 ତାହାକୁ ପ୍ରଥମେ ଜାଗତ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲେ । ଫଳରେ ଆକୁମାରୀ
 ହିମାଚଳ ଯାଏ ପ୍ରସରିଗଲା ମହାଭାରତୀୟ ଚେତନା । ସେଇ ଚେତନାର
 ସ୍ପର୍ଶରେ କବି ଅନ୍ତର ପ୍ରଥମେ ଉନ୍ମିଳିତ ହୋଇଯାଇଛି ଓ ସେ ସ୍ପଷ୍ଟଭାବରେ
 ଦେଖିପାରିଛି—

“ହରହୁୟ ପ୍ରେମ କରିଣ
 ଦେଖ ଭରତ ଶିରେ
 ବିଛିନ୍ନ ବିଛିନ୍ନ ଭରତ
 ଏକ ହେଉଛି ଧୀରେ ।
 ବର୍ଣ୍ଣଭେଦ ଧର୍ମଭେଦର
 ଦିନ ହେଉଛି ଶେଷ
 ମହାଯୋଗେ ହେବ ଭରତ
 ମହାଭରତ ଦେଶ ।
 ପଞ୍ଜାବ, ଅରୋଧା, ବଙ୍ଗଳା
 ରାଜବାଡ଼ା ଗୁଜ୍ଜର
 ତୈଲଙ୍ଗ କର୍ଣ୍ଣାଟ ଉତ୍କଳ
 ମହାରାଷ୍ଟ୍ର ସଙ୍ଗର ।
 ଗାଉଡ଼ମ୍ବ ମହା ସଙ୍ଗୀତ
 ଜୟ ଭରତ ଜୟ
 ଏକ ଜାତି ଅମ୍ଭେ ସରବେ
 ତେବେ ଆଉ କି ଭୟ ।”

ମଧୁସୂଦନଙ୍କର ‘ଉତ୍କଳଗାଥା’ରେ ଛାନିତ କବିତାଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି
 ଦେଲେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଯାଏ ଯେ ସେ ଉତ୍କଳୀୟ ଭାବରେ ଗୌରବ ଅନୁଭବ

କରୁଥିଲେ ଓ ଏହି ମାଟି ଯେ ଉତ୍କଳୀୟମାନଙ୍କର ସାଧନାପୀଠ ତାହା ସେ
ଉଦ୍‌ଯୋଗଣ କରିଥିଲେ ଓ ଆହ୍ୱାନ ଦେଇଥିଲେ—

ଜାନକର୍ମ—ତପସ୍ୟାର ବଳେ

ଏ ଭରତ ମନ୍ତ୍ରମଣ୍ଡଳେ

ଜିଣି ସିଦ୍ଧ ଉଦ୍‌ବରଜ ତଳେ

ଉତ୍କଳ କରନ୍ତେ ଉତ୍କଳେ । [ଉତ୍କଳ ଗାଥା]

‘ଉତ୍କଳ ବନ୍ଦନା’ କବିତାରେ କବି ଉତ୍କଳର ପୌରାଣିକ ଓ ସାମ୍ବୃତ୍ତିକ
ମହତ୍ତ୍ୱର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ଏ ମାଟି ମା’ର ପଦପୌତ କରେ ମହୋଦଧି ।
ଏହାର ଶୋଭାବର୍ଜନ କରେ ନଦନୀ ଗିରିବନ । କେତେ ତପୋ-
ଧନଙ୍କର ତପସ୍ୟାରେ ଓ କେତେ ପୁଣ୍ୟଶ୍ଳୋକ ନରପତି ମାନଙ୍କର
ସାଧନାରେ ପୁତ୍ରପବିତ୍ର ହୋଇଛୁ ଏ ଦେଶ । କେତେ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଏଠାରେ ଜନ୍ମ-
ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି ଓ ସାରଳା ଦାସ, ବଳରାମ ଦାସ ଓ ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସଙ୍କ ପରି
କେତେ ସାଧକ କବି ଏହାର ଭାଷା ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରାଣସଞ୍ଚାର କରି ଲେଖି-
ଯାଇଛନ୍ତି ଓଡ଼ିଆ ଜାତିର ମହାକାବ୍ୟ । କବି ମଧୁସୂଦନ ବୀରମ୍ଭାର ଜଡ଼ତାଗ୍ରସ୍ତ
ଉତ୍କଳୀୟଙ୍କ ମନରେ ପୁନଃ ଜାଗ୍ରତ କରାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି ନିଜର
ଜନ୍ମଭୂମି ପ୍ରତି ଶ୍ରଦ୍ଧା, ସମ୍ମାନ ଓ କୃତଜ୍ଞତାବୋଧ ।

ମଧୁସୂଦନଙ୍କର ଏହି ବିମଳ ଭାବନା ଓ ଶୁଦ୍ଧ ସ୍ୱଦେଶ ପ୍ରୀତିର ପରିଚୟ
ପାଇଁ କବି ପଦ୍ମଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ ଯଥାର୍ଥରେ ଲେଖିଥିଲେ, “ଆଦରସ ପ୍ରପୀଡ଼ିତ
ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ସଂସାରରେ ଗୋଟିଏ ପବିତ୍ର କର୍ମର ସାହିତ୍ୟ ପ୍ରବାହ ବୁଝାଇ
ଆତ୍ମମାନଙ୍କ ରୁଚି ଓ ଚିନ୍ତାର ମାର୍ଗକୁ ମଧୁସୂଦନ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିଦେଲେ ।

ସେ ବାସ୍ତବିକ ଜନ-ସମାଜର ମଙ୍ଗଳକାଞ୍ଚି ଓ ଅପଣାର ଦେଶ-
ବାସୀଙ୍କର ପରମ ବନ୍ଧୁ, କାରଣ ସେ ସମାଜର ଚିନ୍ତାକୁ ନରକ ଦିଗରୁ ସ୍ୱର୍ଗ
ମାର୍ଗକୁ ଟାଣିନିଅନ୍ତି ।”

ମଧୁସୂଦନଙ୍କର ଜାତୀୟ ଭାବନା ଥିଲା ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଚେତନା ପ୍ରଣୋଦିତ ।
ଏକ ବିଶ୍ୱବିଧାତାର ପରିକଳ୍ପନା ସହିତ ଏକ ମାନବ ଜାତିର ଅସ୍ତିତ୍ୱକୁ ସେ
ସ୍ୱୀକାର କରୁଥିଲେ—

ପୁଣି ଶୁଣ କବି ସମ୍ଭାଦ

ସବେ ଉଦ୍ଭାସେ ମାତି

ଏକମାତ୍ର ବିଶ୍ୱବିଧାତା

ଏକ ମାନବ ଜାତି ।

(ନବଯୁଗ ସମ୍ଭାଦ)

ସୀତା ବନବାସ : ଏକ ଅନୁଶୀଳନ

ସୀତା ବନବାସ କାବ୍ୟଟି କବି ନନ୍ଦକିଶୋର ବଳଙ୍କର କବିଜୀବନର ଆଦ୍ୟ ଭାଗରେ ରଚିତ । ରାମ ଓ ସୀତାଙ୍କୁ ନେଇ ଭାରତୀୟ କାବ୍ୟ ସାହିତ୍ୟ ବହୁଭାବରେ ସମୃଦ୍ଧ ହୋଇଛି । ବାଲ୍ମୀକିଙ୍କଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି କବି କାଳିଦାସ, ଭବଭୂତି ଓ ବହୁ କାବ୍ୟକାର ଏବଂ ନାଟ୍ୟକାରମାନେ ରାମସୀତାଙ୍କ ଜୀବନର ପୁରୁଣା ଚିତ୍ର ଯେପରି ଭାବରେ ଅଙ୍କନ କରିଛନ୍ତି ସେହିପରି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ କୌଣସି ଏକ ପ୍ରସଙ୍ଗକୁ ନେଇ ମଧ୍ୟ କାବ୍ୟ କବିତା ନାଟକ ପ୍ରଣୟନ କରିଛନ୍ତି । କବି ନନ୍ଦକିଶୋର ମଧ୍ୟ ଭାରତୀୟ ମାନସରେ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଓ ସମ୍ମାନରସକୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଜନପ୍ରିୟ ଚରିତ୍ର ରାମସୀତାଙ୍କର ଉତ୍ତରବନବାସ ଜୀବନକୁ ନେଇ ତାଙ୍କର ଏହି କାବ୍ୟ ପରିକଳ୍ପନା କରିଛନ୍ତି ।

‘ସୀତା ବନବାସ’ର ପ୍ରଥମ ସମ୍ବରଣ ପ୍ରକାଶ ପାଇବା ପରେ ତାହାର ସନ୍ଧିପ୍ତ ରୂପ ସମାଲୋଚନାର କାରଣ ହୋଇଥିବାରୁ କବି ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ କାବ୍ୟରେ ସ୍ଥାନିତ ହୋଇଥିବା ପ୍ରତିଟି ସର୍ଗରେ ନୂତନ ପଦ ସଂଯୋଜନା କରି କାବ୍ୟକୁ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଦୀର୍ଘ କରିଥିଲେ ଓ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନୂତନ ସର୍ଗ ମଧ୍ୟ ସେଥିରେ ଯୋଗ କରିଥିଲେ । ତେଣୁ ପ୍ରଥମ ସମ୍ବରଣରେ ଥିବା ଏକାଦଶଟି ସର୍ଗ ପରେ ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ସର୍ଗକୁ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଥିଲା । ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ସିଂହାସନ ଆଶ୍ରେହସିତାଠାରୁ ଅନୁମୋଦନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଘଟଣାବଳୀ ହିଁ କାବ୍ୟର ବର୍ଣ୍ଣିତ ବିଷୟବସ୍ତୁ ।

କାବ୍ୟକଳା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଚାର କଲେ ଉକ୍ତ କାବ୍ୟର ସର୍ବତ୍ର ଗୁଣାତ୍ମୀୟ ଶୈଳୀ ଓ ପ୍ରକାଶ ବୈରାଗ୍ୟ ସ୍ପଷ୍ଟ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ନନ୍ଦକିଶୋରଙ୍କର ସହଜ ସରଳ ଶବ୍ଦ ସଂଯୋଜନା ଭାରତୀୟ ସାହିତ୍ୟର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ଆଦର୍ଶମୟ ଚରିତ୍ରସମୂହକୁ ନେଇ କବିର ନିର୍ମଳାବଳୀ ସ ‘ସୀତା ବନବାସ’କୁ ଏକ ଅନନ୍ୟସାଧାରଣ କାବ୍ୟମର୍ଯ୍ୟାଦା ପ୍ରଦାନ କରିଛି ।

ପ୍ରାଚ୍ୟ କାବ୍ୟତତ୍ତ୍ୱର ପରୀକ୍ଷାକ୍ରମେ କବି ପ୍ରଥମ ସର୍ଗର ଆରମ୍ଭ କରିଛନ୍ତି ଦେଖ ସରସ୍ୱତୀଙ୍କର ବନ୍ଦନାରେ—

“ବନ୍ଦେ ବାଣୀ ବରଦେ ଗୋ ଭୁବନମୋହନୀ
ଜଗତପାବନୀ ମୁଖଭୟ ଦୁନାଶିନୀ ।”

ବାଣୀ ନିରାକର ପରେ କବି କାବ୍ୟର ବିଷୟବସ୍ତୁ ଉପସ୍ଥାପନା କରିଛନ୍ତି । ତତ୍ତ୍ୱ ବର୍ଣ୍ଣନା ବନକାସ ଦୁଃଖ ପରେ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ପତ୍ନୀ ସୀତା ଓ ଭ୍ରାତା ଲକ୍ଷ୍ମଣଙ୍କ ସହିତ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ କରିଛନ୍ତି ଅଯୋଧ୍ୟା ନଗରକୁ । ବିପୁଳ ସମ୍ବଳ ନା ଜଣାଇ-
ଛନ୍ତି ନଗରବାସୀ । ରାଜପୁରରେ ଖେଳିଯାଇଛୁ ଆନନ୍ଦୋତ୍ସାହ । କେବଳ ଏଥିରେ ଅଂଶଗ୍ରହଣ କରି ନାହାନ୍ତି ରାଜ୍ୟର ପ୍ରଜାଗଣ । ପ୍ରାସାଦର ଆସୀନ-
ସଜନଗଣ ବା ରାଜକର୍ମସ୍ୱରୂପାନେ ବରଂ ଏ ମହୋତ୍ସବରେ ଏକାକାର ହୋଇଯାଇଛନ୍ତି ଅଯୋଧ୍ୟାର ପଶୁପକ୍ଷୀ ଓ ଉଦ୍ଭିଦ ସକଳ । ଧେନୁମାନେ ହୋଇଉଠିଛନ୍ତି ଅଧିକ ଦୁର୍ଗନ୍ଧବତୀ, ତରୁଲତା ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଯାଇଛନ୍ତି ନବୀନ କଣିକାୟୁରେ, ବୃକ୍ଷ ଅବନତ ହୋଇଯାଇଛନ୍ତି ପୁଷ୍ପ ଓ ଫଳର ଭାବରେ । ଜୀବ ଓ ଜଡ଼ ସର୍ବସ୍ୱ ଅନନ୍ଦ ଉତ୍ସାହର ଚିହ୍ନ । କବି କଳାନାରେ ରାମରାଜ୍ୟରେ ସେନାଗଣ କେବଳ ଅଳଙ୍କାର ଭଳି ଶୋଭାବର୍ଦ୍ଧନ କରିନ୍ତି । ଗିରୀଗୁହା ପ୍ରତିଧ୍ୱନି ଛଳରେ ରାମଯଶ ଗାନ କରୁଥାଏ । ବସୁନ୍ଧରୀର ସଙ୍ଗତ ରାମ ଜୟଗାନ—

“ଗାଏ ରାମନାମ ଗୀତ ସୁନ୍ଦର ମୋହନ
ସ୍ଥାବର ଜଙ୍ଗମ ପ୍ରିୟ ପ୍ରଶାନ୍ତ ସାବନ ।”

ତୃତୀୟ ସର୍ଗରେ ରାମସୀତାଙ୍କର ପବିତ୍ର ଓ ପ୍ରଶାନ୍ତ ପ୍ରଣୟପୁଣ୍ଡର ଆଭାସ ପ୍ରଦାନ କରାଯାଇଥିଲେ ବି କବି ବିଶୁଦ୍ଧ ପ୍ରେମର ସ୍ୱରୂପ ସୁନ୍ଦର ଓ ଚିତ୍ରାକର୍ଷକ ଉପମା ମାଧ୍ୟମରେ ତମଜାର ଭାବରେ ପ୍ରକାଶ କରିସାରିଛନ୍ତି । ରାମ ଓ ସୀତାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ହୋଇଥିବା କଥୋପକଥନକୁ ‘ଭଗ୍ନକରେ ନବନଳିନୀ ଯେହ୍ନେ ଉଠଇ ହସି ବା ନବଦନ ପାଶେ ଯେସନ ଶୋହେ ତୋରା ସାମିନୀ’ର ଉପମା ପ୍ରୟୋଗ ଦ୍ୱାରା ସରଳ ଭାବରେ ହିଁ ଭଲପାଇବାର ସୁନ୍ଦର ଦିଗଟିକୁ ଉଦ୍‌ଘାଟିତ କରି ପାରିଛନ୍ତି । ଆସନ୍ତୁପ୍ରସବା ସୀତାଙ୍କର ମାନସିକ ପୁରଣ ପାଇଁ ଆଗ୍ରସ୍ତ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଜିଜ୍ଞାସାର ଉତ୍ତର ଦେଇ ସୀତା ରାମ ଆଶ୍ରମ ଦର୍ଶନର ଅଭିଳାଷ ବ୍ୟକ୍ତ କରି କୁହନ୍ତି—

“କୁଲି ବନେ ତୁମ୍ଭ ସଙ୍ଗତେ କରନ୍ତି ତା’ ଦର୍ଶନ
କାନନ ସିକତା ପୀଠରେ କରି ଉପବେଶନ ।”

ଚତୁର୍ଥ ସର୍ଗ ରାଜା ରାମ ଓ ଗଜଦୂତର ଆଳାପକୁ ନେଇ ବର୍ଣ୍ଣିତ । ରାମରାଜ୍ୟର ବିଭୀଷଣାଶ୍ରମରେ ସମସ୍ତେ ସମାନ ନ୍ୟାୟ ପାଇବାକୁ ଯୋଗ୍ୟ । ଆବଶ୍ୟକ ସ୍ଥଳରେ କୌଣସି ଅପରାଧର ବିବେଚନାରେ ରାଜା ଓ ପ୍ରଜା ଉଭୟ ସମାନଭାବରେ ଦଣ୍ଡର ଅଧିକାରୀ । ତେଣୁ ଦୂତର ପ୍ରଭୁଭକ୍ତି ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କର

ଦୋଷ ଦୁର୍ଗଳତାକୁ ଗୋପନ କରିବା ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ସେହି କୌଣସି ଏକ କଥା ରାଜାଙ୍କ ନିକଟରେ ବ୍ୟକ୍ତ କରିବାକୁ ଲୁଚି ତରାବ ପକାଣ କରୁଥିବା ଦୃଢ଼ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ରାଜା ସତକବାଣୀ ଶୁଣାଇ କୁହନ୍ତି—

“ନ କହଲେ ସତ୍ୟ, ରାଜା ବିଧି ଅନୁସାରେ
ଆବଦ୍ଧ ହୋଇବ ଦୃଢ଼ ରାଜ କାଶିଗାରେ ।”

ରାଜାଙ୍କ ନିକଟରୁ ଏହି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ପାଇବା ପରେ ଦୃଢ଼ ଯୋଡ଼ହସ୍ତ ହୋଇ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କର ରାଜଗଣୀ ସୀତାଙ୍କୁ ନେଇ ଆଲୋଚନା କରୁଥିବା ଏକ ଅପବାଦର ବିବରଣୀ ପ୍ରଦାନ କରୁଥିବା ପାଇଁ କହିଛନ୍ତି—

“ଯେ ନାରୀ ହୋଇଲେ ପରସ୍ପରୁପେ ସେବିତା
ସେହି ହେଲେ ଆମ୍ଭ ରାଣୀ ରୂପେ ଅଭିଷିକ୍ତା ।”

ଦୃଢ଼ ବିଦାୟ ନେଇ ଫେରିଯାଇଛି । କିନ୍ତୁ ସୀତାଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଯେଉଁ ଜନାପବାଦର ସୂଚନା ଦେଇଗଲା, ତାହା ରାଜା ରାମଙ୍କ ଦୁଃସ୍ୱପ୍ନକୁ ଶୋକରେ ବିଘାଣ୍ଟି କରି ଦେଇଛି । ରାଜପୁରରେ ଥିବା ସୀତା ଲଙ୍କାରେ ଅଗ୍ନି ପରୀକ୍ଷା ଦେଇ ନିଜର ଶୁଦ୍ଧଚରଣ ଓ ସତ୍ୟର ପରୀକ୍ଷା ଦେଇ ସାରିଛନ୍ତି । ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଜାଣନ୍ତି ମୀତା ଅଗ୍ନିରୁଲ ନିଷ୍କଳଙ୍କ, ଗଙ୍ଗାଜଳ ପରି ପବନ; କିନ୍ତୁ ଜନାପବାଦକୁ ଖଣ୍ଡନ କରିବା ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ଏଣେ ନିରପରାଧ ସତ୍ୟ ପତ୍ନୀକୁ ଆସନ୍ନପ୍ରସବା ଅବସ୍ଥାରେ ନିଷାସନ ଦେବା କ’ଣ ସମ୍ଭବ ! ମାନସିକ ଯନ୍ତ୍ରଣା ଭିତରେ ଅହରହ ଦମ୍ଭଧୀରୁତ ହେଉଥିବା ରାମଚନ୍ଦ୍ର ନିଜର ଭ୍ରାତାମାନଙ୍କ ଆଗରେ ଆଉ ଘଟଣା ଗୋପନ ରଖିପାର ନାହାନ୍ତି ଏବଂ ସୀତାଙ୍କୁ ତ୍ୟାଗ କରିବାର ନିଷ୍ପତ୍ତି ମଧ୍ୟ ଶୁଣାଇ ଦେଇଛନ୍ତି । ରାଜାଙ୍କର ନିଷ୍ପତ୍ତିର ପୁନର୍ବିଚାର ପାଇଁ ବ୍ୟଥିତ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ବାଚସ୍ପାତ ନିବେଦନ ଜଣାଇବାରୁ ଶୋକବିହ୍ୱଳ ଅଥଚ ଦୃଢ଼ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଜଣାଇଛନ୍ତି ଯେ—

“ରାଜାର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଭଲ ପ୍ରକୃତି ରଞ୍ଜନ
କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବିନଷ୍ଟ ହେଲେ ବିଫଳ ଜୀବନ ।”

ତେଣୁ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କର ସୁଖଦୁଃଖ ଓ ଭଲମନ୍ଦ ନିମିତ୍ତ ରାଜାଙ୍କୁ ମଧ୍ୟ ଆବଶ୍ୟକ ହେଲେ ବୃହତ୍ତର ସ୍ୱାର୍ଥ ତ୍ୟାଗ କରିବାକୁ ହେବ । ବିଭ୍ରଷ୍ଟ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ମହାନ ଜୀବନକୁ ବିଫଳ କରେ । ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ମତରେ ଯେଉଁ କର୍ତ୍ତବ୍ୟର ଅନୁରୋଧରେ ଭରତର ବ୍ୟାକୁଳ ହୃଦୟକୁ ଏଡ଼ି ସେ ଅରଣ୍ୟରେ କ୍ଳେଶ ସହିଲେ । ସେହି କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ‘ପ୍ରେମ-ସୀତା ବନେ’ ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦେଉଥିବାରୁ

ତାକୁ ଅସୀକାର କରିବା ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ସେ ତାଙ୍କର ସୀତା ନିର୍ବାସନର ଶେଷ ଆଦେଶ ଲକ୍ଷ୍ମଣଙ୍କୁ ଶୁଣାଇ ଦେଇଛନ୍ତି ।

ଲକ୍ଷ୍ମଣ ସୀତାଙ୍କୁ ରଥରେ ନେଇ ଅରଣ୍ୟ ପଥରେ ଅଗ୍ରସର ହେବାବେଳେ ସୀତା ଯେ ନିର୍ବାସିତା ହୋଇଛନ୍ତି ଏ ଧାରଣା ତିଳେମାସ ତାଙ୍କ ମନକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରିନାହିଁ । ତେଣୁ ଅଯୋଧ୍ୟାକୁ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ ପାଇଁ ସେ ଯେତେବେଳେ ଇଚ୍ଛା-ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି ଲକ୍ଷ୍ମଣ ଅଧୋମୁଖ ହୋଇ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଆଦେଶ ଜଣାଇ ଦେଇଛନ୍ତି । ଆଦେଶର ପରୀକ୍ଷା ଦୃଢ଼ତ୍ୱାନ୍ୱୟ କରି ସୀତା ଦାବୁଣ ମାନସିକ ଅସ୍ୱାସରେ ସଜ୍ଞା ହରାଇ ଭୂତଳଶାୟୀ ହୋଇପଡ଼ିଲେ ଓ ପୁଣି ସଜ୍ଞାଲଭ ପରେ ନିଜ ଅସାର ଜୀବନକୁ ନିନ୍ଦା କରି ସେ ରୋଦନ କରୁଥିବାବେଳେ ଶୋକାକୁଳ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ମଧ୍ୟ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଅତ୍ୟଧିକ ପ୍ରଜାବସ୍ଥଳତାକୁ ନିନ୍ଦା କରିଛନ୍ତି । ଅସହାୟ ସୀତା ଏକାକିଆ ଅରଣ୍ୟରେ ନିର୍ବାସିତା ହୋଇଥିଲେ ବି ପତି ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ନିନ୍ଦା କରିବା ପରିବର୍ତ୍ତେ ଲକ୍ଷ୍ମଣଙ୍କୁ ଶେଷ ଅନୁରୋଧ ଜଣାଇଛନ୍ତି—

ଭୀର୍ଯ୍ୟା ପଶୁଁ ଦାସୀ ସିନା ହେଲ ବହୁଭୂତ
ପ୍ରଜା ପଶୁଁ ନ କରିବେ ହୃଦ ରାଜ୍ୟ ଚ୍ୟୁତ ।

ଏହି ଗୋଟିଏ ପଂକ୍ତିରେ ସୀତାଙ୍କ ଚରିତ୍ରର ମହନୀୟତା, ଉଦାରତା, ସମାଶୀଳ ଓ ପତିଅନୁରକ୍ତ ଭାବ ସୁନ୍ଦର ଭାବରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇପାରିଛି । ଲକ୍ଷ୍ମଣ ସୀତାଙ୍କୁ ପ୍ରଣାମ କରି ବିଦାୟ ନେଇ ଯାଇଛନ୍ତି ।

ଶ୍ରୀରାମଙ୍କ ଅନୁଶୋଚନା ଅରମ୍ଭ ହୁଏ ଶତ୍ରୁ ସର୍ଗରେ । ଅତୀତର ଘଟଣାବଳୀକୁ ସ୍ମରଣ କରି ରାମଚନ୍ଦ୍ର ବାରମ୍ବାର ନିଜକୁ ଧିକ୍କାର କରିଛନ୍ତି । ଚନ୍ଦ୍ରବର୍ମାର ବନବାସ ଦୁଃଖ, ରାବଣପୁରୀରେ କରାଉଥିବା ଯନ୍ତ୍ରଣା ସହୃଦ୍ୟତା ତାଙ୍କର ପ୍ରାଣପ୍ରିୟା, ଅଗ୍ନି ପରୀକ୍ଷାରେ ନିଜର ସମ୍ପାଦ ପରୀକ୍ଷା ଦେଇ ମଧ୍ୟ ଆଜି ତାଙ୍କରି ଦ୍ୱାରା ନିର୍ବାସିତା । ଜନାପବାଦ ଭୟରେ ନିଜ ବିବେକ ବିରୋଧରେ ନେଇଥିବା ନିର୍ମମ ନିଷ୍ପତ୍ତି ପାଇଁ ରାଜା ରାମଙ୍କର ମନ ବେଳକୁବେଳ ଏପରି ଅସ୍ଥିର ହୋଇଛି, ଯାହା ଫଳରେ ସେ ନିଜେ ରାଜସିଂହାସନ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ବାନପ୍ରସ୍ଥ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇଯାଇଛନ୍ତି ଓ ଭରତଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରିଛନ୍ତି—

ଅଯୋଧ୍ୟାର ସିଂହାସନେ ବସ ହେ ଭରତ
ବନେ ଯାଇ ଅତରେ ମୁଁ ବାନପ୍ରସ୍ଥ ବ୍ରତ ।

କିନ୍ତୁ ଭରତ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଧୈର୍ଯ୍ୟ ରକ୍ଷାକରିବା ପାଇଁ ଅନୁରୋଧ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସଚେତନ କରାଇ ଦେଇଛନ୍ତି ଯେ, ଉପଯୁକ୍ତ ସମୟ ପୁରୁଷ

ରାଜ୍ୟଶାସନ ତ୍ୟାଗକରି ବାନପ୍ରସ୍ଥ ଅବଲମ୍ବନ କଲେ ଜନସାଧାରଣ ତାଙ୍କୁ ଅନ୍ଧୁରି ସମାଲୋଚନା କରିବେ, ଅପବାଦ ଦେବେ । ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଭରତଙ୍କ ଉଦ୍ଧର ଯଥାର୍ଥତା ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିଛନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ମନେ ହୋଇଛି ଜଳବିନା ମାଛର ଜୀବନ କିପରି ! ତେଣୁ ସ୍ତ୍ରୀତାଙ୍କୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରିଥିବା ରାମଙ୍କର ବହୁବା ଭିତରେ ଜୀବନ୍ତ ମରଣର ଅନୁଭବ ହିଁ ସାର । ସପ୍ତମ ସର୍ଗର ‘ବନବାସ’ ଦୁଃଖକୁ କେବଳ ନମୋକ୍ତ ଦୁଇଧାଡ଼ିରେ କବି ଯଥାର୍ଥଭାବରେ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇଛନ୍ତି ବୋଲି ମନେହୁଏ—

କେମନ୍ତ ବୁଝିବ ବେଳ ସରିବ ମୋ’ ଦିନ,
ମାର ବିନା କେମନ୍ତ ବା ବହୁବ ଏ ମୀନ !

ନିର୍ବାସିତା ସ୍ତ୍ରୀତା ଅନୁଭବ କରି ପାରୁଛନ୍ତି ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ବିନା ତାଙ୍କର ଜୀବନଧାରଣ ମୃଣାଳ ବିନା ପଦ୍ମ, ଘନ ବିନା ବଜ୍ରଲି ଓ କାୟା ଗୁସ୍ତାର ସ୍ଥିତିଭୁଲ ଅସମ୍ଭବ । କିନ୍ତୁ ଏହି ପରିପ୍ରେକ୍ଷୀରେ କାବ୍ୟର ବିଷୟବସ୍ତୁକୁ ଅଧିକ ଗତିଶୀଳ କରିବା ପାଇଁ କବିଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିହୁଏ । ରମ୍ଭି ବାଲ୍ମୀକିଙ୍କର ପ୍ରବେଶ, ସ୍ତ୍ରୀତାଙ୍କୁ ଆଶ୍ୱାସନା ଏବଂ ଆଶ୍ରମରେ ସ୍ତ୍ରୀତାଙ୍କର ଅବସ୍ଥାନ ପ୍ରସଙ୍ଗର ସୂଚନା ଦିଆଯାଇଛି ଓ ସ୍ତ୍ରୀତାଙ୍କର ଯମଜୟନ୍ତୀ ଲାଭର ବିବରଣୀ ମଧ୍ୟ ପ୍ରଦାନ କରା-
ଯାଇଛି । ବୟୋବୃଦ୍ଧି ସହିତ ସେ ଦୁଇୟନ୍ତ୍ର ଲବ ଓ କୁଶ ରମ୍ଭି ବାଲ୍ମୀକିଙ୍କର ରଚିତ ରାମାୟଣ ଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷାଲାଭ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଛନ୍ତି ।

ଏହାପରେ କବି ଅତି ମାର୍ମିକଭାବରେ ସ୍ତ୍ରୀତାଙ୍କର ବିଚ୍ଛେଦ ଯନ୍ତ୍ରଣାର ବର୍ଣ୍ଣନା ପ୍ରଦାନ କରିବାକୁ ଯାଇ ବିଭିନ୍ନ ରତ୍ନ ପ୍ରସଙ୍ଗର ଉଦ୍‌ଘାଟନ ପୂର୍ବକ ସ୍ତ୍ରୀତାଙ୍କର ମାନସିକ ସ୍ଥିତିକୁ ଉପସ୍ଥାପନ କରିଛନ୍ତି । ବର୍ମାରତ୍ନର ଗର୍ଭର ରାସି । ତରୁଲତା ଓ ବନସ୍ପତିର ପଲ୍ଲବ ଉପରେ ଝରିପଡ଼ୁଛି ବାରିଧାରା; ସବନର ଆଘାତରେ ବନପ୍ରକୃତି ଆନ୍ଦୋଳିତ ହୋଇଉଠୁଛି । ଆଶ୍ରମରେ ସମସ୍ତେ ନିଦ୍ରାମଗ୍ନ । ଅଥଚ ସ୍ତ୍ରୀତାଙ୍କର ଆଖିରେ ତନ୍ଦ୍ରା ନାହିଁ । କୁଶଶଯ୍ୟାରେ ଲେଟି ପଡ଼ିଛି ତାଙ୍କର ଶୀର୍ଣ୍ଣ ତନୁବଲ୍ଲଭ; କିନ୍ତୁ ଆଖି ଆଗରେ ସ୍ଥିର ରୂପରେ ଶ୍ରବିଉଠୁଛି ପତି ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ସୌମ୍ୟକାନ୍ତ ରୂପ । ଶରତର କାଶତଣ୍ଡୀ ଫୁଲ, ଚନ୍ଦ୍ରବାକର ନିଃସ୍ପନ୍ଦ, କୋକିଳର କୁହୁରାବ, ପଲ୍ଲବିତ ତରୁଲତା ଓ ତନ୍ଦ୍ରମାୟେଶ୍ୱରୀ ଆକାଶ ତାଙ୍କ ମନରେ କେବଳ ରାମଙ୍କର ମୃତ ଜାଗ୍ରତ କରୁଛି । ମୁହୂର୍ତ୍ତକ ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀତା ରାମଙ୍କ ଭାବନାରୁ ନିଜକୁ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ କରିପାରୁନାହାନ୍ତି । ଦିନ ଆଗକୁ ଗଡ଼ିଯାଉଛି ଯେତେ, ସେତେ ବିପାଦ ତାଙ୍କ ଚିତ୍ତବୃତ୍ତିକୁ ଆଚ୍ଛନ୍ନ କରିପାରିବୁ । ସେ ହତାଶ ହୋଇ ଭାବୁଛନ୍ତି—

ମୋ' ଦୁଃଖ-ମେଘର ଆଉ ନୋହୁଏ ମୋତକ;
ମୋ' ସୁଖ-ଚନ୍ଦ୍ରମା ଚରକାଳ ମେଘାଜ୍ଜନ୍ତ ।

ବରହ ଦୁଃଖରେ ଅଭିଭୂତା ସୀତା ସଜ୍ଜାସ୍ଥାନ ଅବସ୍ଥାରେ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଏକ ବିଶେଷ ଅବସ୍ଥାରେ ଦର୍ଶନ କରିଛନ୍ତି । ସୀତାଙ୍କ ଲାଗି ଦୁଃଖରେ ବିଳାପ କରୁଥିବା ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଆଶ୍ୱାସନା ଦେଉଛନ୍ତି କୁଳସୁରୋହତ ବଣିଷ୍ଠ । ତାଙ୍କ ମତରେ ଅରଣ୍ୟରେ ନିବାସିତା ସୀତା ତପସ୍ବିନୀ ଭାବରେ ସାଧନାରତା । ତାଙ୍କର ତ୍ୟାଗ ଓ ସାଧନା ଧରଣୀରେ ଏକ ଅନନ୍ୟ ସାଧାରଣ ଘଟଣା ଭାବରେ ବିଦିତ ହୋଇ ରହିବ । ତେଣୁ ଶରୀର ସମ୍ପର୍କକୁ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ନ ଦେଇ ମହତ୍ତ୍ୱକାରୀ ସ୍ଥାପନରେ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ବ୍ରତା ହେବା ସମୀଚିନ ।

ଅଷ୍ଟମ ସର୍ଗରୁ ଆରମ୍ଭ ହୁଏ ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞର ବର୍ଣ୍ଣନା । ଏଣେ ବାଲ୍ମୀକି ଆଶ୍ରମରେ ପରିପାଳିତ ଲବ ଓ କୁଶ ମହର୍ଷିଙ୍କ ତତ୍ତ୍ୱାବଧାନରେ ଅସ୍ତ୍ରଶସ୍ତ୍ର ଓ ସମସ୍ତ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ପାରଙ୍ଗମ ହୋଇଉଠିଛନ୍ତି । ବାଲ୍ମୀକି ମନେ ମନେ ଚିନ୍ତା କରୁଛନ୍ତି ଦୁଇ ପୁତ୍ରୋତ୍ତମ ପୁତ୍ରସହ ପତ୍ନୀ ଜାନଙ୍କଙ୍କୁ କ'ଣ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ଗ୍ରହଣ କରିବେ ନାହିଁ ? ଗୋମତୀ ନଦୀ ଡାରରେ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଅଶ୍ୱମେଧ ଯଜ୍ଞ ଅନୁଷ୍ଠାନରେ ଯୋଗଦେବା ପାଇଁ ରୁଷି ବାଲ୍ମୀକି ସୀତାଙ୍କର ସମ୍ମତିରେ ଲବକୁଶଙ୍କୁ ସାଥରେ ନେଇ ଯଜ୍ଞସ୍ଥଳରେ ଉପସ୍ଥିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ଯଜ୍ଞସ୍ଥଳରେ ଲବକୁଶଙ୍କର ବାଣୀକଣା ସ୍ୱରରେ ରାମାୟଣ ଗାୟନ ଉପସ୍ଥିତ ସକଳଜନଙ୍କୁ ମୋହିତ କରିଦେଇଛି । ସେମାନଙ୍କର ପରିଚୟକୁ ନେଇ ରାମଙ୍କ ମନରେ ଆଲୋଚନ ସୃଷ୍ଟିହେବା, ରାଜଦଣ୍ଡ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ଲବକୁଶ ଗ୍ରହଣ ନ କରିବା ଓ ସୀତାଙ୍କ ସ୍ମୃତିରେ ଶୋକାକୁଳ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଅବସ୍ଥାକୁ ନେଇ ହିଁ ନବମ ସର୍ଗ ପରିକଳ୍ପିତ ହୋଇଛି ।

ଦଶମ ସର୍ଗରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ରାମାୟଣର ସନ୍ଧିପ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣନା ସ୍ଥାନ ପାଇଛି ଓ ରାମାୟଣ ଶୁଣିବା ପାଇଁ ଅପୂର୍ବ ଜନସମାବେଶକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି କୁହାଯାଇଛି—

କଳ କଳ ନାଦେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଗୋମତୀର ଡାର,
ମଧୁତନ୍ତେ ଲେଖୁପାତ ସମାନ ଅସ୍ଥିର ।

ଏହି ବିପୁଳ ଜନସମାବେଶ ଓ ଅଯୋଧ୍ୟା ରାଜପ୍ରାସାଦର ଉପସ୍ଥିତ ସର୍ବଜନ ସମ୍ମୁଖରେ ଲବକୁଶ ସୁଲଳିତ କଣ୍ଠରେ ରାମଙ୍କର ବାଲକାଳ, ବନଯାତ୍ରା, ଅପୁରବଧ, ସୀତାବିବାହ, ପିତୃସତ୍ୟ ରକ୍ଷା, ବନବାସ, ସୀତାହରଣ, ସୁଗ୍ରୀବ

ସହ ମିତ୍ରତା, ରାବଣବଧ, ଅଯୋଧ୍ୟା ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ, ରାଜ୍ୟାଭିଷେକ ଓ ସୀତା ନିବାସନର କରୁଣ ସଙ୍ଗୀତ ଗାନ କଲେ । ଏହି ସମୟରେ—

ବଧୂ ଦୁଃଖେ ସନ୍ତାପିତ ଶ୍ରୀରାମ ଜନନୀ,
ଅଧୀର ହୋଇଣ ଶୋକେ ପଡ଼ିଲେ ଅବନୀ ।

ବଧୂର ଦୁଃଖ ଯନ୍ତ୍ରଣାରେ ସମଦୁଃଖୀ ରାମଜନନୀ କୌଶଲ୍ୟାଙ୍କର ମାନସିକ ସ୍ଥିତି ଉପଯୁକ୍ତ ପଂକ୍ତିଟିରେ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତ ହୋଇପାରିଛି । ଏକାଦଶ ସର୍ଗରେ ଲବକୁଶଙ୍କର ପରିଚୟ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଯିବାରୁ କୌଶଲ୍ୟା ଅତି ବ୍ୟାକୁଳ ଭାବରେ ସୀତାଙ୍କୁ ଦୁଃଖଗ୍ରସ୍ତ କରିବା ପାଇଁ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ପ୍ରଜାଙ୍କର ସମ୍ମତି ବିନା ସୀତାଙ୍କୁ ଗ୍ରହଣ କରିବା ଯେ ତାଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ ଏହା ରାମଚନ୍ଦ୍ର ବିପତ୍ତି ଚିତ୍ତରେ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି । ଦ୍ଵାଦଶ ସର୍ଗରେ ସୀତାଙ୍କର ଯଜ୍ଞସ୍ଥଳକୁ ଆଗମନର କଥା ବର୍ଣ୍ଣନା କରାଯାଇଛି ।

ସମଗ୍ର କାବ୍ୟଟିରେ ଛୟୋଦୟ ସର୍ଗର ବର୍ଣ୍ଣନା ସବୁଠାରୁ ଅଧିକ ଗୁରୁତ୍ଵପୂର୍ଣ୍ଣ ମନେହୁଏ । ଯଜ୍ଞସ୍ଥଳରେ ସମଗ୍ର ଅଯୋଧ୍ୟାନଗର ଯେପରି ଉପସ୍ଥିତ ରହିଛି । ମହାରାଜା ରାମଚନ୍ଦ୍ର ସ୍ଵ ଆସନରେ ଉପବେଶନ କରିଛନ୍ତି । ମୁନିଋଷି, ବ୍ରାହ୍ମଣଗଣ, ରାଜକର୍ମୀଗଣ ସମୂହ ସ୍ଥାନରେ ଉପସ୍ଥିତ ରହିଛନ୍ତି ଓ ରହିଛନ୍ତି ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ମାତାଗଣ, ଭ୍ରାତାଗଣ ଓ ପ୍ରଜାସକଳ । ରାଜି ବାଲ୍ମୀକି ଲବ-କୁଶଙ୍କର ପରିଚୟ ସଂଜନ ସମ୍ମୁଖରେ ପ୍ରଦାନ କରି ସାଧୁ ସୀତାଙ୍କୁ ଗ୍ରହଣ କରିବାପାଇଁ ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କୁ ଅନୁରୋଧ ଜଣାଇଛନ୍ତି—

“ଏକ କଣ୍ଠେ ରାଜି ରାଜମଣ୍ଡଳ

ଉଷା ହୋଇକରି ବଳ ଅଞ୍ଜଳି

ସମ୍ମତି ଜଣାଇ ରଘୁନନ୍ଦନ

ଜନତାରେ ନିବେଶିଲେ ନୟନ

ନିଷ୍ଠୁର ମାରୟ ପ୍ରାୟେ

ମଉନ ରହିଲ ବଶୀଳ ଜନତା

ଆକୁଳ ଅଯୋଧ୍ୟା ଶାୟେ ।”

ପ୍ରଜାଙ୍କର ମାରବତା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ବ୍ୟାକୁଳ ମୁନି ସୀତାଙ୍କୁ ପୂଣିଥରେ ଅଗ୍ନିପରୀକ୍ଷା ଦେବାକୁ ନିବେଦନ କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଏ ଅପମାନ ଥିଲା ସୀତାଙ୍କର ସତ୍ୟଶ୍ରବଣ ବାହାରେ । ଅଗ୍ନିଶିଖା ଗୁଲ ଶୁଦ୍ଧ ପବନ ସୀତା ନିଜର ସତ୍ୟତ୍ଵର ପରୀକ୍ଷା ଦେବା ଅପେକ୍ଷା ପୃଥକକୁ ତ୍ୟାଗ କରିଯିବା ଅଧିକ ସମୀଚିନ ମନେକଲେ ।

ତାଙ୍କର ବ୍ୟାକୁଳ ପ୍ରାର୍ଥନାରେ ଦ୍ଵିଧାବିଭକ୍ତ ଧରଣୀ ଭିତରୁ ଦିବ୍ୟବିମାନରେ ଉଠି ଆସିଲେ ପୃଥ୍ଵୀମାତା; ସୀତାଙ୍କୁ କୋଳାଗ୍ରତ କରି ପୁନଃ ପ୍ରବେଶ କରିଗଲେ ପାତାଳ ଦେଶରେ । ଏହି ଅଭାବିତ ଘଟଣାରେ ବିମୁଦ୍ ହୋଇଗଲା ଜନତା, ସଜ୍ଞା ହରାଇ ଭୂମି ଉପରେ ପଡ଼ିଗଲେ ଅଯୋଧ୍ୟାର ନରପତି ସୀତାପ୍ରାଣବଲ୍ଲଭ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ।

ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ବା ଶେଷ ସର୍ଗରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଛି ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଅନ୍ତମ ଜୀବନର ବିବରଣୀ । ସୀତାଙ୍କର ଅବର୍ତ୍ତମାନରେ ତାଙ୍କର ମନେହୋଇଛି ଅଯୋଧ୍ୟା ନଗରୀ ଯେପରି ଏକ ବିଷମ ଅରଣ୍ୟରେ ପରିଣତ ହୋଇଛି । ଏକ ବିରହତାପିତ ଦୁଃସହ ଜୀବନ ଅତିବାହିତ କରୁଥିବା ରାମଚନ୍ଦ୍ରଙ୍କର ଦୁଃଖ ଲଘବ କରିବାପାଇଁ ସୀତା ତାଙ୍କୁ ନିଦ୍ରାରେ ଦର୍ଶନ ଦେଇ କହୁଛନ୍ତି—

ନୁହେଁ ମୁଁ ସାମାନ୍ୟ ନାରୀ ଅବା ବିଳାସିନୀ
ଯୁଗେ ଯୁଗେ ରୁମ୍ଭେ ତପୀ ମୁଁ ସଦୃଶମିଣୀ ।

ସୀତାଙ୍କୁ ସ୍ଵପ୍ନରେ ଦର୍ଶନ କରିପାରିଥିଲେ ବି ରାମଙ୍କର ମନ କୌଣସି ଆଶ୍ଵାସନା ପାଇ ନାହିଁ । ତାଙ୍କର ଜାଗ୍ରତ ଓ ତନ୍ଦ୍ରା ଉଭୟ ଅବସ୍ଥାରେ ସୀତା-ଭାବନା ଏକମାତ୍ର ଯୋଗୁ ହୋଇଛି । ଏହିପରି ଅବସ୍ଥାରେ ରାତ୍ରିର ସମାପନ ଓ ବନ୍ଦୀର ବନ୍ଦନାରେ ରାଜପୁରୀ ପୁନଃ କର୍ମଚଞ୍ଚଳ ହୋଇ ଉଠିଥିବାର ବର୍ଣ୍ଣନାରେ କାବ୍ୟସମାପ୍ତି ଘଟିଛି ।

ନନ୍ଦକିଶୋରଙ୍କର କବିଜୀବନର ଆଦ୍ୟ ଉନ୍ନେଷ କାଳରେ ରଚିତ ଚିନୋଟି କାବ୍ୟ କୃଷ୍ଣକୁମାରୀ, ଶର୍ମିଷ୍ଠା ଓ ସୀତା ବନ୍ଦବୀଥ । ପ୍ରଥମ ଦୁଇଟି କାବ୍ୟର ବିଷୟବସ୍ତୁ ସେ ଇତିହାସ ଓ ମହାଭାରତରୁ ଗ୍ରହଣ କରିଥିବାବେଳେ ସୀତାବନ୍ଦବୀଥର କଥା ଉପାଦାନ ପାଇଁ ସେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିର୍ଭର କରିଛନ୍ତି ରାମାୟଣ, ରଘୁବଂଶ ଓ ଉତ୍ତର ରାମଚରିତ ଉପରେ । ବିଷୟ ପରିକଳ୍ପନାରେ କବିଙ୍କର କୌଣସି ସ୍ଵଜାୟୁତା ନାହିଁ ବା ଚରିତ୍ରଚିତ୍ରଣ ଓ ଘଟଣା ପରିବେଷଣରେ କବିଙ୍କର କୌଣସି ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ଅନୁଦୃଷ୍ଟିର ପରିଚୟ ମଧ୍ୟ ମିଳେନାହିଁ । କାବ୍ୟର ଗଠନ ଶୈଳୀରେ ରାଧାନାଥୀୟ ପ୍ରଭାବ ସ୍ପଷ୍ଟ ଜଣାଯାଏ । ତଥାପି ନନ୍ଦକିଶୋରଙ୍କର ସ୍ଵଭାବସହଜ ଗୀତି, ସରଳ ଶବ୍ଦ ମଯୋଜନା ଓ ସ୍ଵାଭାବିକ ପ୍ରକାଶଭଙ୍ଗୀ କାବ୍ୟଟିକୁ ପୁଣ୍ୟପାଠ୍ୟ କରିପାରିବା ସହିତ ଏହାର କାବ୍ୟମର୍ଯ୍ୟାଦାକୁ ମଧ୍ୟ ଅସ୍ପୃଶ୍ଟ ରଖିପାରିଛି ।

ସିଦ୍ଧ କବି ଗୋପବନ୍ଧୁ

ବସ୍ତୁତଃ ଗୋପବନ୍ଧୁ ଥିଲେ ଜଣେ ଦରଦା କବି । ତାଙ୍କ କବି ପ୍ରତିଷ୍ଠାର ଆଦ୍ୟ ପରିଚୟସହ ଲିପିବଦ୍ଧ ହୋଇଥିଲା ‘ଅବକାଶ’ ନାମକ କବିତା ସଂକଳନରେ । କିନ୍ତୁ କର୍ମମୟ ଜୀବନ ଭିତରେ କବିତା ଲେଖିବାର ଅବସର ତାଙ୍କୁ ମିଳିବା ସହଜ ନ ଥିଲା । କବିତାଦେବୀଙ୍କର କରୁଣା ହୁଏତ ତାଙ୍କ ମନରେ ବାରମ୍ବାର କିଛି ଦିବ୍ୟ ଆଲୋଚନ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିବ; କିନ୍ତୁ ସେ ଆଲୋଚନକୁ କବିତାରେ ରୂପ ଦେବା ପାଇଁ ସେ ସମୟ ପାଇ ନ ଥିଲେ । ତେଣୁ ହଜାରିବାର ଜେଲରେ କାଟିଥିବା ତାଙ୍କର କାରାଜୀବନ ବାଣୀପାଣିଙ୍କର ଆଶୀର୍ବାଦରେ ବାଣୀ ସାଧନାର ମହୁଡ଼ା କାଳରେ ପକ୍ଷଣତ ହୋଇଗଲା ।

ବାହ୍ୟ ଜଗତରୁ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ହୋଇ ଗୋପବନ୍ଧୁ ନିଜର ଅନୁଭବର ଜଗତରେ ବିଚରଣ କରିବାର ପ୍ରଥମ ସୁଯୋଗ ପାଇଲେ । କର୍ମ ଜଗତରୁ ଅପସର ଯାଇ ସେ ଭାବ ଜଗତ ସହ ସଂବନ୍ଧିତ ହୋଇଗଲେ । ପ୍ରତ୍ୟେକ କବି ତାର ଜୀବନର ଅନୁଭୂତି ଓ ତା’ର ପାରିପାଶ୍ବିକ ଅବସ୍ଥାକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ତା’ର କାବ୍ୟ ଜଗତ ଗଢ଼ିଥାଏ । ଯେଉଁ କବିଜୀବନର ଅନୁଭୂତି ଯେତେ ଗଭୀର, ସାହାର ଅଭିଜ୍ଞତା ଯେତେ ଅଧିକ ଓ ଉପଲବ୍ଧର ସ୍ତରମାନ ସାହାର ଯେତେ ବ୍ୟାପକ ସେମାନଙ୍କର ସୃଷ୍ଟି ସମୟ ସେତିକି ମହାନ ହୁଏ, ସେତିକି ହୃଦୟସ୍ପର୍ଶୀ ହୁଏ ।

ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ଜୀବନରେ ଥିଲା ବହୁବିଧ ଅଭିଜ୍ଞତା । ମାତୃସ୍ନେହରୁ ବଞ୍ଚିତ ତାଙ୍କର ଶୈଶବ, ଯୌବନ କାଳରେ ପଢ଼ିବାର ମୃତ୍ୟୁ ଜନିତ ନିଃସଙ୍ଗତା ଓ ପୁଣ୍ୟମାନଙ୍କର ଅକାଳ ମୃତ୍ୟୁ ତାଙ୍କ ହୃଦୟକୁ ବହୁ କରୁଣ ଅନୁଭବରେ ମଥୁତ କରୁଥିଲା । ଏଣେ କର୍ମକ୍ଷେତ୍ରରେ ବନ ବିଦ୍ୟାଳୟ ସ୍ଥାପନ ଜନିତ ଉଦ୍ୟମ ଓ ତହିଁରେ ନାନା ପ୍ରକାର ବାଧାବିଘ୍ନ, ନିଜର ଓକିଲାତି ଓ ଜନସେବା ଜନିତ ଅଗଣିତ ଘଟଣା, ବିନ୍ୟା ପ୍ରପୀଡ଼ିତ ଓ ଦୁର୍ଭିକ୍ଷଗ୍ରସ୍ତ ମଣିଷର ଅସହାୟ ଅବସ୍ଥା, ଉତ୍କଳ ସମ୍ମିଳନୀର ସଭାପତିତ୍ବର ଦାୟିତ୍ବ ଓ ସଂବୋଧର ଓଡ଼ିଶାରେ ଅସହଯୋଗ ଆନ୍ଦୋଳନର ପ୍ରବକ୍ତା ଭାବରେ ଓ ସମସ୍ତ କର୍ମଧାରାର ନାୟକ ଭାବରେ

ତାଙ୍କର ଥିଲା ବହୁ ଅନୁଭୂତି । ସେ ସବୁ ତାଙ୍କ ହୃଦୟରେ ସଚିତ ହୋଇ ରହିଥିଲା । କାରାଗାରର ନିଃସଙ୍ଗ ନୀରବ ପରିବେଶରେ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ସମସ୍ତ ଅନୁଭବମାନ ତାଙ୍କର ହୃଦୟ ସଜାଳ ରସରେ ସିଞ୍ଚି ହୋଇ କବିତା ଆକାରରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଗଲା । ଏହି କବିତାଗୁଡ଼ିକ ପରେ ‘କାରାକବିତା’ ଓ ‘ବନ୍ଦୀର ଆଳୁକଥା’ ନାମରେ କବିତା ସଂକଳନ ରୂପରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଲା ।

ବନ୍ଦୀ ଜୀବନର ପ୍ରଥମ ଅବସ୍ଥାରେ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ମନରେ ଜାଗିଥିଲା କେତେକ ପ୍ରତିନିଦ୍ରା । ସେ ମନେ କରୁଥିଲେ ଯେ ସେ ସର୍ବଦା ପବନ ଭାବରେ ଜୀବନଯାପନ କରିଛନ୍ତି, ପରଧନ ହରଣ କରିନାହାନ୍ତି, କାହାର ମନରେ ଆଘାତ ଦେବା ପରି କାର୍ଯ୍ୟ କରି ନାହାନ୍ତି, ପରର ନିନ୍ଦା କରି ନାହାନ୍ତି, କାହାରକୁ ଈର୍ଷା କରି ନାହାନ୍ତି ଓ କୌଣସି ଜାତି ବା ଧର୍ମ ପ୍ରତି ବିଦ୍ବେଷ ପ୍ରକାଶ କରି ନାହାନ୍ତି । ତଥାପି କେଉଁଥିପାଇଁ ସେ ହାତରେ ଲୁହାର ବେଡ଼ି ପିନ୍ଧି ବନ୍ଦୀ ଶାଳାରେ ରହିଲେ ?

ଏ ସମସ୍ତ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ସେ ପାଇଛନ୍ତି ନିଜ ଅନ୍ତର ଭିତରେ । ବନ୍ଦୀଶାଳାରେ ଥିବା ସତ୍ୟାଗ୍ରହମାନଙ୍କର ଚିନ୍ତା ଓ ମହାତ୍ମା ଗାନ୍ଧିଙ୍କର କାରାବାସର କଥା ସ୍ମରଣ କରି କବି ଲେଖିଥିଲେ—

ମୁଁ କି ଏକା ? ଶତ ଶତ ଭାରତ ସନ୍ତାନ
 ଭୋଗୁଛନ୍ତି ଅକାତରେ କାରା ଅପମାନ ।
 ଭୋଗନ୍ତି ଅଦ୍ୟାପି କେତେ ଦାରୁଣ ଯାତନା ।
 ତେଜି ଜୀବନର ସୁଖ ସମ୍ବୋଗ ବାସନା ।
 ଶୋଣିତ ପିପାସୁ ଘୋର ପାଣବ ସତ୍ୟତା
 ନାଶିବାକୁ ପ୍ରୟତ୍ନରେ ଯେ ଅହଂସା ବାରତା ।
 ଜିଘାଂସା ବିପାକ୍ତ କରେ ଶାନ୍ତି ସୁଧା ପଥ
 ଦେଖାଇବା ଜୀବନରେ ଯାର ମୁଖ୍ୟ ବ୍ରତ ;
 ଶମ ଦମ ସତ୍ୟ ଶୁଦ୍ଧ ତ୍ୟାଗପୁତ ପ୍ରାଣ
 ମାନବ-ଗୌରବ ଗାଢ଼ ଭାରତ ସନ୍ତାନ ।
 ଦୀର୍ଘକାଳ ଲାଗି ଏବେ ବନ୍ଦୀ କାରାଗାରେ
 କାହା ଦୋଷ ଏଥି ? କହ ଉଚିତ ବିଷ୍ଣୁରେ ।

ପୁଣି କବି ସ୍ମରଣ କରିଛନ୍ତି ଗ୍ରୀସ୍ୱର ବିଶିଷ୍ଟ ଦାର୍ଶନିକ ସଂକ୍ଷେପିତ୍ୱ । ଯିଏ ସତ୍ୟଧର୍ମା ଥିବାରୁ ରାଜଦଣ୍ଡରେ ପୀଡ଼ିତ ହୋଇ କାରାବାସରେ ବିଷପାନ କରି

ମୁଠାବରଣ କରିଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଶରୀରର ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଥିଲା ସତ୍ୟ କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ସତ୍ୟନିଷ୍ଠା ପୃଥ୍ବୀବାସୀଙ୍କୁ ଅଭିଭୂତ କରିଥିଲା । ତେଣୁ କବି ସତ୍ୟର ଜୟ ସଂପର୍କରେ ଦୃଢ଼ ପ୍ରତ୍ୟୟ ପ୍ରକାଶ କରିଥିଲେ—

ଉଡ଼ିଅଛି ଅବଶେଷେ ସତ୍ୟର ନିପାଣ
ବାଜିଅଛି ସ୍ବାଧୀନତା ବିଜୟ ବିପାଣ ।
ହୋଇଅଛି ରାଜଶକ୍ତି ଲୀନ କାଳଗ୍ରାସେ
ପାଉଅଛି ଅପ ଯଶ ରାସା ଚିତହାସେ ।

କାରାବନ୍ଧିତାରେ ସ୍ଥାନ ପାଇଥିବା ତାଙ୍କର ସ୍ବଦେଶପ୍ରିୟର ପରମ ନିଦର୍ଶନ ‘ବନ୍ଦୀର ସ୍ବଦେଶ ଚିନ୍ତା’ କବିତାଟି ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ସପଦ । ନିଜ ମାଟିରୁ ବହୁ ଦୂରରେ ଥିବା କବିଟିର ପ୍ରାଣ କଲ୍ୟାଣରେ ପରିତ୍ୟଜି କର ଆସିଛି ଚିତ୍ତ ନିର୍ମାଣ ମଞ୍ଜୁସାରୁ ଚଳିବା, ମାଳାତୀ, ସାକ୍ଷୀଗୋପାଳ, ଭୁବନେଶ୍ବର, ଶଶିବିରି, ମହାନଦୀ, ବାରବାଟି, ଗଡ଼ଜାତ ଅଂତଳ ଓ ହବଲପୁର ଦେଇ କିହାରର ହଜାରିବାଗ ଜେଲ ଭିତରକୁ । କାରାବନ୍ଧର ବାହାରେ କିଛି ସମୟ ପାଇଁ ପଦସ୍ମରଣା କରିବା ବେଳେ କବି ଅନୁଭବ କରିଥିଲେ ଦକ୍ଷିଣା ପବନର ମଧୁର ସ୍ପର୍ଶ । ଓଡ଼ିଶା ବାଟ ଦେଇ ଆସିଥିବା ଏ ମଳୟ ପବନ ହୁଏତ ତାଙ୍କ ପାଇଁ ଆଶିଷକ ଅନେକ ହୋଇ । ସେ ତାକୁ ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ ପରୁଷଛନ୍ତି—

ହେ ବସନ୍ତ ବାତ ମୋ ଦ୍ଵାରେ ଆଘାତ
କର ଭଲ ଆଉ ଥରେ ସଦୟେ
ଦକ୍ଷିଣ ଦିଗର କହ ସମାବୁର
ସିଞ୍ଚ ଶାନ୍ତି ସୁଧା ଯେଣେ ହୃଦୟେ ।
ମୋର ପ୍ରିୟସ୍ଥଳ କେତେ ନିନ୍ଦୁଛାଳି
କରିଥିବେ ତବ ଆସିବା ବାଟେ
ଦେଇଥିବେ ପରା କେତେକି ବରତା
ଶୁଣାଅ ମନ ମୋ ଅଛି ଉଜାଟେ ।

ମାଳାତୀ ନାଥ ଜଗନ୍ନାଥଙ୍କର କରୁଣା ବହନ କରି ଆସିଛି ମଳୟ । ତେଣୁ ତା’ର ସ୍ପର୍ଶରେ ପ୍ରଭୁଙ୍କର ଅଶ୍ରୁବିନ୍ଦୁର ଅନୁଭବ କରିଛନ୍ତି କବି । ପୃଷ୍ଠରୁ ସାକ୍ଷୀଗୋପାଳ ଦେଇ ଆସିଥିବ ମଳୟ । ସାକ୍ଷୀଗୋପାଳଙ୍କର ବାଣୀ ରକ୍ତରେ ଅସ୍ପୃଷ୍ଟ ସ୍ବନ ସୃଷ୍ଟି କରି, ରାଧାଙ୍କର ଅଂତଳକୁ ଟିକେ ଚଂଚଳ କରି ଦୋହଲାଇ ଦେଇଥିବ ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣଙ୍କର ମଥାର ମୟୂର ଚୂଳ । କବି କଲ୍ୟାଣରେ ଦେଖି ଚାଲିଛନ୍ତି

ସେହି ମନୋରମ ଦୃଶ୍ୟ । ତା'ପରେ କବିଙ୍କ ମନରେ ଆସିଛି ତାଙ୍କ ପ୍ରିୟ ତପଃ
ଭୂମି ସତ୍ୟବାଦୀର କଥା । 'ବନ ବିଦ୍ୟାଳୟ, ତା'ର ଗୁପ୍ତ ଓ ଶିକ୍ଷକ ଓ ତାଙ୍କର
ସହକର୍ମୀମାନେ ତାଙ୍କ ପାଇଁ କୌଣସି ଫବାଦ ପଠାଇଛନ୍ତି କି ନାହିଁ ଜାଣିବା
ପାଇଁ ସେ ଉତ୍କଳଶ୍ରୀତ ହୋଇ ପଡ଼ିଛନ୍ତି—

ମୋ ସଖା ସୋଦର ପ୍ରିୟ ପରିକର
ଅନ୍ତେବାସୀ ବନ୍ଧୁ ପଡ଼ୋଶୀ ଗଣ
ହରିତ କୁଶଳେ ବିରହ ବିକଳେ
ବିବଶ ବିଷଣୁ ନୁହେଁ ବଦନ ?
ସତ୍ୟବାଦୀ କୁଞ୍ଜ କୁରୀଥନା ପୁଞ୍ଜ
ଜାଣିଥିଲେ ଏଥୁ ତବ ସମ୍ଭର
ଅବଶ୍ୟ ମୋ ପାଇଁ ଥବେ ପଠିଆଇ
ମୁହଁ ମଧୁମୟ ଚନ୍ଦ୍ର ସମ୍ଭାର ।

ମଳୟର ସଂସ୍କର ଘଟିଥିବ ସତ୍ୟବାଦୀରୁ ଭୁବନେଶ୍ୱରକୁ । ଭୁବନେଶ୍ୱରର
ଧୂସପ୍ରାୟ ଉତ୍କଳର ଶିଳ୍ପକଳା, ଖଣ୍ଡଗିରିରେ ଯିବ ଝାରବେଲଙ୍କର ଜାଣିଶୁଣି
ଓ କଟକର ଐତିହାସିକ ଦୁର୍ଗ ବାରବାଟୀର ସୁଦୃଢ଼ ଦେମନ୍ତନ ଜଗତରେ କବି
ଅଗତ ଉତ୍କଳର ଗୌରବପାୟ ଐତିହ୍ୟର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ଦେଶ ଓ ଜାତିର
ସ୍ୱାଧୀନତା ରକ୍ଷା ଲାଗି ଅସଂଖ୍ୟ ମଣିଷର ଅତ୍ୟାଧିକାର ବାରବାଟୀର ଧୂଳିକଣିକା
ପୂଜ ପବନ ହୋଇଥିବାର କବି ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ପୁଣି ଗଡ଼ଜାତ ଅଞ୍ଚଳର
ଅନ୍ଧାର ଶାସନରେ ପୀଡ଼ିତ ପ୍ରଜାକୁଳର ନିର୍ଯ୍ୟାତନାର କାହାଣୀର ସୁଦୃଢ଼ ତାଙ୍କ
ହୃଦୟକୁ ଦୁଃଖରେ ବିରଜିତ କରି ପକାଇଛି । କାରଣ ଗୋପବନ୍ଧୁ ଗଡ଼ଜାତ
ଅଞ୍ଚଳର ଲୋକଙ୍କର ଦୁଃଖଦୁର୍ଦ୍ଦଶା ଓ ରାଜାମାନଙ୍କର ଅତ୍ୟାଧିକାର କାହାଣୀ
ସମାଜରେ ବହୁବାର ପ୍ରକାଶ କରୁ ଜନସଚେତନତା ସୃଷ୍ଟିର ପ୍ରୟାସ କରିଥିଲେ ।
ସେଇ ଦୁଃଖୀ ମଣିଷମାନଙ୍କର କଥା ମନେପକାଇ କବି ବ୍ୟାକୁଳ ଭାବରେ
ମଳୟକୁ ପଶୁଛନ୍ତି—

ଅନ୍ଧାର ମୂଲକ ପ୍ରଜା ସୁଖ ଦୁଃଖ
କି ଦେଖି ଆସିଛ କହୁ ପବନ
ସହ ନାନା ଦଣ୍ଡ ତଥାକି କି ତଣ୍ଡ
ଆସିଅଛି କିବା ନବ ଚେତନ ?
ସହ ଶରବର୍ଷା ଦୁଃଖେ ସଞ୍ଚି ଚନ୍ଦ୍ର
ଆପଣା କ୍ଷେତରେ କରେ କି ଗୁଣ ?

ନୋହୁ ଭୟଭୀତ

ସେନ ଦାସପୁତ୍ର

ଖାଏ କି ସ୍ବଚ୍ଛନ୍ଦେ ଅନ୍ନ ଗରାସ ?

ସବଳପୁରର ନରନାରୀ ଶ୍ରୀମ୍ଭର ତାପରେ କଷ୍ଟ ପାଇଥିବା ବେଳେ ମଳୟର ସ୍ବର୍ଗ ସେମାନଙ୍କ ଦେହ ମନକୁ ଶୀତଳ କରିଥିବ । ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ବିଶ୍ବାସ ଥିଲା ତାଙ୍କର ପ୍ରିୟ ସମ୍ବଳପୁରର ନାରୀ ସ୍ବରୂପମାନେ ସ୍ବାଧୀନଚେତା । ନିଜର ପରମ୍ପରା ରକ୍ଷା କରିବା ଦିଗରେ ଏମାନେ ସର୍ବଦା ସଚେତନ । ତେଣୁ ସ୍ବାଧୀନତା ସଂଗ୍ରାମରେ ଏହୁମାନେ ହିଁ ନିର୍ଭୀକ ସୈନିକ ଭାବରେ ଅଗେଇ ଆସିବେ । ସମଗ୍ର ଉତ୍କଳ ମାଟିର ସୁଦୂରଗଣରେ କବି ପାଇଛନ୍ତି ଆତ୍ମତୃପ୍ତି ।

ଗୋପବନ୍ଧୁ ବନ୍ଦୀଶାଳାରେ ଗୋଟିଏ ଚନ୍ଦ୍ରାରେ ଆଛନ୍ନ ଥିଲେ । ତାହା ଥିଲା ସ୍ବଦେଶ ଚନ୍ଦ୍ର । ତାଙ୍କର ଅନୁପସ୍ଥିତିରେ ସ୍ବରାଜ୍ୟ ଆନ୍ଦୋଳନକୁ ତାଙ୍କର ସମଧର୍ମୀ ସହକର୍ମୀମାନେ ଓ ଜନସାଧାରଣ ସନ୍ଦିଗ୍ଧ ରଖିପାରିଛନ୍ତି ତ ! ସେ ଜାଣନ୍ତି, ସେ ଥିଲେ ଜାତୀୟ ସଂଗ୍ରାମର ଅଗ୍ରଣ ସେନାପତି । ତାଙ୍କର ନେତୃତ୍ବରେ କଳସାଧାରଣ ଅସ୍ତ୍ରହସୋଗ ଆନ୍ଦୋଳନରେ ଯୋଗ ଦେଇ ଜାତୀୟପ୍ରୋତ୍ସାହରେ ନିଜକୁ ମିଶେଇ ଦେଇଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଆହ୍ୱାନରେ ସ୍କୁଲ କଲେଜ ଗୁଡ଼ି ସେଚ୍ଛାସେବୀ ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବା ପାଇଁ ଅଗେଇ ଆସିଥିଲେ ଦେଶର ଅଗଣିତ ଗୁଡ଼ ଓ ଯୁବକ । ତେଣୁ ତାଙ୍କର କାରାବାସ ସେମାନଙ୍କୁ ମର୍ମାନ୍ତକ ଦୁଃଖ ଦେଉଥିବ ଭାବି ସେ ବନ୍ଦୀର ଆତ୍ମକଥା କବିତାରେ ସେମାନଙ୍କୁ ସାନ୍ତ୍ବନା ଦେଇଛନ୍ତି ଓ ସାହସ ଦେବାକୁ ଯାଇ ଦୁଃସ୍ଥ କଣ୍ଠରେ ଉଦ୍‌ବୋଧିତ କରିଛନ୍ତି—

କାତରତା ପିନା କାପୁରୁଷ ପଣ

ସାର ମାରେ ଅବା ମରେ କରି ରଣ ।

ପିଛୁଘୁଆ ନାହିଁ ସାରର ଜାତକେ

ନ ମରେ ସେ କେତେ ପରାଣ ଆତଙ୍କେ ।

ଗୋପବନ୍ଧୁ ବିଶ୍ବାସ କରୁଥିଲେ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଶକ୍ତି ହିଁ ଶ୍ରେଷ୍ଠଶକ୍ତି । ଅସ୍ତ୍ର, ଶସ୍ତ୍ର, ତୋପ, ରଥ ଓ ହାତୀ ଘୋଡ଼ା ସାହାଯ୍ୟରେ ନିଜକୁ ଶକ୍ତିମାନ ମନେକରୁଥିବା ଅହଂକାଶୀ ମଣିଷର ପଶୁଶକ୍ତିକୁ ଆତ୍ମବଳରେ ଜୟ କରାଯାଇ ପାରିବ । ତେଣୁ ଏହି ଅହଂସୀ ସଂଗ୍ରାମରେ କାରାଦଣ୍ଡ ଓ ମୃତ୍ୟୁଦଣ୍ଡ ଭୋଗିବାକୁ ହୋଇଥାଏ । ସେଥିପାଇଁ ଭୟ ପାଇ ସଂଗ୍ରାମରୁ ଓହ୍ଲାଇଯିବା ପ୍ରକୃତ ଦେଶପ୍ରେମୀ ପକ୍ଷରେ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ତେଣୁ ରୁଷିର ଉଦାର ହୃଦୟରେ କବି ଏକ ଦିବ୍ୟ ଘୋଷଣା କରିଛନ୍ତି—

ମିଶ୍ର ମୋର ଦେହ ଏ ଦେଶ ମାଟିରେ
 ଦେଶବାସୀ ବୁଲି ଯାଆନ୍ତୁ ପିଠିରେ ।
 ଦେଶର ସ୍ୱରୂପ ପଥେ ଯେତେ ଗାଡ଼ି
 ପୁରୁ ତହିଁ ପଡ଼ି ମୋର ମାଂସ ହାତ ।
 ସ୍ୱାଧୀନତା ପଥେ ତିଳେ ହେଲେ ନର
 ମୋ ଜୀବନ ଦାନେ ହେଉ ଅଗ୍ରସର ।

ନିଜର ପୁଣ୍ୟ ଜନ୍ମମାଟି, ପୁଣ୍ୟ ଦେବାଳୟର ଉଦ୍ଧାର ପାଇଁ ମଣିଷ ନିଜର
 ଶରୀର ଦାନ କଲେ ତା'ର ଜନ୍ମ ସଫଳ ହୁଏ । ତେଣୁ ଉତ୍କଳବାସୀମାନେ ଏ
 ଦିଗରେ କୁଣ୍ଠା ପ୍ରକାଶ ନ କରି ବିଶ୍ୱଜନ ପାଇଁ ହୃଦୟରେ ମମତା ରଖି ଜାତୀୟ
 କାର୍ଯ୍ୟ ନିଷ୍ଠାପର ଭାବରେ କରୁଥିଲେ । କବି ଉତ୍କଳୀୟଙ୍କୁ ମନେପକାଇ
 ଦେଇଛନ୍ତି—

“ମୋ’ ଭାଇ ଭଉଣୀଏ ଉତ୍କଳବାସି,
 ସ୍ୱରୂପ ଯାଏନେ ନ ହୁଅ ଉଦାସୀ ।
 ସେ ଗାନ୍ଧୀରେ ଥରେ କରୁଛ ବିଶ୍ୱାସ,
 ନ ଗୁଡ଼ି ତା’ ଥିବା ଯାଏଟି ନିଶ୍ଚାସ ।
 ସ୍ୱରୂପ ମାନବ ଜନ୍ମ ଅଧିକାର,
 ଏହା ବିନେ ଦେଶ ହୁଏ ଗୁରୁତାର ।

ଭାରତୀୟ ଜୀବନଧାରାରେ ରାଜା ଓ ପ୍ରଜାର ସଂପର୍କ ଥିଲା ପିତା ଓ ପୁତ୍ରର
 ସମ୍ପର୍କ । ରାଜା ଓ ପ୍ରଜାମାନଙ୍କର ସୁଖସମୃଦ୍ଧି ଲାଗି ନିଜର ସକଳ ସୁଖସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦ୍ୟ
 ତ୍ୟାଗ କରିବାର ବହୁ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ରହିଛି । ପ୍ରଜାରଞ୍ଜନ ଲାଗି ରାଜାମାନେ ସର୍ବଦା
 ସଚେତନ ରହୁଥିଲେ । ଉତ୍ସ ଦେଖାଇ ଶାସନ କରିବାର ମାତି ଏ ଦେଶରେ
 ପ୍ରଚଳିତ ନ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଇଂରେଜମାନେ ଏ ଦେଶକୁ ଅଧିକାର କରି ଶାସନ
 କରିବା ନ୍ୟାୟରେ ବହୁପ୍ରକାର ଅମାତି କରିଥିଲେ । ପ୍ରଜାରଞ୍ଜନ ପରବର୍ତ୍ତେ
 ପ୍ରଜାଶୋଷଣ ସେମାନଙ୍କର ପ୍ରଧାନ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବୋଲି ମନେ କରୁଛନ୍ତି । ତେଣୁ
 ସେମାନଙ୍କୁ ଏ ମାଟିରୁ ବିତାଡ଼ିତ କରି ସ୍ୱରାଜ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପାଇଁ ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କ
 ଆହ୍ୱାନରେ ଅସହଯୋଗ ଆନ୍ଦୋଳନରେ ଦେଶବାସୀ ମିଳିତ ହୋଇଛନ୍ତି ।
 ଇଂରେଜ ସରକାର ଆନ୍ଦୋଳନକୁ ଦବାଇ ଦେବାପାଇଁ ଭାରତର ପ୍ରତି ଅଞ୍ଚଳର
 ଜନପ୍ରିୟ ନେତାମାନଙ୍କୁ କାରାଗାରରେ ଆବଦ୍ଧ କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ନେତାଙ୍କୁ
 ଅପେକ୍ଷା କରିବାର ସ୍ତମ୍ଭ ଏ ନୁହେଁ । ଗାନ୍ଧିଜୀଙ୍କର ଆଦର୍ଶ ଓ ତାଙ୍କର ପ୍ରଦର୍ଶିତ
 ମାତିକୁ ଅନୁସରଣ କରିବା ହିଁ ଏକମାତ୍ର ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେବା ଉଚିତ ।

ବିଶେଷ କରି ଉତ୍କଳବାସୀଙ୍କ ପାଇଁ କୌଣସି ମଣିଷ ନେତାର ପ୍ରୟୋଗନ ନାହିଁ ବୋଲି ଗୋପବନ୍ଧୁ ବିଶ୍ୱାସ କରୁଥିଲେ । ଏ ରାଜ୍ୟର ଗଜପତି ରାଜା ସେବକ ଭାବରେ ପରିଚିତ ହୁଅନ୍ତି କାରଣ ଉତ୍କଳର ପ୍ରକୃତ ରାଜା ହେଉଛନ୍ତି ସ୍ୱୟଂ ଜଗନ୍ନାଥ । ତେଣୁ ଉତ୍କଳବାସୀଙ୍କର ମନୋବଳ ଦୃଢ଼ ରଖିବାପାଇଁ କବି କହୁଥିଲେ—

କର କି ଭାବନା କାଣ୍ଡାର ବିହ୍ୱଳେ
ଗୁଲିବ ସୁରାଜ୍ୟ-ବୋଇତ କେସନେ ?
ନ ଅଟକେ କର୍ମ ନେତାର ଅଭାବେ,
ଧର୍ମ-ନାବ ଚଳେ ଧର୍ମର ପ୍ରଭାବେ ।
ବିଶେଷେ ଉତ୍କଳେ ନାହିଁ ପ୍ରୟୋଗନ
ଉତ୍କଳର ନେତା ନିଜେ ନାରାୟଣ ।

x x x

ମାତ୍ର ରୁଝ ଭାଇ, ହେଲେ ଧର୍ମବଳ
ନବ ତେଜେ ପୁଣି ଜାଗିବ ଉତ୍କଳ ।
କ୍ଷୀଣ ହେଲେ କେବେ ଧାର୍ମିକ ଶକତି
ଆସନ୍ତି ଓହ୍ଲାଇ ପ୍ରଭୁ ବିଶ୍ୱପତି,
ନିତ୍ୟ ଧାମୁ ଗୁଡ଼ି ରଜ୍ଜୁ ସିଂହାସନ
ଜରିବାକୁ ଧର୍ମ ପକ୍ଷ ସମର୍ଥନ ।
ଏ ବିଶ୍ୱାସେ ମନ ଦୃଢ଼କର ଭାଇ
ନେତାର ଅଭାବ ଲାଗି ଭାବନାହିଁ ।
କର୍ମଭୂମେ କିଏ ନେତା କେବା ମାତ
ସରବେ ନିମିତ୍ତ ବିଧି ନିୟୋଜିତ ।

ଭାରତୀୟ ମହାପ୍ରାଣତା ନେଇ କବି ଭାରତବର୍ଷର ମହତ୍ତ୍ୱମା ଗାନ କରିଛନ୍ତି । ଭାରତବର୍ଷର ଯେକୌଣସି ଶିଳାଖଣ୍ଡ ତାଙ୍କ ପାଇଁ ପବିତ୍ର ଶାଳ-ଗ୍ରାମ, ସକଳ ପ୍ରକାର ଆହାର କୈବଲ୍ୟରୁ, ସବୁ ଜଳ ପଞ୍ଚାମୃତର ପବିତ୍ର ଜଳ । ଏଠି ଶୁଣାନ ସ୍ୱର୍ଗର ଦ୍ୱାର ସଦୃଶ ଓ ପ୍ରତି ବୃକ୍ଷ ଅଶ୍ୱତ୍ଥପୁରଣକାଣ୍ଡ ଲଙ୍କ-ବଟରୁ । ତେଣୁ ଏହି ପୁଣ୍ୟ ଧାମକୁ ବିଦେଶୀ କବଳରୁ ମୁକ୍ତ କରିବା ହିଁ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦେଶବାସୀର ଏକମାତ୍ର ଧ୍ୟେୟ ହେବା ଉଚିତ ।

ଗୋପବନ୍ଧୁ କାରାଗାରରେ ରହି ମଧ୍ୟ ଉତ୍କଳର ସମାଗୁର ପାଉଥିଲେ । ଉତ୍କଳବାସୀଙ୍କର ଅସହଯୋଗ ଆନ୍ଦୋଳନକୁ ଭାଙ୍ଗି ଦେବା ପାଇଁ ଇଂରେଜ ସରକାର ସବୁ ପ୍ରକାର କୃତମାତ୍ତର ପ୍ରୟୋଗ କରୁଥିଲେ । ଦରିଦ୍ର ଲୋକଙ୍କର ଆର୍ଥିକ ସ୍ଥିତିକୁ ଆହୁରି ବିପନ୍ନ କରିଦେଇ ସେମାନଙ୍କର ମନୋବଳ ଭାଙ୍ଗି ଦେବାକୁ ସରକାର ପଡ଼ଯନ୍ତ୍ର କରୁଥିଲେ । ଗାଁ ଗଣ୍ଡାରେ ଲୋକଙ୍କ ଅଜ୍ଞାତରେ ସେମାନଙ୍କ ଗୃହରେ ନିଆଁ ଲଗାଇ ପୋଡ଼ି ଦିଆ ଯାଉଥିଲା । ଗୁପ୍ତ କ୍ଷେତ୍ରକୁ ନଷ୍ଟ କରି କୃଷକର ମାସ ମାସର ପରିଶ୍ରମକୁ ବିଫଳ କରିଦିଆଯାଉଥିଲା । ବିନା କାରଣରେ ଲୋକମାନଙ୍କୁ ଧରିନେଇ ପ୍ରହାର କରିବା, ଅର୍ଥ ଦଣ୍ଡ ଦେବା ଓ ବିନା ବିଚାରରେ ହାଜତରେ ନେଇ ରଖିବା ରାଜ୍ୟରେ ସାଧାରଣ ଘଟଣାରେ ପରିଣତ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା । ଏହି ସବୁ ବିପର୍ଯ୍ୟୟକୁ ସଂଭାଳି ନେଇ ସାହସର ସହୃଦ ଆନ୍ଦୋଳନକୁ ଆଗେଇ ନେବାକୁ ଗୋପବନ୍ଧୁ ଆହ୍ୱାନ ଦେଇଥିଲେ । ସେ କହୁଥିଲେ ବିପଦ ହିଁ ମଣିଷକୁ ପରଖିବା ପାଇଁ କଷଟି ପଥର ପରି କାମ କରେ । ଗୃହ ଦାହ ପଛରେ ବିଧାତାର ଇଚ୍ଛାତକୁ ବୁଝିବାକୁ ହେବ । ବାହ୍ୟ ଅଗ୍ନି ଲିଭିଯିବ ଖୁବ୍ ଶୀଘ୍ର । କିନ୍ତୁ ନିଜ ଭିତରର ଅଗ୍ନିକୁ ନିବୀଡ଼ିତ ହେବାକୁ ଦିଆଯିବ ନାହିଁ । ସତ୍ୟ ବଢ଼ି ହୃଦୟର ସମସ୍ତ ମଳିନତାକୁ ଉଷ୍ମ କରି ଆତ୍ମସତ୍ତାକୁ ଶୁଦ୍ଧ ସୁବର୍ଣ୍ଣ ପରି ତେଜମୟ କରିବ । ଗୃହ ନାଶ ହେଉ ବା କାରାବାସ ହେଉ, କୌଣସି ଅବସ୍ଥାରେ ମଧ୍ୟ ଉତ୍କଳଜୀବ ମହତ୍ତ୍ୱ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଉପରେ ମଣିଷର ବିଶ୍ୱାସ ରୁଟି ନ ଯାଉ । ସତ୍ୟ ପ୍ରତି ଅବିଚଳ ନିଷ୍ଠା ରଖି ଉତ୍କଳବାସୀ ଅହଂସା ମାର୍ଗରେ ସ୍ୱରାଜ୍ୟ ହାସଲ କରିବା ପାଇଁ ତାଙ୍କର ସାଧନା ବଜାୟ ରଖିବା ପାଇଁ ଗୋପବନ୍ଧୁ ଉତ୍ସାହ ଦେଇଥିଲେ ।

ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ପ୍ରଥମ କବିତା ସଫଳତା ଅବକାଶଚନ୍ଦ୍ରାରେ ପ୍ରକୃତି ଚିତ୍ର, ଅଗତ ଗୌରବ ଗାନ, ଐତିହ୍ୟପ୍ରୀତି ଓ ନିଜ ଜୀବନର ଅନୁଭୂତିମାନ ପ୍ରକାଶ ପାଇବା ସଙ୍ଗେ ଓଡ଼ିଶାର କେତେକ ବରପୁତ୍ରଙ୍କ ସଫର୍କରେ ଲେଖାମାନ ରଚିତ ହୋଇଥିଲା । ଓଡ଼ିଶାର ଆଦିକବି ସାରଳା ଦାସ, କାଶୀରାମାୟଣର ରଚୟିତା ବଳରାମ ଦାସ, ଭାଗବତ ପ୍ରଣେତା ଜଗନ୍ନାଥ ଦାସ, କବି ସମ୍ରାଟ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ, ଜ୍ୟୋତିର୍ବିଦ୍ ସାମନ୍ତ ଚନ୍ଦ୍ରଶେଖର, ଦୁଇ ବିଶିଷ୍ଟ ସାଧୀନଚେତା ପରାନ୍ତର୍ଯ୍ୟା ଗଜପତି ଅନଙ୍ଗଭୀମ ଦେବ ଓ ସ୍ୱରୂପୋତ୍ତମ ଦେବ, ସ୍ୱଦେଶପ୍ରେମୀ ଶମ୍ଭୁକର ବାଳସେଣା ଓ ସମ୍ଭାରକ ହରିହର ଶର୍ମାଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱରେ ମୃଗ୍ୟ ଗୋପବନ୍ଧୁ ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ସମ୍ମାନ ଓ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଜଣାଇ କବିତା ରଚନା କରି-

ଥିଲେ । ସେମାନଙ୍କର ଗୁଣଗର୍ଭୀନ କବି ଜଡ଼ତାଗ୍ରସ୍ତ ଉତ୍କଳଲୀୟଙ୍କ ପ୍ରାଣରେ
ନବ ଉନ୍ମାଦନା ସୃଷ୍ଟିର ପ୍ରୟାସ କରିଥିଲେ ।

କିନ୍ତୁ ବନ୍ଦୀଶାଳାରେ ଏକାକୀ କବି ଦିନ ରାତି ସ୍ୱଦେଶ ଚିନ୍ତାରେ
ଆଛନ୍ନ ଥିବାବେଳେ ଓଡ଼ିଶାର ଏକ ଅତି ଜନପ୍ରିୟ କିମ୍ବଦନ୍ତୀର ନାୟକ ଧର୍ମ-
ପଦର କଥା ବାରମ୍ବାର ସ୍ମରଣ କରିଛନ୍ତି । ଓଡ଼ିଶାରେ ପ୍ରଚଳିତ ‘ବାରଣ
ବଢ଼େଇରେ ଦାସ କି ପୁଅରେ ଦାସ’ ଜନଶ୍ରୁତିଟି କୋଣାର୍କ ମନ୍ଦିର
ନିର୍ମାଣକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା । ମନ୍ଦିରର ଚୂଡ଼ା ନ ମାରି ପାରି
ଶିଳୀକୁଳ ହତାଶ ହୋଇ ରହୁଥିବାବେଳେ ବାରବର୍ଷର ବାଳୁତ ପୁଅ ଧର୍ମପଦ
ସେ କାର୍ଯ୍ୟ ନିର୍ବାହ କରିଛୁ । କିନ୍ତୁ ରାଜା ଯଦି ଏ ରହସ୍ୟ ଜାଣିଯିବେ ତେବେ
ହୁଏତ ବାରଣହ ବଢ଼େଇଙ୍କର ମୁଣ୍ଡକାଟ ଆଦେଶ ଦେଇ ପାରନ୍ତି । ତେଣୁ
ସେମାନେ ଧର୍ମପଦର ମୃତ୍ୟୁ ବିଧାନର ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ ଓ ଏଥିପାଇଁ ଧର୍ମପଦର
ପିତା ବିଶୁ ମହାରଣାକୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଉଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ଧର୍ମପଦ
ଜାତିଭାବଙ୍କର ସମ୍ମାନରକ୍ଷା ପାଇଁ ନିଜେ ମନ୍ଦିର ଉପରୁ ସମୁଦ୍ରକୁ ଡେଇଁ
ପଡ଼ିଛୁ ।

ଏହି ଗାଥା କାବ୍ୟଟିର ଭୂମିକାରେ କବି ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି, “ବାଲ-
କାଳରୁ କବି ହେବାର ବାସନା ମୋର ବଳବତ୍ତା ଥିଲା । ବାଲ୍ୟ ସହଜ ଉଦ୍ୟମରେ
ମଧ୍ୟ ସେଆଡ଼େ କିଛି କରିଥିଲି । ମାତ୍ର ଘଟଣା ଭରଣରେ ଇତସ୍ତତଃ ବିକ୍ଷିପ୍ତ
ହୋଇ ଚିରଦିନ ପାଇଁ ସେ ଆଶା ମଉଳିଲୁ । ଧର୍ମପଦ ସେ ଆଶାର ଅଙ୍କୁର
ନୁହେଁ; ଏହା ବିକ୍ଷିପ୍ତ ହୃଦୟର ସାମୟିକ ସ୍ମରଣ ମାତ୍ର । ବନ୍ଦୀଶାଳାର ନିର୍ଜନ
ପ୍ରକୋଷ୍ଠରେ ଏକ ସନ୍ଧ୍ୟାରୁ ତହିଁ ଆରଦିନ ସକାଳ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏକାକୀ ଆବଦ୍ଧ
ହୋଇ ଅନେକ ସମୟରେ ଉନ୍ମିତ୍ରାବସ୍ଥାରେ ଯେ ସବୁ ଚିନ୍ତା ମନକୁ ଆସୁଥିଲା
‘ଧର୍ମପଦ’ ତହିଁରୁ ଅନ୍ୟତମ । ଦେଶ ଓ ଦଶ ନିମନ୍ତେ ଆସୋରାଶ୍ରମରେ କି ସୁଖ
ଓ ଗୌରବ ଅଛି, ଉତ୍କଳର ଚରକଥିତ ଏହି କିମ୍ବଦନ୍ତୀରେ ତାହା ସୁସ୍ପଷ୍ଟ ବିବୃତ
ହୋଇଅଛି ।

ଜାତି ପାଇଁ ଆତ୍ମବଳୀ ଦେଇଥିବା ଏହି ଧର୍ମପଦ ଚରିତ୍ରଟି ଉତ୍କଳଲୀୟଙ୍କ
ନିନ୍ଦିତରେ ଆଦର୍ଶ ରୂପେ ଗୃହୀତ ହେଉଥିବା କବି ଚାହୁଁଥିଲେ । କାରଣ ଧର୍ମପଦ
ମନ୍ଦିରର ଚୂଳ ମାରିବା କାର୍ଯ୍ୟ ଶେଷ କରିବା ପରେ ବାରଣ ବଢ଼େଇଙ୍କ
ମୁହଁରେ ଦେଖିଥିଲା ଭୟ ଓ ଉଦ୍‌ବେଗର ଚିହ୍ନ । ସେ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଏ ବିଷୟ
ଗୋପନ ରଖିବାର ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଦେଇ ଆଶ୍ୱସ୍ତ କରିଥିଲା । କିନ୍ତୁ ତା’ର ପିତା ବିଶୁ
ମହାରଣା ଧର୍ମପଦର ଏ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଅନ୍ତରାଳରେ ଅନୁଭବ କରି ପାରିଥିଲା ଧୂସର

ଆଜ୍ଞାଦାନର ଅଭିଳାଷକୁ । ତେଣୁ ସୁଅକୁ ସେ କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ବନ୍ଧାଇ
ରଖିବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲା । ଧର୍ମପଦ ନିଜର ପିତାକୁ ଆଶ୍ରୟ କରିବାକୁ ଯାଇ ଯାହା
କହିଥିଲା ତାହାହିଁ ଥିଲା ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ଅନ୍ତରର ବାଣୀ—

କାପୁରୁଷ ପରି ମରବା ଜଗତେ
ନୁହେଁ ନର ପଞ୍ଚରୁଷ
ପରହୃତ ସାଧୁ ମରେ ଯେ ମନ୍ତରେ
ସେହି ଏକା ସୁପୁରୁଷ ।
ମାନବ ଜୀବନ ନୁହଇ କେବଳ
ବର୍ଷ ମାସ ଦିନ ଦଣ୍ଡ
କର୍ମେ ଜୀବି ନର କର୍ମ ଏକା ତାର
ଜୀବନର ମାନଦଣ୍ଡ ।
ମୁହୂର୍ତ୍ତେ ମାତର ଉତ୍କଳ ପ୍ରାଣର
ଶିଖା ଟେକି ହୃତାଶନ,
ଜଳି ଯେବେ କରେ ଆଲୋକ ଉତ୍ସପ
ତଉଦିଗେ ବିଚରଣ
ଲିଭୁ ସେ କ୍ଷଣକେ ତଥାପି ଏ ଲୋକେ
ରହେ ତା' ଆଦର ଯଶ
କି ଲୋଡ଼ା ତହିଁରେ ରହେ ଯେ ମନ୍ତରେ
କୁହୁଳି ସହସ୍ର ବର୍ଷ ?

ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ଜୀବନାଦର୍ଶ ଥିଲା ଦେଶ ଓ ଦଶର ମଙ୍ଗଳ ଲାଗି ବ୍ୟକ୍ତି-
ଗତ ଆନନ୍ଦ ଓ ସୁଖ ସଂଭୋଗକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରି ଆବଶ୍ୟକ ସ୍ଥଳେ ହୁଏ ହୁଏ
ଆଜ୍ଞାଦାନ ଦେବା । ଧର୍ମପଦ ପରି କଠୋପନିଷଦରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ନଚକେତାଙ୍କର
ସାଂସାରିକ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ସୁଖଭୋଗକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ ଓ ବ୍ରହ୍ମଜ୍ଞାନ ପାଇଁ ଅଭ୍ୟାସ
ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କୁ ବିଶେଷ ଭାବରେ ପ୍ରଭାବିତ କରିଥିଲା । ତେଣୁ ସେ ନଚକେତା
ଉପାଖ୍ୟାନ ରଚନା କରି ସେହି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ମଧ୍ୟ ଗୋ-ଜାତିର ସେବା ପାଇଁ
ଉପଦେଶ ଦେବା ସଙ୍ଗେ ଗୋଜାତି ପାଇଁ ନିଜ ପ୍ରାଣର ସମସ୍ତ ଶ୍ରଦ୍ଧା, ମମତା
ଓ ସଂବେଦନା ତାଳି ଦେଇଛନ୍ତି ।

ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବର ମୂଳ ଭିତ୍ତି ହେଲା ତାଙ୍କର ପ୍ରେମିକତା । ଏହି
ପ୍ରେମିକତା ତାଙ୍କର ଏକ ଗୁରୁତ୍ବପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଶେଷ ମାତ୍ର ନୁହେଁ—ଏହା ତାଙ୍କର

ବ୍ୟକ୍ତିର ସମସ୍ତ ବିକାଶ ସାଧନରେ ମୂଳାବଳ ସଦୃଶ । ପ୍ରଚଣ୍ଡ ଅଭିଳାଷ, ଉଚ୍ଚ-
 କାନ୍ଧାର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହୋଇ ଜାତି ଓ ଦେଶର ନେତୃତ୍ୱ ନେବା ପାଇଁ ଆଗେଇ
 ଆସିଥିବା ବିଶିଷ୍ଟ ଜନନାୟକମାନଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଇତିହାସରେ ଲିପିବଦ୍ଧ ହୋଇ-
 ରହିଛି । କିନ୍ତୁ ଗୋପବନ୍ଧୁ ଜାତିର ଦୃଷ୍ଟିରେ ଏ ଜାତିକୁ ଉଦ୍ଧାର କରିବା
 ନିମନ୍ତେ ନିଜର ସର୍ବସ୍ୱ ସମର୍ପଣ କରିବାରେ ତିଳେମାତ୍ର କୁଣ୍ଠାବୋଧ କରି ନ
 ଥିଲେ । ସେ ଇଣ୍ଡରଜ୍ଞ ଦେଖିଥିଲେ ମଣିଷ ଭିତରେ, ତାଙ୍କୁ ଅନୁଭବ କରିଥିଲେ
 ମଣିଷ ଭାବରେ । ଶିବ ଜ୍ଞାନରେ ଜାତିସେବାର ମହତ୍ତ୍ୱ ଓ ଅଭୂତପୂର୍ବ ଆଦର୍ଶ
 ଏବଂ କର୍ମର ଫଳ ଗୁଡ଼ିକ ଗୋପବନ୍ଧୁ ହିଁ ଓଡ଼ିଶା ମାଟିରେ ପ୍ରବାହତ କରି-
 ଥିଲେ । ତାଙ୍କର ପ୍ରେମପୂର୍ଣ୍ଣ ଅନ୍ତର ନୀତି ସ୍ୱାର୍ଥବୋଧ, କ୍ଷୁଦ୍ରତା ପରିହାର କରି
 ଅହଂକାରର ନିଗଡ଼ ବନ୍ଧନରୁ ମୁକ୍ତ ହୋଇ ଅଗଣିତ ଦୁଃଖୀ ଦେଶବାସୀଙ୍କ
 ସହୃଦ ଏକାତ୍ମା ହେବା ସଙ୍ଗେ ଭୌଗୋଳିକ ଓଡ଼ିଶାର ପ୍ରତିଟି ଧୂଳିକଣା,
 ବନଭୂମି, ନଦୀ, ପର୍ବତ ଓ ଜନବସତି ତାଙ୍କର ହୃଦୟସଜାତ ରସରେ ସିକ୍ତ ଓ
 ପ୍ରାଣବନ୍ତ ହୋଇ ଉଠିଥିଲା ।

ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର ସାହିତ୍ୟ ତାଙ୍କର ଜନସେବା ଓ ଇଣ୍ଡରପ୍ରାଣତାର
 ପୃଷ୍ଠିଗତ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ମାତ୍ର । ଜନସେବାର ଆନ୍ତରିକତା, ଧର୍ମବିଶ୍ୱାସର
 ନିଷ୍ଠାପରତା ଓ ଦେଶପ୍ରୀତିର ଐକାନ୍ତକତାର ଅପୂର୍ବ ସମନ୍ୱୟରେ ଗଢ଼ିଉଠିଥିଲା
 ତାଙ୍କର ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି । ଫସାମ ଓ ବିଦ୍ରୋହର ପଛଭୂମି ଉପରେ ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କର
 ଅନ୍ତରର କାବ୍ୟସ୍ୱରୂପ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲେ ହେଁ କୋଲାହଳ ମୁଣ୍ଡରିତ
 ରଣପ୍ରାଙ୍ଗଣରୁ ସାମାନ୍ୟ ଅବ୍ୟାହତ କାଳରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରାଣର ଦରଦା ଓ
 ମରମୀ ମଣିଷଟି ବେଳେବେଳେ ଆତ୍ମପ୍ରକାଶ କରି ନିଜକୁ ଅନାବୃତ କରି
 ଦେଇଛି । ସେହି କ୍ଷଣିକ ଉଦ୍ଭାସ ହିଁ ତାଙ୍କର ପ୍ରକୃତ ଆସାର ସ୍ପର୍ଶ ବହନ କରି
 ହୋଇଉଠିଛି ଭାସ୍କର ଓ ଲବଣ୍ୟମୟ ।

କିନ୍ତୁ ଗୋପବନ୍ଧୁ ଅନୁଭବ କରିଥିଲେ ଜୀବନର ସକଳ ସୃଷ୍ଟିର ମୂଳାଧାର
 ପ୍ରେମ । ପ୍ରେମ ହିଁ ଆନନ୍ଦର ସର୍ବୋତ୍ତମ ପ୍ରକାଶ । ଆତ୍ମିକ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟର ଚରମ ଓ
 ପରମ ଦିଗ ପ୍ରେମାନ୍ତରୁ ହିଁ ବ୍ୟତିରେକେ କବିଆସ୍ତ୍ରା ତା' ଜୀବନର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅର୍ଥ୍ୟ
 ପ୍ରଦାନ କରିପାରେ ନାହିଁ । ଗୋପବନ୍ଧୁ ମଣିଷର ମୁଖ-ଦୁଃଖ, ହସ-କାନ୍ଦ ଓ
 ଆଶା-ନିରାଶା ଭିତରେ ନିଜକୁ ମିଶାଇ ଦେଇଥିଲେ । ତେଣୁ ତାଙ୍କ କବିତାରେ
 ମଣିଷର ଅନ୍ତର କଥା ମଣିଷ କହିଛି—ମଣିଷର ଦୁଃଖରେ ମଣିଷ ଆଖିରୁ
 ଲୁହ ଝରିଛି ଓ ମଣିଷର ପ୍ରେମପ୍ରୀତିରୁ ବଞ୍ଚିତ ମଣିଷର ଅନ୍ତରସ୍ୱା ଦ୍ୱାଦ୍ୱାକାର
 କରିଉଠିଛି । ପ୍ରେମିକ କବିର ଅନ୍ତର ହଲ କରୁଥିବା ଚଣ୍ଡାପୁଅର 'ଦୁଃଖ ସହୃଦ

ନିନ୍ଦିତ ହୋଇଛି । ଗାରଆଳ ପିଲାଙ୍କ ବଂଶୀଧ୍ବନି ଶ୍ରବଣରେ ବିମୁଗ୍ଧ ହୋଇଛି
 ଓ ଜଳଭାଗ ବହନ କରି ମହରଗମନା ଗ୍ରାମବଧୂର ମାତୃତ୍ବ ନିକଟରେ
 ଅବନତ ହୋଇଛି । ସେହି କବିହୃଦୟ ପୁଣି ବିଶ୍ଵ ପ୍ରକୃତିରେ ମିଳନର ଦୃଶ୍ୟ
 ଅବଲୋକନ କରି ଅତିକ୍ରୀୟ ଶବ୍ଦର ଆବେଗରେ ପୁଲକିତ ହୋଇଉଠିଛି ।
 କବିଙ୍କର ପ୍ରେମ ଯେତେକ ସାଂସାରିକ ତତୋଽଧିକ ସ୍ଵର୍ଗୀୟ । ତାଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ
 ଜୀବନର କ୍ଷୁଦ୍ର ପରିସରକୁ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ କରି ସେ ପ୍ରେମର ଅନୁଭବ ପ୍ରବାହ
 ବିଶ୍ଵପ୍ରେମ ସାଗରରେ ନିମଜ୍ଜିତ ହୋଇଛି । କବି ଅନୁଭବ କରିଛନ୍ତି ଦୁଃଖ
 ସଂଘାତପୁର୍ଣ୍ଣ ଜୀବନରେ ପ୍ରେମ ହିଁ କେବଳ ଅମୃତର ବାରି ସିଞ୍ଚନ କରିପାରେ—

କଣ୍ଠକ ହକୁଳ ପଥେ କୁସୁମ ବିତାନ
 ମରୁଭୂମେ ପ୍ରେମ ସ୍ଵର୍ଗ୍ୟ ସଲିଳ ସମାନ ।
 ମରପିଣ୍ଡେ ପ୍ରେମ ଏକ ଅମର ସଞ୍ଚାର
 ପାର୍ଥିବ ଜଗତେ ପ୍ରେମ ସ୍ଵର୍ଗ ସୁଧାଧାର ।

ଅଥଚ ସେହି ସୁଧାଧାର ଭୂଲ ବୁଝାମଣାର ବିଷ କଣିକାରେ ଜର୍ଜରିତ
 ହୋଇ କବି ଅନ୍ତରକୁ କ୍ଷତବିକ୍ଷତ କରି ତୋଳିଛି । ପ୍ରେମ ଓ ବିଚ୍ଛେଦର ମାର୍ମିକ
 ଅନୁଭୂତିର ଏକ ମନୋଜ୍ଞ କାବ୍ୟଚନ୍ଦ୍ର ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି ତାଙ୍କର “ପ୍ରେମର କି
 ଏହି ପରିଣାମ” କବିତାରେ—

ଲିହୁ ଯେ ବୁକୁରେ ଶିର ଚୁହିଁ ଆନମୁଖେ
 ଶୋଇଥିଲା କୁତୃହଳେ ଏକ ମନ ପୁଣେ ।
 ଯେତେ ଯେତେ କଥା ଅଛି ସେ ବୁକୁ ଭିତରେ
 ଫିଟିବ ନାହିଁକି ତାହା କେବେ ଏକାନ୍ତରେ ।
 ଏକକୁ ଅନାଇ ଆନ ନେନ୍ଦ୍ର ଅଶ୍ରୁଧାର
 ବହୁବ ନାହିଁ କି ଭେଦ ଦୃଢ଼ତା ଦୃଢ଼ ଆର ?

ପ୍ରେମର ତାତ୍ତ୍ଵିକ ସତ୍ୟକୁ କବିତାରେ ଅଲକ୍ଷ୍ୟରେ ସ୍ଵୀକାର କରି ଗାଇଉଠିଛି—

ବିଚ୍ଛେଦେ ବିକାଶେ ପ୍ରେମ ଅତି ମଧୁମୟ
 ଶୀତ ଅନ୍ତେ ଶୋଭେ ସିନା ନବ କିଶଳୟ ।

ବିରହର ଅଗ୍ନିରେ ହିଁ ପ୍ରେମର ଶୁଦ୍ଧତା ପରୀକ୍ଷା କରାଯାଇପାରେ ।
 କବିଙ୍କର ଜଣେ ଆଜୀବନ ସହକର୍ମୀ, ଯେ କେବଳ ସହକର୍ମୀ ନ ଥିଲେ,
 ଥିଲେ ତାଙ୍କର କର୍ମସହଚର ଓ ଅତି ପ୍ରିୟଜନ, ସେ ଅରେ କୌଣସି କାରଣରୁ
 ଗୋପବନ୍ଧୁଙ୍କ ପ୍ରତି ବିରକ୍ତ ହୋଇ ତାଙ୍କର ସଂଜ୍ଞାକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରି ତାଙ୍କୁ

ଚେତନାର କରୁଣାମୟ ସ୍ପର୍ଶ ପାଇ ଗୋପବନ୍ଧୁ ମାରବ କବିତାଟି ଲେଖିଥିଲେ,
ଅନେକ ପାଠକ ବର୍ତ୍ତମାନ ତାହା ବୁଝିପାରିବେ ବୋଲି ମୋର ବିଶ୍ୱାସ ।”

ତାଙ୍କର କବିତା ଗୁଡ଼ିକରେ ଶିଶୁମୁଲିଭ ସରଳ ପ୍ରାଣ, ଅକପଟ ସ୍ନେହ
ମାଧୁରୀ ଏବଂ ଅନାବିଳ ଅଶ୍ରୁଧାରାଭର ଉନ୍ମତ୍ତ ଓ ଉଚ୍ଛ୍ୱାସ ପ୍ରକଟିତ ହୋଇଛି ।
ଛନ୍ଦ, ଭାଷା ବା ଆଙ୍ଗିକର ଯାହୁ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ତାଙ୍କ କବିତାର ଲକ୍ଷ୍ୟ ନ ଥିଲା
କିମ୍ବା କବିଯଶ ଲାଭ କରିବା ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନ ଥିଲା । ତାଙ୍କ ଜୀବନର
ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ଅନୁଭୂତିମାନ ସହଜ ସରଳ ଭାଷା ମାଧ୍ୟମରେ କବିତା ରୂପରେ ପ୍ରକାଶ
ଲାଭ କରିଥିଲା । ନିଜ ଲୋକଙ୍କ ମନରେ ଜାତୀୟ ଚେତନା ଜାଗ୍ରତ କରିବା ଓ
ସେମାନଙ୍କୁ ସ୍ୱାର୍ଥୀନତା ଆନ୍ଦୋଳନର ସଂଗ୍ରାମୀ ସୈନିକ ଭାବରେ ଗଢ଼ିତୋଳିବା
ପାଇଁ ଗୋପବନ୍ଧୁ କାର୍ଯ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ର ଯେଉଁ ଆହ୍ୱାନ ଦେଇଥିଲେ ତାହାହିଁ ପରଶତ
ହେଲା ଏକ କାଳଜୟୀ ସାହିତ୍ୟରେ । ଏ ସାହିତ୍ୟ ଏକ ସିଦ୍ଧ କବିର ସାହିତ୍ୟ ।
ଏହି କବିତାଗୁଡ଼ିକର ଅଧିକାଂଶ ପଂକ୍ତି ମନ୍ତ୍ରସିଦ୍ଧି ଲାଭକରିଛି । ଯାହାର ପଠନ
ଓ ଉଚ୍ଚାରଣରେ ଓଡ଼ିଆ ଜାତି ନିର୍ଭୀକ ଭାବରେ ଅତୁଳ୍ୟରେ ବଳୀୟାନ
ହୋଇ ଇଂରେଜ ସରକାରର କମାଣ ଆଗରେ ଗୁଡ଼ି ପଡ଼ାଇବାକୁ ଉତ୍ସୁକ
ନ ଥିଲା ।

ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ କବିତାରେ ଶିବଚେତନା

ଭାରତୀୟ ଧର୍ମ ପରମ୍ପରାରେ ଦୁଇ ପ୍ରମୁଖ ଧାରା ବୈଷ୍ଣବ ଓ ଶୈବ । ଉଚ୍ଚଗ୍ରନ୍ଥ ସ୍ତୋତ୍ରାଧ୍ୟାୟକମାନେ ଏକେଶ୍ୱରବାଦୀ ଅଦ୍ୱୈତବାଦ ଦର୍ଶନରେ ବିଶ୍ୱାସ କରନ୍ତି । ସେମାନେ ମନେ କରନ୍ତି, ଉକ୍ତ ଅପେକ୍ଷା ଜ୍ଞାନ ହିଁ ମୋକ୍ଷଲାଭର ନିଶ୍ଚିତ ମାର୍ଗ । ଉକ୍ତପ୍ରଧାନ ବୈଷ୍ଣବମାନଙ୍କର ଉପାସ୍ୟ ଭଗବାନ କୃଷ୍ଣଙ୍କର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକତା ଓ ଉକ୍ତ ଉପାସନା କ୍ଷେତ୍ରରେ ଜନପ୍ରିୟତା ସହଜରେ ଅନୁମାନ କରାଯାଇପାରେ । ସେ ପ୍ରେମ ଓ ଜ୍ୟୋତିର ପ୍ରତିମା-ପ୍ରତୀକ । କିନ୍ତୁ ବିଷ୍ଣୁଙ୍କର କଥା ଯେ, ଭାରତୀୟମାନସ କପଳ ଭାବରେ କଠୋର ଶୈବଚିନ୍ତନର ଉଦ୍‌ଭିଦ୍ଧ ଭାବେ ଏହି ମହାକାଳ ଭୈରବଙ୍କୁ ପ୍ରେମଭକ୍ତିର ଉପାସ୍ୟ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କଲେ । ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କୃତି ଓ ସାହିତ୍ୟରେ ଶିବଙ୍କର ଭୂମିକା ଗୁରୁତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ । ପ୍ରାଚୀନ ଯୁଗରୁ ମହେନ୍ଦ୍ରୋଦାରୀ ସଂସ୍କୃତିରୁ ଅଦ୍ୟାବଧି ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଭାବରେ ଶିବ ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କୃତିସହ ସମ୍ବନ୍ଧିତ ସ୍ୱାଧୀନ ସଂପ୍ରଦାୟ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକତା ବେଦରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ବହୁ ଧାରାରେ ବହୁ ଦିଗରେ ଗତିବିଧାନ ପୁଷ୍ପକ ସାହିତ୍ୟର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ତର ଅବସ୍ଥା କରି ସାମ୍ପ୍ରତିକ ସାହିତ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଏକ ସାକାର ଜୀବନ୍ତ ଚରଣ ରୂପେ ତଥା ଏକ ବଳିଷ୍ଠ ଭାବମୂର୍ତ୍ତି ରୂପେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ । ଆଧୁନିକ ମାନସରେ ସେ ହୋଇଛନ୍ତି, ‘ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ସମାଜ କଲ୍ୟାଣ ଓ ଶ୍ରେୟବୋଧର ଆଦର୍ଶ ଏବଂ ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମାନବିକ ଭୂମା ଏବଂ ଭୂମାଜ୍ଞାନ ମାନବତା—Divinity of Humanity and Humanity of Divinity, ଉଭୟ ମାନବକେନ୍ଦ୍ରିକ ଆଧ୍ୟାତ୍ମ ସ୍ୱୀକୃତି’ । (୧)

ଭାରତୀୟମାନଙ୍କର ରାଜତ୍ୱକାଳରେ ଦୁଇ ଶାସନ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ପ୍ରବର୍ତ୍ତନ କାଳରେ ସମାଜରେ ଏକପ୍ରକାର ସ୍ଥିରତା ଆସିଲା ସତ, କିନ୍ତୁ ନିମ୍ନ ସ୍ତରୀୟ ସେମାନଙ୍କର ବିଚାର ଓ ଲକ୍ଷ୍ୟ କେବଳ ଦେଶର ଶାସନରେ ସୀମିତ ନ ରହି

ଧର୍ମ; ସମ୍ବୃଦ୍ଧ ଓ ସମାଜ ପ୍ରଭୃତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଭାରତୀୟଙ୍କର ସାମଗ୍ରିକ ଚେତନାକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ଓ କବଳିତ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲା । ସମଗ୍ର ଭାରତୀୟ ଜାତି ଏ ପ୍ରକାର ଜାତୀୟ ସକଟର ସମ୍ମୁଖୀନ ହୋଇଥିବାର ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ମାର୍କସ ଇଂରେଜ ସରକାରଙ୍କୁ ଯେଉଁ ରିପୋର୍ଟ ଦେଇଥିଲେ, ସେଥିରୁ କିଛି ଅଂଶ ଉଦ୍ଧୃତ ଆକାରରେ ଦିଆଯାଇପାରେ : *England has broken down the entire frame work of Indian society without any symptoms of reconstruction yet appearing. This loss of his old world with no gain of a new one imparts a particular kind of melancholy to the present misery of the Hindoo and separates Hindustan ruled by Britain, from all its past history.* (୧)

ମାର୍କସଙ୍କର ଏ ପ୍ରକାର ମନ୍ତବ୍ୟ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସତ୍ୟ ନୁହେଁ । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସଭ୍ୟତାର ବଳିଷ୍ଠ ଓ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ପ୍ରାଚ୍ୟ ଜାତିମାନଙ୍କୁ ବହୁବିଧ ଭାବରେ ଆଲୋଡ଼ିତ କରିଥିଲା; କିନ୍ତୁ ସଂକ୍ରାନ୍ତିକରଣରେ ଗ୍ରାସ କରିପାରି ନ ଥିଲା । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଶିକ୍ଷାଦର୍ଶରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ ସହସ୍ରାବ୍ଦୀରେ ଶିକ୍ଷିତଗୋଷ୍ଠୀ ପ୍ରାଚ୍ୟ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସଂସର୍ଗ ଓ ସମନ୍ୱୟର ସନ୍ନିବେଶରେ ଗତି କରୁଥିବାବେଳେ ଏ ଦେଶର ବୃହତ୍ତର ଗ୍ରାମାଞ୍ଚଳ ବିଦେଶୀ ପ୍ରଭାବରୁ ମୁକ୍ତ ଥିଲା । ଯୁଗଯୁଗାନ୍ତରର ଐତିହ୍ୟ ଧର୍ମଧାରା ପ୍ରତି ଜନସାଧାରଣଙ୍କର ପ୍ରଗତି ଅନୁରକ୍ତ କୌଣସି ପ୍ରକାରେ କ୍ଷୁଦ୍ର ହୋଇ ନ ଥିଲା । ସମୟକ୍ରମେ ପ୍ରାଚ୍ୟ ଓ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସମାଜ ବ୍ୟବସ୍ଥା, ଜୀବନଦର୍ଶନ, ସମ୍ବୃଦ୍ଧ ଓ ଚିନ୍ତାଧାରାର ଦୀର୍ଘ ସହାବସ୍ଥାନ ଆଧୁନିକ ମାନସରେ ଏକ ବୈପ୍ଳବିକ ଆଲୋଡ଼ନ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା; ତଥାପି ଇଂରେଜ ଶିକ୍ଷା ଲାଭ କରିଥିବା ଶିକ୍ଷିତ ମନ ମଧ୍ୟ ଥିଲା ଐତିହ୍ୟଜଡ଼ିତ ।

ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଶିକ୍ଷା ଭାରତୀୟମାନଙ୍କୁ ଦୀର୍ଘପ୍ରଚଳିତ ପରମ୍ପରାରୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିରୁଦ୍ଧ କରିପାରି ନ ଥିଲା ସତ କିନ୍ତୁ ପ୍ରାଚୀନ ଗାନ୍ଧିଜୀ, ଧର୍ମଧାରଣା ଓ ସମାଜ ବ୍ୟବସ୍ଥା ପ୍ରତି ଏକପ୍ରକାର ଉଦ୍ଦୀପନତା ଓ ବିଶ୍ୱେକ୍ଷକ କେତେକାଂଶରେ ଦେଖାଯାଇଥିଲା । ସମଗ୍ର ଭାରତୀୟ ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରାଚ୍ୟ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଚିନ୍ତାଧାରାର ସମନ୍ୱୟ ରୂପ ପ୍ରକାଶ ପାଇବା ପରି ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ଏକ ନବ-

ଦିଗନ୍ତର ଉନ୍ନୋତନ ଘଟିଥିଲା । ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ କାବ୍ୟାବଳୀର ଗତାନୁଗତିକ ବର୍ଣ୍ଣନାଧର୍ମିତା, ଏକରୂପ ବିଷୟବସ୍ତୁ; ରସସାର ଶୃଙ୍ଖାରରସର ଏକଚ୍ଛଦ୍ର ପ୍ରାଧାନ୍ୟକୁ ଖଣ୍ଡନ କରି ଆଧୁନିକ କବିର ଦୃଷ୍ଟିବଳସ୍ଥ ସୁଦୂର ପ୍ରସାରିତ ହେଲା । ସ୍ୱଦେଶପ୍ରେମ, ଜାତୀୟବାଦୀ ଚେତନା, ବାସ୍ତବଧର୍ମୀ ବସ୍ତୁବିନ୍ୟାସ, ଜୀବନର ବିବିଧ ଦିଗ, ମଣିଷର ବିଭିନ୍ନ ସମସ୍ୟାର ରୂପରସ ଓ ସାଧାରଣ ଶୁଦ୍ଧ ନୈମାଣିତିକ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷାର ପ୍ରୟୋଗ ଆଧୁନିକ ସାହିତ୍ୟର କେତୋଟି ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ଦିଗ । ବିଶେଷତଃ କାବ୍ୟକୁ କୌଣସି ଧର୍ମପ୍ରସାରର ମାଧ୍ୟମ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇ ନ ଥିଲା ।

ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟ ସାହିତ୍ୟରେ ଶିବଙ୍କର ରୂପରସ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଭିନବ ନୁହେଁ । ଶତାବ୍ଦୀ ଶତାବ୍ଦୀ ବ୍ୟାପୀ ଐତିହ୍ୟର ଦୀର୍ଘସୂତ୍ର ଏହାଙ୍କ ସହିତ ସମ୍ବନ୍ଧିତ । ପ୍ରାଚୀନ ଓ ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ଶିବଚରଣ ଠାରୁ ଆଧୁନିକ ଶିବଚରଣର କେତେକ ପାର୍ଥକ୍ୟ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ମୁଖ୍ୟତଃ ପାରମ୍ପରିକ ପରିପ୍ରେକ୍ଷାରେ ଏହାର ବିଚାର କରାଯାଇପାରେ । ଆଧୁନିକ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରସ୍ତାପରୂପ ଗୁପ୍ତାନାଥଙ୍କଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ପ୍ରଗତିବାଦୀ ପରିବେଶର ସାପ୍ରତିକ ପୁରପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କବିମାନଙ୍କ ରଚନାରେ ରୁ ଦ୍ରୁଶିବ ବିଭିନ୍ନ ରୂପରେ, ଭାବରେ, ବର୍ଣ୍ଣରେ, ରସରେ ଓ ଅସମ୍ଭବମାରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ଐତିହ୍ୟ ଓ ସାଂସ୍କୃତିକ ଚେତନାର ପ୍ରତୀକ ସ୍ୱରୂପ ରୂପେ ଶିବଙ୍କୁ ଉପଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ସ୍ୱଦେଶପ୍ରେମୀ ଅଞ୍ଚଳରେ ଉଦ୍‌ବୋଧନ କରିଛନ୍ତି; ପରାଧୀନ ଉତ୍କଳଲୀୟ ପ୍ରାଣରେ ସାଧୀନ ଚେତନା ସୃଷ୍ଟି କରିଛନ୍ତି । ରୁଦ୍ରଙ୍କର ଯୋଦ୍ଧା ଓ ଦୁର୍ବାର ଶକ୍ତିର ସୁରଣ କରି ବିପ୍ଳବ, ବିଦ୍ରୋହର ଅଗ୍ନିବର୍ଷୀ ବାଣୀ ରଚିତ ହୋଇଛି; ଶିବଙ୍କର ବାହ୍ୟାବରଣ ଲକ୍ଷ୍ୟକରି ସମୀକରଣାତ୍ମକ ଆତ୍ମସମୀକ୍ଷା କରାଯାଇଛି, ଅର୍ଚ୍ଚନାଭାବର ରୂପର ଆଲଙ୍କାରିକ ପ୍ରୟୋଗ ହୋଇଛି ଓ ପ୍ରକୃତିର ପଟ୍ଟଭୂମିରେ ରୁ ଦ୍ରୁଶିବର ରୂପଛାୟା ଅଙ୍କନ କରାଯାଇଛି । ଧ୍ୟାନ ସୃଷ୍ଟିର ରୂପକାର ଭାବରେ ଚର୍ଚ୍ଚିତ ହୋଇଛନ୍ତି ରୁ ଦ୍ରୁଶିବ ଓ ତାଙ୍କୁ ହିଁ କେନ୍ଦ୍ରକରି ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକତାର ବିକାଶ ସାଧନ କରିବା ସଙ୍ଗେ କବିମାନେ ଦିବ୍ୟାନୁଭୂତି ଲଭ କରିଛନ୍ତି ବିଭିନ୍ନ ଅବସ୍ଥାରେ ।

ଉନବିଂଶ ଓ ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଜାତୀୟ ଆନ୍ଦୋଳନରେ ଶିବଙ୍କର ଭୂମିକା ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ । ସ୍ୱାମୀ ବିବେକାନନ୍ଦ ଅଧ୍ୟାତ୍ମ ବିଶ୍ୱାସ ବଳରେ ପରାଧୀନ ଭାରତବାସୀଙ୍କୁ ତ୍ୟାଗ, ସନ୍ନ୍ୟାସ, ସାଧନା ଓ ସାହସରେ ଅଭିମୁଦ୍ଧିତ କରି ସଚେତନ ଓ ଶକ୍ତିମାନ କରିବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲେ । ଜଡ଼ତାଗ୍ରସ୍ତ ପରାଧୀନ ଭାରତୀୟଙ୍କୁ ଆହ୍ୱାନ ଜଣାଇ ସ୍ୱାମୀଜୀ କହିଥିଲେ, ‘ହେ ଭାରତ’ ଭୁଲିଯାଅ ନାହିଁ ଯେ ତୁମର

ଉପାସ୍ୟ ହେଉଛନ୍ତି ସବୁଦିନୀ ଉପାଦାନ ଶଙ୍କର । (୩) ଯୋକା, ବସୁନ୍ଧା, ପ୍ରସ୍ତା
ଓ ପ୍ରଳୟକାଶ ଶିବଙ୍କୁ ଭରତ-ଜନମାର ସ୍ଵାଧୀନତା ଓ ଶୌରବ ରକ୍ଷାଲାଗି
ବାରମ୍ବାର ଆହ୍ୱାନ କରାଯାଇଛି ।

ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ମୁଖ୍ୟ ପ୍ରସ୍ତାବପୁରୁଷ ରାଧାନାଥ ଇଂରେଜ
ସରକାରଙ୍କ ଅଧୀନସ୍ଥ ସରକାରୀ ଚାକିରିଆ ହୋଇଥିବାରୁ ସରକାରଙ୍କ ବିରୋଧରେ
ପ୍ରକାଶ୍ୟ ସ୍ଵରୋଚ୍ଛେଦନ କରିବା ସମ୍ଭବ ନଥିଲା । ଅଥଚ ସ୍ଵାଧୀନଚେତା କବିଙ୍କ
ପକ୍ଷରେ ନୀରବ ରହିବା ମଧ୍ୟ କଷ୍ଟକର ଥିଲା । ପରାଧୀନ ଜୀବନ ସହିତ ଅଭ୍ୟନ୍ତ
ହୋଇପଡ଼ିଥିବା ଜଡ଼ତାଗ୍ରସ୍ତ ଉତ୍କଳୀୟମାନଙ୍କୁ ବାରତ୍ତ୍ୱ, ଶୌର୍ଯ୍ୟ ଓ ସ୍ଵାଧୀନତାର
ମହତ୍ତ୍ୱ ସମ୍ପର୍କରେ ସଚେତନ କରାଇବାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ନେଇ ରାଧାନାଥ କ୍ଷୁଦ୍ର
କବିତାଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ମହାକାବ୍ୟ ରଚନା କରିବାର ଯୋଜନା କରିଥିଲେ ।
ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟତମ କବିତା ‘ଶିବାଜୀ’ଙ୍କର ଉତ୍ସାହ ବାଣୀରେ ଶିବାଜୀଙ୍କ ମୁଣ୍ଡରେ
ମହାରାଷ୍ଟ୍ରୀୟ ବୀରଗଣଙ୍କୁ ଯଦନ ବିରୋଧରେ ଅସି ଉତ୍ତେଜନ କରି ପରାଧୀନ
ଭାରତ ଜନମାନୁଷ୍ଟଙ୍କୁ ଶୁଣାଇବା ନିମନ୍ତେ ଆହ୍ୱାନ କରାଯାଇଛି । ସୈନ୍ୟ-
ମାନଙ୍କର ନୈତିକ ବଳ ଦୃଢ଼ କରିବା ପାଇଁ କବି ଦେବଯୋଦ୍ଧା ମହାଦେବଙ୍କର
ଏ ଯୁଦ୍ଧରେ ସମର୍ଥନଥିବା କଥା ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି । ଶିବାଜୀଙ୍କର ମହାବଳଶାଳୀ
ନନ୍ଦୀ ନିଶ୍ଚଳ ହସ୍ତରେ ମହାରାଷ୍ଟ୍ରୀ ଶୂରଙ୍କୁ ସହାୟତା କରିବା ପାଇଁ ସମରକ୍ଷେପକୁ
ଯିବେ ବୋଲି ଶିବାଜୀ ତାଙ୍କର ସୈନ୍ୟଗଣଙ୍କ ମନରେ ବିଶ୍ୱାସ ସୂଚାର
କରିଛନ୍ତି—

ସୁର ଦେବ ଦେବ ପଣ ରଣସ୍ଥଳେ
ନିଶ୍ଚଳର ଗୁପ୍ତା ଦେଖ ଆକାଶେ
ଧୂମକେତୁ ପ୍ରାୟେ ଉତ୍କଳର ଜଳେ
ଧୂମକେତୁ ଏହୁ ଶିବ ବିନାଶେ ।

ପୁରାଣ ଶିବଙ୍କର ଯୋଦ୍ଧାପୁରୁଷ କାଳେ କାଳେ ଅନ୍ୟାୟ ବିରୋଧରେ
ଫଗ୍ରାମ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରେରଣା ଯୋଗାଇଛି । ଶୋଣିଣ ଓ ଅସତ୍ୟର ଦମନ
କରିବା ପାଇଁ ଶୈବସାମର୍ଥ୍ୟ ଆବଶ୍ୟକ । ଶିବ ପୁରାଣରେ ହିଁ ଜୀବ ମଧ୍ୟରେ ନୂତନ
ଜୀବନୀ ଶକ୍ତିର ସୂଚାର ହୁଏ । ନାରାଜକୁ କୁଳନାକୁମାରୀଙ୍କୁ ‘ଶିବ ପୁର ଉଠ
ତରୁଣ ତରୁଣୀ’ ଭାବରେ ଯୁବଗଣଙ୍କୁ ପ୍ରତି ଆହ୍ୱାନ ଜଣାଇଥିଲେ ।

ଜଣେ ବଳିଷ୍ଠ ଜାତୀୟବାଦୀ ସଂସ୍କୃତିସତେଜନ କରି ଭାବରେ ଗୋଦାବରୀ ମହାପାତ୍ର ପରିଚିତ । ସମାଜ, ସାହିତ୍ୟ, ରାଜନୀତି ଓ ଜାତୀୟ ଜୀବନର ପ୍ରତିଟି ସ୍ତରରେ ଅନ୍ୟାୟ ଅବସ୍ଥାର ଏବଂ ଉତ୍କଳୀୟମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଗାମକଗୋଷ୍ଠୀର ଅବହେଳା କବିଙ୍କ ମନରେ ଯେଉଁ ବିଦ୍ରୋହଭାବ ସୃଷ୍ଟି କରିଥିଲା, ତାହା ତାଙ୍କ ଲେଖନୀରୁ ବୋଲୁଥିଲା ଅଗ୍ନିଗର୍ଭ ବାଣୀ । “ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ବିଶାଳ ଉତ୍କଳ କାବ୍ୟ ମନ୍ଦିରରେ ପାଠକ ଯେତେବେଳେ ପ୍ରବେଶ କରେ ସେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରେ—ଜଣେ ବାଣୀସେବକ ଉଦାମ ଭାବର ଆବେଶରେ ଗାଇଯାଉଛି ବୈପ୍ଳବିକ ଶିବତାଣ୍ଡବ ଗାନ । କଠୋର ସେ ସାଧନା, ବଳୁ ଗମ୍ଭୀର ସେ ଗାନ, ଆବେଗପୂର୍ଣ୍ଣ ସେ କଣ୍ଠ । ପ୍ରଭୁ ଲାଗି ସେଥିରେ ଯେତିକି ପ୍ରେରଣା ନିହିତ, ଗତିବାର ଉନ୍ମାଦନା ମଧ୍ୟ ତା’ଠାରୁ କିଛି କମ୍ ନୁହେଁ ।” (୪)

ସତ୍ୟବାଦୀ ଚିନ୍ତାଧାରା କବିଙ୍କ ଜୀବନସାଧନାରେ ସର୍ବଦା ଆଦର୍ଶ ହୋଇ ରହିଥିଲା । ଜାତି ମନରୁ ସ୍ଥାନମନ୍ୟତା ଦୂର କରିବା ପାଇଁ ଅତୀତ ଉତ୍କଳଜର ଗାରୁଡ଼, ଶୌର୍ଯ୍ୟ ଓ ସମ୍ମାନବୋଧର ନାନା ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦେବା ସଙ୍ଗେ ଯୌବନ-ଶକ୍ତିସମନ୍ୱିତ ତରୁଣଗୋଷ୍ଠୀକୁ ବାରମ୍ବାର ଆହ୍ୱାନ ଜଣାଇଛନ୍ତି—ଲୋଡ଼ା ଏଠି ଧୂଳିଟି ସାଧନା । ଯୌବନର ଦୁର୍ଦ୍ଦିବାର ଶକ୍ତି ଅସାଧକୁ ସାଧନ କରିପାରେ । କବି ମହାପାତ୍ର ଯେଉଁ ମୁକ୍ତର ସ୍ୱାଧୀନତାର ସ୍ୱପ୍ନ ଦେଖିଛନ୍ତି, ତାକୁ ବାସ୍ତବ ରୂପ ଦେବାପାଇଁ ହେଲେ କେତେ କଠିନ ସଂଗ୍ରାମର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବାକୁ ହେବ, ତାହା ସେ ଅନୁମାନ କରିପାରିଛନ୍ତି । ସମସ୍ତ ବାଧା ଦୂରକରିବା ପାଇଁ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଯୌବନର ସହାୟତା କାମନା କରିଛନ୍ତି । ସେଇ ଦୁର୍ଦ୍ଦମନାୟ, ଅସୁବିଧାରେ ବୁଦ୍ଧ-ଯୌବନ ହିଁ କବିଙ୍କ ସକଳ ସଂଗ୍ରାମରେ ସେନାପତି—

କରେ ଧରିଆସ ସେନାପତି ମୋର
ଶୂଳପାଣି ତମୁରୁ
ଗୁମ୍ ଗୁମ୍ ଗୁମ୍ କମ୍ପନେ ତା’ର
ବିଶ୍ୱ ଧମନୀ ଅରୁ
ଭାଲେ ଜଳୁଥାଉ ଅମ୍ଭିକା ଚିତା
ବିକଟ ଅଛନ୍ତାସ

ଧୂଳିଟି-ଜଟା-ରୁମୁଁତ ଉଚ୍ଛ୍ୱାସ

ତବ ସହ ମୋର ମଧୁର ମିଳନ

ସୃଷ୍ଟିର ଅଭିଳାଷ

(ଛନ୍ଦେ ଛନ୍ଦେ : ଉଠ କଳାଳ)

ଏପରିକି ମୃତ କଳାଳ ପଞ୍ଜରରେ ନୂତନ ଜୀବନ ସଂସ୍କାର କରିବା ପାଇଁ କବି ରୁ ଦ୍ରୁଙ୍କର ମରଣ ବିଜୟୀ ବଂଶୀରେ ସ୍ଵର ତୋଳିଛନ୍ତି । ସେହି ବଂଶୀସ୍ଵର ଶୁଣି କଳାଳ ଜାଗ୍ରତ ହେବ ‘ଧୂଳିଟି ଜଟାଜୁଟ କମ୍ପାଇ ଯୌବନ କୁଭୁଲେ ।’

କବି ମାୟାଧର ମାନସିଂହଙ୍କର ‘ନବ ଅଭିଯାନ’ କବିତାଟି ଏକ ଜାତୀୟ ଚେତନାଦୀପ୍ତ ରଚନା । ଯୁଗ ଯୁଗ ଧରି ପରପଦାନତ ଓ ଲକ୍ଷ୍ମିତ ହୋଇ ମଧ୍ୟ ଓଡ଼ିଆ ଜାତି ଲକ୍ଷ୍ମୀହୀନ ଭାବରେ ଓ ଚିନ୍ତାଶୂନ୍ୟ ମନରେ ସୁଖମୟ ଜୀବନ-ଯାପନ କରୁଥିବାର ଦେଖି ସ୍ଵାଧୀନତାବାଦୀ କବି ବ୍ୟଥିତ ହୋଇଉଠିଛନ୍ତି । ପରାଧୀନତାକୁ ଅପମାନ ମନେ ନ କରି ଆତ୍ମପ୍ରସାଦ ଅନୁଭବ କରୁଥିବା ଜାତିର ନୈତିକ ଅଧଃପତନ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି କବି ଏହାର ଆଶୁ ଅବସାନ କାମନା କରିଛନ୍ତି । କାରଣ ତାଙ୍କ ଜାତିର ମୁକ୍ତ ସତ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରିବାର ସାହସ ନାହିଁ । ଚୂଡ଼ଠାରୁ ଦୂରରେ ରହିବାର ଭୟ, ଶାସ୍ତ୍ରକୁ ଭୟ, ଶତ୍ରୁକୁ ଭୟ ଓ ପ୍ରତିଦିନର ଶିକ୍ଷାକଳାପରେ ଏ ଜାତିର ଶାନ୍ତି ଓ ଦୁର୍ବଳତା ପ୍ରକାଶିତ । ଏପରି ଏକ ଜଡ଼ତାଗ୍ରସ୍ତ ଦୁର୍ବଳ ଜାତିକୁ ନିର୍ବଳ, ସତ୍ୟନିଷ୍ଠ ଓ ଦୃଢ଼ମନା କରି ଗଢ଼ିବା ପାଇଁ ରୁ ଦ୍ରୁଙ୍କର ପ୍ରେରଣା ହିଁ ଆବଶ୍ୟକ । ତେଣୁ କବି ଶଙ୍କର ଭଗବାନଙ୍କୁ ଶିଶୁଳ ପ୍ରହାର ଓ ଶ୍ରୀମ ହୁଙ୍କାର ଦ୍ଵାରା ଯୁଗଯୁଗର ଶିଖଳତା, ଜଡ଼ତା ଓ ସ୍ଥିବିରତାକୁ ଦୂର କରି ଜାତି ପ୍ରାଣରେ ନୂତନ ଶକ୍ତି, ଶୌର୍ଯ୍ୟ ଓ ସାହସ ସମ୍ଭାର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ଆହ୍ୱାନ ଜଣାଇଛନ୍ତି—

ତମୁରୁ ତବ ବଜାଅ ଶିଶୁଳପାଣି ହେ

ଜଳାଅ ତୃତୀୟ ନୟନ

ମିଥ୍ୟା, ସ୍ଵାର୍ଥ, ଭୟ ତଥା ଖରେ ହାଣି ହେ

ଶେଷ ହେଉ ଜଡ଼ଶୟନ

ଭୟରୁ ହେଉ ମୋ ଜାତିର ନବ ଅଭିଯାନ

(ନବ ଅଭିଯାନ : ଗୀତିରେଣୁ)

ସୃଷ୍ଟି-ପ୍ରଳୟର ଓ ଭୋଗଭୋଗର ଦେବତା ରୁ ଦ୍ରୁ ଶିବଙ୍କର ରୂପଛାୟା ପ୍ରକୃତିର ପଟ୍ଟଭୂମିରେ ପ୍ରକାଶିତ । ରୁ ଦ୍ରୁ ରୂପରେ ଯିଏ ଧ୍ୟାନର ବିଷାଣ ବଜାନ୍ତି,

ସେ ପୁଣି ଶିବ ରୂପରେ ସର୍ଜନର ମଙ୍ଗଳ ଗୀତ ଗାନ କରନ୍ତି । ସେହି ଶିବ
 ସଂସାରବିରାଗୀ, ସନ୍ନ୍ୟାସୀ, ସେ ପୁଣି ତାପସୀ ପ୍ରଣୟିନୀର ପ୍ରେମସାଧନା ନିକଟରେ
 କଳରବ ସ୍ଥିତାର କରନ୍ତି । ଧ୍ୟାନ-ସୃଷ୍ଟି, ଶୂନ୍ୟତା-ପୂର୍ଣ୍ଣତା, ଭୟଙ୍କର-
 ମନୋହର, ରୁକ୍ଷ-କୋମଳ, ପୁଷ୍ପ-ଦୁଃଖ ଐକ୍ୟ ହିଁ ସତ୍ୟର ଦୁଇ ରୂପ । ଜୀବନର
 ପରିପୂର୍ଣ୍ଣତା ସାଧନ ଦିଗରେ ଉଭୟର ରହିଛି ସମାନ ଅବଦାନ । ସୀମିତ
 ଚେତନା ମଧ୍ୟରେ ବାସକରୁଥିବା ମଣିଷ ଆପାତ ସୁଖକର ଘଟଣାଗୁଡ଼ିକୁ କେବଳ
 ଶ୍ରେୟ ମନେକରେ । ପୁଣ ଦୁଃଖର ଆପେକ୍ଷିକତାର ଉର୍ଦ୍ଧ୍ବରେ ଥିବା ଆନନ୍ଦଘନ
 ସ୍ବରୂପକୁ ଅନୁଭବ କରିପାରେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଏକ ପ୍ରସାରଶୀଳ ଚେତନାଘାତ
 ମଣିଷ ବଶ ସୃଷ୍ଟିରେ ଅହରହ ଘଟୁଥିବା ପ୍ରତିଟି କ୍ଷୁଦ୍ର ମହତ୍ତ୍ବ ଘଟଣା ପଛରେ
 ଥିବା ବିଶ୍ବନିୟତାଙ୍କ ମଙ୍ଗଳମୟ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଉପଲବ୍ଧ କରିପାରେ । ତେଣୁ ଧ୍ୟାନ
 ଭିତରେ ନବସୃଷ୍ଟିର, ମୃତ୍ୟୁରେ ଜୀବନର, ଶୂନ୍ୟତାରେ ପୂର୍ଣ୍ଣତାର ଓ ଦୁଃଖ
 ଶୋକର ଅନ୍ତରାଳରେ ଦିବ୍ୟାନନ୍ଦର ରସ ସେ ଆସ୍ବାଦନ କରିପାରେ । ଧ୍ୟାନ ଓ
 ସୃଷ୍ଟିର ଦେବତା ନଟରାଜ ଶିବ ହିଁ ବିଶ୍ବ ପ୍ରତିସ୍ଥାର ପ୍ରତିଟି ଛନ୍ଦକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ
 କରନ୍ତି ତାଙ୍କର ନୃତ୍ୟରତ ପଦ ବିଶେଷରେ ।

ପୂର୍ଣ୍ଣାୟମାନ ରତ୍ନଚନ୍ଦ୍ରରେ ଗ୍ରୀଷ୍ମ-ବର୍ଷା ଓ ଶୀତ-ବସନ୍ତର ସମାନ ସ୍ଥିତି ।
 ଗ୍ରୀଷ୍ମର ଶୁଷ୍କ କଠୋର ରୂକ୍ଷତା, ବର୍ଷାର ଶ୍ୟାମ କୋମଳ ଆଦ୍ରତାରେ
 ଦ୍ବଳିତାଏ । ଶୀତର ଶ୍ରୀଞ୍ଜନତା ବସନ୍ତର ରମଣୀୟତାକୁ ଆମନ୍ତ୍ରଣ ଜଣାଇ
 ନେଇଥାଏ । ରତ୍ନଚନ୍ଦ୍ରର ଆବର୍ତ୍ତନ ମଧ୍ୟରେ ମହାନଟର ପଦମଞ୍ଚାର ସମତାଳରେ
 ଧ୍ବଜତ ହୁଏ । ସେଇ ନଟରାଜଙ୍କର ପଦଧ୍ବନି ଶୁଣିଥିଲେ କବି ରସାନ୍ତନାଥ
 ରତ୍ନଚନ୍ଦ୍ରର ଆବର୍ତ୍ତନ ଓ ବିଶ୍ବବର୍ତ୍ତନର ଧାରାରେ । ଶିବଙ୍କର ସର୍ବ ସମ୍ଭାର-
 ମୁକ୍ତ ନିବିକାର ବୈରାଗ୍ୟ କବିଚିତ୍ତକୁ ଭକ୍ତି ଭାବରେ ମୁଗ୍ଧ କରିଛି । ରତ୍ନରେ
 ରତ୍ନରେ ରୂପବୈରାଗ୍ୟରେ ନିତ୍ୟ ନବନିବାସମାନ ବିଶ୍ବ ପ୍ରଜୁତି ମଧ୍ୟରେ କବି
 ଶାନ୍ତନାଥଙ୍କର ବିଶ୍ବରୂପ ଦେଖିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ଐଶ୍ବର୍ଯ୍ୟ, ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଓ ଲୌକିକ
 ଚତୁର୍ମାକୁ ଅବଲମ୍ବନ କରି କବିର କାବ୍ୟରେ ସଂଘଟିତ ହୋଇଛି ସର୍ବଦେବ
 ଲୋ । କବି ରସାନ୍ତନାଥ ସବୁଜ ଓ ସମସାମୟିକ ଓଡ଼ିଆ କବିମାନଙ୍କୁ ବହୁ
 ଶ୍ରବରେ ଛବିବିତ କରିଛନ୍ତି । ଏହାର କାରଣ ସ୍ବରୂପ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଇପାରେ,
 ମୋକ୍ଷଜୀବନ ଓ ସାହିତ୍ୟ ଉଭୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହି ସମୟରେ ଅନେକ ପରିବର୍ତ୍ତନ
 ଘଟିଥିଲା । ବିଜ୍ଞାନର ବିକାଶ ଓ ନବ ନବ ଉଦ୍ଭାବନ ଦ୍ବାରା ପ୍ରାଚୀନ ସମାଜ-
 ବ୍ୟବସ୍ଥା, ପାରମ୍ପରିକ ଚିନ୍ତାଧାରା ଓ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଅନୁଷ୍ଠାନଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରତି ରହୁଥିବା
 ବିଶ୍ବାସରେ ବହୁ ଆଲୋଚନ ସୃଷ୍ଟି ହେବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଥିଲାବେଳେ ପ୍ରତ୍ୟେକ

ତ୍ରିପଦବେଶିକ ଶୁଦ୍ଧରେ ସ୍ଵାର୍ଥାନତା ଲାଭ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରବଳ ଜନଚେତନାର ଜାଗରଣ ଘଟିଥିଲା । ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀରେ ଘଟିଥିବା ଏହି ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳ ମୂଲ୍ୟବୋଧର ଧାରା ଭାରତର ସ୍ଵାର୍ଥାନତା ଅନ୍ତୋଳନର ପ୍ରବାହ ସହ ଏକତ୍ର ହୋଇ ଭାରତୀୟ ମାନସରେ ଏକ ବୈପ୍ଳବିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟାଇଥିଲା । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରଭାବ ଓ ପ୍ରସାର ଫଳରେ ଯୁବଗୋଷ୍ଠୀ ସମାଜରେ ପ୍ରଚଳିତ ଶାନ୍ତିମତକୁ ବିନା ପ୍ରଶ୍ନରେ ମାନିନେବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଲେ ନାହିଁ । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ରୁଚିବୋଧ ଓ ଆଦର୍ଶ ଦ୍ଵାରା ପ୍ରଭାବିତ ତରୁଣ ପ୍ରାଣ ସମାଜକୁ ଅଗ୍ରଗତି ପଥରେ ଆଗେଇ ନେବା ଓ ସ୍ଵାଧୀନତାପ୍ରିୟତା ମଣିଷମାନଙ୍କୁ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ମୂଲ୍ୟବୋଧ ପ୍ରତି ସଚେତନ କରିବା ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ସଚେଷ୍ଟ ହୋଇଉଠିଥିଲା । ତେଣୁ ପ୍ରାଚୀନ ନାମରେ ପଚନଶୀଳ ସମାଜ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ଆର୍ଥିକ ଓ ଆତ୍ମିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଚାହୁଁଥିବା ଓଡ଼ିଆ ଯୁବକବିଗୋଷ୍ଠୀ ତାଙ୍କର ନିକଟ ଆଦର୍ଶ ଭାବରେ ପାଇଥିଲେ ସଦ୍ୟ ନୋବେଲ ପୁରସ୍କାର ବିଜେତା ସ୍ଵଦେଶୀ ଓ ପ୍ରତିଦେଶୀ କବି ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥଙ୍କୁ ।

ଧୂସର ସ୍ତ୍ରୀ ଉପରେ ନୂତନ ଜୀବନ ସୃଷ୍ଟି ରୁଦ୍ଧଶିବଙ୍କର କରୁଣା ଦ୍ଵାରା ସମ୍ଭବ ବୋଲି ବିଶ୍ଵାସ କରୁଥିଲେ ଶୈବଚେତନାର କବି ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ । ପ୍ରଗତିର ଗତାନ୍ତରାତ୍ମକ ଜୀବନର ସ୍ତ୍ରୀତ୍ଵ, ଗୁଚ୍ଛତା, ଜର୍ଣ୍ଣିତା ଓ ଅବସ୍ଥାବଳୀରୁ ମୁକ୍ତ ହେବା ଲାଗି ବୈଶାଖର ଘୃଣିବାତ୍ୟା ଓ ଆଶାତପ୍ତର ଗୁରୁଗର୍ଜନରେ କବି ଶୁଣିପାରିଛନ୍ତି ରୁଦ୍ଧଙ୍କର ଆହ୍ଵାନ ଓ ଅନୁରୋଧ କରିଛନ୍ତି—

ପିନାକେ ତୋମାର ଦାଓ ଟଙ୍କାର
ଭାସନେ ମଧୁରେ ଦିନ ଝଙ୍କାର
ଧୂଲିସ୍ଥ ମିଶାୟ ଯା' କିଛି ଧୂଲିସ୍ଥ
ଜହ୍ନୀ ହୋଇ ଯାହା ନିତ୍ୟ । (*)

ଉତ୍ତର ଆବର୍ତ୍ତନରେ ପ୍ରକୃତିର ରୌଦ୍ର ଜ୍ଵାଳାମୟ ରୂପ-ବୈଶାଖ ମଧ୍ୟରେ କବି ଦେଖିଛନ୍ତି ରୁଦ୍ଧଙ୍କର ତାପସ ମୂର୍ତ୍ତି । ତପସ୍ଵୀର ବାହ୍ୟରୂପ ଆପାତ କଠୋର, ରୁକ୍ଷ ଓ ମଳିନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ତା'ର ଅନ୍ତର ସତତ କୋମଳ ଓ ସରସତାରେ ପୁର୍ଣ୍ଣ । ସଂସାରର ମଙ୍ଗଳବିଧାନ, ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କର କଲ୍ୟାଣସାଧନ ଓ ସର୍ବୋପରି ବିଶ୍ଵରେ ଶାନ୍ତି, ସମତା ଏବଂ ଆନନ୍ଦର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ହିଁ ପ୍ରକୃତ ଯୋଗୀର ଲକ୍ଷ୍ୟ । ଯୋଗେଶ୍ଵର ଶିବଙ୍କର ଯୋଗସାଧନା ବିଶ୍ଵକଲ୍ୟାଣ ନିମନ୍ତେ ଅଭିପ୍ରେତ ।

(*) ବୈଶାଖ-ଉତ୍ତରାଷ୍ଠ୍ୟ—ରବୀନ୍ଦ୍ର ରଚନାବଳୀ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଖଣ୍ଡ, ପୃ-୧୦୧

କବି ରସାନ୍ତରାଧିକାରୀ ଦୃଷ୍ଟିରେ ବୈଶାଖ ସେହିପରି ଏକ ସମତ୍ୟାଗୀ ସନ୍ଧ୍ୟାସୀ । ଜଗତରେ ନବବର୍ଷର ଆୟୋଜନ ପାଇଁ ତା'ର ଏ ଅଗ୍ନି ତପସ୍ୟା । କାଳ ବୈଶାଖୀର ଗୁରୁଗର୍ଜନରେ ଧ୍ବଜତ ହୁଏ ରୁଦ୍ର ଶିବଙ୍କର ଆହ୍ୱାନ । ଆକର୍ଷକ ଝଡ଼ ଦ୍ୱାରା ଉତ୍ତ୍ରିପ୍ତ ଧୂଳିଗଣିରେ ବିଷିପ୍ତ ହୋଇଥାଏ ଶିବଙ୍କର ଜଟାକାଳ । ବୈଶାଖ ରୁଦ୍ର ଯାହା କିଛି ଆବର୍ଜନା ଦୂର କରି ନୂତନ ସୃଷ୍ଟି ନିମନ୍ତେ ପଥ ପରଷାଇ କରିଦିଏ—

ଏସ, ଏସ, ଏସହେ ବୈଶାଖ
ତାପସ ନିଶ୍ୱାସ ବାଜେ ମୁମୂର୍ଷରେ ଦାଓ ଉତାପେ
ବସୁରେର ଆବର୍ଜନା ଦୂର ହସ୍ତେ ଯାକ
ଯାକ ପୁରତନ ସ୍ମୃତି ଯାକ ଭୁଲେ ଯାଉ ଯା ଗୀତି
ଅଶ୍ରୁ ବାଷ୍ପ ସୁଦୂରେ ମିଳକ । (୭)

ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟ କବିତାରେ ବୈଶାଖକୁ ଧ୍ୟାନର ସାଧନ ରୂପେ ଯୋଗୀ ସନ୍ଧ୍ୟାସୀ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରିବାର ଶାନ୍ତ ରସାନ୍ତରାଧିକାରୀ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ପ୍ରଭାବର ପରିଣତି ବୋଲି କୁହାଯାଇପାରେ । କବି କଳିନ୍ଦୀଚରଣଙ୍କର ଅନୁରୂପ ଦୃଷ୍ଟିରେ ବୈଶାଖ ପରମତ୍ୟାଗୀ, ଶୁଣାନ ପ୍ରେମିକ ଓ ଉତ୍ତରାନ୍ତ ବୈଶାଖୀ । ଜୀବନର ସମସ୍ତ ଛଳନା, ଜଞ୍ଜାଳ, ଜାଣିତା ଓ ଦୁର୍ବିପାକକୁ ଦଗ୍ଧ କରି ଜ୍ୟୋତିର ଜ୍ୱଳନ ନେଇ ବୈଶାଖର ଆଗମନ କବି କାମନା କରିଛନ୍ତି । ସାମାଜିକ ଜୀବନର ଅସାମଞ୍ଜସ୍ୟତା ଓ ଅସମତଳତାକୁ ଲୋପ କରିଦେବାକୁ ବୈଶାଖର ମରଣ-ତପ୍ତରୁ ବାଜିଉଠୁ ବୋଲି ଆଶା କରିଛନ୍ତି—

ପ୍ରାଚୀନର ଦୈନିକତାରେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ତବ ଦୃଷ୍ଟି
ନବୀନର କାଳିମାରେ ମୃତ୍ୟୁ କରୁ ବୃଷ୍ଟି
ଧ୍ୟାନର ସାଧନା ତବ ଲୋଡ଼ିଆଶୁ ପ୍ରାଣମୟ ସୃଷ୍ଟି । (୭)

ରୁଦ୍ର ମହାକାଳଙ୍କର ଧ୍ୟାନର ସାଧନା ମଙ୍ଗଳମୟ ଶଙ୍କରଙ୍କର ପ୍ରାଣମୟ ସୃଷ୍ଟି ସମ୍ଭାରରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରେ । କବି ସେହି ବୈଶାଖୀ ରୁଦ୍ରକୁ ପୌରୁଷର ଏକମାତ୍ର ପ୍ରକାଶ ବୋଲି ମନେ କରିଛନ୍ତି । ତେଣୁ ବିଶ୍ୱସମସ୍ୟାଗଣିର ସମାଧାନ ପାଇଁ ଅଶାନ୍ତ ମାନବଚିତ୍ତରେ ଜ୍ୟୋତିର ପ୍ରକାଶ ଲାଗି ନବୀନ ପ୍ରାଚୀନ ମଧ୍ୟରେ

(୭) ବୈଶାଖ-ରତ୍ନନୃତ୍ୟ—ରସାନ୍ତ ରଚନାବଳୀ ଅଷ୍ଟାଦଶ ଖଣ୍ଡ, ପୃ-୨୦୨

(୭) କାଳିନ୍ଦୀ ଚରଣ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ ୨ୟ ଖଣ୍ଡ—ପୃ-୩୪୭

ଲଗିଥିବା ଦୁହର ଚର-ଅବସାନ ନମନ୍ତେ, ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ପୁଣ୍ୟାମଳ ଜୀବନ ବିଭବ ଓ ପୁଣିତଳ ଅମୃତୋସ୍ତବର ଆୟୋଜନ ପାଇଁ କବି ଉତ୍ତମାନୁ ବୈଶାଖୀ ବୈଶାଖକୁ ବାରମ୍ବାର ଆହ୍ୱାନ ଜଣାଇଛନ୍ତି ।

ବୈକୁଣ୍ଠନାଥଙ୍କର ବୈଶାଖରୁଦ୍ର ଆତ୍ମଜୟୀ ସଂସଦ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ । ବସନ୍ତର କୁଞ୍ଜବନରୁ ପୁଷ୍ପରାଶି ବୈଶାଖର ପ୍ରଚଣ୍ଡ ତେଜରେ ମାଟିରେ ଝରିଯାଇଛି, ବକୁଳ କୁଣ୍ଡଳନାର ଅଖିରେ ବ୍ୟଥାର କରୁଣ ଗୁହାଣୀ । ମଳୟର ମୃଦୁସ୍ପର୍ଶ ଅପସର ଯାଇଛି । ଯୌବନ ମଦମତ୍ତ ଉଚ୍ଛୃଙ୍ଖଳ ବିଶ୍ୱପ୍ରାଣରେ ସଂସମ ନିଧାନ ପାଇଁ ବୈଶାଖ ବ୍ରହ୍ମରାଶି ରୁଦ୍ରମନ୍ତ୍ର ଉଚ୍ଚାରଣ କରୁଛି । କବି ଅନୁଭବ କରୁଛନ୍ତି ଯେ, ତାଙ୍କୁ ଯୌବନ ମୋହରୁ ମୁକ୍ତ କରି ଜୀବନକୁ ସଫଳ, ସୁସମ ଓ ଶାନ୍ତ କରିପାରିବେ—ସେ ଗୁରୁ ହେଉଛନ୍ତି ବୈଶାଖ । ତେଣୁ କବି ସବିନୟ ଆହ୍ୱାନ ଜଣାଇଛନ୍ତି—

ଆସ ଧୀରେ ହେ ବୈଶାଖ ରୁଦ୍ରଗୁରୁ,
ପିନ୍ଧି ତବ ଅନଳ ମୁକୁଟ । (୮)

କବି-ପଦ୍ମଚରଣ ମଧ୍ୟ ବୈଶାଖ ରୁଦ୍ରଦେବତାଙ୍କୁ ତାଙ୍କର ସମସ୍ତ ଚପଳ-ଚିନ୍ତାଗୁଚ୍ଚକୁ ଚଣ୍ଡ କରଣରେ ଜାଳିପୋଡ଼ି ଭସ୍ମ କରିଦେବା ପାଇଁ ନିଜସ୍ୱରକୁ ସାଦର ନିମନ୍ତ୍ରଣ ଜଣାଇଛନ୍ତି । ସେ ଆତ୍ମବିଶ୍ଳେଷଣ କରି ଦେଖିଛନ୍ତି—ମୋହ, ମାୟା, ବାସନା, କାମନା କେବଳ ଜୀବନକୁ ଭ୍ରାତାନ୍ତ କରେ, ଆଶାର ମସ୍ତକିଆ ପଛରେ ଦୌଡ଼ିବା ହିଁ ସାର ହୋଇଥାଏ । ଶୋଷରେ କେବଳ ନିଷ୍ଫଳତା ଓ ଅପ୍ରାପ୍ତିର ହାହାକାର ନେଇ ମଣିଷର ଜୀବନ ଏକ ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧନ ଯନ୍ତ୍ରଣା ଭିତରେ ଛଟପଟ ହୁଏ । ତେଣୁ କବିଙ୍କର ପ୍ରାର୍ଥନା ବୈଶାଖରୁଦ୍ର ରକ୍ତାନଳ ପ୍ରଳୁଳିତ କରି ତାଙ୍କର ବାସନା, ବିକାର, ମୋହ ଓ ଭ୍ରାନ୍ତି ସକଳ ଧୂସ କରିଦିଅନ୍ତୁ—

ସେହି ଶବେ ବସି ରୁଦ୍ରଦେବତା ସାଧନା ହେ ରମର ଯୋଗ,
ମର୍ତ୍ତ୍ୟ ଜୀବନ ମୁହୂର୍ତ୍ତକେ ପଛେ ହୋଇଯାଉ ଶୁଭଭୋଗ । (୯)

ବୈଶାଖରୁଦ୍ରର ପ୍ରଚଣ୍ଡ ମୂର୍ତ୍ତି, ଉନ୍ମାଦ—ପୂର୍ଣ୍ଣିର ତପ୍ରତାଣ୍ଡବ, ଅଶରାଶ-ବାୟୁର ଶ୍ୱାସପହାର ରୂପଦର୍ଶନରେ କବି ନାରାୟଣ ମୋହନ ବିଚଳିତ ହୋଇଉଠିଛନ୍ତି । ବୈଶାଖ ତାଙ୍କ ନିକଟରେ ସ୍ୱୟଂ ତ୍ରିପୁରାନ୍ତକ ରୁଦ୍ର ।

୮ । ଆସିବୁ ବୈଶାଖରୁଦ୍ର—ବୈକୁଣ୍ଠନାଥ ପଟ୍ଟନାୟକ

୯ । ବୈଶାଖ—ପଦ୍ମଚରଣ ପଟ୍ଟନାୟକ, ଶତାଦିର ଶ୍ରେଷ୍ଠ କବିତା, ପୃ-୧୪୭

ହମାଳୟର ସ୍ଥାନ ଦେଶରେ ଏକଦା କନ୍ଦର୍ପର ତପନତାରେ ବୁଝ ହୋଇ ତାକୁ
 ଶ୍ରେଷ୍ଠାନ୍ତରେ ଭସ୍ମ କରିଦେଇଥିବା ରୁଦ୍ର ବୋଧହୁଏ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ଥରେ କୌଣସି
 କାରଣରୁ ହୁଇ ହୋଇଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର କୋପଶାନ୍ତି ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କବି ବିନମ୍ର
 ଆବେଦନ ଜଣାଇଛନ୍ତି—

ସମ୍ବର ସହାରମୂର୍ତ୍ତି ହିଁ ପୁର ଅନ୍ତକ
 ଭୈରବ ତାଣ୍ଡବଲୀଳା କର ସମ୍ବରଣ
 ସମ୍ବର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପିଙ୍ଗଳ ନୟନ ପାବକ
 ଦହେ ଦେଖ ମହା ଅଙ୍ଗ ଶଙ୍ଖଳ ବସନ
 ହେ ଶିଷ୍ଟ ଧୂଳିଟୀ ଅଙ୍ଗ ପଡ଼ିଛି କି ମନେ
 ହମାନ୍ତ ସ୍ଥାନର ପୁଷ୍ପ ମନ୍ଥାୟ ମଥନ
 ଦେଖ ଧରା ଯାଏ ଧସି ଚରଣ ତାତନେ
 ସମ୍ବର ଅମର୍ତ୍ତ୍ୟ ଶକ୍ତି କନ୍ଦର୍ପ ଧର୍ଷଣ । (୧୦)

କବି ମାନସିଂହଙ୍କର ଅନୁଭୂତି ଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର । ରୁଦ୍ରବୈଶାଖ ଦିବସରେ
 ତୃପ୍ତାକୁଳ ଶ୍ରୀମତୀପତି ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କର କଷ୍ଟ ସେ ନିଜ ଭିତରେ ଅନୁଭବ
 କରିଛନ୍ତି । ପ୍ରକୃତିର ବୁଦ୍ଧିମାନ ନିଜ ଶ୍ରୀମନ୍ତର ରୂପ ଓ ଚତୁର୍ଦ୍ଦିଗର ହା ହୃତାଶ
 ମଧ୍ୟରେ ଶୁଦ୍ର ମଲ୍ଲୀପୁଲଟିର ସୁରଭିତ ପ୍ରକାଶ କବି ଅନ୍ତରକୁ ଶାନ୍ତକୋମଳ
 କରିଦେଇଛି । ଘନକୃଷ୍ଣ ମେଘାଚ୍ଛାଦିତ ତମସାଚ୍ଛନ୍ନ ଆକାଶରେ ମଧ୍ୟେ ମଧ୍ୟେ
 ବିଦ୍ୟୁତ୍ତର ଶିଖ ପ୍ରକାଶ ଆଲୋକର ସଙ୍କେତ ଦେବାପରି ବୈଶାଖର ରୁଦ୍ରତା ଓ
 ଧୂଂସ ପ୍ରତିଭା ଭିତରେ ସୁରଭିତ ଶୁଭ୍ର ଶୁଦ୍ର ମଲ୍ଲୀଟିର ପ୍ରକାଶ ହିଁ ପ୍ରଳୟକାଶ
 ପୁରୁଷର ସର୍ଜନକାରୀ ରସଘନ, ପ୍ରେମପୁର୍ଣ୍ଣ ହୃଦୟର ପରିଚୟ ପ୍ରଦାନ
 କରିଥାଏ । ମାନସିଂହଙ୍କର କବିପ୍ରାଣ ଧୂଂସ-ସୃଷ୍ଟିର ଏଇ ବିଚିତ୍ର ରହସ୍ୟକୁ
 ଉପଲବ୍ଧ କରି ଭକ୍ତମତ୍ର ପ୍ରଣତି ଜଣାଇଛନ୍ତି—

ପ୍ରଳୟେ ସୂଜନକାଶ ବିଚିତ୍ର ବିକାଶୀ
 ପ୍ରସ୍ତାରେ ନମିଲି ଦେଇ ଭକ୍ତର ପ୍ରଣାମି । (୧୧)

କେବଳ ବୈଶାଖ ନୁହେଁ, ବର୍ଷା ପ୍ରକୃତିରେ ମଧ୍ୟ ରୁଦ୍ରଶିବର ପଟ୍ଟଶ୍ରୟୀ
 ପ୍ରକାଶିତ । ବୈଶାଖର ରୁଦ୍ରତା ଅନ୍ତରାଳରେ ବର୍ଷାର ଯେଉଁ ବ୍ୟଞ୍ଜନା ଲୁପ୍ତ

୧୦ । ବୈଶାଖ—ନାରାୟଣ ମୋହନ ଦେ, (ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟ ୧୧ଶ ଭାଗ,
 ପ୍ରଥମ ସଂଖ୍ୟା)

୧୧ । ମାନସିଂହ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ (ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡ)

ଅଛି, ତାହା ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଥିଲେ କବି ରବୀନ୍ଦ୍ରନାଥ ଓ ଆଶାବତ୍ସର ଘନଘଟାମୟ
ରୂପରେ ଦେଖିଥିଲେ ଶଙ୍କରଙ୍କୁ—

ଓଗୋ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ କି ଗାନ ଘାନାଲ ମନେ

ଗୁରୁ ଗୁରୁ ଗୁରୁ ନାଚେଇ ଡମ୍ବରୁ

ବାଜିଲ ଯନେ ଯନେ

ତୋମାର ଲଲଟେ ଜଟିଲ ଜଟାର ଭାର

ନେମେ ନେମେ ଆଜି ପଡ଼ିଛେ ବାରମ୍ବାର । (୧୬)

‘ମେଘ ଗର୍ଜନରେ ନବବାର ବର୍ଷଣ ଦ୍ଵାରା ଦାହ ନିବାରଣର ସୂଚନା
ଯେପରି ବୈଶାଖର ରୁଦ୍ରକଣ୍ଠରେ ଶାନ୍ତପାଠ । ଜାଣିତାର ଧୂଂସପରେ ନବସୃଷ୍ଟି
ହେବ ଏହାର ସ୍ଵପ୍ନିବାଚକ, ଧୂଂସ ମଧ୍ୟରୁ ବିରାମର ଶାନ୍ତି ମନ୍ତ୍ରପାଠ ।’

ସାଧକ ବୈଶାଖର ତପସ୍ବିକି ପରେ ଧରଣୀରେ ଅବତର ଆସିଛୁ ବର୍ଷା ।
ଗର୍ଜନଶୀଳ ପର୍ଜନ୍ୟ, ମୂଷଳ ବୃଷ୍ଟିଧାରା ଓ ବଜ୍ର ବିଦ୍ୟୁତ୍ତର ଘନ ଘନ ଫୁରଣ
ମଧ୍ୟରେ ରୁଦ୍ରଶିବ ଦେବତାର ଶ୍ରୀମକାନ୍ତ ମୂର୍ତ୍ତି ମାନସିଂହଙ୍କର ଦୃଷ୍ଟିରେ
ଉଦ୍‌ଭସିତ ହୋଇଉଠିଛୁ । ଝଡ଼ର ପ୍ରଳୟ ସଙ୍ଗୀତରେ କବି ଶୁଣିପାରଥିଲେ
ଶଙ୍କର ନଟରାଜଙ୍କର ଚରଣ ମଞ୍ଜୀରର ଧ୍ଵନି । ସେ ଦିବ୍ୟଧ୍ଵନି କବିଙ୍କୁ ଆସ୍ଥାନୁଭୂତି
ଆଣି ଦେଇଛୁ । (୧୭) କବି ବୈକୁଣ୍ଠନାଥ ବର୍ଷାକୁ ଦେଖିଛନ୍ତି ବିଦ୍ରୋହୀ ସାର
ରୁଦ୍ର ରୂପରେ । ଚୌଦିଗରେ ପ୍ରବାହିତ ବାରିଧାରା, ଷୁଭ୍ୟ ସିନ୍ଧୁ, ସିନ୍ଧୁ ପବନ
ସବୁକିଛି କବିଙ୍କ ମନରେ ବିଦ୍ରୋହର ସ୍ପର୍ଶ ଦେଇଛି । ନବବର୍ଷାର ଅନୁରାଗ କବି-
ହୃଦୟକୁ ଜଞ୍ଜାଳ ଓ ବନ୍ଦନମୁକ୍ତ କରିଛି । ସେ ଆକାଶ ପବନଦୁର୍ଲ୍ଲ ପୁଲକିତ
ହୋଇ ବର୍ଷାର ବଜ୍ରବାଣୀ ସହିତ ସମଛନ୍ଦରେ ବିପ୍ଳବର ସଙ୍ଗୀତ ଗାନ କରିଛନ୍ତି ।
ମୁଣି ବର୍ଷା ଆସିଛୁ ମଙ୍ଗଳମୟ ଶିବ ରୂପରେ । ମରୁଭୂମିରେ ପରିଣତ ହୋଇଥିବା
ଜାଣ୍ଡି ଦେଶରେ ମଙ୍ଗଳମୟ ଗ୍ରୀଷ୍ମାବେଶରେ ବର୍ଷାର ଆଗମନ ହୋଇଛି । ତା’ର
ଶୁଭାଗମନ ବିଶ୍ଵକୁ ଛନ୍ଦମୟ କରିବା ସଙ୍ଗେ ବୃକ୍ଷ ଲତା, ନଦୀ ଓ ପର୍ବତ ପ୍ରଭୃତିରୁ
ଅପସରି ଯାଇଛି ମୃତ୍ୟୁର ଅବସାଦ । କିନ୍ତୁ ବର୍ଷା ସ୍ଵୟଂ ସନ୍ନ୍ୟାସୀ । ମୃତ୍ୟୁରେ
ଜୀବନର, ଧୂଂସରେ ସୃଷ୍ଟିର ସଞ୍ଚାର କରି ସେ ଅନାସକ୍ତ ଝେରିଯିବ । ବିଶ୍ଵର
କଲ୍ଲାଣ ସାଧନ ହିଁ ବର୍ଷାଯୋଗୀର ଏକମାତ୍ର ଲକ୍ଷ୍ୟ । (୧୪)

୧୬ । ବର୍ଷାମଙ୍ଗଳ, ରବୀନ୍ଦ୍ର ରଚନାବଳୀ (୧୮ଶ ଖଣ୍ଡ), ପୃ-୨୧୨

୧୭ । ମାନସିଂହ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ (ପ୍ରଥମ ଖଣ୍ଡ), ପୃ-୪୭୧

୧୪ । ବୈକୁଣ୍ଠନାଥ ଗ୍ରନ୍ଥାବଳୀ (ପ୍ରଥମଭାଗ), ପୃ-୪୭୧

କବି ଗୋଦାବରୀ ମହାପାତ୍ରଙ୍କର ବର୍ଷା ଆବାହନ ମଧ୍ୟରେ ବୈପ୍ଳବିକ ଚେତନାର ପ୍ରକାଶ ଦିଶୁଛି । ରୁ ଦ୍ରୁଣୀମୁରେ ତାପିତ ଅଶାନ୍ତ ଧରଣୀକୁ ଶାନ୍ତ ସବୁଜ କରି ସବୁର ଅନ୍ତରରେ ଚେତନାର ଦୀପ୍ତ ସ୍ପର୍ଶ ଦେଇ ଶିବ ବର୍ଷାକୁ ପୃଥ୍ବୀରେ ଅବତରଣ କରାଇଛନ୍ତି । (୧୫) କବି ଗଡ଼ନାୟକଙ୍କ ‘ମୌସୁମୀ’ ରୁ ଦ୍ରୁଣିବ ରୂପରେ ତୃଣ ଗତିର ହୃଲ୍ଲୋଳରେ ପୃଣ୍ଣ ଶକ୍ତି ନେଇ ଧାର୍ମିଆସିତ ଦର୍ୟାଭୂତା ଧରଣୀ ବସନ୍ତ । କବି କୁଞ୍ଜବିହାରୀ ଦାଶଙ୍କର ବର୍ଷା ରୁ ଦ୍ରୁଙ୍କର ପ୍ରଳୟଙ୍କରୀ ଶକ୍ତି ରୂପେ କଳ୍ପିତ । (୧୬) ପଣ୍ଡିତ କବି ନୃସିଂହ ପ୍ରସାଦ ‘ବର୍ଷା ଆବାହନ’ କରିଛନ୍ତି ରୁ ଦ୍ରୁ ମନ୍ତ୍ରରେ । ତାଙ୍କର ବର୍ଷା ବଳିହସ୍ତା, ଭୈରବ ରୁ ଦ୍ରୁ; କିନ୍ତୁ ସେ ପୂଣି ମଙ୍ଗଳମୟ ପ୍ରାଣଦ ଶିବ ।

ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ କବିତାରେ କେବଳ ଭାବ ବା ଗୁଣାତ୍ମକ ଦିଗରୁ ରୁ ମଧ୍ୟରେ ରୁ ଦ୍ରୁଣିବଙ୍କର ସଂସ୍ପର୍ଶ ରହିନାହିଁ । ଶବ୍ଦସାମ୍ୟ ଅବଲମ୍ବନରେ ରୁ ଓ ରୁ ଦ୍ରୁ ଏକତ୍ରୋଇ ଉଠୁଛନ୍ତି । (୧୭) ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ଭାବରେ କବିମାନେ ପ୍ରକୃତିର ପଟ୍ଟ-ଭୂମିରେ ରୁ ଦ୍ରୁଣିବଙ୍କର ସ୍ବରୂପ ଲକ୍ଷ୍ୟକରି ଭାବ ଦେଇଛନ୍ତି, ବିପ୍ଳବାଗ୍ନି ପ୍ରଜ୍ଜ୍ୱଳିତ କରିଛନ୍ତି ଓ ସଙ୍ଗୋପକ୍ତ ଦିବ୍ୟାନନ୍ଦ ଅନୁଭବ କରିଛନ୍ତି ।

ହିନ୍ଦୁ ଦୌର୍ଯ୍ୟଶାଳୀ ଦେବଗଣଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ଭୋଗବିଳାସୀରୁ ଦୂରରେ ରହି ତ୍ୟାଗ ଓ ତପସ୍ୟାରେ ଜୀବନଯାପନ କରି ବିଶ୍ୱକର୍ମାଣ ନିମନ୍ତେ ନିତ୍ୟ ତପସ୍ୟାରତ ସଦାଶିବ ହିଁ ସଂସାରଧର୍ମୀ କବିର ଆଦର୍ଶରୂପେ ଗୃହୀତ ହେଲେ । ଶିବ ଯଜ୍ଞଧୂମା । ଶିବଙ୍କୁ ଅନାର୍ଯ୍ୟ, ପତିତ, ସ୍ଥଳିତ, ଅସ୍ପୃଶ୍ୟ ଓ ନୀତିହୀନ ପ୍ରଭୃତି ଆଖ୍ୟାଦେଇ ଆର୍ଯ୍ୟ ଯଜ୍ଞାନୁଷ୍ଠାନରୁ ବଞ୍ଚିତ କରାଯାଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଶିବ ନିଜର ଆତ୍ମମର୍ଯ୍ୟାଦା ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପାଇଁ ପୁରୁଷକାର ବଳରେ ଯଜ୍ଞଭାଗ ଲାଭ କରିବା ସଙ୍ଗେ ଆର୍ଯ୍ୟ ଦେବମଣ୍ଡଳୀରେ ନିଜପାଇଁ ଏକ ଚରନ୍ତନ ସୁଦୀପ୍ତ ଆସନ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିପାରିଥିଲେ । ସତ୍ୟସରାଜା ମଣିଷର ଶିବ ହେଉଛନ୍ତି ପ୍ରତିମା ପ୍ରସକ । ସେ ଚରଯୋଜା, ବ୍ରାତ୍ୟପତି । ବିପ୍ଳବ ମାଧ୍ୟମରେ, ଧୂମ ମାଧ୍ୟମରେ, ତାଙ୍କର ପ୍ରଳୟଙ୍କର ଶିଙ୍ଗାନାଦରେ ସେ ସମାଜର ସମସ୍ତ ଅସମତତ୍ତା ଓ ଅସାମଞ୍ଜସ୍ୟାକୁ ସମତଳ ଓ ସହଜ କରି ପାରିନ୍ତି । ବିକଳାଙ୍ଗ ସୃଷ୍ଟିର ପୁନର୍ବିନ୍ୟାସ ପାଇଁ ରୌଦ୍ର-ଚେତନା ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ।

୧୫ । ଜନ୍ମାଷ୍ଟମୀ (୧୦ କଙ୍କାଳ), ଗୋଦାବରୀ ମହାପାତ୍ର

୧୬ । କୁଞ୍ଜବିହାରୀ ସଞ୍ଜୟନ (୧ମ ଭାଗ), ପୃ-୧୧୩

୧୭ । ପ୍ରକୃତି ବର୍ଣ୍ଣନା—ରାଧାମୋହନ ରାଜେନ୍ଦ୍ର ଦେବ

ଭାରତୀୟ ସମାଜବ୍ୟବସ୍ଥାରେ ଜାତିଗତ ବୈଷମ୍ୟ ଏପରି କାୟା ବିସ୍ତାର କରି ରହିଛି, ଯାହା ଫଳରେ ତଥାକଥିତ ନୀତି ଗୋଷ୍ଠୀ ସମାଜିକ ନ୍ୟାୟ ଓ ଅଧିକାରରୁ ବଞ୍ଚିତ ହୋଇ ଲକ୍ଷ୍ମିତ ଜୀବନଯାପନ କରୁଛନ୍ତି । ସବୁଠାରୁ ପରିତାପର ବିଷୟ ହେଲା, ଶୂଦ୍ରମାନେ ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତି କାଳ କାଳ ଧରି ହୋଇ-ଗୁଲିଥିବା ଅନ୍ୟାୟ ସମ୍ପର୍କରେ ସଚେତନ ନୁହନ୍ତି । ଅନ୍ଧ-ଧର୍ମ ମୋହରେ ସେମାନେ ମନେକରନ୍ତି, ଏ ପ୍ରକାର ସାମାଜିକ ବୈଷମ୍ୟ ତାଙ୍କ ପାଇଁ ବିଧି ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ, ସେମାନଙ୍କର ଭବିତବ୍ୟ । ତେଣୁ ଭାଗ୍ୟ ବିଶ୍ୱେଧରେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣକାରଣ କରିବା ଅନ୍ୟାୟ ଓ ଅଧର୍ମ ବୋଲି ସେମାନେ ମନେକରୁଥିବାରୁ ନିଜର ଶକ୍ତି ସାମର୍ଥ୍ୟର ପରିଚୟ ଦେବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନୁହନ୍ତି । ସେଥିଲାଗି କିଛି ବୈକୁଣ୍ଠନାଥ ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସଚେତନତା ସୃଷ୍ଟି ପାଇଁ ରୁଦ୍ରଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ମାଧ୍ୟମରେ ଉଦ୍‌ବୋଧନ ଦେଇଛନ୍ତି । ଶୋଷଣ, ଅତ୍ୟାଚାର ଓ ଅନ୍ୟାୟ ବିଶ୍ୱେଧରେ ରୁଦ୍ରଙ୍କ ସଦୃଶ ପୌରୁଷ ପ୍ରକାଶ କରି ସମାଜରେ ନିଜର ନ୍ୟାୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବାକୁ ଆହ୍ୱାନ କରିଛନ୍ତି—‘ଦେଃ ତୋ ପରିରୂପ ହେ ଶୂଦ୍ର ରୁଦ୍ର ଭଲ’ । (୧୮) କବିଙ୍କର ସାମ୍ୟବାଦୀ ଚେତନାଦୀୟ କେତେକ କବିତା ମଧ୍ୟରେ ‘ରୁଦ୍ର ଦେବତା’ ଅନ୍ୟତମ, ବିଦ୍ୟୋତ୍ସବ, ସନ୍ତାପନୀଳ, ବଳଦ୍ରୁପା, ତ୍ୟାଗୀ, ସମ୍ବାରମୁକ୍ତ, ସନ୍ନ୍ୟାସୀ ଓ ନିଗୂଢ଼ତା ଜୀବସକଳର ଅଧିପତି ଦେବତା ରୁଦ୍ରଶିବ କବିଙ୍କର ଆଦର୍ଶ । ସେ ହିଁ କେବଳ ସର୍ବଦ୍ରବ୍ୟ ଭିକ୍ଷୁଦଳକୁ ଅନ୍ୟାୟ ବିଶ୍ୱେଧରେ ଲଢ଼ିବାର ସାହସ ଦେଇପାରିବେ । ରୁଦ୍ରଙ୍କର ଭିକ୍ଷୁ ସ୍ୱରୂପରେ ସେ ଦେଖିଛନ୍ତି ନିଷ୍ପେଷିତ ବିଶ୍ୱମାନବିକତା ପ୍ରତି ସହାନୁଭୂତି ।

ସ୍ୱରାଜ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ମି ବୁକୁରେ ରୁଦ୍ରଙ୍କର ନୃତ୍ୟ ନୃତନ ଯୁଗର ପଦଧ୍ୱନି । ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟତମ କବିତା ‘କପୋତ’ରେ ସେ ସୂଚନା ଦେଇଛନ୍ତି ସଂସାର ଜୀବନ, ବନ୍ଦୀତ୍ୱ ଓ ବନ୍ଦୀଶାଳାକୁ ଭାଙ୍ଗିଦେବା ପାଇଁ ଲୋଡ଼ା ପ୍ରଳୟ ପରିବେଶ । ଏକ ବ୍ୟାପକ, ବିସ୍ତୃତ ଓ ବିରାଟ ଚେତନାର ପ୍ରରବୁ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ହୋଇ ଏକ ଚୁଚ୍ଛ ସ୍ତୁତ ନାଡ଼ର ଆଶ୍ରୟକୁ ଶ୍ରେୟ ମନେ କରୁଥିବା ସେଇ ଯାଯାବର କପୋତଟିକୁ କବି ବିଶାଳ ଧରଣୀର ଆହ୍ୱାନ ଓ ବିରାଟ ଆକାଶର ଆକର୍ଷଣ ସମ୍ପର୍କରେ ସଚେତନ କରାଇ ଦେଇଛନ୍ତି—

ଭୈରବ ରାଗେ

ବାଜେ ରୁଦ୍ରର

ବିପାଶର ଟଙ୍କାର

ଆରେ ଯାଯାବର

ଏ ରାହେ ତୋର

ପ୍ରଳୟର ଶୂଙ୍ଗାର (୧୧)

ରୁଦ୍ରଙ୍କର ବକ୍ତ୍ରଯୋଗ ସକଳ ବନ୍ଦନକୁ ଛୁନ୍ନ କରେ, ନୃତ୍ୟ ମୁଦ୍ରାରେ ମୁକ୍ତିର ପଥ ଉନ୍ମୋଚନ କରେ ଓ ଧ୍ବଂସର ପଥ ଦେଇ ଜୀବନକୁ ଆମନ୍ତ୍ରଣ କଣାଏ । ସୃଷ୍ଟି ଓ ଲୟର ପ୍ରତିଟି ଦିଗ ତାଙ୍କର ନୃତ୍ୟ-ମୁଦ୍ରାରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ । ସଙ୍କୋଚନ ମୃତ୍ୟୁ—ପ୍ରସାରଣ ଜୀବନ । ମହାଜୀବନର ଅମୃତ ଆକର୍ଷଣକୁ ଏଡ଼ି ଦେଇ ବିଶ୍ୱମାନବ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ପ୍ରକାର ସୁଖ ବା ଆନନ୍ଦ ଭିତରେ ତୃପ୍ତ ରହୁପାରିବ ନାହିଁ । ଯେଉଁଦିନ ରୁଦ୍ରଙ୍କର ଦାରୁଣ ଗାତ୍ରି ଦ୍ୱାର ଭେଦକର ପ୍ରବେଶ କରିବ, ସେହିଦିନ ମୁକ୍ତିକାମୀ ମଣିଷ ପାଇଁ ସମସ୍ତ ଅବରୋଧ ଉନ୍ମୋଚିତ ହୋଇଯିବ । ସବୁ ଅର୍ଗଳ ଖୋଲିଯିବ । ରୌଦ୍ର ଚେତନା ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଆତ୍ମକେନ୍ଦ୍ରିକ କ୍ଷୁଦ୍ରତାରୁ ବୈକେନ୍ଦ୍ରିକ ମୁକ୍ତିବଳୟ ଭିତରେ ପ୍ରସାରିତ କରିଦେବ ।

ସୃଷ୍ଟିର, ଜୀବନର ଓ ଚେତନାର ଆବାହନ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି କବି ବିନୋଦଙ୍କର ‘ନନ୍ଦାଦେବୀ’ରେ । ଶିବ କାଳର ଅଧିଷ୍ଠିତ ମହାକାଳ, କାଳୀ ମହାକାଳଙ୍କର ଅନୁସାରିଣୀ । ଶିବ ଅବିଚଳ, ଗୁଣସ୍ଥାନ, ସୀମାହୀନ, ନୈବ୍ୟାନ୍ତ୍ରିକ ସତ୍ତ୍ୱ । ଅନ୍ତଃସ୍ଥ ସାଗର ବକ୍ଷରେ ନିତ୍ୟନିୟତ ଚଳଚଞ୍ଚଳ ଡେଉଁ ପରି ମହାକାଳର ଧ୍ୟାନ ଗମ୍ଭୀର ମାରବ ସତ୍ତ୍ୱରେ ଚଳମାନ ମୂର୍ତ୍ତି ପ୍ରତିମା ମହାକାଳୀ ହିମାଳୟର ତୁଷାରାବୃତ ଗରିଶ୍ମଙ୍ଗର ସାନୁଦେଶରେ କବି ଧ୍ୟାନମଗ୍ନ ଶଙ୍କରଙ୍କର ଶାନ୍ତ ସୌମ୍ୟ ମୂର୍ତ୍ତିର କଳ୍ପନା କରିଛନ୍ତି—

ହୃମଶିଳା ଆସନରେ ଧ୍ୟାନମଗ୍ନ ନଟ

ପିଙ୍ଗଳ ଅମ୍ବର ତୁମ୍ବେ ଜଟ

ଗଙ୍ଗୋତ୍ତର ଉପବାତ

ପରିହୃତ ଶାଦୂଲର ଛୁଇଁ

ମାରବ ଗମ୍ଭୀର ମହାକାଳ ।

ଏହି ସମାଧିମଗ୍ନ ମହାକାଳଙ୍କର ସମୀପରେ ନନ୍ଦାଦେବୀ ଦିବ୍ୟାନନ୍ଦରେ ଆଶ୍ରୟନାରତ । କିନ୍ତୁ ପୂର୍ବ ସାଗର ତଟଦେଶରୁ ପଶ୍ଚିମର ଅସ୍ତଶିଖର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅସୁରିକ କୃଷ୍ଣଗୁମ୍ଫା ଘୋଟି ରହିଛି । ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣର ଦଳ ଲକ୍ଷ ଲକ୍ଷ ଜୀବନକୁ ଅକାଳରେ ଧ୍ବଂସ କରିଗୁଲିଛନ୍ତି । ଏପରି ଏକ ସଙ୍କଟ କାଳରେ କବି ନୂତନ ସୃଷ୍ଟି ନୂତନ ଜୀବନ ଓ ସ୍ୱର୍ଗଶଯ୍ୟର ସ୍ୱପ୍ନକୁ ବାସ୍ତବ ରୂପ ଦେବା ପାଇଁ ରୁଦ୍ରାଣୀ ନନ୍ଦାଦେବୀଙ୍କୁ ନିବେଦନ କଣାଇଛନ୍ତି—

୧୧ । କପୋତ : (ସନ୍ତସ୍ତପ୍ତ) — ବିନୋଦ ନାୟକ

ଜଗାଥ ରୁଦ୍ଧରେ

ଏକଲ ସଶସ୍ତ୍ର ମେଘ ଦ୍ଵିଖଣ୍ଡିତ କରି ଅନମ୍ଭରେ ।

କାରଣ ଧ୍ୟାନମଗ୍ନ ରୁଦ୍ଧ ସୃଷ୍ଟିର ସଙ୍କଟରେ ମଧ୍ୟ ସହଜରେ ଜାଗ୍ରତ ହେବେ ନାହିଁ । କବିଗୁରୁ ରଘୁନାଥ ‘ଭୈରବେର ଧ୍ୟାନମାତ୍ରେ ଉମାର ଭୈରବୀ’ ଶୁଣି ପାରିଥିବା ପରି କବି ବିନୋଦ ନାୟକ ମଧ୍ୟ ହିମାଚଳରେ ଧ୍ୟାନ-ମଗ୍ନ ନଟର ପାଦଦେଶରେ ସଦା ଜାଗ୍ରତ ରୁଦ୍ରାଣୀସ୍ଵରୂପା ନନ୍ଦାଦେବୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସଙ୍କଟ ଅପସାରଣ ଶକ୍ତିର ସନ୍ଧାନ କରିଛନ୍ତି ।

ଅସ୍ତ୍ରୀକୃତ ଓ ସଂଶୟବାଦ ଆଧୁନିକ ଜୀବନର ଅନ୍ୟତମ ଲକ୍ଷଣ । ନାୟକକୁ ପ୍ରତାପ-ନାୟକ ଓ ପ୍ରତାପ-ନାୟକକୁ ନାୟକ ଭାବରେ ପ୍ରତିପାଦିତ କରିବାର ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ଆଧୁନିକ ସାହିତ୍ୟରେ ଲକ୍ଷ୍ୟକରାଯାଏ । ପୌରାଣିକ ଚରିତ୍ର ବା ଘଟଣାକୁ କାବ୍ୟ-କବିତା ଏକ ବିଷୟ ବା ମାଧ୍ୟମ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରାଯାଇଥିଲେ ବି ତାହାକୁ, ସବୁବେଳେ ସେହି ପୌରାଣିକ ସ୍ଵରୂପରେ ବୁଝାଯାଇ ନାହିଁ, ବରଂ ତାହାର ଏକ ନୂତନ ବ୍ୟାଖ୍ୟା କରାଯାଇଛି । କବି ଜ୍ଞାନନ୍ଦ ବର୍ମାଙ୍କର ‘ହରିଶ୍ୟକଣ୍ଠିପୁ’ ଆଧୁନିକ ସଶସ୍ତ୍ରବାଦୀ, ଯୁଦ୍ଧବାଦ ମଣିଷର ପ୍ରତିଭୁ ଯୁଗଯୁଗର ବିଶ୍ଵାସ-ଉପରେ ସେ କ୍ରାନ୍ତବାଦ କରିଛି, ବିନା ପ୍ରଶ୍ନରେ ତଥାକଥିତ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଉଦ୍ଭୁକୁ ମାନନେଇ ନାହିଁ । ତା’ର ମାନସିକ ଚେତନା ମଙ୍ଗଳମୟ । ସେ ସତ୍ୟର ସନ୍ଧାନ ପାଇଁ ପ୍ରୟତ୍ନବଦ୍ଧ ହୋଇଛି । ସମସ୍ତ ମାନନତା, ଅସ୍ପଷ୍ଟତାକୁ ଦୂର କରିବାର ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ତା’ ନିକଟରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି । ପ୍ରହ୍ଲାଦ ଏଠାରେ ଅନ୍ଧ-ବିଶ୍ଵାସର ପ୍ରତୀକ । କିନ୍ତୁ ହରିଶ୍ୟକଣ୍ଠିପୁ ଧ୍ୟାନର ଆରାଧକ; ସତ୍ୟ ପାଇଁ ଜିଜ୍ଞାସା ମାତ୍ର ନାହିଁ, ଅଛି ପ୍ରମାଣ ପାଇଁ ଦୃଢ଼ ପ୍ରତ୍ୟୟ । ଆଦିଲ ସୃଷ୍ଟିକୁ ସେହି ଅବସ୍ଥାରେ ରଖିବା ଅପେକ୍ଷା ତାହାକୁ ଧ୍ୟାନ କରିଦେବାକୁ ସେ ଶ୍ରେୟସ୍କର ମନେ କରିଥିଲା । ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ସୁବିଧାବାଦୀ ଗୋଷ୍ଠୀର ଚନ୍ଦ୍ରାନ୍ତରେ ଶିବ ବା ମଙ୍ଗଳର ଉପାସକ ହରିଶ୍ୟକଣ୍ଠିପୁକୁ ମାରିବାକୁ ପଡ଼ିଥିଲା । ତେଣୁ କବି କ୍ଷୋଭ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି ହରିଶ୍ୟକଣ୍ଠିପୁର ମୃତ୍ୟୁରେ—

ତୁମେ କରିଥିଲ ଧ୍ୟାନର ଆରାଧନା

ଆଦିଲ ସୃଷ୍ଟି ନେଇଥିଲ ନାହିଁ ମାନ

ତୁମେ ପାଇଥିଲ ଶିବର ସମ୍ବେଦନା

ତୁମେ ରୁହିଥିଲ ନାଶିବାର ପାଇଁ ଗ୍ଳାନ । (୧୦)

୧୦ । ହରିଶ୍ୟକଣ୍ଠିପୁ—ଜ୍ଞାନେନ୍ଦ୍ର ବର୍ମା, (ଶତାବ୍ଦୀର ଶ୍ରେଷ୍ଠ କବିତା ସଙ୍କଳନ, ପୃ-୩୮୪)

ରୁଦ୍ରଶିବ ଚେତନା ପ୍ରତି ଉନ୍ମୁଖତା ଅନେକ ଆଧୁନିକ କବିତାରେ ପ୍ରକାଶିତ । କବି ଧ୍ୟାନରେ ପ୍ରଳୟରେ ଭଗବାନଙ୍କର ରୁଦ୍ରସ୍ୱର ଅନୁଭବ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସୃଷ୍ଟିରେ ଓ ପ୍ରାକ୍ ସୃଷ୍ଟିର ପରିକଳ୍ପନାରେ ମଧ୍ୟ ସେହି ମଙ୍ଗଳମୟ ପୁରୁଷଙ୍କର କରୁଣାଦାନ ସ୍ୱରୂପର ପରିଚୟ ପାଇଛୁ । କବି ବିନୋଦ ନାୟକ ଶିବଙ୍କର କଲ୍ୟାଣୀୟ ସମ୍ପେଦନାମୟ ଓ କାରୁଣିକ ସ୍ୱରୂପର ପ୍ରକାଶ ଓ ଆଶ୍ୱେଷ କରିଛନ୍ତି ନିଜଠାରେ । ସମସ୍ତ ଉତ୍ତତା, ଭୟଙ୍କରତା ଓ ନିର୍ମମତାକୁ ଶିବ ଭାବରେ ଶାନ୍ତ, ପ୍ରୀତିପଦ ଓ କମଳାୟ କରିବାର ସ୍ୱତ୍ତ୍ୱ ତାଙ୍କ ଅନ୍ତରରେ ଉଦ୍ଦୀପିତ ହୋଇଛି ।

ପ୍ରକାଶିତ ପରିବେଷର ବିମ୍ବରେ

ମୁଁ ହିଁ ପ୍ରସ୍ତୁତିତ ଜ୍ୟୋତିକମଳ

ମୁଁ ହିଁ ଶିବ ! (୨୯)

ରୁଦ୍ରଙ୍କର ବିଷାଣ ଘୋଷରେ ସମାଧର ଦ୍ୱାର ଉନ୍ମୁକ୍ତ ହୁଏ, ମୃତ୍ୟୁ-ସୁଦ୍ଧ ଅନ୍ଧକାର ଆଲୋକିତ ହୋଇଯାଏ, ସମସ୍ତ ବିଫଳ ଆଶା, ଆକାଂକ୍ଷା, ବେଦନା ଓ ମୃତ୍ୟୁର ବଳିସ୍ତମ୍ଭ ସକଳ ତାଙ୍କର ତୃଣସ୍ୱ ନେତର ଅଗ୍ନିପିଣ୍ଡରେ ଧ୍ୟାନ ହୋଇଯାଏ । କିନ୍ତୁ ସେଥିରୁ ପ୍ରଳୟ ଭିତରେ ଲୁନ ହୋଇଯାଏ ନାହିଁ, ଦକ୍ଷିଣାବର୍ତ୍ତୀ ଶଙ୍ଖ ସଦୃଶ ମାତୃ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପୁଣି ନବ ଜୀବନର ସକଳ ଯିଏ ଆଶନ୍ତି, ସେ ଶିବ । ପୃଥ୍ୱୀକୁ ଜୀବସତ୍ତ୍ୱ ଆସିବା ପୂର୍ବରୁ ତା'ର ଜନ୍ମ କୁଣ୍ଡଳୀରେ ସମସ୍ତ ଶିଷ୍ଟ ଅମଙ୍ଗଳ ଖଣ୍ଡନ କରି କଲ୍ୟାଣ ଓ ମଙ୍ଗଳର ବାର୍ତ୍ତା ଯିଏ ଦିଅନ୍ତି, ସେ ଶିବ ।

ଶିବଙ୍କର ପାରମ୍ପରିକ ଭିକ୍ଷୁକ ରୂପ ଏଠାରେ ଉଦ୍‌ଘାଟିତ ହୋଇଛି । ସେ ଭିକ୍ଷୁଦାନ ପ୍ରହଣ କରିନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସେ ଦାନ ପ୍ରେମର, ଭକ୍ତିର, ଶ୍ରଦ୍ଧାର । କୌଣସି କ୍ଷମତାସମ୍ପନ୍ନ ଉଚ୍ଚତତ୍ତ୍ୱର ପ୍ରେମସ୍ଥାନ, ସମ୍ପେଦନାସ୍ଥାନ ଭିକ୍ଷାକୁ ପ୍ରେତଘୃଣାରେ ସେ ତୃଣସଦୃଶ ଜାଲି ଦିଅନ୍ତି । ସେ ପ୍ରେମର ଦେବତା, କଳାଶର ମୂର୍ତ୍ତି, ମଙ୍ଗଳର କର୍ତ୍ତା । କେବଳ ସୃଷ୍ଟିରେ ନୁହେଁ, ପ୍ରାକ୍ ସୃଷ୍ଟିର କଳ୍ପନାରେ ସେଇ ମଙ୍ଗଳମୟ ପୁରୁଷଙ୍କର କଲ୍ୟାଣର ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ରହିଥାଏ । କବି ଏଠାରେ ଶିବ ଭାବରେ ଉଦ୍ଦୀପିତ । ସଂସାରର, ସମାଜର ଶୁଭବିଧାନରେ ତାଙ୍କର ମଙ୍ଗଳମୟ ଲଜ୍ଜାର ପ୍ରକାଶ ସର୍ବତ୍ର ସେ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିଛନ୍ତି ।

ଶିବଙ୍କର ଦ୍ଵିବିଧ ଅଭବ୍ୟକ୍ତ ସାହିତ୍ୟର ମୁଖ୍ୟ ଉପଲବ୍ଧ୍ୟ । ପ୍ରଥମରେ ସେ ଏକ ଭାବମୂର୍ତ୍ତି, ଦର୍ଶନ ଓ ସାଧନା । ଦ୍ଵିତୀୟରେ ସେ ମାନବିକ ରୂପ-ଗୁଣଯୁକ୍ତ ଏକ ସାକାର ଚରିତ୍ର । ତାଙ୍କର ଏହି ଉଭୟଦିଗ ଯୁଗେ ଯୁଗେ ସାହିତ୍ୟିକ ପ୍ରେରଣାର ଉତ୍ସ ହୋଇଆସିଛି । ତେବେ ଆଧୁନିକ କବିମାନଙ୍କ ନିକଟରେ 'ଶିବକଥାର ମୂଳ ହେଉଛି, ଆତ୍ମଚିନ୍ତନରେ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ ହେବାଲାଗି ଗୋଟିଏ ପ୍ରଶ୍ନକୋପାସନା । ସେଇ ପ୍ରଶ୍ନକ ହିଁ ଚିନ୍ତାରେ ଚେତନାରେ ନିଷ୍ଠାରେ ସଫଳ ହୋଇଉଠେ—ବ୍ୟସ୍ତ୍ରର ଓ ସମସ୍ତ୍ରର ଜୀବନରେ । (୨୨) ଆଧୁନିକ କବି ବ୍ୟକ୍ତିନିଷ୍ଠ । ତେଣୁ ଶିବ କବିର ବ୍ୟକ୍ତି ଚେତନାର ଭିତ୍ତିଭୂମିରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟକ୍ତିରୁ ସମସ୍ତ୍ର ମୁଖୀ ହୋଇଛନ୍ତି । ପ୍ରତ୍ୟେକ କବିର ପ୍ରକାଶଭଙ୍ଗୀ ଭିନ୍ନ ହେଲେ ବି ଅନୁଭବର ଶିବ ଓ ଶୈବତତ୍ତ୍ଵ ଅଭିନ୍ନ ।

୨୨ । ଶିବ ଭାବନା, ପୃ-୧୪—ସୁଧାଂଶୁ ମୋହନ ବନୋପାଧ୍ୟାୟ

ଓଡ଼ିଆ ଉପନ୍ୟାସରେ କେତୋଟି ବିଶିଷ୍ଟ ନାରିଚରଣ

ସାହିତ୍ୟରେ ସାଧାରଣତଃ ଦିନୋଟି ପ୍ରମୁଖ ବିଭାବର ଉପଯୋଗ କରାଯାଇ ଆସୁଛି—ଭିତ୍ତି, ପ୍ରକୃତି ଓ ନାଗ । ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ବିଭାବ ପାଇଁ ସେହି ମଧ୍ୟ ଉଦାହରଣ ଦିଆଯାଇଛି । ଭିତ୍ତି ପାଇଁ, ପ୍ରକୃତି ପାଇଁ କାବ୍ୟ କବିତାର ସେହି ହେଉଛି ପ୍ରଶସ୍ତ । ନାଗ ପାଇଁ କାବ୍ୟ କବିତା ନାଟକ ପ୍ରଭୃତି ଥିଲେ ବି ଗଳ୍ପ ଉପନ୍ୟାସରେ ତାର ପ୍ରୟୋଜନ ମନେହୁଏ ଅନବାର୍ଯ୍ୟ । ଏ ପ୍ରକାର ସ୍ବାଭାବ ପ୍ରଦର୍ଶନ ପାଇଁ ନାଗ ବିରହତ ନାଟକ ବା ଉପନ୍ୟାସ ରଚନା କରାଯାଏ ସତ, କିନ୍ତୁ ତାର ପରିମାଣ ଏକାନ୍ତ ନଗଣ୍ୟ । ଏକ ହଜାରରେ ଏକ କହୁଲେ ଚଳିବ । ଏଥିପାଇଁ ମୁଖ୍ୟ କାରଣ ହେଉଛି ନାଗ ସଂତୋଷକରେ ପୁରୁଷ ସମାଜର ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧ ବା ଆକର୍ଷଣ । ଏ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ଉତ୍କଳର ଉକ୍ତିଟି ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇପାରେ—

ସ୍ତ୍ରୀତେଜ ଭାବେନ ତ ଲଜସ୍ବା ଭୟା
ପରାଜ୍ଞ ମୁଖେର୍ୟକଟାକ୍ଷସମ୍ପର୍କେ
ବସ୍ତ୍ରଭୂଷଣ୍ୟା କଳହେନ ଲାଲୟା
ସମସ୍ତଭାବେଃ ଖଳୁ ବନ୍ଦନା ସ୍ତ୍ରୀୟା ।

ଅର୍ଥାତ୍—“କି ସ୍ତ୍ରୀତରେ, କି ଭାବରେ, କି ଲଜରେ, କି ଭୟରେ, କି ବନ୍ଦନରେ, କି ଶ୍ରଦ୍ଧାରେ, କଳହରେ କିମ୍ବା ଲାଲାବିକ୍ରମରେ ସଂତୋଷକରେ ନାଗ ବନ୍ଦନ ଆକର୍ଷଣ । ଇଂରେଜ କବି ଡବ୍ଲିଉ ମଧ୍ୟ ଏହି ଭାବର ସମର୍ଥନ କରନ୍ତି ।

ଉପନ୍ୟାସରେ ନାଗଚରିତ୍ରର ଭୂମିକା ଦୁଇଟି ଦିଗରୁ ବିଶେଷ ଭାବରେ ବିଭାଜ୍ୟ । ପ୍ରଥମତଃ ଆନନ୍ଦଦାନ ଓ ଦ୍ବିତୀୟତଃ ଶିକ୍ଷାଦାନ । ଏହି ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ନାଗର ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ଓ ବହରଙ୍ଗ ସ୍ବରୂପ ଦୁଇଟି ବିଶ୍ଲେଷଣୀୟ । ତା’ର ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ବିଭାବଟି ଅତଳ ସାଗର ପରି । ଯେମିତି ସାଗରର ଗଭୀରତା ତା’ର ଡରଙ୍ଗ ଲାଲୁ ବୁଝାଯାଏନା, ସେହିପରି ନାଗ ହୃଦୟର ଗଭୀରତା ତାର ବାହ୍ୟ

ପ୍ରକାଶରୁ କଲନା କରିବୁ ଏ ନାହିଁ । କେବଳ ପୁରୁଷ ପାଇଁ ନୁହେଁ, ତା' ନିଜପାଇଁ ମଧ୍ୟ ଏହା ଉଣାଅଧିକେ ସତ୍ୟ, ଯେହେତୁ ସେ ନିଜେ ଏକ ରହସ୍ୟ । ତାର ବହୁରଙ୍ଗ ଦିଗଟି ହେଉଛି ତାର ଭବସମୂହ ବା ଅଭବ୍ୟକ୍ତ ଅବସ୍ଥା—ଯାହା ମୁଖ୍ୟତଃ ମାୟା ମଣ୍ଡଳିକା ପରି ଝିଲ୍‌ମିଲ୍ କରେ ଏବଂ ଆଖିଠାରୁ ଡାକେ ।

ଏହି ମୌଳିକ ସତ୍ତାରେ ଉପନ୍ୟାସର ଚରିତ୍ରୀଭୂତ ନାୟକ ଲେଖକ କେଉଁ ଭାବରେ ଓ କିପରି ଭାବରେ ବ୍ୟକ୍ତ କରିପାରେ ତାହାହିଁ ହେଉଛି ଅସଲ କଥା ଏବଂ ପାଠକ ବା ଗ୍ରାହକ କିପରି ଓ କେତେ ପରିମାଣରେ ତାହା ଘେନିପାରେ ବା ବୁଝିପାରେ ତାହା ପର କଥା । ଏହି ଉଭୟର ସମନ୍ୱୟରେ ନ. ଶତପଥୀର ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣତା ଜର୍ଜର କରେ । ଏହି କାରଣରୁ ଅନେକ ସୁନ୍ଦର-ହୋଇପାରିଥାନ୍ତା—ଭଲ ନାୟକ ଚରିତ୍ର ଠିକ୍ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ଅଥଚ ତା' ସତ୍ତ୍ୱେ କିଛି କିଛି ଆକର୍ଷଣ ମଧ୍ୟ କରେ । ଯେପରି ସୁରେନ୍ଦ୍ର ମହାନ୍ତିଙ୍କ ନାଳଗୌଳ ଉପନ୍ୟାସର 'ସରଦେଇ' । ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଚରିତ୍ରର ଉପଯୋଗିତା ବା ଚରିତ୍ରର ଚିନ୍ତା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଲେଖକ ଅନୁଦୃଷ୍ଟିସମ୍ପନ୍ନ ନୁହନ୍ତି, ଏଠି କିଛି ଭାବପ୍ରବଣ ଆବେଦନ ମାତ୍ର ରହିଛି । କଲାର ମିଥ୍ୟା ବା ମିଥ୍ୟା ସୃଷ୍ଟିକୁ ସତ୍ୟ ରୂପେ ପ୍ରତିପନ୍ନ ବା ପ୍ରତିଭାତ କରି ପାରିନାହାନ୍ତି, ଯେମିତି ଐତିହାସିକ ଉପନ୍ୟାସର ଏକ ସଫଳ ଗ୍ରନ୍ଥ। Robert Graves' 'Wife to Mr. Milton' ର Mary Powell ଚରିତ୍ର । ଏପରିକି କୁହାଯାଏ ଯେ ପାଣ୍ଡେଲ୍ ହେଉଛନ୍ତି ନିଜେ ଗ୍ରେଭ୍ସ ବା ଗ୍ରେଭ୍ସ ହେଉଛନ୍ତି ପାଣ୍ଡେଲ୍ । ସରଦେଇ ଚରିତ୍ରଟି ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହେବାର କିନ୍ତୁ ବହୁ ଅବକାଶ ଥିଲା । ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଏମିତି ଚରିତ୍ର ଅଛି ତାହା ବହୁବର୍ଣ୍ଣିତ ବା ଅଲବର୍ଣ୍ଣିତ ହେବାସତ୍ତ୍ୱେ ସଫଳ ହୋଇଛି ଯେପରି ସାରିଆ, ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ବା ମାନମୟୀ । ଆଲୋଚ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଓଡ଼ିଆ ଉପନ୍ୟାସର କେତୋଟି ବିଶିଷ୍ଟ ନାୟକଚରିତ୍ରର ବିବେଚନା କରାଯାଉଛି ।

ସାମ୍ରାଜୀ—ଫକୀରମୋହନ ସେନାପତିଙ୍କର କାଳକୟୀ ଉପନ୍ୟାସ 'ରୂମାଣ ଆଠଗୁଣ୍ଠ'ର ସାମ୍ରାଜୀ ନିରାସ ପ୍ରାୟ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ମଙ୍ଗରାଜଙ୍କର ଥିଲେ ଆତ୍ମା । ରଙ୍ଗମଞ୍ଚ ଉପରକୁ ଅଭିନୟ କାଳରେ ଆସେନା ସୁଧଧର । କିନ୍ତୁ ଅଭ୍ୟନ୍ତରରେ ସେ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରକାଶ୍ୟ ଅଭିନୟରେ ଲିପ୍ତ ହୋଇଥାଏ ତାର କରଣି, ଚିନ୍ତନଶକ୍ତି । ଏଠାରେ ମଙ୍ଗରାଜଙ୍କ ଜୀବନ ମଞ୍ଚରେ ସାମ୍ରାଜୀ ସମ୍ମୁଖକୁ ଆସି ନାହାନ୍ତି, ସେ ସୂତ୍ରଧର । ଏପରିକି ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ବି ତାଙ୍କର ପ୍ରଭାବ ନାୟକ ମଙ୍ଗରାଜଙ୍କ ଅଭିନୟକର୍ମକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରିଛି ।

ଗାଁରେ ସ୍ତ୍ରୀଲୋକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସ୍ୱାମୀ ସେବା କଥା ପଡ଼ିଲେ ସମସ୍ତେ ସାନ୍ତାଣୀଙ୍କର ଉଦାହରଣ ଦେଉଥିଲେ । ତାଙ୍କର ଚରିତ୍ର ଥିଲା ଯେପରି ନିର୍ମଳ ସେହିପରି ଧର୍ମାନୁରାଗୀ । କିନ୍ତୁ ସ୍ତ୍ରୀର ସଂସ୍ୱାସ ଧନ ପତି ସୋହାଗ ବ୍ୟାଧି ତାଙ୍କ କପାଳରୁ ପୋଛୁ ଦେଇଥିଲା । ମାତ୍ର ତାଙ୍କର ସେଥିପାଇଁ କୌଣସି ଶୋଚନା ନ ଥିଲା । କେବଳ ପତିସେବା ନୁହେଁ, ମନୁଷ୍ୟର ସେବାକୁ ସେ ଜୀବନର ପରମ ସୌଭାଗ୍ୟ ବୋଲି ମନେ କରୁଥିଲେ । ସପ୍ତପଦାର ସମସ୍ତ ଶପଥ ତାଙ୍କ ଜୀବନରେ ହୋଇଥିଲା ସାର୍ଥକ । ଶାଳଗ୍ରାମର ଶୋଇବା ବସିବା ପରି ତାଙ୍କର ହସକାନ୍ଦ, ସୁଖଦୁଃଖ ଓ ଭବକଳି ମଧ୍ୟରେ ଭେଦ ବୁଝିବା କଷ୍ଟ । ଘରେ ସେ ତାଙ୍କର କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ଆଦୌ ଜାହର କରୁ ନଥିଲେ । ସ୍ୱତଃ ତାହା ଜାହର ହୋଇ ରହିଥିଲା ।

ଗାଁର ସବୁ ଲୋକଙ୍କ ସୁଖଦୁଃଖରେ ସେ ଥିଲେ ଜଣେ ଦରଦା ଅଂଶୀଦାର । କାହାଘରେ ଖାଇବାକୁ ନାହିଁ । କାହାଝିଅ ପୁଅଣି ହେବ ସବୁ ଆଡ଼ିକି ତାଙ୍କର ନଜର ଥିଲା । ସାଆନ୍ତଙ୍କ ଅଗୋଚରରେ ଯାହାକୁ ଯେତେ ପାରନ୍ତି ସହାୟତା କରିଯାନ୍ତି । ସେ ଦିଅନ୍ତୁ ବା ନ ଦିଅନ୍ତୁ କିନ୍ତୁ ସବୁ ଦୁଃଖୀରଜ୍ଜୀଙ୍କର ସେ ଥିଲେ ଆଶା ଭରସାର ସ୍ଥଳ; ଓଡ଼ିଆ ଉପନ୍ୟାସରେ ବିଶ୍ୱଜନନୀ ପରି । ଶିବୁ ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ଗ୍ରାମରେ ସାନ୍ତାଣୀ ଥିଲେ ଦୟା, କ୍ଷମା, ସ୍ନେହ, ଭକ୍ତ ପ୍ରଭୃତି ସ୍ୱର୍ଗୀୟ ଗୁଣାବଳୀର ମୂର୍ତ୍ତିମତୀ ଦେବୀ । କାହାର ଦୁଃଖ ଦେଖିଲେ ସେ ଦୋଷୀ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷର ବିବେଚନା କରିପାରୁ ନ ଥିଲେ । ସ୍ୱାମୀଙ୍କ ସହୃଦ ନଜର ଅଧିକାର ନେଇ ବା ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ମଙ୍ଗରାଜଙ୍କର ଉଦାହରଣତା କାରଣରୁ ସେ କେବେ କଲି କରିବାର କେହି ଜାଣେନା । କିନ୍ତୁ ମଙ୍ଗରାଜଙ୍କ ହୋଧ ବା ଅନ୍ୟାୟର ଶିକାର ହୋଇଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି ପାଇଁ ସେ ବିବିଧ ପ୍ରକାର ଯୁକ୍ତି ଦର୍ଶାଇ ତା'ର ନିର୍ଦ୍ଦୋଷତା ପ୍ରମାଣ କରିବାକୁ ଗୁଡ଼ନ୍ତିନି । ସେଥିପାଇଁ ସହବାକୁ ପଡ଼ୁଥିବା ସମସ୍ତ ଗଞ୍ଜଣା ପ୍ରତି ସେ ନିର୍ଦ୍ଦିକାର ।

ଘରକରଣା ବୁଦ୍ଧି ତାଙ୍କର ପ୍ରଖର ନ ଥିଲା । ଧନ ସଂସ୍ୱାସ ଅପେକ୍ଷା ଅଭାଗ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କୁ ଧନ ଦେବାରେ ସେ ପାଉଥିଲେ ପରମତୃପ୍ତି । ମନର ଦୁଃଖ ମନରେ ମାରିବାରେ ସେ ଥିଲେ ଏକ କୁଶଳୀ କଳାକାର । ନିଜ ଦୁଃଖର କାରଣ ସମ୍ପର୍କରେ ସେ କାହାରିକୁ ଜଣାଉ ନ ଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ବେଳେ ବେଳେ ଜଣେ ଲୋକ ଜାଣିଯାଏ । ସେ ହେଲା ମୁକୁଳା । ପିଲାଟି ଦିନୁ ତାଙ୍କୁ କୋଳରେ କାଖରେ ମଣିଷ କରିଥିଲା ଓ ବାହାଘର ସମୟରେ ବାପଘରୁ ତାଙ୍କ ସାଥରେ ଆସିଥିଲା । ସାନ୍ତାଣୀଙ୍କର ଅତି ମନକଷ୍ଟ ବେଳେ ଯାଇଁ ଆସି ମୁକୁଳା ତାଙ୍କ

ମୁହଁକୁ କେବଳ ଜଳ ଜଳ ହୋଇ ଚାଲି ଯିବ । ସାନ୍ତାଣୀ ମୁଣ୍ଡ ତଳକୁ ଘୋଡ଼ ଦିଅନ୍ତି । ସେଇ ମାରବତା ଭିତରେ ଜଣେ ଜଣାଏ ସମବେଦନା ଓ ଅନ୍ୟ ଜଣେ ପାଏ ସାନ୍ତାଣୀ ।

ରାମଚନ୍ଦ୍ର ମଙ୍ଗରାଜ ନିଜ ସ୍ତ୍ରୀକୁ ପ୍ରେମରେ ଦୁଇପଦ କଥା କହିବାର କେହି ଶୁଣିନାହାନ୍ତି । ବରଂ ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ଉପେକ୍ଷା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଛନ୍ତି ଜୀବନଯାଗ । ତରମ ଅପମାନ ମଧ୍ୟ ଦେଇଛନ୍ତି । ରାତି ଅଧଯାଏ ମଙ୍ଗରାଜ ତମ୍ବା ସହିତ ଏକାନ୍ତ ବସି ମନ୍ତ୍ରଣା କରନ୍ତି, କାହା ଜମି କିପରି ଜବଲିତ କରିବେ, କାହା ଘର କିପରି ଭାଙ୍ଗିବେ ଇତ୍ୟାଦି । ବାଘ ସିଂହ ପରିବାରର ସମ୍ବନ୍ଧାଶ କରିବାର ଯୋଜନା କରୁଥିବାବେଳେ ରାତିର ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରହରରେ ସାନ୍ତାଣୀ ଆସି କବାଟ ପାଖରେ ନରକରେ ଠିଆ ହେଲେ ଓ ସ୍ବାମୀଙ୍କର ବିରକ୍ତସନ୍ଦେହ ଧୀର ସ୍ବରରେ ବିନୟରେ କହିଲେ, “ମୁଁ କହୁଛି ରାତି ହେଲା, ଶୋଇପଡ଼, ଆଉ ସେ କଥାଗୁଡ଼ା ପାଞ୍ଚ ନାହିଁ ।” କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ କଥା ସତବା ପୁଅରୁ ଘୋଇଲା ତମ୍ବାର ଅବଜ୍ଞା-ମୂଚକ ‘ହୁଁ’ ଓ ମଙ୍ଗରାଜଙ୍କର ତାଙ୍କୁ ବାହାରକୁ ଯିବାର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଉଭୟ ଥିଲା ତାଙ୍କ ପ୍ରତି ମର୍ମନ୍ତୁଦ ଆଘାତର କାରଣ । କୌଣସି ବିବାହତା ପତ୍ନୀ ଘୋଇଲା ସମ୍ମୁଖରେ ସ୍ବାମୀଠାରୁ ଅପମାନ ପାଇବା ଓ ସ୍ବାମୀଙ୍କ ସାକ୍ଷାତରେ ଘୋଇଲର ଅବଜ୍ଞା ସୂଚକ ଆଚରଣକୁ ସହ୍ୟ କରିବା ମରଣାଧିକ କଷ୍ଟକର । ତା’ପରିଠାରୁ ସେଇ ଅଭିମାନୀ ନାଶ ମୁହଁରୁ କେହି ଆଉ କଥା ଶୁଣିନି । କେବଳ ଦେଖିଛି ଲୁହଭରା ଦୁଇଟି ଆଖି । ଯେତେ ମନ ଭୁଲାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରୁଥିଲେ ବି ସ୍ବାମୀଙ୍କର ଅପକର୍ମ ତାଙ୍କୁ ବହୁ ଭାବରେ ବିଚଳିତ କରୁଥିଲା... ଅଥଚ ସେ ତାଙ୍କୁ ନିହତ କରିପାରୁ ନ ଥିଲେ । ଅନେକ ଆଘାତ ସହ ସହ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ମନର ସ୍ବର୍ଗକାନ୍ତରତା ଉଷା ହୋଇ ନ ଥିଲା । ଚେଷ୍ଟା ଶେଷ ଆଘାତରେ ମନର ଟାଣ ଆଉ ସେ ରଖିପାରିଲେନି । ସାରିଆର ଜମି ଫେରେଇ ଦେବାକୁ ସାନ୍ତାଙ୍କ ଗୋଡ଼ତଳେ ପଡ଼ି ଯେତେ କାକୁଡ଼ ମିଳିବ କଲେ ସବୁ ହେଲା ନିଷ୍ଠଳ । ପୁଣି ବାଘ ସିଂହ ପରିବାରର ସମ୍ବନ୍ଧାଶର କାରଣ ଅନୁମାନ କରି ସେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭାଙ୍ଗିପଡ଼ିଲେ, ଅନ୍ନ ଜଳ ସ୍ବର୍ଗ କଲେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଯାହାଙ୍କ ପାଇଁ ଥିଲା ତାଙ୍କର ଏ ଅନ୍ତର୍ଦ୍ବାହ, ଯାହାଙ୍କ ପାଇଁ ସେ କରୁଥିଲେ କଠିନ ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ ସେ କିନ୍ତୁ ସାମାନ୍ୟ ସଚେତନ ନ ଥିଲେ ।

ସାନ୍ତାଣୀଙ୍କର ଜୀବନ ଚରିତ ପ୍ରତି ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲେ ଜଣାଯାଏ ଯେ ମଙ୍ଗରାଜଙ୍କୁ ବିବାହ କରିବା ପରେ ସେ ଶାନ୍ତିରେ ଦିନଟିଏ ମଧ୍ୟ ବିତାଇ ପାରି ନ ଥିବେ । ତାଙ୍କର ଚିନ୍ତା ବିରୁଦ୍ଧ, କୋମଳ ମନ, ସ୍ନେହ, ମାୟାମମତା,

ଧର୍ମପରାୟଣତା ଓ ପରୋପକାର ପ୍ରବୃତ୍ତିର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିପରୀତ ଥିଲେ ତାଙ୍କର ସ୍ବାମୀ । ସେ କେବଳ ବୁଝିଥିଲେ ‘ଟଙ୍କା ଏବଂ ମନୁଷ୍ୟାଣାଂ ଚରୁବର୍ଗ ଫଳପ୍ରଦା’ । ଦିବାରାତ୍ରି ତାଙ୍କର ଟଙ୍କା ଥିଲା ଯାନ ଓ ଟଙ୍କା ଥିଲା ଜ୍ଞାନ । ମଣିଷର ସୂକ୍ଷ୍ମ ମନୋବୃତ୍ତିର ସାମାନ୍ୟ ଅନୁଭବ ତାଙ୍କର ନ ଥିଲା । ତେଣୁ ଏହିପରି ପୁରୁଷର ସ୍ବାମୀତ୍ବକୁ ସ୍ବାକାର କରି ଜୀବନଯାକ କେବଳ ନୀରବ ଯନ୍ତ୍ରଣାରେ ସେ ଛଟପଟ ହେଉଥିଲେ । ସ୍ବାମୀ ନିକଟରୁ ପ୍ରେମ ଓ ଶ୍ରଦ୍ଧା ପାଇ ନ ଥିବା ନାଶର ଯନ୍ତ୍ରଣାକାତର ଜୀବନକୁ ଅନୁଭବ କରିବା ସହଜ ବ୍ୟାପାର ନୁହେଁ । ଆଉ କେହି ସାଧାରଣ ନାରୀ ହୋଇଥିଲେ ଆପଣା ଜୀବନକୁ ବ୍ୟର୍ଥ ମନେ କରିଥାନ୍ତା । ସାନ୍ତାଣୀଙ୍କର ନୀରବ ଅଥଚ ଦୃଢ଼ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବ ତାଙ୍କ ଜୀବନକୁ ବ୍ୟର୍ଥ ହେବାକୁ ଦେଇନି । ବରଂ ସେ ଏକରୁ ଅନେକ ଭିତରେ ପ୍ରସରି ଯାଇଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶୋକକାତର ହୋଇ ଅନୁଭବ କରିଛନ୍ତି, ତାଙ୍କର ଆପଣାର କେହି ଜଣେ ଚାଲିଗଲା ।

ତାଙ୍କର ସ୍ବାମୀ ମଙ୍ଗରାଜ ଥିଲେ ପଥର ଦୁକସ୍ଥ । ଶୋଷଣ ପୀଡ଼ିତ କେବଳ ଥିଲା ତାଙ୍କର କାମ । ପ୍ରଥମ ଓ ଶେଷଥର ତାଙ୍କ ଆଖିରୁ ଲୁହ ଝରିଥିଲା କେବଳ ସାନ୍ତାଣୀଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁରେ । ସେ ଅବା ବୁଝିପାରୁଥିଲେ ଯେ ଅବହେଳିତା ସାନ୍ତାଣୀ ଥିଲେ ତାଙ୍କର ପୁଣ୍ୟବଳ । ପଥରତଳେ ଯେ ଗୁପ୍ତ ଝରଣାଟିଏ ଥାଇପାରେ ସାନ୍ତାଣୀଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ଦେଇଥିଲା ତାର ସନ୍ତାନ । ସେଥିପାଇଁ ନିଜ ମୃତ୍ୟୁ ବେଳକୁ ତାଙ୍କର ଯେମିତିକି ଆହୋରାର ହୋଇଯାଇଥିଲା । ନିଜ ଝରଣାର ଜଳରେ ସେ ଆଦ୍ରସିକ୍ତ ହୋଇଯାଇଥିଲେ—ତେଣୁ ଛ-ମା-ଆ-ଗୁଁ—ଗୁଣି ହେଉଥିଲେ ।

ଫକୀର ମୋହନଙ୍କ ଏ ବିଚିତ୍ର ଦମ୍ଭିତ ପରିକଳ୍ପନା ପ୍ରକୃତରେ ବଡ଼ ଅଭୂତ । ଏ ସଦା ନୀରବ ଧର୍ମପତ୍ନୀ କେତେ ମହମାୟା, ତାଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁପରେ ବେଶି ଯାନ୍ତୁରୁତ ହୁଏ । ପରିତ୍ୟକ୍ତା ଶକୁନ୍ତଳାଙ୍କ ପାଖେ ପାଖେ ରହିଥିବା ଅଦୃଶ୍ୟମାନା ଯାନୁମତୀ ପରି ଦୁଃଖ ଓ କରୁଣାମୟୀ ସାନ୍ତାଣୀ ଯେମିତିକି ସାଆନ୍ତ ମଙ୍ଗରାଜଙ୍କ ପାଖେ ପାଖେ ରହି ତାଙ୍କ ଜୀବନ୍ମୃତ ଅସ୍ତ୍ରାର ଉଜ୍ଜୀବନ କରିଛନ୍ତି, ତାଙ୍କ ଜୀବନର ଅନ୍ତିମ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ।

ଚକ୍ରାଳି—ବିବିଧ ଚରିତ୍ର ଗଣ୍ଡଣରେ ହଟକାଶିତା ସୃଷ୍ଟି କରିବାରେ ସେନାପତି ଥିଲେ ଜଣେ ସଫଳ ଯାଦୁକର । ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ଚରିତ୍ର ଏକ ଏକ ବିଶେଷ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବ । ଔପନ୍ୟାସିକ ଫକୀରମୋହନଙ୍କର ଥିଲା ଏକ ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ଦୃଷ୍ଟି । ନାରୀ ଚରିତ୍ରର ବିଶେଷ ସୂକ୍ଷ୍ମ ସୁନ୍ଦର ଦିଗଗୁଡ଼ିକ ଯେପରି ତାଙ୍କ ଆଖି

ଆଗରେ ଉଦ୍‌ଘାଟିତ ହୋଇଛି ସେହିପରି ଅତ୍ୟନ୍ତ ହୃଦୟ, କୁଟିଳ ଓ ଚତୁର ଦଗ୍ଧି ମଧ୍ୟ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଛି । ସେନାପତି ତାଙ୍କ ଉପନ୍ୟାସ ଓ ଗଳ୍ପଗୁଡ଼ିକରେ କାବ୍ୟ ନାୟିକା ପରିବର୍ତ୍ତେ ଲୋକ ନାୟିକାମାନଙ୍କୁ ହିଁ ଚରିତ୍ର ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ ସେନାପତିଙ୍କ ନାମ ଚରିତ୍ରଗୁଡ଼ିକ ଏତେ ସ୍ବାଗତ ମନେ ହୁଅନ୍ତି ।

‘ମାମୁ’ର ନାୟିକା ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ‘ଛ ମାଣ ଆଠଗୁଣ୍ଠ’ର ବହୁବିଦତା ନାୟିକା ଚମ୍ପାର ଏକ ମାର୍ଜିତ ସହସ୍ର ସମ୍ବରଣ । ପ୍ରଥମତଃ ବେଶଭୂଷା, ଗୁଲିଚଳଣ ଓ କଥାବାଣୀରେ ସେ ବେଶ୍ ରୁଚିଯାନ୍ତା । ଯାହାକୁ ଦେଖିଲେ ଲୋକେ ନାଜରଙ୍କ ଗୁଣ୍ଠଣୀ ବୋଲି ମନେ କରନ୍ତି । ‘ଚମ୍ପା ଫୁଲ ପରି ଚନ୍ଦ୍ରଟି ଗୋରୁ ଗୁହଁ, ଦେହର ରଙ୍ଗଟା ଶ୍ୟାମଳ, ମୁଖଟିର ଗଢଣ ସୁନ୍ଦର, ତା’ ଉପରେ ପୁଣି ଓଳିକେ ଛ’ଥର ଘଷା ମଜାରେ ସୁନ୍ଦରପଣ ଫୁଟି ଦିଶେ । ତା’ର ଏଇ ସୁନ୍ଦର ରୂପଟି ହେଲା ନାଜରାଣୀଙ୍କ ଚନ୍ଦ୍ରାର କାରଣ । ଚେଇଁଥିଲେ ଚନ୍ଦ୍ରାର ଚନ୍ଦ୍ରା, ଶୋଇଲେ ବି ସ୍ବପ୍ନରେ ସେଇ । କିନ୍ତୁ ଘର ଗୋଟାକୁ ସମ୍ଭାଳିଛୁ ସେଇ…… କପରି ସ୍ବାମୀଙ୍କ ସହୃଦ ତାର ସମ୍ପର୍କ ପ୍ରତି ସନ୍ଦେହ ପ୍ରକାଶ କରିବେ, ବୁଝିପାରୁ ନ ଥିଲେ ନାଜରାଣୀ । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ମନୋରାଜ୍ୟ ବୁଝିବା ପାଇଁ ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ଆଦୌ ବିଳମ୍ବ ହୋଇ ନ ଥିଲା । ‘ଯାହା ବୁଝି ପାଖରେ ନାଜର ବାବୁଙ୍କର ବୁଝି ହୁଅନ୍ତାଏ, ଏ ବା କେତେ କଢ଼ାରେ ଗଣ୍ଠାଏ’ । ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ବୁଝିଲା ନାଜରାଣୀକୁ କୌଣସିମତେ ଜନ କବ୍‌ଜାରେ ରଖିବାକୁ ହେବ ନ ହେଲେ ଅସୁବିଧା ଅନେକ । ତା’ ଯୋଜନାର ପ୍ରଥମ ପର୍ଯ୍ୟାୟ ହେଲା ନାଜରାଣୀଙ୍କର ସନ୍ତୋଷ ବିଧାନ । ସେଥିପାଇଁ ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ବଜାର ସଉଦା କରିବାକୁ ଯାଇ ଅଳ୍ପ ପଇସାରେ ଏତେ ଜନସାଖୀବାର ଦେଖି ନାଜରାଣୀଙ୍କର ଲୋଭ ମନ ସହଜରେ ପୋଷା ମାରିଗଲା । ନାଜର ନଟବର ସେଥିରେ ଆଉ ଟିକେ ଯୋଗ କଲେ ଯେ ସେ ନିଆଣୀ ସ୍ତ୍ରୀ ଲୋକ, କିନ୍ତୁ ପ୍ରଚୁର ଧନର ମାଲିକ, ତା’ର ଆଉ କେହି ନାହିଁ । ସେଥିପାଇଁ ତାଙ୍କୁ ଆଶ୍ରାକରି ପଡ଼ିଛୁ ସବୁ ସମ୍ପତ୍ତି ସେ ତାଙ୍କର ନାମରେ ଲେଖି ଦେବ । ତା’ ପରଠାରୁ ନାଜରାଣୀଙ୍କ ପାଟିରେ ପଡ଼ିଗଲା ଶକ୍ତ କୋଲପଟିଏ । ମନ ଭିତରେ ଯେ ଟିକିଏ ଅନ୍ଧାରଆ ରକମ ଗୋଲମାଲ ଥିଲା, ଏକାବେଳେନେ ସାପ୍ । ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ଚନ୍ଦ୍ରା ଗଲା । କିନ୍ତୁ ନାକଫୋଡ଼ିଆମା ସହୃଦ ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ଝଗଡ଼ା ବେଳେ ନାକଫୋଡ଼ିଆମା ସାଆନ୍ତଙ୍କ ସହୃଦ ତା’ସମ୍ପର୍କର ରହସ୍ୟ ସାମ୍ରାଣୀଙ୍କ ଆଗରେ ଖୋଲିଦେବା ପରେ ଯେଉଁ ବିପଦ ପରିସ୍ଥିତି ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଥିଲା ତାକୁ ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ଯେପରି ବିଚକ୍ଷଣତାର ସହୃଦ ସମ୍ଭାଳି ନେଲା, ଦେଖିଲେ

ତା'ର ଆଶୁ ବୁଦ୍ଧି ଓ ଚତୁରତାର ସ୍ପଷ୍ଟ ପରିଚୟ ମିଳିଥାଏ । ପୋଇଲି ହେଲେ ବି ତା'ର ଅହଂକାର ଥିଲା ବହୁତ । ନାଜରାଣୀ ତାଙ୍କ ବୋଉଙ୍କୁ ଚନ୍ଦ୍ରକଳାକୁ ଚିହ୍ନାଇବାକୁ ଯାଇ ପୋଇଲି କହୁବାରୁ ତା'ର ମାନହାନ ହୋଇଗଲା । ମନରେ ଶ୍ରବିଲା, 'ହଁ ତୋ ଚଉଦ ପୁରୁଷ ଡେଇ ପୋଇଲି ରଖିଥିଲେ... । ଏପରି ଶ୍ରବିବା ତା' ପକ୍ଷରେ ସ୍ବାଭାବିକ ଥିଲା, କାରଣ ପ୍ରକୃତରେ ଚନ୍ଦ୍ରକଳାହିଁ ଥିଲା ଘରର ଓ ନଟବରଙ୍କର ପ୍ରକୃତ ମାଲିକାଣୀ ।

ନାଜରଙ୍କ ପ୍ରବେଶନାରେ ଉତ୍ତରାୟଣ ବଂଶର ଖାନଦାନୀ ଅଳଙ୍କାର ପୁଟୁଲା ଚନ୍ଦ୍ରା ଦକ୍ଷତାର ସହୃଦ ଶ୍ରେଣୀର ନେଇଛି ଏବଂ ଅଳଙ୍କାରତକ ହସ୍ତଶିଳ୍ପ ହେବାପରେ ନାଜର ନିଜ ବୁଦ୍ଧିକୁ ଧନ୍ୟ ଧନ୍ୟ କରିଛନ୍ତି । ଯେଉଁଦିନ ପ୍ରଭୁଦୟାଳ ସହୃଦ ସନ୍ଧ୍ୟାରେ ରଙ୍ଗରସ କରୁଥିବା ବେଳେ ନାଜର ପହୁଣ୍ଡ ଯାଇଛନ୍ତି ଚନ୍ଦ୍ରା ଧରାପଡ଼ି ଯାଇ ଯାଇ ନିଜର ଉପସ୍ଥିତି ବୁଦ୍ଧିରେ ଏପରି ହୃତଫଳ କରିଦେଇଛି ଯେ ନାଜରଙ୍କ ପରି ଧୂର୍ତ୍ତି ଶୂନ୍ୟ ମଧ୍ୟ ପ୍ରକୃତ ଘଟଣାଟା ବୁଝିପାରି ନାହିଁ, ବରଂ ଏକ ପ୍ରକାର ସ୍ଥାନ ଆସ୍ପଦନ୍ତୋଷ ଲାଭ କରିଛି । ଗୁଡ଼ ପ୍ରାଇଡ଼େର ଶ୍ରେଣୀ ଦେଖେଇବା ଆଳରେ ଚନ୍ଦ୍ରକଳା, ନାଜରାଣୀ ଓ ତାଙ୍କର ମାଙ୍କୁ ଗୁଡ଼ ଉପରକୁ ନେଇଯାଇ ରାସବ ଓ ପ୍ରଭୁଦୟାଳକୁ ନାଜରଙ୍କ ସିନ୍ଦୂରରୁ ସରକାଶା ତହସିଲ ଶ୍ରେଣୀ କରିନେବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରିଛି ଓ ନାଜର ବନ୍ଦାହୋଇ ଯିବାପରେ ଶ୍ରେଣୀ ଭୟ ଦେଖାଇ ବିଶାଖା ଦେଇଙ୍କର ଅଳଙ୍କାରତକ ନିଜେ ଶ୍ରେଣୀ ନେଇଛି । ତା' ଘର ଖାନଦାନୀ ବେଳେ କୌଣସି ଶ୍ରେଣୀମାଲ୍ ମିଳିନି, ତା' ଘର ବାହାର ମାଟିତଳୁ ଅଳଙ୍କାର ବାହାରିଛି ।

ଶ୍ରେଣୀ ଅଭିଯୋଗରେ ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ବନ୍ଦାହୋଇ ଯାଇଛି; କିନ୍ତୁ କୋର୍ଟରେ ଜବାବଶୁଆଲ ବେଳେ ସେ ଆଦୌ ଭୟଶୂନ୍ୟ ନ ହୋଇ ଓଲଟା ଆନ୍ଦମୋହକ ଭଙ୍ଗୀରେ କହୁଛି, 'ମୁଁ ଟଙ୍କା ଶ୍ରେଣୀ କରିଛି କିଏ ଦେଖିଛି ? ମୋ ଘରୁ କିଛି ମାଲ ବାହାରିନି—କେହି ଲୋକ ଦୁର୍ଘମନ କରି ମୋର ଘର ପଛରେ ଗୁଡ଼ରେ ରଖିଦେଇ ଯାଇଛି—ମାଲ ଘରୁ ନବାହାରିଲେ କେହି ସଜା ପାଏ ନାହିଁ' । ବିରୁପକ୍ଷ ମାମଲାର ରାୟ ପଢ଼ିବାବେଳେ ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ସମ୍ପର୍କରେ କହୁଛନ୍ତି, 'ଏହି ଆସାମୀ ଗୋଟାଏ ଭୟଙ୍କର ବୁଦ୍ଧିମତ୍ତ, ଭୟଙ୍କର ଦୁଷ୍ଟଚିନ୍ତା ବଜାଶୁ ସ୍ତ୍ରୀ ଅଟେ ...ଚତୁରତାରେ ନାଜର ନଟବର ଦାସକୁ ଭୁଲାଇ ରଖିଥିଲା । ଏହି ଦୁଷ୍ଟା ସ୍ତ୍ରୀ ପରମର୍ଶ କୌଶଳ ଓ ବିଶ୍ବାସଘାତକତା ପୂର୍ବକ ନାଜର ବସାରୁ ଅଳଙ୍କାର ଶ୍ରେଣୀ ଆଣିଛି । ପୁଣି ଶ୍ରେଣୀ ଅପରାଧରୁ ମୁକ୍ତି ପାଇବା ନିମନ୍ତେ ନାନା ପ୍ରକାର କୌଶଳ ଅବଲମ୍ବନ କରିବାରେ ଯୁକ୍ତି କରିନାହିଁ ।'

ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ଚରିତ୍ରରେ ଉପର୍ଯ୍ୟୁକ୍ତ ଦୁର୍ଗୁଣଗୁଡ଼ିକ ଥିବା ସତ୍ତ୍ୱେ ଘନକୃଷ୍ଣ ମେଘମାଳା ଦେହରେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ବିଜୁଲର ସାମାନ୍ୟ ଝଟକ ପରି ତା' ଭିତରେ ଭଲ ଗୁଣଟିଏ ମଧ୍ୟ ଥିଲା । ଔପନ୍ୟାସିକ ତା'ର ସୂଚନା ମାତ୍ର ଦେଇଛନ୍ତି । ଭଲ ରାସ୍ତା କଥାରେ ପଡ଼ି ମାଈ ଓରଫ ବିଶାଖା ଦେଇ ନରୁକୁ କଟୁ ଭର୍ତ୍ତନା କରିବାରୁ ନରୁ ଭୟ, ଅପମାନ ଓ ଲଜ୍ଜାରେ ଜଡ଼ି ମୂର୍ତ୍ତିଟିଏ ପରି ଠିଆ ହୋଇ-ଥିବା ବେଳେ ଆସିଛି ଚନ୍ଦ୍ରକଳା । ସମଗ୍ର ଉପନ୍ୟାସରେ ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ମନରେ କାହାର ପାଇଁ ଆନ୍ତରିକତା, ଦରଦ ବା ସ୍ନେହର ପରିଚୟ ମିଳେନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ସେଇ ଅବସ୍ଥାରେ ନରୁକୁ ଦେଖି ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ମନେହେଲା ନାନିଆଣୀ ପରି ଘୁମୁରୁଆଣୀଟା କ'ଣ ଦେବତା ପୁଅକୁ ଚଢ଼ିବ ! ନାରୁକାରୁର ହାତ ଧରି ବୁଝାଇ ଘର ଭିତରକୁ ନେଇଯାଇଛି । ମଣିଷ ଚଢ଼ିବାରେ ତା'ର ଥିଲା ଅଶେଷ ଦକ୍ଷତା । କାର୍ଯ୍ୟ ସାଧନ ପାଇଁ ମନ୍ଦଲୋକଙ୍କର ମନନେଉଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଭଲ ମଣିଷ ପାଇଁ ତା' ମନରେ ସ୍ୱାଭାବିକ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଓ ସମ୍ମାନ ଥିଲା । ଚନ୍ଦ୍ରକଳା ଚରିତ୍ରର ସମସ୍ତ କାଳିମା ସତ୍ତ୍ୱେ ଏଇ ଗୋଟିଏ ସୁନ୍ଦର ଦିଗ—ତା' ଭିତରେ ଲୁଚି ରହିଥିବା ଭଲ ମଣିଷଟିର ପରିଚୟ ଦେଇଥାଏ । ମାମୁଁ ଉପନ୍ୟାସଟିରେ ଚନ୍ଦ୍ରକଳାର ସବୁଠାରୁ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ—ଯାହା ସୁରୁଷ ଦୁର୍ଲଭ ।

ଗଉରୀ—ଓଡ଼ିଆ ଉପନ୍ୟାସ ସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରଥମ ମନୋବିଶ୍ଳେଷଣଧର୍ମୀ ଉପନ୍ୟାସ ଭାବରେ ଔପନ୍ୟାସିକ ବୈଷ୍ଣବଚରଣ ଦାସଙ୍କର ‘ମନେ ମନେ’ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଆସନର ଅଧିକାରୀ । ଏହି ଉପନ୍ୟାସରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଚରିତ୍ରମାନଙ୍କର ଯେଉଁ ମାନସିକ ସ୍ଥିତିର ବିଚାର କରାଯାଇଛି ତାହା ଅତ୍ୟନ୍ତ ପରିପକ୍ୱ ଲେଖନୀର ପରିଚୟ ଦିଏ । ଏହି ଉପନ୍ୟାସରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ନାରୀ ଚରିତ୍ରଟିଏ ଗଉରୀ । ଏପରି ଏକ ସୁନ୍ଦର ମହିଳାଙ୍କୁ ଚରିତ୍ରଟିଏ ଅଦ୍ୟାବଧି ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଓଡ଼ିଆ ଉପନ୍ୟାସରେ ସମ୍ଭବ ହୋଇନାହିଁ ।

ନାୟିକା କନକର ସେ ବିଧବା ବଡ଼ ନଣନ୍ଦ । ସାନ ଭାଇ ନିଧର ବାହାଘରକୁ ଆସି ବାପଘରେ ରହିଥିଲା । ଦେହରେ ତାର ଧଳା ଲୁଗା, ମୁଣ୍ଡରେ ଚିତା ଓ ବେକରେ ଭଲସୀ ମାଳୀ ଦେଖି କନକର ପ୍ରଥମରୁ ତା' ପାଇଁ କୌତୂହଳ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି ଓ ସେ ଜାଣିବାକୁ ଚାହୁଁଛି ସେ ମାତାଟି କିଏ । ନିଜ ଝିଅକୁ ମାତା କହିଥିବା କାରଣରୁ ଶାଶୁ ପ୍ରଚଣ୍ଡ ରାଗରେ ବୋହୂ କନକକୁ ନାନା ପ୍ରକାର ଭର୍ତ୍ତନା କରିଛନ୍ତି । ଗଉରୀ ତାଙ୍କୁ ସେଠାରୁ ଟାଣିନେଇ ବୋହୂ ପାଇଁ ବହୁତ କାକୁଡ଼ି ମିନତି ହୋଇ ନ ରାଗିବା ପାଇଁ ଅନୁରୋଧ କରିଛି ଓ ବୁଝାଇବାକୁ ଯାଇ କହିଛି, ‘ବୋହୂ କିଏ ଆଉ ଝିଅ କିଏ’ । ତା' କଥା ଶୁଣି

ତା' ବୋଉଙ୍କ ଆଖିରେ ଶଶକ ପାଇଁ ଟିକିଏ ଜ୍ୟୋତି ଦେଖାଦେଲା ଓ ଲିଭିଗଲା । କିନ୍ତୁ ସେହି ସ୍ନେହର ଗାନ୍ଧିଟା ଗଉରୀ ଆଖିରେ ସବୁକାଳେ ଲାଗିଥାଏ । ସତେ ଯେପରି ସ୍ନେହର ମୂର୍ତ୍ତିଟିଏ । ସେଇ ନିଶାନ୍ଧ ତା' ଘରକୁ ଫେରିଯିବ ଭାବିଲାବେଳେ କନକ ନିଜକୁ ଅତି ଅସହାୟ ମନେ କରନ୍ତି । ଗଉରୀ ନ ଥିଲେ କନକର ଶାଶୁଘର ଯେ କଠୋର କାରାବାସୀରୁ ବଳିଯିବ ଏକଥା ଆଉ କେହି ବୁଝନ୍ତୁନା ନବୁଝନ୍ତୁ କନକ ବେଶ୍ ବୁଝିପାରୁଥିଲା ଓ ଗଉରୀର ଚିର ସମାନ ମାରସ ଜୀବନ ମଧ୍ୟ ଅନେକାଂଶରେ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ହୋଇ ଆସିଥିଲା... ତାହାର ସୁନ୍ଦର ମୁହଁଟିରେ ଦୟା ଓ ସରଳତା ସହଜ ଯେଉଁ ବିଷାଦର ମଳିନ ଗୁପ୍ତାଟିକ ଲାଗି ରହୁଥାଏ ସେଟା ଫମେ ଅନେକ ପରିମାଣରେ ଉଷା ହୋଇ ଆସିଥିଲା ।

ଭାଉଜ ନିଶାନ୍ଧଙ୍କ ଭିତରେ ଏତେ ଆନ୍ତରିକ ସମ୍ପର୍କର ଚିହ୍ନ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେଖାଯାଏନା । ମାତ୍ର ଗୁଣ ପାଞ୍ଚଟା ଦିନ ଭିତରେ ପରସ୍ପର ପ୍ରତି ଏପରି ମମତା ବଢ଼ିଗଲା ଯେ ଦୁହେଁ ଦୁହେଁଙ୍କର ବାହ୍ୟ ଜୀବନର ସୁଖଦୁଃଖ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟିଦେବା ବ୍ୟତୀତ ହୃଦୟର ଗୋପନ କଥାଟି ପ୍ରତି ମଧ୍ୟ ସମ୍ବେଦନଶୀଳ ହୋଇପଡ଼ିଲେ । ଅନ୍ୟର ଦୁଃଖକୁ ନିଜର କରି କାନ୍ଦିବାକୁ, ବାଣ୍ଟିନେବାକୁ ମନ ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇଉଠିଲା । ଲେଖକ ଉପଲବ୍ଧ କରୁଛନ୍ତି ଯେ, 'ଏତେ ଗଭୀର ପ୍ରଣୟ ଏତେ ଅଳ୍ପ ସମୟ ମଧ୍ୟରେ ବୋଧହୁଏ କେବଳ ନାଶ ନାଶ ମଧ୍ୟରେ ହିଁ ସମ୍ଭବ ।' ନାଶ ଜୀବନରେ ପୁରୁଷର ସାନ୍ନିଧ୍ୟ ପରି ଅନ୍ୟ ଏକ ନାଶର ବନ୍ଧୁତା ଓ ସ୍ନେହ ମଧ୍ୟ ପରମ କାମ୍ୟ ହୁଏ । ଏପରିକି ଦୁଇଟି ନାଶ ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ପର୍କ ବେଳେବେଳେ ଆହୁରି ଗଭୀର ଓ ଆନ୍ତରିକ ହୋଇଥାଏ ।

ଗଉରୀ ଜୀବନରେ କାହା-ସହୃଦ ଏପରି ଘନିଷ୍ଠ ହେବାର ସୁଯୋଗ ଆସି ନ ଥିଲା । କନକକୁ ପାଇ ତାର ନିତି ଦିନର ଧର୍ମକର୍ମଜନିତ ନିୟମବଦ୍ଧା ଜୀବନରେ ସୃଷ୍ଟି ହେଲା କେତେକ ବ୍ୟତିକ୍ରମ । ସେ ଅନୁଭବ କରନ୍ତି ନୂଆବୋହୂ କନକ ସହୃଦ ଏକ ନିବିଡ଼ ଆତ୍ମୀୟତାର ବନ୍ଧନରେ ସେ ବାନ୍ଧି ହୋଇଯାଇଛି । ଯେଉଁଦିନ ଭିଜାଗଲାରେ କନକ କହିଲା 'ମୁଁ ବଡ଼ ଦୁଃଖୀ', ଗଉରୀର ମନେ-ହେଲା ସ୍ତ୍ରୀଲୋକମାନେ ପ୍ରାୟ କଥାରେ କଥାରେ ଏଇ ପଦଟା ସେମିତି କହିଦିଅନ୍ତି; କିନ୍ତୁ କନକର ଏଇ ପଦକ କଥା ଭିତରୁ ତା' ହୃଦୟର କେଉଁ ଏକ ଗୋପନ ବ୍ୟଥା ହିଁ ଝରିଆସିଛି । ନାଶ ଛଡ଼ା ନାଶର ଏ ମର୍ମବ୍ୟଥା ଆଉ ବୁଝିବ କିଏ ! ଗଉରୀ ପରି ଏତେ ଚେତନାପ୍ରବଣ (sensitive) ନାଶ ଚରିତ୍ରଟିଏ ଆଉ କାହିଁ !

ଦିନେ ଆବେଗପ୍ରଣୋଦିତ ହୋଇ ଗଉଁସ କନକ ମୁଣ୍ଡରେ ସିନ୍ଦୂର ଲଗାଇ ଦେଉଥିବାର ଦୃଶ୍ୟ ସାମାନ୍ୟ ଆଖିରେ ପଡ଼ିଯିବା ଓ ସେ ଗଉଁସର ଏ ଆଚରଣକୁ ନିନ୍ଦାକରି ଭସ୍ମିନା କରିବା ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଗଉଁସ ଭିତରର ହୃଦୟଗିମା ନାଶି ଲଜ୍ଜା, ଅପମାନ, କ୍ଷୋଭରେ ଜଳିଯାଇ ନିଜକୁ ଧକ୍କାର କରିଛି— ‘ହୁ ହୁ ମୁଁ ଯେ ବଧବା, ଅମଙ୍ଗୁଳୀ, ଅଲକ୍ଷଣୀ, ପୋଡ଼ାମୁହଁ ବଧବା ।’

ପୁଣି ଅଳ୍ପ ସମୟ ଭିତରେ ଗଉଁସ ସମସ୍ତ ଅପମାନ ଓ ଦୁଃଖକୁ ନିଜ ଭିତରେ ସାଲସ କରେଇ ନେଲା ଓ ତା’ର ସ୍ବାଭାବିକ ହସ ହସ ମୁହଁରେ କନକ ପାଖରେ ପହଞ୍ଚିଲା । ନାଟୁକାକୁ କୁଣିଆ ହୋଇ ଆସିଥିବାର ଖବର ଆଣିଥିବା ପିଲାଟିକୁ ପରିହାସ କରି କହିଲା, ‘...ଶୁଣ୍ଢେ ରମା, କିଏ ସେ ସାନ୍ତ ଆସିବ କିବେ ? ମୁଁ ସେଟାକୁ ପୁଆରିରୁ ଓହ୍ଲାଇବା ବେଳେ ଭଲକରି ଦେଖିପାରିଲି ନାହିଁ ।’ ବୈଧବ୍ୟର ଅଭିଶାପ ଭୋଗୁଥିବା ଗଉଁସର ସ୍ବାଭାବିକ ମନଟା ମରିଯାଇ ନ ଥିଲା ।

ନିଧି ଓ କନକ ଭିତରେ ଭୁଲ ବୁଝାମଣାର ସୂଚନା ପାଇବାମାତ୍ରେ ଗଉଁସ ନିଧିକୁ ହିଁ ଭାଗିଦା କରିଛି । ଭାଉଜ ଅପେକ୍ଷା ସମସ୍ତ ଅଣାନ୍ତର କାରଣ ରୂପେ ତା’ ଭାଇକୁ ହିଁ ଦାୟୀ କରିଛି । ଏପରି ନଜର ବା କେତେ ଜାଗାରେ ମିଳେ । ଗୃହରେ ଶୋଇବାକୁ ଯିବାବେଳେ କନକକୁ ବହୁତ ବୁଝାଇସୁଝାଇ ନିଧିବାବୁଝ ବଖାସି ଭିତରକୁ ପଠାଇଦେଇ ନିଜେ ବିଛଣାରେ ଶୋଇ ଶୋଇ ଗଉଁସ ଚିନ୍ତା କରିଛି ଅନେକ କଥା । ତା’ର ଏଇ ଚିନ୍ତାର ଧାରା ଦେଇ ହିଁ ତା’ର ଚରିତ୍ରର ବିଶେଷ ଦିଗଟି ଉଦ୍‌ଘାଟିତ । କନକ ବାହାହୋଇ ଆସିବାପରେ ଗଉଁସ ବୁଝିପାରିଥିଲା କନକ ମନର କେଉଁ ଏକ ଗୋପନ କୋଠରେ କଥାଟିଏ ଲୁଚିରହିଛି ଓ ମାଲୁ ପ୍ରତି କନକର ଗଣ୍ଡର ଭଲପାଇବା ସେ ବୁଝିଥିଲା; କିନ୍ତୁ ସେସବୁକୁ ଯୋଡ଼ି ଗୋଟାଏ କିଛି ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ମତରେ ପହଞ୍ଚିବାକୁ ସେ ଗୁହଁ ନଥିଲା । କିନ୍ତୁ କନକ ନିକଟରୁ ମାଲୁ ଓ ତା’ର ସମ୍ପର୍କକଥା ଜାଣିବା ପରେ ତା’ର ସହାନୁଭୂତି କନକ ପାଇଁ ଆହୁରି ବଢ଼ିଯାଇଛି । ସେ କନକ, ନିଧି, ରଙ୍ଗୀ ଓ ନିଜ କଥା ମଧ୍ୟ ଭାବିବାକୁ ଲାଗିଲା । ସମସ୍ତଙ୍କ ଦୁଃଖକୁ ନିଜର ବୋଲି ଭାବିବାରୁ ସେମାନଙ୍କ ଦୁଃଖର ଗଣ୍ଡରତା ମଧ୍ୟ ସେ ବୁଝିପାରିଲା । ତା’ ମନରେ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠିଛି ଏ ସମସ୍ତ ଦୁଃଖର କାରଣ କଣ ସମାଜ ? ସମାଜକୁ ଯଦି ବଦଳାଇ ଦିଆଯାଏ ତେବେ କଣ ଦୁଃଖର ସମାଧାନ ହୋଇଯିବ ! ଏଇ ଭାବନା ଭିତରେ ସେ ଏକ ସାଧାରଣ ସତ୍ୟ ଅନୁଭବ କରିପାରିଛି ଯେ ଦୁଃଖୀ ଓ ଦୁଃଖିନୀ ନଥାଇ କୌଣସି ସମାଜ କେବେହେଲେ ଚିଷ୍ଟି ରହି ପାରେନା ।

ସୁଖପର ଦୁଃଖର ଅସ୍ଥିତ ମଧ୍ୟ ସତ୍ୟ । ତାକୁ ଜୀବନଧାରୀର ଏକ ଅଙ୍ଗରୂପେ ହିଁ ମାନନେବାକୁ ହେବ । ନିଜର ସ୍ଥିତି ସେ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିଛି । ନିଜକୁ ପ୍ରଶ୍ନ କରିଛି ସମାଜରେ ଯଦି ବିଧବା ବିବାହର ପ୍ରଚଳନ ରହିଥାନ୍ତା ତେବେ ସେ ପୁଣି ବାହାହୋଇ ଥାନ୍ତାକି ? ତା' ମନରୁ ଉଦ୍ଭବ ଆସିଲା ନା । ତେବେ ଏମିତି କେତେ ବିଧବା ମଧ୍ୟ ବିଭିନ୍ନ କାରଣରୁ ପୁଣି ବିବାହ କରି ନଥାନ୍ତେ । ତେଣୁ ପ୍ରଥା ନାହିଁ ବୋଲି ଓ ବିଧବାର ଜୀବନ ଯାପନ କରୁଥିବାରୁ ସେ ନିଜକୁ ଅଗ୍ରଣୀ ମନେକଲା ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଯେଉଁମାନେ ପୁନର୍ବିବାହ ଗ୍ରହଣ ସେମାନଙ୍କୁ ସୁଯୋଗ ଦେବା ସମାଜର ଉଚିତ ବୋଲି ତା'ର ଧାରଣା ହେଲା । ଏଇ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ତା'ର ସ୍ୱାମୀର ସ୍ମୃତି ଫମଶ ତା'ର ମନକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆଚ୍ଛନ୍ନ କରିପକାଇଲା । ସେ ରୁଦ୍ଧିପାରିଲା ନାହିଁ ଯେ ତାଙ୍କ ସହୃଦ ତା'ର କେତେଦିନର ପରିଚୟ ଥିଲା ! ସେ କଣ ଏ ସୃଷ୍ଟିର ଆଦିକାଳରୁ ତାଙ୍କୁ ଜାଣିଥିଲା ଓ ଅନନ୍ତ କାଳଯାଏ ଏ ପରିଚୟ ତାରି ଭିତରେ ସଞ୍ଚର ରହିବ ! ତା'ର ହୃଦୟର ଭଲ-ପାଇବା ସେ ତାଲିଦେଇଥିଲା ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ପାଖରେ ସେ ଆଉ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ତା'ର ହୃଦୟାବେଗ ତ ଟିକିଏ ବି ଉଣା ହେଲାନି । ସେଇ ବ୍ୟକ୍ତିଟିର ସ୍ମୃତିକୁ ସେ ତା' ମନ ପ୍ରାଣର କୋମଳ ଅନୁଭବ ଦେଇ ତାରି ଭିତରେ ଏତେ ସଜୀବ ରଖିପାରିଛି ଯେ ସେଠି ହତାଶାର ହାହାକାର କାହିଁ ! ପାଇବାର ପୂର୍ଣ୍ଣତା ଭିତରେ ହସାଇବାର ବ୍ୟର୍ଥତା ତାକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରିପାରିନି । ତା'ର ଚିନ୍ତା, କଲ୍ପନା ଓ ଅନୁଭବ ଭିତରେ ସେ ତାର ପ୍ରିୟ ପୁରୁଷଟିର ନିତ୍ୟ ସାନ୍ନିଧ୍ୟ ଲଭକରି ଚାଲିଛି । ସେଠି ବିରହର ମର୍ମନ୍ତକ ଯନ୍ତ୍ରଣାର ସବୁ ନାହିଁ । ସେଇ ପ୍ରେମମୟୀ ନାଶ୍ଟିଟିର ପ୍ରୀତିସଜଳ ହୃଦୟଟିକୁ ଅନୁଭୂତି ପାଇଁ ସମର୍ଥ ହୋଇ ପାରିଛି । ତା' ମନରେ ରହିଯାଇଛି, 'ଖାଲି ଗୋଟାଏ ଅସୀମତାର ଗ୍ଳାୟା, ତାର କ୍ଷୁଦ୍ର ହୃଦୟରେ ମେଲିଗଲା ଗୋଟାଏ ଦରନ୍ତବ୍ୟାପୀ ପୂର୍ଣ୍ଣତା—ଯାହା ଇହକାଳ, ପରକାଳ ଭେଦ କରି କୁଆଡ଼େ ଶୂନ୍ୟରେ ମିଶିଯାଇଛି—ତାର ନା ଅଛି ଏପାଖର ଠିକଣା, ନା ସେପାଖର ଅନ୍ତ ।' ତା'ର ପ୍ରେମ ପାର୍ଥିବ ସ୍ମୃତିରୁ ଅପାର୍ଥିବ ଚେତନା ଭିତରେ ନିର୍ଜିତ ହୋଇ ଯାଇଛି ।

ଅବାରତ ଭାବରେ ପ୍ରସାରିତ ହୋଇ ଚାଲିଥିବା ତା'ର ସମ୍ବେଦନଶୀଳ ହୃଦୟଟି ତା'ର ନିଜତତ୍ତ୍ୱ କେତୋଟି ହୃଦୟର ଦୁଃଖରେ ଅଭିଭୂତ ହେବାକୁ ଲାଗିଲା । ସେ ଖୋଜିଚାଲିଲା ତା'ର ସମାଧାନର ପଥ । ସେ ରୁଦ୍ଧିଥିଲା ମାତ୍ର କନକ ନୟନ କନକ ଓ ରଙ୍ଗୀ ମାତୁଳ ମଧ୍ୟରେ ସମସ୍ତ ଦୁଷ୍ଟିନ୍ତାର କାରଣ ବିବାହ ପ୍ରେମ । ବିବାହ ଓ ପ୍ରେମ ସମ୍ପର୍କିତ ଏତେ ସ୍ପଷ୍ଟ ଧାରଣା ଗଢ଼ଣ ବ୍ୟଗତ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଚରିତ୍ରର ବୋଧହୁଏ ଘଟିନାହିଁ । ସେ ମନେକରିଛି ସବୁ ସମ୍ପର୍କର ଶେଷକଥା

ବିବାହ ହୋଇ ପାରେନା । କାରଣ ବିବାହରେ ଗୋଟିଏ ହୃଦୟ ତା'ର ବାଣ୍ଟି ତର ଠିକଣା ସବୁବେଳେ ପାଏନାହିଁ । ବିବାହ ଏକ ସମାଜିକ ଅନୁଷ୍ଠାନ ମାତ୍ର; କିନ୍ତୁ ହୃଦୟ ଭଙ୍ଗର ଶେଷ ସମାଧାନ ନୁହେଁ । ‘ସମାଜର ବିବାହ ସେ ସମାଜର—ସମାଜର ନରନାରୀ ସେଥିରେ ସୁରଧୁନା ଖୋଜିଲେ ପାଇପାରନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ତା’ ବୋଲି ସେହି ବିବାହ ହିଁ ସୁରଧୁନା ବା ସର୍ବସନ୍ତୋଷଦ୍ଵାରଣୀ, ଯା କପରି ହୋଇପାରେ’ ! ତେଣୁ ଗଉରୀ ଅନୁଭବ କରିଛୁ, ହୃଦୟ ହିଁ ସବୁ ଆନନ୍ଦର ସବୁ ତୃପ୍ତିର ମୂଳକାରଣ । ହୃଦୟର ପ୍ରକୃତ ଭଲପାଇବା ଥିଲେ ବ୍ୟକ୍ତି ବାହାରେ କଣ ପାଇଲା ନପାଇଲା ନେଇ ବିବ୍ରତ ବିଚଳିତ ହୁଏନାହିଁ । ସ୍ତେମହିଁ ତାର ମନକୁ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ କରି ରଖେ । ଅଥଚ ଏଇ ଅନୁଭବ ଟିକକ ଅଭାବରୁ ମଣିଷର ଜୀବନ କେତେ ବ୍ୟର୍ଥତା ଓ ହତାଶା ଭିତରେ ଜଳିଯୋଡ଼ି ପାର୍ଶ୍ଵେ ହେଇଯାଏ !

ଆତ୍ମହତ୍ୟା କରିବାକୁ ଯାଇ କ'ଣ ଭିତରକୁ ଡେଇଁ ପଡ଼ିଥିବା ଜନକକୁ ଯେତେବେଳେ ଉଦ୍ଧାର କରି ବାହାରକୁ ଅଣାଗଲା ସେତେବେଳେ ସେ ଥିଲା ଚେତାଶୂନ୍ୟ । ଚେତା ଫେରିବା ପରେ ଜନକର ଦୃଷ୍ଟି ଘରେ ଉପସ୍ଥିତ ଥିବା ସମସ୍ତଙ୍କ ଉପରେ ପଡ଼ିଛି ଆସି ଅପ୍ରତିତ ହୋଇ ପୁଣି ବନ୍ଦ ହୋଇଗଲା । ସେଇ ଭାବଟିକକ ଗଉରୀର ଦୃଷ୍ଟି ବୁଲି ପାରିଥିଲା । ସେ ନିଧବାକୁ ମାତ୍ର ନିକଟକୁ ତାର କରିବାକୁ କହିଲା । ପରେ ପରେ ବାହାରେ ଗୋଟିଏ ଗାଡ଼ି ରହିବାର ଶବ୍ଦ ଶୁଣି ଜନକ ଦ୍ଵାର ଆଡ଼କୁ ବହୁ କଷ୍ଟରେ ଚାହିଁ ଥିବାର ଦେଖି ଏକା ଗଉରୀ ହିଁ ଜାଣିଲା କେତେ ଉଦ୍‌ବେଗ ଉଡ଼ିକଣ୍ଠା ତା’ ଆଖିରେ ନେଇ ଜନକ କାହାର ପ୍ରତୀକ୍ଷା କରୁଛି । ଜନକ ହୃଦୟର ପ୍ରତିଟି ସ୍ପନ୍ଦନ ସତେ ଯେପରି ଗଉରୀର ହୃଦୟରେ ପ୍ରତିଧ୍ଵନିତ ହେଉଥିଲା ।

ଓଡ଼ିଆ ଉପନ୍ୟାସ ସାହିତ୍ୟରେ ଗଉରୀ ପରି ଚରିତ୍ରଟିଏ ସମ୍ଭବ ହୋଇନାହିଁ । କାହ୍ନୁଚରଣଙ୍କର ବହୁ ଉପନ୍ୟାସ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଉପନ୍ୟାସରେ ଯୁବତୀ ବଧିବାର ବହୁ ଯନ୍ତ୍ରଣାପୂର୍ଣ୍ଣ ଜୀବନ, ବିବାହ କରିବା ନ କରିବା, ମାତୃହଲ୍ଲଭର ପିପାସା, ପ୍ରେମିକକୁ ଗ୍ରହଣ କରିବା ନକରିବା ଆଦି ବିଭିନ୍ନ ସମସ୍ୟା ନେଇ ସନ୍ତୁଳି ହେବାର ଓ ପ୍ରତି ପଦରେ ନିଜର ଭାଗ୍ୟସ୍ଥାନତା ପାଇଁ ନିଜକୁ ଓ ଭାଗ୍ୟକୁ ଅହରହ ଦୋଷ ଦେବାର ବହୁ ବର୍ଣ୍ଣନା ମିଳେ । ନିଜକୁ ବଞ୍ଚିତ ମନେକରି ଅନ୍ୟର ସୁଖ ଯୌଭାଗ୍ୟକୁ ଦେଖି ଏକ ଅବ୍ୟକ୍ତ ଈର୍ଷ୍ୟରେ ଜଳିବାର ଉଦ୍‌ବେଗ ମଧ୍ୟ କମ୍ ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ବୈଷ୍ଣବଚରଣଙ୍କ ଗଉରୀ ଏକ ଅନନ୍ୟା ନାରୀ, ଗୋଟିଏ ଅତି ସୁନ୍ଦର ହୃଦୟର ଅଧିକାରଣୀ । ବୈଧବ୍ୟକୁ ଜୀବନର ଏକ ଚୂଡ଼ାନ୍ତ ଅଭିଶାପ ବୋଲି ମନେକରି, ଜୀବନଧାରାର ଏକ ପର୍ଯ୍ୟାୟ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରିଛି ।

ସାଧୁତ୍ବ ନିଃସଙ୍ଗ ଜୀବନକୁ ସାଧାରଣ ସୁଦୃଢ଼ଗୁଣରେ ସୁନ୍ଦର ଓ ସଜୀବ କରି ରଖିବ । ପ୍ରେମର ପାର୍ଥିବ ଅନୁଭବକୁ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ କରିନେଇଛି ଏକ ଅପାର୍ଥିବ ଚେତନାର ପ୍ରଭାକୁ । ସେ ହୃଦୟଟିରେ ଖୋସି ନାହିଁ, କାହାର ଉପରେ ମାନ ଅଭିମାନ ନାହିଁ, ଈର୍ଷା ନାହିଁ ବରଂ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କର ଦୁଃଖ ଦୂର କରିବା ପାଇଁ ନିଜ ଶକ୍ତିମତେ ଉଦ୍ୟମ କରିଗଲାଣି । ସାଧାରଣ ନାଶ୍ଟିଏ ଗଉଣୀ; ସମାଜ, ବିବାହ, ପ୍ରେମ ଓ ଯନ୍ତ୍ରଣାର ମୂଳତତ୍ତ୍ବଟିକୁ ଯେପରି ବୁଝିଛି ସେପରି ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଚରିତ୍ର ବୁଝିବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇନାହାନ୍ତି ।

ସତୀ—ଔପନ୍ୟାସିକ ଉପେନ୍ଦ୍ର କୁମାରଙ୍କ ‘ମଲ୍ଲିକା’ର ନାୟିକା ସତ୍ୟଭାମା ବା ସତୀ । ହିନ୍ଦୁ ସମାଜରେ କନ୍ୟାର ବିବାହ ଧାର୍ମିକ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଅନ୍ତର୍ବାସୀ ବିଶ୍ୱର କରାଯାଏ । ଏଥିପାଇଁ ବାପ ମା’ କୌଣସି ନା କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ନିଜ ଝିଅକୁ ବିବାହତ ଦେଖିବାକୁ ଚାହାନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ ସମାଜରେ କେତେକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅସାମଞ୍ଜସ ବିବାହ ମଧ୍ୟ ହୋଇଥାଏ । ସାଧାରଣତଃ ବାଲ୍ୟ ବିବାହ ଓ ଯୌତୁକ ପ୍ରଥାନିତ ପ୍ରତିଫଳ ହେଉଛି ଏହି ପ୍ରକାର ବିବାହର କାରଣ, ଯେଉଁଠି କିଶୋରୀ କନ୍ୟାଟିଏ ଶାଠିଏ ବା ତତୋଽଧିକ ବୟସର ବ୍ୟକ୍ତି ସହିତ ବିବାହ ବନ୍ଧନରେ ଯୁକ୍ତ ହୁଏ । ସତୀ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଉପଯୁକ୍ତ କୌଣସି କାରଣ ନ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ତା’ର ପିତା ଅନାଦି ମିଶ୍ର ଧନୀ ଜମିଦାର ନରହରି ମିଶ୍ରଙ୍କୁ ଜ୍ୱାଇଁ କରିବାକୁ ଯାଇ ତାଙ୍କ ବୃଦ୍ଧ ବୟସ, କୁଣ୍ଡଳିତ ରୂପ ଓ ଦ୍ୱିତୀୟ ବିବାହ ପ୍ରବୃତ୍ତିକୁ ବିଶ୍ୱରକୁ ନେଇନାହାନ୍ତି ବା ଏ ସମ୍ପର୍କରେ କାହାର ବାରଣ ମାନ ନାହାନ୍ତି । କନ୍ୟାପିତା ଭାବରେ ଏଗାର ବର୍ଷିୟା କିଶୋରୀ କନ୍ୟାଟିର ସୁଖ, ଶାନ୍ତି ଓ ଆନନ୍ଦ ଅପେକ୍ଷା ଧନକ କାମାତା ଲାଭର ସନ୍ତୋଷ ତାଙ୍କୁ ଅଧିକ କରିଦେଇଛି ।

ସତୀ ବାପାମାଆଙ୍କର ଏକମାତ୍ର ଆଦରର କନ୍ୟା ହୋଇଥିବାରୁ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ସମବୟସୀଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ଗାଁରେ ଘୂରିବୁଲିବା ପାଇଁ ଟିକେ ଅଧିକ ସ୍ୱାଧୀନତା ପାଇଥିଲା । ପିଲାଦିନରୁ ନିଜପ୍ରତି ଗାଁରେ ଦେଖି ଆସୁଥିବା ଲୋକନାଥ ବା ତା’ର ପ୍ରିୟ ନାଥନନା ପ୍ରତି ସତୀ ଭଲ ଏକ ଆକର୍ଷଣ ଅନୁଭବ କରିଛି, ଯେଉଁଦିନ ପୋଖରୀ ପାଣିରୁ କଇଁଫୁଲ ତୋଳି ସେ ସେଇ ଆଦ୍ର ବସନରେ ଉଠିଆସୁଥିବାବେଳେ ନାଥନନା ସହିତ ସାକ୍ଷାତ ହୋଇଥିଲା । ସେ ଏକ ଅନିବାରଣୀୟ ଆକର୍ଷଣ । କିନ୍ତୁ ସେ ଭଲ ପାଇବା ବା ଆକର୍ଷଣର ପରିଣତି ଯେ ବିବାହ ତାହା ସତୀ ମନରେ ଆସିନାହିଁ । ସେ କେବଳ ଅନୁଭବ କରିଛି ଲୋକନାଥ ପ୍ରତି ତା’ ଭିତରେ ଏକ ପ୍ରେମୋଦ୍ଭାସ । ଏ ପ୍ରଣୟକୁ ପରିଣୟରେ

ପରିଣତ କରିବାର ପ୍ରଚେଷ୍ଟା କାହାର ପକ୍ଷରୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରକାଶ ପାଇନି । ଏତେ ଅଳ୍ପ ବୟସରେ ମନର ଆବେଗକୁ ଠିକ୍ ଭାବରେ ବୁଝିବା ମଧ୍ୟ ସହଜ ନୁହେଁ । ନିଜର ବାହାଘର କଥା ଶୁଣି କିଶୋରୀ ସତ୍ୟ ମନରେ ସ୍ବାଭାବିକ କୌତୁହଳ ସୃଷ୍ଟି ହେଇଛି, ‘ଯେମିତି ଗୋଟାଏ ଅମୁହଁ ଦେଉଳ ଆଖି ଉଠାଇଲେ ସତେକ କେତେ ଅସୁବିଧା ଦରବ ଠୁଲ ହୋଇଛି ତା’ ଭିତରେ’ । ତା’ପରେ ପୁଣି ବରର ଧନସମ୍ପତ୍ତିର ବିସ୍ତୃତ ବିବରଣୀ ଶୁଣି ସତ୍ୟ ପୁଲକିତ ହୋଇଉଠିଲା । ତା’ ପିଲାମନରେ ବରର ପ୍ରାରୁଣ ବେଶ୍ ପ୍ରଭାବ ପକାଇଥିଲା । ବାହାଘରେ ଗହଣା ପିନ୍ଧି, କନିଆ ହୋଇ ନଇଁ ନଇଁ ଚାଲିବା ତାକୁ ବହୁତ କୌତୁକ ଲାଗୁଥିଲା । କିନ୍ତୁ ସେସବୁର ଆନନ୍ଦ ଖୁବ୍ ଶୀଘ୍ର ଦୂର ହୋଇଗଲା । ପିତା ବୟସର ଏକ କଦାକାର ବୃଦ୍ଧ ଓ ଦୋଷେଇବର ସହୃଦ ତା’ର ବାହାଘର ହୋଇଥିଲା । ସଦ୍ୟ ଯୌବନ ସହୃଦ ପରିଣତ ଦାକ୍ଷ୍ୟର ହାତଗଣ୍ଠି ପଡ଼ିଗଲା ଓ ହୋମ ନିଆଁରେ ଦଶଦିଗପାଳଙ୍କୁ ସାକ୍ଷୀ ରଖି ସିଦ୍ଧ କରି ଦିଆଗଲା ସେ ଅପ୍ରାକୃତିକ ସମ୍ପର୍କକୁ । କିନ୍ତୁ ସେ ଗଣ୍ଠିର ଟାଣ କେତେ !

ସତ୍ୟର ଏ ପ୍ରକାର ବିବାହଜନିତ ଦୁଃଖରେ ଲୋକନାଥ କଟକ ଚାଲିଯାଇଥିଲା ଓ ପୁଣି ଯେବେ ସେ ଫେରିଲା ସେତେବେଳକୁ ଆଦ୍ୟ ଯୌବନର ସ୍ପର୍ଶରେ ତଳ ତଳ ହେଉଥିଲା ନବାନାୟକତା ସତ୍ୟ । ପ୍ରଗଲ୍ଭ କିଶୋରୀ ସତ୍ୟର ନାଥନନା ପ୍ରତି ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭଲଲଗିବା ପରିଣତ ହୋଇଯାଇଥିଲା ଭଲ-ପାଇବାରେ । ତେବେ ଦୁହଁଙ୍କ ଭିତରେ ଠିଆ ହୋଇଥିଲା ‘କିନ୍ତୁ’ର ଏକ ଦୁର୍ବଳ ପ୍ରାଚୀରଟିଏ । ନାଥନନାର ଜନ୍ମଦିନରେ ସତ୍ୟ ତାଙ୍କ ଘରକୁ ଯାଇଛି ଓ ଅବସ୍ଥା ଚନ୍ଦ୍ରରେ ଲୋକନାଥର ପ୍ରଥମ ସ୍ପର୍ଶ ଲାଭ କରି ବର୍ଷାରେ ଭଜି ଭଜି ଘରକୁ ଫେରି ଲୁଗା ନ ବଦଳାଇ ଶୋଇଯାଇଛି । ସେଇ ଓଡ଼ା ଲୁଗାରେ ଲଗିଥିବା ଲୋକନାଥ ଦେହର ସ୍ପର୍ଶ ତାକୁ ଏତେ ଆମୋଦିତ କରିଛି ଯେ ସତ୍ୟର ମନେ ହେଇଛି ସେଇ ତାର ମଧୁଶୟନର ଗନ୍ଧି । କିନ୍ତୁ ତାକୁ ତା’ ପରେ ପରେ ଯିବାକୁ ହୋଇଛି ସ୍ବାମୀ ଘରକୁ ।

ସ୍ବାମୀ ସହୃଦ ପ୍ରଥମ ମିଳନ ଗନ୍ଧି । ନବବୟସ ମନରେ କୌଣସି ଆବେଗ ନାହିଁ, ଅନନ୍ଦ ନାହିଁ । ସତ୍ୟ ଭାବୁଥିଲା, “ସେ ଆସିବା ସମୟ ହେଲା । ଆମ ଶାସ୍ତ୍ର ଅନୁସାରେ ମୁଁ ଯାହାଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀ ହୋଇଛି । × × × ବୟସରେ ସେ ମୋ ବାପାଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ହେବେ । ଏଇଆଙ୍କ ସାଙ୍ଗରେ ପୁଣି ମତେ ସବୁଦିନେ ଘର କରିବାକୁ ପଡ଼ିବ ସମସ୍ତର ହୋଇ । ଏହି ମୁହଁକୁ ଗୁଞ୍ଜି ମତେ ପୁଣି ପିଲାଦିନର ସବୁ ସ୍ମୃତି ମାୟା ଭୁଲିବାକୁ ହେବ ତ ? ସେତିକିବେଳେ

ମନେପଡ଼ିଗଲା ମୋର ଆଉ ଗୋଟିଏ ଲବଣ୍ୟ ସିନ୍ଧୁ ଚରପରିଚିତ ମୁହଁ, ବିଧାତାଙ୍କର ସବୁ ସୁନ୍ଦର ସୃଷ୍ଟି ଯାହା ଦିହରେ ସାର୍ଥକ ହୋଇଯାଇଛି । ସେ ମୁହଁ ଆଉ ମୋ ସ୍ବାମୀଙ୍କ ମୁହଁ ! x x ମନେ ହେଲା ଏମିତି ଭାବିଲେ ମୁଁ ପାଗଳ ହୋଇଯିବି । କିନ୍ତୁ ଏଇ ଚିନ୍ତାରେ ପାଗଳ ହୋଇଯିବା କେତେ ସୁଖକର ମନେକଲି ।” ତା’ର ଭାବନାରେ ପୁଣି ଛେଦ ପକାଇ ପ୍ରବେଶ କଲେ ତାର ବୃଦ୍ଧ ସ୍ବାମୀ କାମୁକ ନରହର ମିଶ୍ର, ଯିଏକି ସ୍ତ୍ରୀକୁ କେବଳ ଜାନ୍ତବ କାମନା-ଚରିତାର୍ଥ କରିବାର ପାତ୍ର ବୋଲି ବିବେଚନା କରନ୍ତି । ବଳପ୍ରୟୋଗ କରି ସତ୍ତାକୁ ଆଲିଙ୍ଗନ କରିବାବେଳେ ସେ ବାଧା ଦେଇଛି ତାଙ୍କୁ । ଏପରି ଅମେଳ ବିବାହରେ ଇଚ୍ଛା ବିରୋଧରେ ନାଶ୍ତି ସମାଜର ମୋହରମଣ୍ଡ ସ୍ବାମୀନାମଧାରୀ ପଣ୍ଡିତ ନିକଟରେ ନିଜକୁ ସମର୍ପଣ କରିଦେବାକୁ ବାଧ୍ୟହୁଏ । ସେଥିରେ ପ୍ରେମ, ପ୍ରଣୟ ବା ଆବେଗର ସାମାନ୍ୟ ସତ୍ତା ନ ଥାଏ । ଜଣେ ପାଏ ପଶୁର ତୃପ୍ତି, ଆଉ ଜଣେ ଘୃଣା, ଦୁଃଖ, ଶୋଭ ଓ ଅସମାନରେ ସନ୍ତୁଳି ହେଉ ହେଉ ଅନୁରବୁ ଉଠି ଆସୁଥିବା ହତାଶା ଓ ବ୍ୟର୍ଥତାର ହାରୁକା ହାରୁକା କୋହକୁ ପ୍ରାଣପଣେ ଗୁପ୍ତି ରଖିବାକୁ ଚେଷ୍ଟାକରେ । ଏଥିରେ ଆଉ କୌଣସି ବ୍ୟତିକ୍ରମ ହୁଏ ନାହିଁ... ଜୀବନ ସେଇ ଅସମତଳ ରାସ୍ତାଦେଇ ଗଢ଼ିଯାଏ ମୃତ୍ୟୁଯାଏ । କିନ୍ତୁ ସତ୍ତାର ମନ ନିଜକୁ ଏପରି ଭାବରେ ବଳି ଦେବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇନି । ସ୍ବାମୀତ୍ବ ନାମରେ ସ୍ବାମୀର ଧର୍ମଣ ପ୍ରଚେଷ୍ଟାକୁ ସେ ବାଧାଦେଇଛି । ସ୍ବାମୀର ଧମକ ଶୁଣିଛି— “ଏମିତି ହେଲେ ଏକା ଜାଣିଥା ଭାରି ଖରାପ ହେବ । ମୁଁ କହୁଛି ମୋ କଥା ମାନ, ପାଖକୁ ଆ” । ସତ୍ତା ସେ ଧମକକୁ ଖାତିର କରେନି—ନରହର ମିଶ୍ରର ସମସ୍ତ ଉଦ୍ୟମକୁ ବ୍ୟର୍ଥ କରି କବାଟ ଫିଟାଇ ବାହାରକୁ ପଳାଇ ଆସିଛି । ସତ୍ତା ଚରିତ୍ରର ଏତିକି ଦୃଢ଼ତା ଫୁଟାଇବାକୁ ଯେ ଔପନ୍ୟାସିକଙ୍କୁ ବେଶ୍ କିଛି ସାହସିକତାର ପରିଚୟ ଦେବାକୁ ହୋଇଛି ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ହିନ୍ଦୀ ଔପନ୍ୟାସିକ ପ୍ରେମଗୁନ୍ଦଙ୍କର ନିର୍ମଳା, ଚଣ୍ଡୀପ୍ରସାଦଙ୍କର ‘ମନୋରମା’, ଭଗବତୀ ପ୍ରସାଦଙ୍କର ‘ଅନାଥ ପତ୍ନୀ’ ପ୍ରଭୃତି ଉପନ୍ୟାସରେ ଏ ପ୍ରକାର ସମସ୍ୟା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି । ନାହିଁକି ମନରେ ସ୍ବାମୀର ବୃଦ୍ଧତା ନେଇ ପ୍ରତିଫିକ୍ଷା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି, କିନ୍ତୁ ସତ୍ତା ପରି କେହି ପ୍ରତିବାଦ କରିନାହାନ୍ତି । ବିବାହ କରିଥିବା ବ୍ୟକ୍ତି ନିକଟରେ ନିଜକୁ ସମର୍ପଣ ନ କରିବାର ଦୃଢ଼ତା କେବଳ ଆମେ ଦେଖୁ ସତ୍ତା ନିକଟରେ ।

ମାତୃତ୍ବର ଅନୁଭବ ନାଶ୍ତି ପାଇଁ ଭଗବାନଙ୍କର ଏକ ବିଶେଷ ବରଦାନ । କେବଳ ସନ୍ତାନକୁ ଜନ୍ମ ଦେଲେ ଯେ ଜଣେ ନାଶ୍ତି ମା’ ହୋଇପାରେ

ତା' ନୁହେଁ, ମାତୃହୃତ ତା' ଭିତରେ ଏପରି ଏକ ସହଜ ପ୍ରବୃତ୍ତି ଯେ ତାହା ସତ୍ୟ ଜାଣିବ ହୁଏ । ସତ୍ୟ ଘୃଣା କରୁଥିବା ତା'ର ସ୍ବାମୀର ପୁତ୍ର ନଟକୁ ନିଜ ସନ୍ତାନ ପରି ସ୍ନେହ କରନ୍ତି । ମାତୃହୃତ ନଟ ସତ୍ୟକୁ ପାଇ ତା' ନିଜ ମାଆକୁ ହିଁ ପାଇଛି ଓ ସତ୍ୟ ତା' ଶାଶୁଙ୍କ ଭିତରେ ପାଇଛି ତା' ମାଆକୁ ।

ଦାସୀ ସହରଣ ସହଜ ନିଜ ସ୍ବାମୀର ଅବୈଧ ସମ୍ପର୍କ ସେ ଜାଣିପାରିଛି । ଦାସୀର ମନ୍ଦଗାରେ ନରହରି ତା'ଠାରୁ ଘରର ଗୁରୁ ନେଇ ଯାଇଛନ୍ତି, ତାକୁ ଅକଥମୟ ଯନ୍ତ୍ରଣା ଓ ଅପମାନ ଦେଇଛନ୍ତି । ସତ୍ୟ ଜାଣିଥିଲା ପ୍ରେମସ୍ଥାନ ଦୈତ୍ବିକ ସାନ୍ନିଧ୍ୟ କେବଳ ତା' ସ୍ବାମୀକୁ ଗୁଞ୍ଜ କରପାରିବ । ତେଣୁ ସେ ଗୁଞ୍ଜିଥିଲେ ଲମ୍ପଟ ନରହରିକୁ ଅନାୟାସରେ ନିଜର କର୍ତ୍ତୃତ୍ବରେ ରଖିପାରିଥାନ୍ତା, ଦାସୀ ସହରଣକୁ ଘରୁ ବିତାଡ଼ିତ କରିଦେଇ ପାରିଥାନ୍ତା । କିନ୍ତୁ ଘରର ମାଲିକାଣୀ ହେବାପାଇଁ ସେ ତା'ର ଅସ୍ବାକୁ ବାଜି ଲଗାଇ ପାରିନି । ପ୍ରେମସ୍ଥାନ ସମ୍ବୋଗ-ଠାରୁ ବଳି ମରଣାନ୍ତକ ଯନ୍ତ୍ରଣା ନାଶପାଇଁ ଆଉ କିଛି ନାହିଁ । ସତ୍ୟ ସମସ୍ତ ସୁବିଧା, ସୁଯୋଗ ଓ ସ୍ବାଚ୍ଛନ୍ଦ୍ୟ ହରାଇଛି ସତ୍ୟ; କିନ୍ତୁ ତା'ର ଦୃଢ଼ତା ପାଇଁ ଅନ୍ତତଃ ସେ ପ୍ରକାର ଯନ୍ତ୍ରଣା ସେ ଭୋଗ କରିନି ।

କପିଳେଶ୍ବର ମହାଦେବଙ୍କ ନିକଟରେ ପୂର୍ବ ପରିକଳ୍ପିତ ଯୋଜନାନୁଯାୟୀ ସତ୍ୟକୁ ଗୁଡ଼ିଦେଇ ନରହରି ସହରଣ ଗୁଲ୍ଲିଆସିଛନ୍ତି । ନରହରିଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ପୂରଣ ନ ହେବାରୁ ତାଙ୍କ ନିକଟରେ ସତ୍ୟର ଆବଶ୍ୟକତା ଗୁଞ୍ଜି ଯାଇଥିଲା । ଏକାକିନୀ ମେଳାରେ ଭୟଶୃଙ୍ଖଳା ସତ୍ୟ ହଠାତ୍ ତାର ନାଥନନାକୁ ଦେଖି ଆଶ୍ଚା ପାଇଗଲା । କିନ୍ତୁ ପରଦିନ ସକାଳେ ଘରେ ପହଞ୍ଚି ସ୍ବାମୀଠାରୁ ପାଇଛି ଅପମାନ ଓ ଚରିତ୍ରହୀନ ଅପବାଦ । ସମାଜର ନାଶପ୍ରତି ଏ ପକ୍ଷପାତ ବିଚାର ବିରୋଧରେ ମନ ତା'ର ବିଦ୍ରୋହ କରିଉଠିଛି କିନ୍ତୁ କ'ଣ ବା ସେ କରିପାରିଥାନ୍ତା । ଲୋକନାଥର ଆଶ୍ରୟ ବ୍ୟତୀତ ତା'ର ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଗତି ନଥିଲା । କଟକର ଉଡ଼ାଘରେ ନାଥନନା ପାଖରେ ଥିବାବେଳେ ସେ ଗାଁକୁ ଫେରିଯିବାକୁ ବାରମ୍ବାର କହିବା ସତ୍ତ୍ବେ ଲୋକନାଥର ବିଳମ୍ବ କରିବାର ଦେଖି ତା' ଭିତରେ ସନ୍ଦେହଟିଏ ମୁଣ୍ଡ ଟେକି ଉଠିଛି ଓ ସେ ସିଧାସଳଖ ଲୋକନାଥ ନିକଟରେ ଅଭିଯୋଗ କରିଛି । କିନ୍ତୁ ପିତାମାତାଙ୍କର ମୃତ୍ୟୁବର ଶୁଣିବା ପରେ ସତ୍ୟ ବୁଝିପାରିଛି ଯେ ଗାଁରେ ତା'ର କେହି ନାହିଁ ଯାହା ପାଖକୁ ସେ ଫେରିଯାଇ ପାରିବ ।

କଟକ ଘରେ ଥିବାବେଳେ ପଡ଼ୋଶୀ ସ୍ତ୍ରୀଟି ଲୋକନାଥକୁ ତା' ସ୍ବାମୀ ଗୁରୁ କଥା କହିବାବେଳେ ସେ ପାଇଛି ଅପୂର୍ବ ଆନନ୍ଦ । ଏତେଦିନ ନିର୍ଜନରେ

ଏକାକୀ ରହୁବା ପରେ ମଧ୍ୟ ସତ୍ୟ ଓ ଲୋକନାଥ କଠିନ ସନ୍ଦର୍ଭ ଅବଲମ୍ବନ କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ନାରୀ ଓ ପୁରୁଷର ପରସ୍ପର ପ୍ରତି ସ୍ବାଭାବିକ ଆକର୍ଷଣକୁ କେତେଦିନ ସମାଜ ନାମରେ, ଶାସ୍ତ୍ର ନାମରେ ଏଡ଼େଇ ଦେଇ ପାରିଥାନ୍ତେ ! ଲୋକନାଥ ଯେଉଁଦିନ ସ୍ବଥମ କରି ସତ୍ୟକୁ ଆଲିଙ୍ଗନ କରି ଚୁମ୍ବନଟିଏ ଦେଇଛନ୍ତି ସତର ମନେ ହେଇଛି, ସେଇ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ସତେ ଯେପରି ତା'ର ନାରୀକୁ ସାର୍ଥକ ହୋଇଗଲା । ବହୁବର୍ଷର ଦାମ୍ପତ୍ୟ ଯେଉଁ ଆନନ୍ଦଧାରାକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରିପାରେନା, ଅନୁଭବ କରିପାରେନା, ସେଇ ଆନନ୍ଦର ଧାରା ସତର ସମଗ୍ର ସତ୍ତ୍ୱ ଭିତରେ ପ୍ରବାହିତ ହୋଇଯାଇଥିଲା । ମୁହୂର୍ତ୍ତକ ମଧ୍ୟରେ ଦେଇଯାଇଥିଲା କେତେ କଳାନ୍ତରର ଅନୁଭୂତି । ତା' ଜୀବନରେ ନାଥନନା କିଏ ବୋଲି ପ୍ରଶ୍ନ କଲବେଳେ ବିନାଦ୍ୱିଧାରେ ସହଜ ଉତ୍ତରଟିଏ ଆସିଛି ‘ସେ ତା’ର ସବୁକିଛି’ । ସତ୍ୟ ଭାବିଛି, “ସଂସାର ଲୋକେ ହଜାରେ ନାହିଁ କଲେ ସୁଦ୍ଧା ସମାଜ ଲକ୍ଷେ ଥିଲେ ଅସ୍ପୀକାର କଲେ ସୁଦ୍ଧା ସେହି ଜଣକୁ ତ ଏ ଜୀବନରେ ନିବିଡ଼ ଭାବରେ ମୋର ବୋଲି ଅନୁଭବ କରିଛି । ଜ୍ଞାନ ହେଲା ଦିନ ଆଜିଯାଏ କେବଳ ତାଙ୍କର ପାଖରେ ସ୍ତ୍ରୀର ସମସ୍ତ ଦେୟ ମନେ ମନେ ଅର୍ପଣ କରିଆସିଛି । କିନ୍ତୁ ତା'ର ଏଇ ହୃଦୟବୃତ୍ତିକୁ ମାନିନେବ କିଏ ? ମଣିଷ ଗଢ଼ା ସମାଜର ଅନ୍ଧ ନିୟମ ! ପୁରୁଷର ଯଥେଚ୍ଛାସ୍ତର ପାଖରେ ନାରୀକୁ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ସେ ବିସର୍ଜନ ଦେଇପାରିନାହିଁ ବୋଲି ସେ ହେଇଛି ସମାଜ ଆଖିରେ ପଡ଼ିତା, କୁଳଟା ।

ସମାଜର ନାଲି ଆଖିକୁ ଭୟ କରିନି ଲୋକନାଥ । ସତ୍ୟ ପାଇଁ ସମସ୍ତ ଅପବାଦକୁ ସହ୍ୟ କରି ନିର୍ଭୀକ ଭାବରେ ଠିଆ ହୋଇଛି ସେ ଶେଷଯାଏ । ସତ୍ୟ ଜାଣିଥିଲା ସାମାଜିକ କଟକଣା ଲୋକନାଥ ଓ ତାକୁ ସ୍ବାମୀ ସ୍ତ୍ରୀ ଭାବରେ ସ୍ୱୀକୃତି ଦେବନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ତାର ନାଥନନା ମଧ୍ୟ ତା'ର ଜୀବନ ସ୍ବାଧୀନାଏ ଅସହାୟା ସତ୍ୟକୁ ପରିତ୍ୟାଗ କରିବ ନାହିଁ । ତାର ପ୍ରିୟତମ ନାଥନନା ପ୍ରତି ସମାଜର ଆକ୍ରେପ ଓ ଅପମାନ ସହ୍ୟ କରି ନ ପାରି ସତ୍ୟ ବାଧ୍ୟ ହୋଇଛି ଗ୍ରହଣ କରିବା ପାଇଁ ଶେଷପନ୍ଥା—ଆତ୍ମହତ୍ୟା ।

ସତ୍ୟ ଚଉକ୍ଷ ଚକ୍ରଣରେ ଔପନ୍ୟାସିକ ଉପେନ୍ଦ୍ର କୁମାର ଯଥେଷ୍ଟ ଦୃଢ଼ତାର ପରିଚୟ ଦେଇଛନ୍ତି । ସତ୍ୟପାଇଁ ତାଙ୍କର ଆନ୍ତରିକ ଶ୍ରଦ୍ଧା ଓ ସମ୍ବେଦନା ସତ୍ତ୍ୱେ ମଧ୍ୟ ତତ୍କାଳୀନ ସାମାଜିକ ପୃଷ୍ଠଭୂମିରେ ଆଉ ଅଧିକ କିଛି କରିପାରିନାହାନ୍ତି । ବାଧ୍ୟହୋଇ ସତ୍ୟକୁ ପ୍ରୋତ୍ସାହନର ଗର୍ଭରେ ବିସର୍ଜନ କରିଦେଇଛନ୍ତି ।

ନେତ୍ରମଣି—ଓପନ୍ୟାସିକ କାଳିନ୍ଦୀଚରଣ ପାଣିଗ୍ରାହ୍ୟଙ୍କର କାଳକୟା ଉପନ୍ୟାସ ‘ମାଟିର ମଣିଷ’ର ନାୟିକା ନେତ୍ରମଣି, ଗାଁଗଣ୍ଡାର ସାଧାରଣ ଝିଅଟିଏ । ଶାମପଧାନର ସାନପୁଅ ଛକଡ଼ର ହାତଧରି ବାହାହୋଇ ଆସିଛି ଶାଶୁଘରକୁ । ଅଳ୍ପବାଲ୍ଲ ଘରର ଝିଅ ସେ, ବାପଘରର ଧନ ନେଇ ମନରେ ଟିକେ ଗର୍ବ ବି ଥିଲା । ଯେଉଁ ଘରକୁ ବୋହୂ ହୋଇ ଆସିଲା ସେଠି ଥିଲେ ଶାଶୁ ଶଶୁର, ଯା, ଦେଡ଼ଶୁର, ଗୁଣ୍ଡେଟି ଝିଆଁସ ପୁରୁଷ ଓ ତା’ର ଦାସ୍ୟ-ତୃଷ୍ଣାନ୍ତରାଳିଆ ସ୍ବାମୀ । ଶାଶୁ ଶଶୁରଙ୍କ ମୃତ୍ୟୁ ପରେ ଦୁଇ ଯା’ର ଭିତରେ କଲହ, ଭଲ ଭଲ ଭିତରେ ମନାନ୍ତର, ଜମିବଣ୍ଟା ନେଇ ନେତ୍ରମଣିକୁ ହିଁ ଦାସ୍ୟୀ କରାଯାଇଛି ।

ବିଚର ନେତ୍ରମଣି ! ଅଳ୍ପ ବୟସର ଝିଅଟିଏ ବୋହୂ ହୋଇ ଆସିଥିଲା ମନରେ କେତେ ସ୍ବପ୍ନ କେତେ କଳ୍ପନା ନେଇ । ବାପଘର ଗୁଡ଼ି ଆସିଲାବେଳେ ସବୁଝିଅ ଭବନ୍ତି ସ୍ବାମୀସହୃଦ ଘରଫସାର କରିବେ, ନିଜ ମନମୁତାବକ ଘରଣୀ-ପଣିଆ ଦେଖେଇବେ, ଘରର କର୍ତ୍ତ୍ରୀ ହେବେ । ସେହୁପରି ସ୍ବାଭାବିକ ଇଚ୍ଛାଟିଏ ଥିଲା ନେତ୍ରମଣିର । ଶାଶୁ ବଞ୍ଚିଥିବାଯାଏ ଘରର ସାନ୍ତାଣୀ ହେବା ଅଭିଳାଷଟି ତା’ର ମନରେ ସବୁ ପ୍ର ଥିଲା । ତା’ ମନ ସହଜଭାବରେ ଶାଶୁକୁ ହିଁ ଘରର କର୍ତ୍ତ୍ରୀ ବୋଲି ମାନନେଇଥିଲା । ଶାଶୁଙ୍କର ତା’ପ୍ରତି ପ୍ରକାଶ ପାଉଥିବା ଆଦର ଯତ୍ନରେ ବାପ ଘରେ ଗୁଡ଼ି ଆସିଥିବା ତା’ବୋଉର ସୁଦ୍ଧି ମୁନ ହୋଇଯାଇ-ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଶାଶୁଙ୍କ ପରେ ହାଗବୋଉ ଓରଫ ତା’ର ବଡ଼ ଜା’ର କର୍ତ୍ତୃତ୍ବକୁ ସେ ମାନନେଇ ପାରିଲା ନାହିଁ କାହିଁକି ? କାହିଁକି ତା’ ଭିତରେ ଏତେ ଅସନ୍ତୋଷ ତେଜି ଉଠିଲା ? ସେ କଣ ଏକା ସେଥିପାଇଁ ଦାସ୍ୟୀ ? ହାଗବୋଉ ତା’ଠାରୁ ବୟସରେ ବେଶ୍ ବଡ଼ ଥିଲା । ତା’ର ବଡ଼ଝିଅ ସୁନା ଓ ନେତ୍ରମଣି ପ୍ରାୟ ଥିଲେ ଏକାବୟସର । ହାଗବୋଉ ଗୁଣ୍ଡେଟି ସନ୍ତାନରା ମା, ତା’ର ଥିଲା ଘର-କରଣା ସମ୍ପର୍କରେ ଘାବ ଅଭିଜ୍ଞତା । ପଧାନ ବୁଢ଼ାବୁଢ଼ୀଙ୍କର ଆଦର୍ଶ ନାବନଧାଗ ସହ ତାର ଭଲ ପରିଚୟ ଥିଲା । ଏସବୁ ସତ୍ତ୍ବେ ସାନ ଜା’ଟିକୁ ଆନ୍ତରିକ ସ୍ନେହ ସେ ଦେଇପାରିଲା ନାହିଁ । ବରଂ ପଦେ ପଦେ ତା’ର ଦୋଷଗୁଡ଼ି ପାଇଁ ତାକୁ ଅପମାନିତ କଲା । ସ୍ନେହ ଶ୍ରଦ୍ଧାସ୍ଥାନ ଶାମନ ଶାସିତକୁ ସାମୟିକ କାଳ ଲାଗି ଅବଦମିତ କରିପାରେ; କିନ୍ତୁ ତା’ ମନ ଉପରେ କୌଣସି ସ୍ବାୟୀ ପ୍ରଭାବ ପକାଇ ପାରେ ନାହିଁ । ତାହା ହିଁ ହେଲା ନେତ୍ରମଣିର । ସେ ହାଗବୋଉକୁ ସମ୍ମାନ କଲା ନାହିଁ, ବରଂ ଭାବିଲା ହାଗବୋଉ ଯେପରି ଶାମପଧାନର ଗୋଟିଏ

ପୁଅର ସ୍ତ୍ରୀ, ସେ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଆଉ ଏକ ପୁଅର ସ୍ତ୍ରୀ । ପାର୍ଥକ୍ୟଟା କ'ଣ !
ଆରମ୍ଭ ହୋଇଗଲା କଲହ, ପାରିବାରିକ ଅଶାନ୍ତ ବଢ଼ିଲା ।

ନେତ୍ରମଣି ନିଜର ଭବିଷ୍ୟତ ସମ୍ପର୍କରେ ଅନିଶ୍ଚିତତା ଅନୁଭବ କରୁଥିଲା ।
କାରଣ ତା'ର ସ୍ୱାମୀ ଛକଡ଼ି ଥିଲା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଦାୟିତ୍ୱହୀନ ଯୁବକ । କୌଣସି ଘର
କାମ ବା ବାହାର କାମରେ ତା'ର ମନ ନଥିଲା । ଯାନିଯାନ୍ତା ଦେଖିବା, ହାଟ
ଘାଟରେ ଚାଲିବା ଓ ଘରକୁ ଫେରିଲେ ଝିଆରୀ ପୁରୁଣାକ ସହଚ ଖେଳିବା
ବ୍ୟଗତ ତା'ର ଅନ୍ୟ କାମ କିଛି ନଥିଲା । ଛକଡ଼ିର ପିଲାମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଅଧିକ
ସ୍ନେହମମତାକୁ ନେତ୍ରମଣି ସହପାରୁ ନ ଥିଲା । ସେ ଭାବୁଥିଲା ତା'ସ୍ୱାମୀଟା ତା'ର
ଗୋଟାଯାକ...ସେଠି ଆଉ କାହାର କିଛି ଅଧିକାର ନାହିଁ । ଏ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତା'ର
ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ମନର ପରିଚୟ ମିଳିଲେ ବି ନବ ବିବାହତା ବଧୂର ଏହା ସ୍ୱାମୀସବ୍ଧତା
ବୋଲି କୁହାଯାଇ ପାରେ । ଛକଡ଼ିର ବଡ଼ଭାଇ ବରଜୁ ପଧାନ ହିଁ କ୍ଷେତବାଡ଼ି
ଭଲ ମନ ସବୁ ଚାହୁଁଥିଲା । ସାନ ଭାଇର ଫୁଲଫାଙ୍କିଆ, ପିଲୁଲିଆ ସ୍ୱଭାବ ପାଇଁ
ଭଲ ବରଜୁ କୌଣସି ପ୍ରତିଫଳ ପ୍ରକାଶ ନ କଲେ ମଧ୍ୟ ହାସ୍ତବୋଉର
ଆଚରଣରେ ପ୍ରକାଶିତ ଉପେକ୍ଷା ଭାବ ନେତ୍ରମଣିର ଦୃଷ୍ଟି ଏଡ଼େଇ ଦେଇ ପାରୁ
ନ ଥିଲା । ସବୁ ସ୍ତ୍ରୀ ଗୁହାନ୍ତି ନିଜ ସ୍ୱାମୀର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ଓ ପ୍ରତିଷ୍ଠା । ବଡ଼ ଭାଇର
ଦୟାରେ ବଞ୍ଚୁଥିବା ସ୍ୱାମୀ ପ୍ରତି ନାଶ୍ୱର ଶ୍ରଦ୍ଧା ଓ ସମ୍ମାନ କମିଯାଏ । ଏକ
ମେରୁଦଣ୍ଡହୀନ ବ୍ୟକ୍ତି ଉପରେ ନିର୍ଭର କରିବାକୁ ତାର ଭୟ ହୁଏ । ନେତ୍ରମଣି
ଦେଖିଛି ବଡ଼ ଜାଆଁର ପିଲାମାନଙ୍କ ଦିନକୁ ଦିନ ବଢୁଥିବା ଖର୍ଚ୍ଚ ଓ ତାଙ୍କ ଝିଅ-
ମାନଙ୍କର ବାହାଘର ଖର୍ଚ୍ଚ ସବୁ ସେଇ କୋଠ ସମ୍ପତ୍ତିରୁ ହେଉଛି । ତା'ର
ଧାରଣା ହେଉଛି, ସବୁ ସମ୍ପତ୍ତି ହୁଏତ ଏହିପରି ସବୁ ସବୁ ସରିଯିବ ଓ ଅକମ୍ପା
ଛକଡ଼ି କୋଉ କୂଳର ହେବନି । ଛକଡ଼ି ସହଚ ତା' ନିଜର ଭବିଷ୍ୟତ ମଧ୍ୟ
ଜଡ଼ିତ ଏବଂ ଛକଡ଼ି ତାର ଅନାଗତ ସନ୍ତାନମାନଙ୍କର ଭବିଷ୍ୟତ । ସ୍ୱାମୀର
ଦୁର୍ବଳ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ହିଁ ତା'ର ବର୍ତ୍ତମାନ ଓ ଭବିଷ୍ୟତର ନିରାପଣକୁ ବିପନ୍ନ କରି
ତୋଳିଛି । ନେତ୍ରମଣି ଦେଖିଛି ଘରେ ଓ ବାହାରେ କୌଣସିଠାରେ ଛକଡ଼ିର
କୌଣସି ଗୁରୁତ୍ୱ ନାହିଁ । ତାକୁ ଗୋଟିଏ ମଣିଷ ଭାବରେ କେହି ବିବେଚନା କରୁ-
ନାହାନ୍ତି । ନେତ୍ରମଣିର ମାନସିକ ସ୍ଥିତି ହମଣା ବିପର୍ଯ୍ୟୟ ହୋଇଛି, ସେ ନିଜକୁ
ପରିବାରର ଜଣେ ବୋଲି ଭାବ ପାରନି, ନିଜର ସ୍ଥିତିକୁ ଦୃଢ଼ କରିବାକୁ ସେ
ସ୍ଥିର କରିଛି । ନିଜର ଅଧିକାର ସମ୍ପର୍କରେ ଅନ୍ୟମାନଙ୍କୁ ସଚେତନ କରିବାକୁ
ଯାଇ ସେ ଘରେ ଅନ୍ଧାରା କଲହ ସୃଷ୍ଟି କରିଛି । ହାସ୍ତବୋଉ ଓ ନେତ୍ରମଣି ଗାଁର
ଦୁଇଟି ସାଧାରଣ ନାରୀ । ଜଣେ ନିଜର କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱରୁ ଇଚ୍ଛେ ମାତ୍ର ଗୁଡ଼ିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ

ନୁହେଁ । ଆଉ ଜଣେ ନିଜର କିଛି କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ହାସଲ କରିବାକୁ ଯାହା କିଛି ମୂଲ୍ୟ ଦେବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ।

ବରଜୁ ପ୍ରଧାନ ନିଜ ସ୍ତ୍ରୀକୁ ସବୁ ପ୍ରକାର ଦୁଃଖ କଲହରୁ ନିବୃତ୍ତ ରଖିବା ପାଇଁ ଅନଗନ, ମୌନବ୍ରତ ପ୍ରଭୃତି ପଦ୍ଧତି ଅବଲମ୍ବନ କରିଛି । ହାତବୋଉର ଚଉ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହୋଇନି, କିନ୍ତୁ ସେ ସ୍ୱାମୀ କଥାକୁ ମାନସାଇ ମାରବ ହୋଇ-
ଯାଇଛି । ନେତ୍ରମଣିର ଆହ୍ୱାନର କୌଣସି ପ୍ରତ୍ୟୁତ୍ତର ଦେଇନି । କିନ୍ତୁ ଛକଡ଼ି କରୁଛି କ'ଣ ? ନିଜ ସ୍ତ୍ରୀକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିପାରିବା ଭଳି ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ତା'ର ନଥିଲା । ବରଂ ସେ ନିର୍ବିବାଦରେ ମାନ ନେଲା ସ୍ତ୍ରୀର ପରାମର୍ଶ ଓ ହରି ମିଶ୍ରଙ୍କ ମନ୍ତ୍ରଣା । ଘରେ ଉଠିଲା ଭାଗର ପ୍ରଶ୍ନ । ବରଜୁ, ଯିଏ ସାତଶତ୍ରୁ ଗାଁରେ ଏସବୁ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ କରୁଥିଲା, ତା'ର ଘରେ ସେଇ ସମସ୍ୟାର ସେ ମୁକାବିଲା କରି ପାରିଲାନି । ଘର ମଝିରେ ପାଚରି ଉଠାଇବାର ସେ ବିରୋଧ କଲା । କିନ୍ତୁ ମନ ଭିତରେ ଉଠି ଯାଇଥିବା ପାଚେରିଟି ଶୁଙ୍ଘିବାପାଇଁ ତା'ର ଉଦ୍ୟମ ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ନୁହେଁ । ଘର ମଝିରେ ପାଚରି ଉଠିବନି ଓ ବଳ ଭିତରେ ହୁଡ଼ି ପଡ଼ିବନି, ବାପର ଏଇ ଶେଷ ନିର୍ଦ୍ଦେଶକୁ ମନେହୁଏ ସେ ଆକ୍ଷରିକ ଅର୍ଥରେ ବୁଝିଥିଲା.....ଦୁଇ-
ଭାଇ ମନମିଳି ତଳିବାଟା ଥିଲା ଗୋଟି । ସାନଭାଇ ଛକଡ଼ିର ଅନୁପସ୍ଥିତିରେ ବରଜୁ ତା'ର ସ୍ତ୍ରୀ ଓ ପିଲାଛୁଆଙ୍କୁ ନେଇ ଘରଗୁଡ଼ି ଚାଲିଗଲା । ନେତ୍ରମଣି ବାଧା ଦେଲାନି । କିନ୍ତୁ ସେ ତ କେବେ ଚାହୁଁ ନ ଥିଲା ଦେଉଣୁର ତାଙ୍କର ପିଲାଛୁଆ ଧରି ଘର ଗୁଡ଼ି ଚାଲିଯାନ୍ତୁ, ସେ ତ ଚାହୁଁ ନ ଥିଲା ସମସ୍ତ ସମ୍ପତ୍ତିର ଅଧିକାରୀ ହେବାକୁ, ସେ କେବଳ ଚାହୁଁଥିଲା ନିଜ ପାଇଁ ଏକ ସୁତନ୍ତ୍ର ଘର ଓ ସମ୍ପତ୍ତିରୁ ତାର ପ୍ରାପ୍ୟ ଅଂଶ । ତେଣୁ କାହାର କଥା ନ ଶୁଣି ବରଜୁ ଘରୁ ଚାଲି ଯାଉଥିବା ବେଳେ ନେତ୍ରମଣି ତାକୁ କପଟ ବାଧା ଦେଇଥାନ୍ତା । ଏ ଥିଲା ତା ପାଇଁ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ବିରୋଧର ସଙ୍କଟ ମୁହୂର୍ତ୍ତ । ତା'ଛଡ଼ା ଦୀର୍ଘଦିନ ଧରି ରହିଥିବା ମନର ଚକ୍ରତା । ହଠାତ୍ କିଛି ଅନୁଶୋଚନା କରିବାକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇପାରିନି । ଅହଙ୍କାର କହିଛି, “ମୁଁ ତ କିଛି କହୁନି, ସେମାନେ ଯଦି ତାଙ୍କ ମନକୁ ଯାଉଛନ୍ତି ଯା'ନ୍ତୁ ।”

ଉପନ୍ୟାସିକ ‘ମାଟିର ମଣିଷ’ ଉପନ୍ୟାସରେ ଯେତେଗୁଡ଼ିଏ ଚରିତ୍ର ସୃଷ୍ଟି କରିଛନ୍ତି ସେ ମଧ୍ୟରୁ କିଏ ଭଲ କିଏ ମନ୍ଦ ସେ ବିବେଚନା ଅବାନ୍ତର, କିନ୍ତୁ ଯେଉଁ ଚରିତ୍ର ସେ ସୃଷ୍ଟି କରିଛନ୍ତି ସେମାନେ କେତେ ଦୂର ସ୍ୱାଭାବିକ ଓ ଜୀବନ୍ତ ତାହା ହିଁ ବିଶ୍ୱସ୍ତ । ନେତ୍ରମଣି ଚରିତ୍ର ତାଙ୍କର ଏକ ଅନନ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି । ଗାଁ ଗଣ୍ଡାର ଅସିକ୍ଷିତ ଗ୍ରାମ୍ୟବାଳିକାଟିଏ ଶାଶୁ ଘରେ ଆସି ପରିବର୍ତ୍ତିତ ପରିସ୍ଥିତି, ଆନ୍ତରିକତାସାଧନ ବଡ଼

ଜା', ଉଦାହରଣ ଦେଖିବୁର ଓ ଦାୟିତ୍ବଜନ ଦୁର୍ବଳମନା ସାମୀ ଛକଡ଼କୁ ପାଇ
 ଯେପରି ବ୍ୟବହାର ଦେଖାଇଛି ସେଥିପାଇଁ ତାକୁ ସମସ୍ତ ଦୋଷ ଦିଆଯାଇ ନ
 ପାରେ । ନେତ୍ରମଣିର ସମସ୍ତ ଅବିଶ୍ୱାସ ସତ୍ତ୍ୱେ ତାକୁ ଯଦି ପ୍ରଥମରୁ ଆପଣାର
 କରନେବାର ଆନ୍ତରିକ ଚେଷ୍ଟା ବରକୁ ପଧାନ ପରିବାରରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଥାନ୍ତା;
 ତେବେ ସିଏ ହୁଏତ ସମସ୍ତଙ୍କୁ ନିଜର କରିନେଇ ପାରିଥାନ୍ତା ।

ଧୋବୀ—ଉନବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଉତ୍ତରାର୍ଦ୍ଧରେ ସର୍ବଭାରତୀୟ ସ୍ତରରେ
 ଲେଖକମାନେ ନାଗର ଜୀବନ ଯନ୍ତ୍ରଣା ପ୍ରତି ସବେଦନଶୀଳ ହୋଇଛନ୍ତି ।
 ପୌରାଣିକ, ଐତିହାସିକ, ସାମାଜିକ ବା ପାରିବାରିକ ଯେ କୌଣସି ପୃଷ୍ଠଭୂମିରେ
 କାହାଣୀ ଓ ଚରିତ୍ର ମାଧ୍ୟମରେ କେତେ ସମସ୍ୟା ସମାଧାନର ପଥ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ
 କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଏହି ସମୟରେ ରଚିତ ଉପନ୍ୟାସ ଗୁଡ଼ିକରେ ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତୀୟ
 ବିଶ୍ୱାସରେ ପତିପତ୍ନୀର ସମ୍ବନ୍ଧକୁ ଜନ୍ମଜନ୍ମାନ୍ତରର ସମ୍ପର୍କ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର
 କରାଯାଇଥିଲା । ସେମାନେ ବିଧବାର ପୁନର୍ବିବାହକୁ ପ୍ରାୟ ସ୍ୱୀକୃତି ଦେଇ ନାହାନ୍ତି
 ଏବଂ ପତିର ମୃତ୍ୟୁପରେ ପବିତ୍ର ଜୀବନଯାପନକୁ ଆଦର୍ଶ ବୋଲି ମନେ
 କରାଯାଇଛି । କିନ୍ତୁ ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ପୂର୍ବାର୍ଦ୍ଧରେ ଆର୍ଯ୍ୟସମାଜର ବିଧବା ବିବାହ
 ସପକ୍ଷରେ ଦୃଢ଼ ଆନ୍ଦୋଳନ ଓ ତା'ର ପ୍ରତିଫଳନ ଉପନ୍ୟାସଗୁଡ଼ିକରେ ଉଲ୍ଲେଖ-
 ନୀୟ ସ୍ଥାନ ଲାଭ କରିଛି । ଔପନ୍ୟାସିକ କାହ୍ନୁଚରଣ ମହାନ୍ତିଙ୍କର ଶାସ୍ତି, ଭୃଷ୍ଟ
 ବାଇଦ ପ୍ରଭୃତି ଉପନ୍ୟାସରେ ବିଧବା ନାଗର ଦୁଃଖ ଯନ୍ତ୍ରଣା ଓ, ଅନ୍ତରର
 ଅଶ୍ରୁଳ କାହାଣୀ ରୂପ ପାଇଛି । କିନ୍ତୁ ସମାଧାନ ସୂତ୍ର ଦିଆଯାଇ ପାରିନା ।

ତାଙ୍କର ବହୁଚର୍ଚ୍ଚିତ ଉପନ୍ୟାସ 'ଶାସ୍ତି'ର ନାୟିକା ଧୋବୀ ଯାହାର
 ଜୀବନ ଦୀର୍ଘ ବୈଶାଖୀର ତତଲ ମରୁବାଲି । ବିଷ୍ଣୁପୁର ଗାଁର ଚନ୍ଦ୍ରୋଇ ସୋଇଁ
 ମହାଜନର ଏକମାତ୍ର କନ୍ୟା ଧୋବୀ ଓ ବନେଇ ପରିଡ଼ାର ପୁଅ ସନେଇର
 ପ୍ରେମ ସମ୍ପର୍କ ହିଁ ଉପନ୍ୟାସଟିର ମୁଖ୍ୟ କଥାବସ୍ତୁ । ଧୋବୀ ଓ ସନେଇ କିଶୋର
 ବୟସରୁ ପରସ୍ପର ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇଥିଲେ ଓ ସମୟ କ୍ରମେ ସେଇ ସାଧାରଣ
 ଅକର୍ମଣ୍ୟ ଦୁହିଁଙ୍କ ଅନ୍ତରରେ ପ୍ରେମର ଶତଦଳ କମଳ ରୂପେ ପ୍ରସ୍ଫୁଟିତ ହୋଇ-
 ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ସନେଇ ବାପାଙ୍କର ଜାତ୍ୟଭିମାନ ଦୁଇଟି ପ୍ରେମୀ ହୃଦୟକୁ ମିଳିତ
 ହେବାକୁ ଦେଲାନି । ଧୋବୀ ଅନ୍ୟ ଜଣେ ବିଭବଗାଳୀ ଯୁବକକୁ ବିବାହ
 ଦେବର ପବିତ୍ର ହୋମାଗି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣରେ ହାତଗଣ୍ଠି ପଡ଼ିବା ବେଳେ, “ଓଡ଼ିଶା
 ଚାଲେ ଧୋବୀର ଆଖିରୁ ଝରିଲା ଲୁହ । ଲୁହର ବାଦଲ ଭିତରେ ସନେଇ
 ଘରିତାର ସୁନ୍ଦର ମୁହଁ, ବଳିଲା ବଳିଲା ଦେହ ଆଗରେ ଠିଆ ହେଲା । କେତେ

ବରସ କାନ୍ଦିଲା କାନ୍ଦିଲା ମୁହଁ, ଯେମିତି କଣ କହିବାକୁ ଚାହୁଁଛି, କହିପାରୁ ନାହିଁ ।” ସନେଇର ସୁଦୃଢ଼ ସମ୍ବଳ କରି ଯୋଗା ଯାଇଛି ସ୍ବାମୀର ସଂସାର କରିବା ପାଇଁ । ସୁଅ ମୁହଁରେ ପତରଟିଏ ପରି ଶୁଷ୍କ ଯାଇଛି, ସାମାନ୍ୟ ବାଧା ସେ ଦେଇ ପାରିନା ।

ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ଦାଉରେ ବିପର୍ଯ୍ୟସ୍ତ ହୋଇ ଯାଇଛି ସାମାଜିକ ଜୀବନ । ସନେଇ ପରିଡ଼ାର ବଣ ଆଭିଜାତ୍ୟ କ୍ଷୁଧାର ଭାଡ଼ନାରେ ନଷ୍ଟଭ୍ରଷ୍ଟ ହୋଇ ଯାଇଛି । ସନେଇ କାଜାଲ ଦଳରେ ମିଶି ଖାଦ୍ୟ ମୁଠାଏ ପାଇଁ ବାର ଦୁଆର ଚୁଲିଛି, ଜାତି ହରାଇଛି । ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ ପୀଡ଼ିତ କାଜାଲମାନଙ୍କର ସେବା କରିବାକୁ ଯାଇ ଯୋଗର ସ୍ବାମୀ ଓ ଶୁଶୁର ଗୋରାହାନ୍ତ ହୋଇ ମୃତ୍ୟୁବରଣ କଲେ । ଶାଶୁ ଆତ୍ମହତ୍ୟା କଲେ ପରେ ଯୋଗ ବୈଧବ୍ୟର ଅଭିଶାପ ନେଇ ନିଜ ବାପ ଘରକୁ ଫେରି ଆସିଲା ।

ସମୟକ୍ରମେ ସ୍ବାମୀ ମୃତ୍ୟୁର ଦୁଃଖ ଧୀରେ ଧୀରେ ମନରୁ କମି ଆସିଲା, କିନ୍ତୁ ଆଦ୍ୟ ଯୌବନର ପ୍ରେମର ପୁଷ୍ଟି ଯୋଗର ମନକୁ ସୁରଭିତ କରି ରଖିଥିଲା । ଦିନେ ସେ ଜାଣିଲା କାଜାଲ ସନେଇ ମୁମୂର୍ଷୁ ଅବସ୍ଥାରେ ଫେରି ଆସିଛି ଗାଁକୁ । ଯୋଗର ଅନ୍ତରାହାର ବ୍ୟାକୁଳ ଆବେଗ ତାକୁ ମଧ୍ୟ ରାସରେ ଟାଣି ନେଇଗଲା ସନେଇ ପାଖକୁ । ପଡିତ, ଜାତିବ୍ୟୁତ ସନେଇକୁ ପରମ ଆଦରରେ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପିଲାଟିକୁ ଖୁଆଇବା ପରି ଯୋଗ ଖୁଆଇ ଦେଲା । ସନେଇ ବହୁଳ ପୁଣି ମୁଣ୍ଡ ଟେକି ଠିଆ ହେଲା । ଯୋଗର ଅର୍ଥସାହାଯ୍ୟ, ପ୍ରେରଣା ଓ ଭଲ ପାଇବାକୁ ସଫଳ କରି ସନେଇ ଘର କଲା, ଜାତିରେ ମିଶିଲା । ସନେଇର ଯୋଗକୁ ନେଇ ମନରେ ଖେଳୁଥିଲା ସ୍ବପ୍ନ । କିନ୍ତୁ ଭରସି କରି କହିବା ପାଇଁ ସାହସ ପାଉ ନଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଶିବରାତ୍ରି ଦିନ ଯୋଗ ସନେଇ ପାଖକୁ ଆସିଛି, ତା’ ବେକର ସୁନାହାର ସନେଇକୁ ଦେଇ କହିଛି—“ତୁ ଜମିବାଡ଼ି କରି, ଗାଁର ଆଉ ପାଞ୍ଚଟଙ୍କା ସଙ୍ଗେ ସମାନ ହୁ । ସେତିକି ମୋର ଆନନ୍ଦ, ମୋର କେବେ ଯଦି ଦରକାର ପଡ଼େ ମୁଁ ତୋର ହାତ ଭିତରୁ ମୋର ପାଉଣା ଛଡ଼ାଇ ନେବି । ସେତେବେଳେ ତୁ ନାହିଁ କରିପାରିବୁ ନାହିଁ ।” ପୁଣି ସନେଇର କେତେକ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ସ୍ବରୂପ କହିଛି । x x x “ତୁ ବଡ଼ ହୁ, ତୋର ଦୁଇ ପାଦରେ ଏମିତି ମୁଣ୍ଡଲଗାଇ ତୋ ପ୍ରଶ୍ନର ଉତ୍ତର ଦେବି ।” ଯୋଗର ଏହି କଥା ଶୁଣି ସନେଇ ମନରେ ଯୋଗକୁ ପାଇବାର ଆଶା ଦୃଢ଼ୀଭୂତ ହୋଇଛି ଓ ପାଠକମାନେ ମଧ୍ୟ ଯୋଗର ଦୁଃଖ ଯନ୍ତ୍ରଣାର ଏକ ପରିସମାପ୍ତିର ଆଶାରେ ଆଶ୍ବସ୍ତ ହୋଇଛନ୍ତି ।

କିନ୍ତୁ ଔପନ୍ୟାସିକଙ୍କ ମନରେ ଯୋଗ ପାଇଁ ରହୁଛି ଭିନ୍ନ ଯୋଜନା । ସ୍ୱାମୀ ଘରକୁ ଫେରି ତାଙ୍କ ଘରେ ବନ୍ଧକ ଥିବା ପ୍ରଜାଙ୍କର ଜମିବାଡ଼ର କାଗଜ-ପତ୍ର ତାଙ୍କୁ ଫେରେଇ ଦେଇଛି । ତା' ମନରେ ଧନ ସମ୍ପତ୍ତି ପାଇଁ କୌଣସି ଲୋଭ ନ ଥିଲା । ସେ କେବଳ ଗୁହଁ ଥିଲା ଗୋଟିଏ ସାଧାରଣ ନାୟାର ଅଭିଳାଷିତ ଚ୍ରେଷ୍ଟିଆ ଘର, ମନର ମଣିଷ ଓ ତା' ରକ୍ତର ସନ୍ତାନ । ମାତୃତ୍ୱ ଓ ନାୟାତ୍ୱର ସାର୍ଥକତା ପାଇଁ ଯୋଗର ମନରେ ଥିଲା ସେଇ ଚରନ୍ତନ ବ୍ୟାକୁଳତା । ଯୋଗର ବୋଉ ବୁଝିଥିଲେ ଝିଅର ମନକଥା । ସନେଇ ସହୃଦ ତା'ର ସୁନବିବାହର ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଲେ, କିନ୍ତୁ ଚନ୍ଦେଇ ସୋଇଁ ତାକୁ ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କଲେ । ସନେଇ ଦିନେ ଅନ୍ଧାର ବର୍ମା ଗାଡ଼ିରେ ଛୁଟି ଯାଇଛି ଯୋଗ ପାଖକୁ, ଦୁହେଁ ବୁଝିଛନ୍ତି ଦୁହଁଙ୍କର ଅସହାୟତା । ସନେଇ ଫେରି ଆସିଛି ହତାଶ ମନ ନେଇ ଓ ଯୋଗ ଆଶା ଓ ଆଶାଭଙ୍ଗର ଯନ୍ତ୍ରଣା ଭିତରେ ସନ୍ତୁଳିତ ହୋଇ ଶ୍ରେଣୀବୀଳ ହୋଇ-ପଡ଼ିଛି ।

ପାଗଳା କଇଁର ପ୍ରଳାପ 'ସନଥା ମୋ ବର' ଶୁଣିବା ପରେ ସନଥା ମନରେ ଭାବାନ୍ତର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି ଓ ସେ କଇଁକୁ ସ୍ତ୍ରୀ ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଛି । ଯୋଗର ଶାଶୁରଙ୍କ ଅବସ୍ଥା ଲକ୍ଷ୍ୟକରି ତା' ବାପା ଚନ୍ଦେଇ ସୋଇଁ ଯେତେବେଳେ ସନଥା ନିକଟରେ ଯୋଗ ସହ ବିବାହର ପ୍ରସ୍ତାବ ଦେଇଛନ୍ତି ସନଥା ତାହା ପ୍ରତ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିଛି । ଏଇ ସ୍ଥାନରେ ପ୍ରସଙ୍ଗଟି କପରି ଅବାନ୍ତର ବୋଧହୁଏ । ଯେଉଁ ଯୋଗ ଓ ସନଥା ପରସ୍ପରକୁ ବାଲ୍ୟକାଳରୁ ଭଲ ପାଉଥିଲେ ଓ ଯୋଗ ଜାତିପତିଙ୍କୁ ଭୟ ନ କରି ପତିତ ସନଥାକୁ ଖାଦ୍ୟ ଦେଇ ମୃତ୍ୟୁମୁଖରୁ ବଞ୍ଚାଇଥିଲା ଓ ଯାହାର ଦାନରେ ସନଥା ଜାତିରେ ମିଶିପାରିଲା, ଦରଦାର କଲା, ପାଞ୍ଚଜଣରେ ଜଣେ ହେଲା, ସେଇ ସନଥା ଯୋଗର ଅସହାୟତା ଜାଣି ମଧ୍ୟ ନିଜର ପୁଅ ବା ଆଦର୍ଶ ପାଇଁ କଇଁକୁ ଗ୍ରହଣ କରିଗଲା । ଯୋଗର ଦୀର୍ଘକାଳ ଧରି ଏ କୃତ୍ତ୍ୱ ପ୍ରେମସାଧନାର ବା କି ମୂଲ୍ୟ ରହିଲା ! ହୁଏତ ଆଉ କେଇଟି ଦିନ ସନଥା ଅପେକ୍ଷା କରିଥିଲେ ଚନ୍ଦେଇ ସୋଇଁଙ୍କର ସ୍ତ୍ରୀକୃତିରେ ସେ ଦୁହଁଙ୍କର ବିବାହ ହୋଇପାରିଥାନ୍ତା । କିନ୍ତୁ ତା' ହେଲା ନାହିଁ । ଯୋଗକୁ ମୃତ୍ୟୁମୁଖକୁ ଠେଲି ଦିଆଗଲା । ଔପନ୍ୟାସିକ କାହ୍ନୁଚରଣ ଯୋଗ ଚରିତ୍ର ଚରଣରେ ଯଥେଷ୍ଟ ସହାନୁଭୂତି ଓ ଆନୁରୂପତା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ହୁଏତ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଭାବରେ ସେ ବିଧବା ବିବାହର ସମର୍ଥନ କରୁନଥିବାରୁ ସାମାଜିକ ବାଧା ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ନଥିବା ସ୍ଥଳେ ମଧ୍ୟ ସେ ଯୋଗର ବିବାହ ଦେବା ପାଇଁ କୃଣା ପ୍ରକାଶ କରି କାହାଣୀର ମୋଡ଼ ବଦଳାଇ ଦେଇଛନ୍ତି ଓ ଶୋଳ

ସତର ବର୍ଷର ବିଧବା ଝିଅଟିକୁ ଅଶ୍ରୁତପଣ ମଧ୍ୟରେ ମୁଖ୍ୟମୁଖକୁ ପଠାଇଦେଇ ସବୁ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନ କରିଦେଇଛନ୍ତି ।

ମାୟା—ବସନ୍ତ କୁମାରୀ ପଟ୍ଟନାୟକଙ୍କ ଉପନ୍ୟାସ ‘ଅମଡ଼ାବାଟ’ର ମାୟା ଏକ ଅନ୍ୟ ନାୟକର । ମାୟାର ଚରିତ୍ର ଚିତ୍ରଣରେ ଔପନ୍ୟାସିକ କଳନା ବା ଅତିରଞ୍ଜିତର ସହାୟତା ନେଇନାହାନ୍ତି । ମାୟା ଆମର ଅତି ପରିଚିତ । ସେ ଆମ ଘରର ବା ଅମ ପଡ଼ୋଶୀ ଘରର ଝିଅଟିଏ ପରି ଲାଗେ, ଯାହାକୁ ଆମେ ଭଲ ଭାବରେ ଜାଣିଛୁ ଓ ଚିହ୍ନିଛୁ । ଗୋଟିଏ ଚଢ଼ିତ୍ରର ଏହି ପ୍ରକାର ସ୍ବାଭାବିକତା ଶେଷଯାଏ ରକ୍ଷା କରିପାରିବା ରଚୟିତାର ଦକ୍ଷତା ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । ମାୟା ଚରିତ୍ର ଚିତ୍ରଣରେ ସେହି ଉଚ୍ଚକୋଟୀର କଳାକୃଶଳତାର ପରିଚୟ ମିଳିଥାଏ ।

ସାଧାରଣ ଏକ ମଧ୍ୟବିତ୍ତ ପରିବାରର କର୍ତ୍ତା ପୀତାମ୍ବର ବାବୁଙ୍କର ଗୃହ-ପୁଅରେ ଏକମାତ୍ର ଝିଅ ମାୟା । ତା’ପା ବୋଉଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଝିଅ, ବଡ଼ଭାଇ ମୋହନର ଆଦରର ଭଉଣୀ ଓ ସାନ ଭାଇ ପରୁ, ରଞ୍ଜୁ ଓ ପହଲିର ପ୍ରୀତିପ୍ରଦ ଆତଙ୍କଟିଏ ହେଉଛି ମାୟା । ପ୍ରଥମେ ପାଠକ ଚୌକି ଉପରେ ଆଖି ବୁଜି ଲଜେନ୍ଦ୍ରର ସ୍ବାତୁ ଗୁଣୁଥିବା ମାୟାକୁ ଭେଟନ୍ତି । ଲଜେନ୍ଦ୍ରର ସ୍ବାଦକାଶ ଗୁଣୁ ସମ୍ପର୍କରେ ପରୁଥିବା ସାନଭାଇମାନଙ୍କୁ “ବେଶି ବାଜେ ଅଲ ଭଲ” କହି ଗୋଟାଏ ଗୋଟାଏ ସେଥିରୁ ସେଇମାନଙ୍କ ହାତରେ ଧରାଇଦେଇ ମାୟା ତା’ ନିଜ କାମ କରିଦେବାକୁ ସେମାନଙ୍କୁ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଦିଏ । କଥା କହିବାରେ ଓ ପରିସ୍ଥିତି ଦେଖି ସ୍ବର ବଦଳାଇ ଅପରପକ୍ଷକୁ ଆତଙ୍କିତ କରିଦେବାରେ ମାୟାର ଅନ୍ୟ ଗୁଣନା ନାହିଁ । ସେ ପାଠ ପଢ଼ୁ ନଥିବାର ଦେଖି ବାପା ଗୁଣିଯିବାରୁ ତାଙ୍କୁ ତରଳାଇ ଦେବାକୁ ଆଗ୍ରର ହାତ ଆଖିରେ ମାରି ମାୟା ଲୁହ ଝରୁ ଝରୁ ବିକଳହୋଇ କହେ, “ବୋଉ ଯେ କାହିଁକି ମତେ ଏନ୍ତୁଡ଼ି ଶାଳରେ ତରୁଟିପି ମାରି ନ ଦେଲା...” ବାହୁ ତା’ କାମ ହେଇଯାଏ । ମୁହୂର୍ତ୍ତୀନ ଆଗରୁ ଝିଅର ଡ୍ରାହା ମିଛ କଥାରେ ଜମାଟ ବାନ୍ଧି ଆସୁଥିବା ପୀତାମ୍ବର ବାବୁଙ୍କର ଲହୁଣୀ ପରି କୋମଳ ପିତୃ ହୃଦୟ ପୁଣି ସେହି ଝିଅର ଆଖି ଲୁହର ଉଷ୍ମତାରେ ତରଳି ଯାଏ ।

ମାୟାଠାରୁ ସଂତପ୍ତନ ପହଲି ମଧ୍ୟ କିଛି ଭଲ୍ କଲେ ମାୟାର ଡ୍ରାସ୍ତା ନଈର ଆଘାତରୁ ବଞ୍ଚିଯାଉନା । ସାନ ଭାଇମାନେ ପଇସାଟିଏ ପାଇଁ କଡ଼କଡ଼ା ମୋହନର ଦୟାକୁ ହାତ ପାରୁଥିବା ବେଳେ ମାୟା କୋର କରି ତା’ର ପ୍ରାପ୍ୟ ଆଦାୟ କରିନେଇ । ମାୟାର ପରୀକ୍ଷା ପାଶ ହୋଇ ଆସିଲେ ଘରେ ସମସ୍ତେ ବ୍ୟତିବ୍ୟସ୍ତ ହୋଇପଡ଼ନ୍ତି । ପାଖ ବଢ଼ାଇରେ କେହି କଥା କହି

ପାରିବେନି, ଦୁଆରେ ଠିଆ ହୋଇ ହସି ପାରିବେନି । ତା' ବଖରା ସାମ୍ନାଦେଇ ଗୁଲିଯାଇ ପାରିବେନି, କାରଣ ଏସବୁ ତା' ପାଠ ପଢ଼ାରେ ବ୍ୟାଘାତ ସୃଷ୍ଟି କରିବ । ମନେହୁଏ ସତେ ଯେମିତି ପୀତାମ୍ବର ବାବୁଙ୍କ ପରିବାରରେ ସେ ଏକଛତ୍ରାୟପତି ଓ ଅନ୍ୟମାନେ ସମସ୍ତେ ତାର ବଚସ୍ବର । ପୂର୍ବ ପରିବାର ତା' ମନି ଜଗି ଚଳିବାକୁ ବାଧା । ନହେଲେ ଘରେ ଅଦିନ ଝଡ଼ ପ୍ରଳୟ । ଏତେ ପ୍ରସ୍ତୁତି ପରେ ପରୀକ୍ଷା ଦେବାକୁ ଗଲାବେଳେ ମାୟା ତା'ର ଘଣ୍ଟାପିନ୍ଧା ହାତଟା ଗାଲରେ ଦେଇ ପଢ଼ା କଥା ଭାବୁ ଭାବୁ ସେ କଥା ଭୁଲିଯାଇ ସେ କେବଳ ଗଣିବାରେ ଲାଗେ କେତେଜଣ ମଣିଷ ତା' ଘଣ୍ଟାକୁ ଚାହିଁଛନ୍ତି । ତା'ର ପରୀକ୍ଷା ସରିଲେ ଘରେ ଗୁଳର ପୁଝାଶୁଝାଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ସମସ୍ତଙ୍କର ପରୀକ୍ଷା ସରେ । ତା'ର ବନ୍ଦ ବଖରା ବାରମ୍ବାର ତା'ରି କଣ୍ଠରେ ଘୋଷିତ ହୁଏ 'ମାୟା ଦାସ ଫାଶୁଡ଼ଭଜନ' ଓ ତା'ପରେ ହାତ-ତାଲରେ ଘୋଷଣାର ସମର୍ପନ ପ୍ରକାଶ ପାଏ ।

ପୀତାମ୍ବର ବାବୁଙ୍କର ହାତଫୁଟି ଭଲ ହେବା ପରେ ମାୟା ଓ ପୀତାମ୍ବର ବାବୁଙ୍କର କଥୋପକଥନରେ ମାୟା ଚରିତ୍ରର ସହଜ, ସୁସ୍ଥ ଓ ଆନୁରୂପ ଦିଗଟି ଉଦ୍‌ଘାଟିତ । ପୀତାମ୍ବରଙ୍କ ଭାବନାରେ ମାୟା ଚରିତ୍ରର ସେହି ନିଜସ୍ବ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟଟି ଉଦ୍‌ଘାଟିତ ହୋଇଛି । “ଏଇ ମାୟା—କିଏ କହେ ସେ ଅଣ୍ଟିଗାତଣୀ, କିଏ କହେ କଳିହୁଡ଼ି, ଆଉ କିଏ ହୁଏତ କହେ ଉଦ୍‌କତ ।” ଗୋଟାଏ ଜନପଦକୁ ବଞ୍ଚେଇବା କର ଦେଖିବାର ଶକ୍ତି ଏ ଦେଶର ଲୋକଙ୍କ ପାଖରେ କାହିଁ ? ଏତେ କଷ୍ଟ କରି ଭିତର ଦେଖୁଛି କିଏ ? ବାହାରଟା ଦେଖିନେଇ ସମସ୍ତେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ । ଏଇ ତାଙ୍କର ଝିଅ ମାୟା । କେହି କଣ ତାକୁ ଚାହିଁଛି ? ତାହାଲ ନଇ ବାଲି ପରି କଥାରେ, ବ୍ୟବହାରରେ ଲୋକଙ୍କର ମୁହଁ ପୋଡ଼ିଯାଏ । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ମନେ ହୁଏ ସେ ନିଜେ ବଡ଼ ଭାଗ୍ୟବାନ । ଏମିତି ଝିଅ କେଇଟା ଲୋକଙ୍କର ଭାଗ୍ୟରେ ଅଛି ? ଭିତରର ମାରବତାକୁ ଯେଉଁ ଝିଅମାନେ ଭଦ୍ରତାର ଡାକୁଣୀରେ ଡାକିରଖନ୍ତି ତା' ଅପେକ୍ଷା କ'ଣ ଏହା ଯଥେଷ୍ଟ ଭଲ ନୁହେଁ ?”

ନୂଆ ହୋଇ ଆସିଥିବା ବୋହୂ କାବେରୀ ଶାଶୁଙ୍କର ଗୋଡ଼ଧୂଆ ପାଣି ପିଇବାକୁ ଚାହୁଁଥିବା ଜାଣି ବୋହୂପଣିଆର ଏ ଦୟାମୟ ଦିଗଟି ସପର୍ବରେ ସଚେତନ ହୋଇଉଠିଥିଲା ମାୟା । ତଥାପି କାବେରୀର ଏ ପ୍ରକାର ଆଚରଣକୁ ତା'ର ସ୍ବସ୍ବବାଦୀ ମନ ଗ୍ରହଣ କରିପାରି ନଥିଲା । ସେ କହି ଉଠିଲା, “ଯାଏ ଅତି ଭକ୍ତ ବେରର ଲକ୍ଷଣ” ଏବଂ ବୋହୂର ଜନପଦର ତଦାରଖ କରୁଥିବା ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ-

ମାନଙ୍କ ଆଗରେ ବୋଉକୁ ପାଦଧୂଆ ପାଣି ପିଇବା ନେଇ ବିରକ୍ତ ପ୍ରକାଶ କରିଛି । ଯଦୁବୋଉ ମାୟା କଥା ଶୁଣି କହିଛନ୍ତି—“ଏ ଶୁଦ୍ଧାବାଳୀ ବିଅଣ୍ଟକୁ କୋଉଠି ବାହାକରିବୁ ମହାବୋଉ ?” ମାୟାର ସ୍ବସ୍ଥବାଣୀ ସ୍ବଭବକୁ ମେରୁଦଣ୍ଡଘନ ଭଲ ବୋହୂର, ଭଲ ବିଅର ସଙ୍ଗରେ ବିଶ୍ବାସୀ ମହିଳାସମାଜର ମାନନେବାକୁ ସାମର୍ଥ୍ୟ ନ ଥିଲା । ମାୟାର ଥିଲା ପୁଣି ପ୍ରଚଣ୍ଡ ରସବୋଧ । ନିଜ ଭାଉଜର ସୁନ୍ଦର ରୂପରେ ସେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା ଓ ଅନ୍ୟ ଏକ ନାଶ୍ବର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ପ୍ରଶଂସା କରିବାରେ ତା’ର ସାମାନ୍ୟ କୁଣ୍ଠା ନ ଥିଲା । ତେଣୁ ଭାଉଜକୁ କହିଛି “ନା, ନା ତମେ ପ୍ରକୃତରେ ସୁନ୍ଦର...ହସିଲେ ଭଲ ଦିଶ, ରୁସିଲେ ବି ଭଲ ଦିଶ ।” ପୁଣି ସେଇ ମାୟା ଭାଉଜର ଆଚରଣରେ ଆନ୍ତରିକତାର ଅଭାବ ଦେଖି କ୍ଷୁବ୍ଧ ହୋଇଉଠିଛି । ପହଲିର ପାଉଁଶର ବୋଲା ମୁହଁକୁ ଦେଖି ଭାଉଜକୁ ଆକ୍ଷେପ କରିଛି, ‘ଭାଉଜ ପହଲି ମୁହଁରେ ଘିମିଶି ଉଠିବାର ବାଟ ବନ୍ଦ କରି ଦେଇ ଆଉ ଦେହ ହାତ ଯେଉଁଠି ଘିମିଶି ଉଠିଛି ସେତକ କ’ଣ ଭୁଲରେ ଗୁଡ଼ିଲି ?’ ଘରେ ନିଜର ପୂର୍ବ ଆଦର କମିଯିବାର ଲକ୍ଷ୍ୟକରି କୂଟନାଟର ଆଶ୍ରୟ ନେବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇଛି । କାବେରୀ ସକାଳେ ଶାଶୁ ଶୁଶୁରଙ୍କ ପାଇଁ ରଖିଥିବା ପାଣି ଖର୍ଚ୍ଚ କରିଦେବା, ମସଲା ବାଟିବାର ରହସ୍ୟ ଫିଟାଇଦେଇ ସେ ସମସ୍ତଙ୍କ ଆଗରେ କାବେରୀ ସ୍ବରୂପ ପଦାରେ ପକାଇ ଦେବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଛି ।

ମାୟାର ସ୍ବାଧୀନ ଆଚରଣ ଦେଖି କାବେରୀର ଅନୁତାପ ହୋଇଛି । ସେ ଭାବିଛି ସେ ମିଛୁଟାରେ ବାହାହେଲା । ଏଇ ମାୟା କେତେ ସ୍ବାଧୀନ, ଯାହା ଖୁସି କରିଦେଇ ଯାଉଛି, କେହି ପଦେ କହିବାକୁ ନାହିଁ । ମାୟା ପରି ନିଶନ୍ଦର ଜାଲା ସହୁଥିବାରୁ ସେ ନିଜକୁ ଅନ୍ୟ ବୋହୂମାନଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ଅଧିକ ସହୃଷ୍ଟ ମନେ କରିଛି । କିନ୍ତୁ ସେଇ କାବେରୀ ଗାଁରୁ ଆସିଥିବା ଖୁଡ଼ି, ବଡୁବୋଉ, ମାଲଦେଇ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ଆଗରେ କାଠଗଡ଼ାରେ ଠିଆହୋଇ ବୋହୂପଣିଆର ପରୀକ୍ଷା ଦେଉଥିବା ବେଳେ ଏବଂ ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରଶ୍ନବାଣରେ ଜଳଜିତ ହେଉଥିବା ସମୟରେ ମାୟାର ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ଆତ୍ମମଣ୍ଡାପକ ଓକିଲାତିରେ ରକ୍ଷା ପାଇଯାଇ ଅନୁଭବ କରିଥିଲା ଯେ ସେ ଘରକୁ ଆସିବା ପରଠାରୁ ମାୟାକୁ ଏତେ ଭଲ ସେ ଆଗରୁ କେବେ ପାଇ ନ ଥିଲା । ଏଥିରୁ ମାୟାର ଖେଳୁଆଡ଼ ମନୋଭାବ ବା sports-manship ଜଣାଯାଏ ।

ମାୟା ଚରିତ୍ରର ଦୃଢ଼ତା, ସ୍ବସ୍ଥବାଦିତା ଅନେକ ସ୍ଥଳରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଛି । ନିଜ ସମ୍ପର୍କରେ କୌଣସି ବାଜେ ଅଭିଯୋଗର ସମ୍ବେଦ ଦେବାକୁ ତା’ର ଆତ୍ମସମ୍ମାନ ବାଧା ଦିଏ । ଘରକୁ ଚାଲି ଯିବାରେ ଫେରିବାର ବିଳମ୍ବ ଦେଖି

କାବେଶର ପ୍ରସ୍ତୋତନାରେ ମୋହନର ଭାଗିଦା ଶୁଣି ମାୟାର ଗନ୍ତ ପ୍ରତିନିୟା ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି । କାବେଶ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କହୁଛି “ମଣିଷ ନିଜ ମୁହଁଟାକୁ ହିଁ ଦର୍ପଣରେ ଦେଖେ । ତମେ ଦୁନିଆଟାକୁ ନିଜପରି ଭାବୁଛ କାହିଁକି ? ସମସ୍ତେ ତମପରି ହୋଇନାହାନ୍ତି ।” ମାୟାର ବେଶାଢ଼ର ଭାବରେ ଅପମାନିତ ହୋଇଛି ମୋହନ, ସ୍ବର୍ଥ ହୋଇଛି କାବେଶ । ପୀତାମ୍ବର ବାବୁ କାହାକୁ କଣ କହୁବେ ଭାବିଛନ୍ତି, କାରଣ ମାୟା ଯେଉଁ ଧରଣର ପିଲା, ତାକୁ ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତେ ଭୁଲି ରୁଦ୍ଧିଦେ । ତାକୁ ସେ ନିଜେ ଭଲ କରି ଚିହ୍ନିଛନ୍ତି । ତା’ଉପରେ ତାଙ୍କର ଅଗାଧ ବିଶ୍ବାସ । ଏଥିରେ ପିତାର କନ୍ୟା ପ୍ରତି ସ୍ନେହଜନିତ ଅନ୍ଧପ୍ରତ୍ୟୟ ନୁହେଁ । ବରଂ ମଣିଷ ଚିହ୍ନିବାରେ ଦୃଢ଼ ଅସ୍ବବିଶ୍ବାସ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି ।

ମାୟାର ବାହାଘର ପ୍ରସ୍ତାବ ସବୁ ଭାଙ୍ଗିଯିବାରେ ମାୟା ଥିଲା ମୁଖ୍ୟତଃ ଦାୟୀ । ବାହା ହେବ ନାହିଁ ବୋଲି କିଛି ନା କିଛି ଉପାୟ ବାହାର କରି ସେ ପ୍ରସ୍ତାବ ଭାଙ୍ଗିଦିଏ । କିନ୍ତୁ ଯେଉଁଦିନ ଓକଲ-ପାତ୍ରର ବିଧବା ମା’ ପାତୀ ଦେଖିବାକୁ ଆସି ପହଞ୍ଚିଲେ, ମାୟାର ବେଶଭୂଷା ଓ ଦୃଶ୍ୟ ଆଚରଣ ଯାହା ଅନ୍ୟ-ମାନଙ୍କୁ ବିଦା କରିବାରେ ଅସୁବିଧା ସାହାଯ୍ୟ କରୁଥିଲା, ସେ ସବୁ ତାଙ୍କୁ ଭଲ ଲାଗିଲା । ସେ ଜାଣନ୍ତି ଯାହା ମୋଦ ବରଣେ ନାହିଁ । ପ୍ରକୃତରେ ସେ କିଛି ଭୁଲ ଭାବ ନ ଥିଲେ । ଜଣେ ଜଣେ ମଣିଷଙ୍କୁ ପଥମରୁ ଦେଖିଲେ ହଠାତ୍ ଭଲ ଲାଗେ, ଆଉ ଜଣ ଜଣଙ୍କୁ ପ୍ରଥମେ ଖରାପ ଲାଗେ । ଅଧିକାଂଶ ସ୍ଥଳରେ ଦେଖା-ଯାଏ ପ୍ରଥମ ଥର ଧାରଣା ହିଁ ଠିକ୍ । ବାହାଘର ହୋଇଯିବା ପରେ ମାୟାର ବୋଉଙ୍କ ମନରେ ହିଅକୁ ନେଇ କେତେ ଉକ୍ତଣ । ସେ କ’ଣ ସତରେ ବୋହୂ ପଣିଆ କରିବ ! ହିଅଠାରୁ ଅନ୍ତତଃ ମୌଖିକ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତିଟିଏ ପାଇଲେ ତାଙ୍କୁ ଶାନ୍ତି ଲାଗିଲା । ପୀତାମ୍ବର ବାବୁଙ୍କର ତାଙ୍କର ଅଲିଅଳ ହିଅ ମାୟା ପାଇଁ ବିଦାୟ ବେଳାରେ ଥିବା ମାତ୍ର ପଦଟିଏ କଥା—‘ତୁ ମୋର ହିଅ, ଏକଥା ଯେମିତି ଭୁଲିବୁ ନାହିଁ । ପୁତ୍ରରେ ଅଛୁ ଜାଣିଲେ ମୁଁ ମନରେ ଶାନ୍ତି ପାଇବି ।’

ଶାଶୁ ଘରେ ପହଞ୍ଚିବାର ଅଳ୍ପ ସମୟ ପରେ ମାୟାର ଅନ୍ତର୍ଭେଷୀ ଦୃଷ୍ଟି ଅନ୍ୟମାନଙ୍କ ସମ୍ପର୍କରେ ବେଶ୍ ଏକ ଧାରଣା କରିନେଲା । ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଭିନ୍ନ ପରିବେଶ ଓ ଅଚିହ୍ନା ମଣିଷମାନଙ୍କ ଭିତରେ ମାୟାର ବିଦ୍ରୋହ ମନ ଆହୁତ ଅଭିମାନରେ ଗୁମୁର ଉଠୁଥିଲା । ବାପଘରେ ସକାଳେ ତାକୁ ନିଦରୁ ଉଠାଇବା ପାଇଁ ଭୟରେ କେହି ଶୁଣି ହୁଅନ୍ତିନି, ଅଥଚ ଏଠି ଗୁଡ଼ି ଅଧରୁ ସେ କୂଅ ମୂଳରେ ଗାଧୋଇବାକୁ ବାଧା । ମାୟା ଜାଣେ ତାକୁ କେହି କେବେ କୌଣସି କଥାରେ ବାଧା କରି ପାରିବେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ବୋଉର ଶୁଣିଲା ମୁହଁ, ତା’ର

ଦିଆ ପ୍ରତିଶ୍ରୁତି ଭିତରେ ତା'ର ଅନ୍ତରାତ୍ମା ଚିନ୍ତାର କରୁଥିଲା ‘ତୁ ମତେ ଶ୍ରୀରାମାର କରଦେଲୁ, ମତେ କଣ ଚିହ୍ନି ନ ଥିଲୁ, କାହିଁକି ଏଠି ଆଣି ସୁଲେଲୁ ? ମୁଁ ତୋର କି କ୍ଷତି କରିଥିଲି !’ ଏତିକରେ ମାୟା'ର ଅସୁବିଧାର ଶେଷ ହେଲାନାହିଁ । ବରଂ ପ୍ରତି ପଦେ ପଦେ ଶାଶୁଙ୍କର ଦିଆ ଅପମାନକୁ ତାକୁ ମାରବରେ ସହ୍ୟ କରିବାକୁ ପଡ଼ିଲା । ହାତଗଣ୍ଠି ବେଳେ ଟଙ୍କା ଦବାନବା କଥା ଶୁଣି ଯେଉଁ ଝିଅ ବେଘାରୁ ଉଠି ଯାଉଥିଲା, ସେଇ ଝିଅ ଅତି ସାଧାରଣ କଥା କଥାରେ ଶାଶୁଙ୍କର କୁଣ୍ଠିତ ଇଜ୍ଜତିକୁ ସହ୍ୟ କରିଯିବା ବିଶ୍ୱାସ ହୁଏ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ବାପା ବୋଉଙ୍କୁ ଦେଇଥିବା ପ୍ରତିଶ୍ରୁତିର ମୂଲ୍ୟ ଦେବା ପାଇଁ ମାୟା ପରି ଜିଭରେ ବାଡ଼ିବତା ନ ଥିବା ଝିଅଟି ଜିଭର ଅସ୍ତିତ୍ୱକୁ ମଧ୍ୟ ଭୁଲିଯାଇ ପାରିଛି, ଭାବିଲେ ତା'ର ଦୃଢ଼ ମନୋବଳର ପଞ୍ଜିତସ୍ୱ ମିଳିଥାଏ । ତଥାପି ସେ ମଣିଷ ତ ! ନିର ଦେହରେ ସକାଳୁ ଉଠି ଗୁ' ନିଜର ଥିବାକୁ ଶାଶୁଙ୍କର ଗଞ୍ଜଣା ଶୁଣି ପ୍ରତିବାଦ କରିଛି ଭାଷାରେ ନୁହେଁ, ଆଚରଣରେ । ଚୁପ୍‌ଚୁପ୍ ଶୋଇନା ଘରକୁ ଚାଲି ଆସିଛି । ସବୁ ଅଶାନ୍ତ ଭିତରେ ବଢ଼ି ଖଣ୍ଡେ ତା'ର ପରମ ସାଥୀ । କିନ୍ତୁ ତାକୁ ସେ ପଡ଼ିବାକୁ ଶାଶୁଙ୍କର ବାରଣ ଅଛି । କାରଣ ତାଙ୍କର ଧାରଣା ବହୁ ପଡ଼ିଲେ କାଲେ ଘର କାମରେ ଶିଳ୍ପ ସହେବ...କାଲେ ତାଙ୍କ ପୁଅଠାରୁ ଅଧିକ ପଡ଼ିଦେବ । କିନ୍ତୁ କାମ ନ ଥିଲେ ତୁଲୁ ମୁହଁକୁ ଗୁଢ଼ି ବସିବାକୁ ହେବ । ମାୟା ଜାଣିଥିଲା ବାପଘର ଓ ଶାଶୁଘର ଭିତରେ କେତେ ଫରକ । ଗରିବାକୁ ଯାଇ ହାତରେ ଫୋଟକା ହେଲେ ସେ ଆଖିରୁ ଲୁହ ଗଡ଼ାଏ ନାହିଁ । କାରଣ ସେ ଜାଣେ ଏଠି ଆଖି ଲୁହର କୌଣସି ମୂଲ୍ୟ ନାହିଁ ।

କିନ୍ତୁ ତା' ସହନପଣିଆର ଯଥାର୍ଥ ମୂଲ୍ୟ ମିଳିଥିଲା ଯେତେବେଳେ ଜଣାଶୁଣା ବନ୍ଧୁକାନ୍ଧବ ସମସ୍ତେ ମାୟା'ର ଘରକରଣାର ପ୍ରଶଂସା କରୁଥିଲେ ଓ ସେ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ଶୁଣି ପୀତାମ୍ବର ଓ ମହା ବୋଉଙ୍କର ଅନ୍ତର ପରମ ସନ୍ତୋଷରେ ପୁର ଉଠୁଥିଲା । ସ୍ୱାଭାବିକ ଅବସ୍ଥା ଅପେକ୍ଷା ଏକ ବିଶେଷ ବା ଜଟିଳ ଅବସ୍ଥାରେ ହିଁ ମଣିଷ ଚରଣର ପ୍ରକୃତ ସ୍ୱରୂପ ଉଦଘାଟିତ ହୁଏ । ସେଇ ପ୍ରକାର ଏକ ଜଟିଳ ଅବସ୍ଥା ସୃଷ୍ଟି ହେଇଛି ମାୟା'ର ଜୀବନରେ । ସବୁବେଳେ ତା' ଉପରେ ଚଢ଼ି ଚଢ଼ି ହେଉଥିବା ଶାଶୁ ବୁଢ଼ୀ ସେନେନ୍ଦ୍ର ହୋଇ ମୁଖର ଆଶଙ୍କାକୁ ଦୂର କରିବା ପାଇଁ ମାୟା'ର ସାନ୍ନିଧ୍ୟ ପ୍ରତି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଗୁଢ଼ିଛନ୍ତି ଓ ତା'ର ଆନ୍ତର୍କଳ ସେବା ଯନ୍ତ୍ରରେ ନିଜେ ମଧ୍ୟ ଜଟିଳ ହୋଇ ଭାବନ୍ତି—‘ଏଇ ବୋହୂ ଯାହାକୁ ସେ ମୁହଁ ଉପରେ ପଦେ ଆଦରର କଥା କହୁନାହାନ୍ତି, ସେ ପୁଣି ଏତେ ସେବା କରୁବ ସେ ଭାବ ନ ଥିଲେ ।’ ‘ଶାଶୁଙ୍କ ଚିକିତ୍ସା ପାଇଁ ଅର୍ଥାଭାବ

ଜାଣିବା ପରେ ନିଜ ଗହଣା ସ୍ବାମୀ ହାତକୁ ବନ୍ଦା କୁଣ୍ଡାରେ ଟେକି ଦେଇଛି । ଶାଶୁଙ୍କ ସେବା ଓ ଘର କାମରୁ ଟିକେ ଅବସର ପାଇ ବଶ୍ରାମ ନେବାବେଳେ ପାଇଛି ପ୍ରତାପର ଚିଠି, ‘ବାପାଙ୍କର ଦେହ ବହୁତ ଖରାପ । ତତେ ଦେଖିବାକୁ ଖୋଜୁଛନ୍ତି । ବୋଉ ଖାଲି କାନ୍ଦୁଛୁ...’ ଆଉ ଅଧିକ ପଢ଼ି ପାରନ୍ତିନା । ମାୟା ଆଖିରୁ ଝରିଗଲା ଲୁହର ଝରଣା । ତା’ ବାପା ତାକୁ କପର ମୃତ୍ୟୁ ଶଯ୍ୟାରେ ଆକୁଳ ଭାବରେ ଚାହିଁ ରହିଥିବେ ଅନୁଭବ କରି ତା’ର ଅନ୍ତରାତ୍ମା ଛଟପଟ ହୋଇଉଠିଲା ଧାଇଁ ଯିବାକୁ ସେଇ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ । ପିତାର ମମତାଭରା ଛୁଇଁରେ ମଥା ରଖି ତାର ଜନ୍ମା ଆତ୍ମାଟି ଏତେ ଦିନର ଘୃଣୀଭୂତ ଅକୁହା ଯନ୍ତ୍ରଣାକୁ ଆଖି ଲୁହରେ ଭସାଇ ଦେବାକୁ ଚାହୁଁଥିଲା ବେଳେ ତେଣେ ନୟନ ପିତୁଳି ଜନ୍ମାର ସ୍ନେହ ସ୍ପର୍ଶରେ ପରମ ଶାନ୍ତରେ ପରଲୋକ ଗମନ କରିବାକୁ ଅପେକ୍ଷା କରୁଥିଲା ପିତାର ବ୍ୟାକୁଳ ଆତ୍ମା । ସେଥିପାଇଁ ଦୁଇଟି ଅଭିନ୍ନ ଆତ୍ମା ପରସ୍ପରକୁ ଗଭୀର ଭାବରେ ଆକର୍ଷଣ କରୁଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ମାୟା କରିବ କ’ଣ ! ଏକ ପାଖରେ ମୃତ୍ୟୁ ଶଯ୍ୟାରେ ତା’ର ଅତି ଆଦରର ବାପା, ଯେଉଁ ଶ୍ରେଷ୍ଠିଆ ନାମଟି ଭିତରେ ତା’ର ବାଲା, କୈଶୋର ଓ ପ୍ରାୟ ଯୌବନର ସମସ୍ତ ମମତାଭରା ମଧୁର ସ୍ମୃତି ଜଡ଼ିତ ରହିଛି ଓ ଏ ପାଖରେ ତା’ର ଶାଶୁ ଯିଏ କି ସେ ବାହା ହୋଇ ଆସିବା ପରଠାରୁ କେବଳ ଓରଫଣି ତାକୁ ପଦେ ପଦେ ଲାଞ୍ଛିତ ଅପମାନିତ କରିଛନ୍ତି ଅଥଚ ଆଜି ଅସହାୟ ରୁଗ୍ଣ ଅବସ୍ଥାରେ ତାକୁ ଏକମାତ୍ର ଭରସା କରି ପଡ଼ିଛନ୍ତି । ଏକ ପାଖରେ ସ୍ନେହ ମମତାର ଆକର୍ଷଣ ଅନ୍ୟ ପାଖରେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟର ଅହ୍ୱାନ । କେଉଁ ଡୋରଟିକୁ ଛୁଣାଇବ ସେ । ମାୟାର ଅତ୍ୟନ୍ତ ବିକଳ ମାନସିକ ଅବସ୍ଥା ଯାହା ଗୁଡ଼ି ହୁଏ କିନ୍ତୁ ଗୁଢ଼ାଇ ହୁଏନା । ମନେହୁଏ ଶେଷରେ ସେ ମମତାର ଡୋରଟିକୁ କାଟି ଦେଇଥିବ ଏବଂ ମନେ ମନେ ଅଭିମାନ କରି ସେଇ ବାପାଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ କହୁଥିବ “କ’ଣ କରିବି, କେମିତି ମୁଁ ଭୁଲିଯିବି ଯେ ମୁଁ ତୁମର ଝିଅ ବୋଲି । ମୋର ବିଶ୍ୱାସ ତୁମର ସେଇ ପଦକ କଥା ଝୁଲିନାହିଁ ବୋଲି ହିଁ ତୃପ୍ତିରେ ତୁମେ ଆଖି ଚୁକିବ ।”

ସାତଗଳିଜୀ—ଔପନ୍ୟାସିକ ଗୋପୀନାଥ ମହାନ୍ତିଙ୍କ ଉପନ୍ୟାସ ‘ଦାନା ପାଣି’ର ନାୟିକା ସାତଗଳିଜୀ । ସ୍ବାମୀ ବଳୀଦତ୍ତର ଦାନା ପାଣିର ପଣା ପାଲରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଥିବା ଗୋଟି ସାତଗଳିଜୀ କ୍ରମେ ପରିଣତ ହୋଇଛି ଗୁଣୀ ମହୁମାଛରେ, ଯାହା ଗୁଣ ପାଖରେ ଅନେକ ଭିନ୍ନ...ଅନେକ ଗୁଞ୍ଜନ, ତା’ର ମନ ପାଇବା ପାଇଁ ପ୍ରବଳ ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱିତା ।

କରୁଣୀ ବଳୀଦତ୍ତର ନବ ବିବାହତା ପତ୍ନୀ ଯଶୋଜିତ । ଉତ୍ତରରେ
 ସେ ସ୍ବାମୀଠୁଁ ଗୁରୁ ଆଜ୍ଞାଳ ବେଶି, ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟରେ ସେ ଡଢ଼ିଲ ଡଢ଼ିଲ, ସ୍ବାମୀର
 ଧାର ମୁହଁକୁ ତାର ବଡ଼ ଗୋଲ ମୁହଁ, ବଡ଼ ବଡ଼ ଦାନ୍ତ । ନିଜ ବିଷୟରେ ତା'ର
 ଧାରାଣୀ—ତା'ର ସବୁ ବଡ଼ ବଡ଼ । ଶାଶୁରଜ ପ୍ରଭୃତି ସ୍ବାମୀ ସହୃଦ ଯେପରି
 ଅମେଳ ମାନସିକ ପ୍ରଭୃତି ତା'ଠାରୁ ବହୁତ ବେଶି । ଦାନାପାଣିର ସଦର୍ଶ
 ଓ ତହିଁରେ ଜୟୀ ହେବାର ଅଭିଳାଷ ନେଇ ସଦାସର୍ବଦା ଚିନ୍ତିତ ବଳୀଦତ୍ତ ।
 କିନ୍ତୁ ସେଥିଲଗି ସଭେଜନର କୌଣସି ଉଦ୍‌ବେଗ, ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ବା ଦୁଃଖିନୀ ନାହିଁ ।
 ତା' ଭିତରେ ଅଛି କେବଳ ଏକ ଯୁବତୀ ନାଶ୍ବର ସେଇ ଆଦିମ ଯୁଧା—
 ଯାହାର ଅପରିଚିତରେ ତା' ମନରେ ଦେହରେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଅସ୍ଥିରତା । ନିଜ
 ଅଜାଣତରେ ପଡ଼ୋଶୀ ଘର ଝିଙ୍କା ଆରମ୍ଭଟେ ବ୍ୟାପ୍ତମରତ କଲେଇ ଗ୍ରହ
 ପ୍ରତି ତା'ର ଦୃଷ୍ଟି ଆସେ ଆସେ ଆକର୍ଷିତ ହୋଇଯାଏ । ସ୍ବାମୀକୁ ଉଷ୍ମ
 କରିବାକୁ ନିଜକୁ ଅଜାଡ଼ିଦିଏ କିନ୍ତୁ ନିଜେ ଉଷ୍ମ ହୋଇପାରେନା । ଯୌନ
 ମିଳନର ଅଭିପ୍ତ ତା' ମନରେ ଭରିଦିଏ ଅଶାନ୍ତି—“ଦିନଯାକର କାମର କ୍ଳାନ୍ତି
 ଓ ସଞ୍ଜର ଭବିଷ୍ୟତ ଯୋଜନାରେ ବଳୀଦତ୍ତ ଯେତେବେଳେ ସୁଖରେ ଶୋଇ
 ଘୁଙ୍ଗୁଡ଼ି ମାରୁଥାଏ ସଭେଜନ ନାଗୁଣୀ ପରି ସଁ ସଁ ଦୀର୍ଘଶ୍ବାସ ମାରୁଥାଏ,
 ଛଟପଟ ହେଉଥାଏ, ବାରମ୍ବାର ଉଠିପଡ଼ି ହଲଚଲ ହୁଏ, ସୁସ୍ଥୁସ୍ଥ ସ୍ବାମୀ ଆଡ଼କୁ
 ଚାହିଁଲ ବେଳକୁ ତା' ମନରେ ନଥାଏ ଜିଜ୍ଞାସିତ ପିତଳର ପତି ପରମ-
 ଗୁରୁ ବ୍ରତର ଗୁରୁ । ଗୋଲମାଲିଆ ଆଉଟା ମନରୁ କଟକଟ ଆଖିବାଟେ
 ଝରିପଡ଼େ ବିଷାକ୍ତ ହଂସକ ଦୃଷ୍ଟି । ମନରେ ମେଘଗୁଲେ, ଡେରିରେ ନିଦ ହୁଏ ।
 ସକାଳକୁ ପୁଣି ସେ ହସି ହସି ଘରକରଣାକୁ ଆଶାୟୀ ହୋଇ ପରଶେ ।”
 ସେଇ ସ୍ବାମୀ କିନ୍ତୁ ତାର ସହକର୍ମୀ ଏକଟଗୁଣ ସ୍ତ୍ରୀର ଘରକରଣା, ବେଶଭୂଷା
 ଓ ଗୁଲିଚଳଣ ସମ୍ପର୍କରେ ଯେତେବେଳେ ପ୍ରଶଂସା କରେ ସଭେଜନର ଘିର୍ଣ୍ଣା
 ହୁଏ, ସ୍ବାମୀ ମୁହଁରେ ଅନ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀର ପ୍ରଶଂସା ସେ ସହ୍ୟପାରେନା ।

ଯେଉଁଦିନ ଅଦିତ୍ୟର ମହାପାତ୍ର ବଳୀଦତ୍ତ ଆସିବା ପୂର୍ବରୁ ତା' ଘରକୁ
 ଆସିଛନ୍ତି ଓ ପାଣି ଗ୍ଳାସେ ପିଇଯାଇଛନ୍ତି, ତାଙ୍କର କଥା ଓ ତାଙ୍କରଙ୍ଗରୁ
 ସଭେଜନ ବୁଝିଛି ସେ ଗୋଟିଏ ଅଶାନ୍ତ ପୁରୁଷର ଛବି, ଦୁଃଖୀ, ଦରିଦ୍ର,
 ପିପାସୁ । ପୁରୁଷର ଏଇ ଅଭବବୋଧ ବୁଝିବା ପାଇଁ ନାଶ୍ବରମନର ସୂକ୍ଷ୍ମ ଅନୁଭୂତି ହିଁ
 ଯଥେଷ୍ଟ । ସଭେଜନ ମନରେ ଭାବନାର ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି । ଘର ଓଲାଇବା,
 ଜନସମ୍ପଦ ସଜାଡ଼ି ରଖିବା, ଶ୍ରେଷ୍ଠେଇ କରିବା ଓ ସ୍ବାମୀର ଫେରିବା ବାଟକୁ
 ଚାହିଁରହିବାର ଯତ୍ନବତ କାମ ଭିତରେ ସେ ଫମଶା ଅଶାନ୍ତ ହୋଇଉଠିଛି ।

କୁମାରୀ ଜୀବନର ସ୍ୱପ୍ନ ତା'ର ରୂପ ନେଇ ପାରିନି । ବଳୀଦତ୍ତର ହାବଭାବ ତା'ର ପ୍ୟାଣ୍ଟକୋଟ ଓ ତା'ର ପ୍ରମୋଦନର ବଡ଼ମା ତା'ର ଯୁବତୀ ମନର ଆକାଂକ୍ଷାକୁ କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ମେଣ୍ଟାଇ ପାରିନି । ମୁଣ୍ଡରେ ଜଳଜଳ ସୁନ୍ଦର ଟୋପା, ହାତରେ ଝଡ଼ୁ, ଜଗତର କାତ ବଜର ହେଉ ଆଣିବାଦ ଓ କାନ୍ଦ ଉପରେ ପଡ଼ିପରମଗୁରୁର ବ୍ରୁତ ଲଗାଇ ସରୋଜିନୀ ଅଜଣା ଦୁଃଖରେ ସକେଇ ସକେଇ କାନ୍ଦେ ।

ଅତିସର ହେବାପରେ ବଳୀଦତ୍ତ ନୂଆ ଢାଞ୍ଚରକୁ ଆସିଛି । ସେଠି ପିଅନ ନିତାଇର ମା' ତାଙ୍କ ଶୁଣି ସରୋଜିନୀ ଭାବନା ପ୍ରଥମକରି କେହି ତା' ପାଖରେ ଆସୁଥିବାପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କରୁଛି । ଅନନ୍ତଭୂତ ମାତୃତ୍ୱରେ ପୁଣିଉଠିଛି ତା'ର ମନ, ମୁହଁ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ହୋଇଉଠିଛି । ଅତିସର ବଳୀଦତ୍ତକୁ ସାକ୍ଷାତ କରିବାପାଇଁ ଆସିଛନ୍ତି ତା'ର ଅତିସର ଆଉ ଜଣେ ଉପରିସ୍ଥ ରଣଜିତ । ବାମ ହାତରେ ଟେକିସ୍ୱ୍ୟାଟ ଧନ୍ୟ ସୁପୁରୁଷ ରଣଜିତବାବୁ ବଳୀଦତ୍ତ ଘରେ ବସି ଗୁଁ ପିଇଛନ୍ତି । ଆତ୍ମୀୟତା କରିଛନ୍ତି ଓ ନିଜ ଘରକୁ ବଳୀଦତ୍ତ ଓ ସରୋଜିନୀକୁ ଆସିବାପାଇଁ ନିମନ୍ତ୍ରଣ ଜଣାଇଛନ୍ତି । ସରୋଜିନୀ ମୁନ୍ଧ୍ୟ ହୋଇଛି । ସେ ଜାଣେ ନାହିଁ ମଣିଷର ପ୍ରଥମବୃତ୍ତି ଆଦିମବୃତ୍ତି ଶିକାର । ସରୋଜିନୀ ତା' ଅଜଣାତରେ ଟାଣି ହେଇଯାଇଛି ଶିକାରୀ ପାଖକୁ । ବଳୀଦତ୍ତ ସ୍ତ୍ରୀକୁ ବୁଝାଇଛି ତା'ର ବଦଳିବା ଦରକାର । ଦାନାପାଣିର ପିଞ୍ଜ ପାହାଚରେ ଉପରକୁ ଉଠିବା ପାଇଁ ତା' ସହୃଦ ସରୋଜିନୀ ମଧ୍ୟ ପରିଶ୍ରମ ଦରକାର । ସହକର୍ମୀ ଜେନାର ଝିଅ ଶୁଭ୍ରାଙ୍ଗିମାର ନାଚ ଓ ସ୍ୱର କୋଣାର୍କ ଚୁଲିବାର ଉଦାହରଣ ଦେଇ ଉପରିସ୍ଥକୁ ପିଲୁ କରିବାରେ ସ୍ତ୍ରୀ କିପରି ଏକ ଆୟୁଧ ହୋଇପାରେ ତା'ର ସୂଚନା ଦେଇଛି । ସେଥିପାଇଁ ନିଜକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାକୁ ହେବ ଏବଂ ସେ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଉଛି ଆଧୁନିକ ଧରଣର କିଛି ଆଦାବକାୟଦା ଓ କିଛି ଲଂରେଜା ପଡ଼ା । ସରୋଜିନୀ ଖୁବ୍ ଶୀଘ୍ର ଏସବୁ ଆୟତ୍ତ କରିନେଇଛି । ସଲ୍ଲ ଶିକ୍ଷିତା ଗ୍ରାମ୍ୟଯୁବତୀ ସରୋଜିନୀ ଆଧୁନିକା ନାଶ୍ଟ ସରୋଜରେ ବଦଳି ଯାଇଛି, କିନ୍ତୁ ତା' ସହୃଦ ସମତାଳରେ ବଦଳି ପାରିନି ବଳୀଦତ୍ତ । ତା'ର ମନେ ହୋଇଛି, “ଦରଫୁଟା ପଦ୍ମ ଫୁଲଟି ପରି, ତେମ୍ପରେ ହଲ ହଲ ହସକୁଣ୍ଡା, କଥାରେ ନଥାଯୋଶି ରହୁଥାଏ କିରେ, ହଲ୍ଲିଉଡ଼ ଦରଫୁଟା ପଦ୍ମଫୁଲ । ଚହଲ ପାଣିରେ ନିଜ ଗୁରୁ ଦେଖି ଛଇରେ ଫୁଲେଇ ହେଉଛି । ଆଉ ନିଜେ ସେ,—ଉଗୁଟୁରୁ ଡଙ୍ଗାରେ ଚଢ଼ି ପଦ୍ମତୋଳାଲି ଯେତେଥର ନାଆପେଲି ହାତ ବଢ଼େଇଛି ସେତେଥର ହାତ-ପାହାନ୍ତିରୁ ଅଲ୍ଲ ଦୂରକୁ ରହି ପଦ୍ମଫୁଲ ମୁଣ୍ଡ ଟୁଙ୍ଗାରୁଛି ।” କିନ୍ତୁ ବଳୀଦତ୍ତର

ତଥାପି ଚେତା ପଶିନି । ହୁଏତ ଜାଣିଶୁଣି ନ ଜାଣିବା ପରି ରହୁଛି ଉପରକୁ
ଚଢ଼ିବାର ଅଭ୍ୟୁତ ନିଶାରେ ।

ରଣଜିତ ବାବୁଙ୍କର ଉପାଧୁନିକା ଭଦ୍ରଣୀ ମିଳିର ସାହଚର୍ଯ୍ୟରେ ସଞ୍ଜେଳିନୀ
ମଧ୍ୟ ସେହି ପ୍ରକାର ଜୀବନକୁ ଅନାୟାସରେ ଗ୍ରହଣ କରି ନେଇଛି । ବିଭିନ୍ନ
ମହଲା ସଙ୍ଗଠନର ନେତୃତ୍ୱ ନେଇଛି, ବସ୍ତ୍ରରେ ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟରକ୍ଷା କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମ ପାଇଁ
ଗୁଡ଼ା ସଂଗ୍ରହ କରିଛି, ତାର କାର୍ଯ୍ୟକ୍ଷେତ୍ରର ପରିସ୍ଥ ବହୁତ ବଢ଼ିଯାଇଛି । ଘର
ପାଇଁ ଆଉ ସମୟ ପାଇନା । ତା'ର ଗୁଡ଼ା ଓ ସାଙ୍ଗଠନିକ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ରମପ୍ରତି
ବଳୀଦତ୍ତ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଆଗ୍ରହ ପ୍ରକାଶ କରିନା, ବରଂ ଏବେ ଶୀଘ୍ର
ସଞ୍ଜେଳିନୀ ଏତେ ଉପରକୁ ଉଠିଥିବାର ଦେଖି ଅଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ହୋଇଛି,—“ସତରେ
କହନ୍ତୁ ମାଇକନିଆ ବିଧି ବଡ଼ ଅସୁସ୍ଥ ।” ସଞ୍ଜେଳିନୀ ବିରକ୍ତ ହୋଇଛି ।
ବଳୀଦତ୍ତ ପ୍ରତି ଅବଜ୍ଞା ଭାବରେ ମନେକରିଛି “ଲୋକଟା ତାର ଦୟା ପାଇବାକୁ
ବି ଅଧମ ।”

ରଣଜିତ ବାବୁଙ୍କ ସହ ମିଳାମିଶା କରିବାକୁ ପ୍ରଥମରୁ ସଞ୍ଜେଳିନୀକୁ
ବଳୀଦତ୍ତ ନିଜ ସ୍ୱାର୍ଥ ହାସଲ ଲାଗି ଉପାହତ କରିଛି । ତା'ପରେ ଶେଷ ହୋଇ
ଯାଇଛି ବଳୀଦତ୍ତର ଭୂମିକା । ରଣଜିତଙ୍କୁ ଶିକାର କରିବାକୁ କଷ୍ଟ ହୋଇନା ।
ସଞ୍ଜେଳିନୀର ଆକାଂକ୍ଷା ଅପୂର୍ଣ୍ଣ ରହିନା । ତା'ପରେ ଆସିଛନ୍ତି କମ୍ପାନୀର ସରଠାରୁ
ବଡ଼ ଅଫିସର ମିଷ୍ଟର ଶର୍ମା; ସାହାଜିର କଲମର ‘ଗୋଟିଏ ଗାର ଉପରେ
ନିର୍ଭର କରେ ତାଙ୍କର ଅଧ୍ୟୁନାନ କର୍ମଗୁଣ୍ଠନର ସମସ୍ତ ସୁଖ ସୌଭାଗ୍ୟ ଏବଂ
ସେଇ ସୌଭାଗ୍ୟର ପଛରେ ମୋହଗ୍ରସ୍ତ ହୋଇଛନ୍ତି ବା ବଳୀଦତ୍ତ ପାଇଁ ଆସିଛି
ସୁବର୍ଣ୍ଣ ସୁଯୋଗ । ପତ୍ନୀ ଜଗିଆରେ ଉପରସ୍ଥକୁ ଆସୁଥିବା କରିବାର କୌଶଲ
ସଫଳତାର ସହ ଉପଯୋଗ କରିଛି । ଶର୍ମା ସଞ୍ଜେଳିନୀର ନିକଟେ ଆସିଛନ୍ତି ।
ଦୂରକୁ ଘୁଞ୍ଚିଯିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୋଇଛନ୍ତି ରଣଜିତ ବାବୁ । ଗୁଲିନେଇଟା ବେଳେ
ଟେକିଙ୍ଗ୍ କୋର୍ଟରେ ଗୋଟିଏ ପାଖେ ଶର୍ମା ଓ ସଞ୍ଜେଳିନୀ, ଅପରପକ୍ଷରେ ରଣଜିତ
ଓ ଶ୍ୟାମବାବୁ । ରଣଜିତ ବାଧ୍ୟ ହୋଇ ଟେକିଙ୍ଗ୍‌ରେ ମଧ୍ୟ ଭୂମିକାରେ ନିଜଯାଉ-
ଥିଲେ । ସଞ୍ଜେଳିନୀ ସହଜ ଆଉ କାହାର ଭାବନାକୁ ସେ ବରଦାସ୍ତ କରିପାରୁ
ନଥିଲେ ।

ଦିନେ ଘରରେ ସକଳଭୂମି ଲୁଗା ଘରେ ଗୋଟିଏ ନାମୀ ସମାଜ
ଭେଜିର ଆୟୋଜନରେ ଅତି ଯତ୍ନରେ ପରିପାଟି କରି ବେଶ ହୋଇ ଅସିଥିଲା
ସଞ୍ଜେଳିନୀ, ସାର୍ଥୀରେ ବଳୀଦତ୍ତ । କିନ୍ତୁ ଭେଜିରେ ମନ ଲାଗୁନା... ଶର୍ମା, ରଣଜିତ
କେହି ନାହାନ୍ତି । ତା'ର ମୂଲ୍ୟ ବଢ଼ାଇବାକୁ ଆଉ କାହାର ଆଗ୍ରହ ନାହିଁ । ଏକ

ଅଜଣା ଆଡ଼ଙ୍କରେ ଗୁଡ଼ି ଭିତରଟା ତା'ର ଅଭିଭୂତ । ମନ ଉଡ଼ିଯାଉଛି ମୃତ୍ୟୁର ଦୁନିଆକୁ । ବାରମ୍ବାର ସେ ଫେରି ଆସୁଛି, ନିଜକୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଦେଇଛି... ସବୁ ଠିକ୍ ଅଛି । ଶୁଣିଆଡ଼େ ଖବର; ମୃତ୍ୟୁ କାହିଁ ? ତା'ର ମନେ ପଡ଼ିଲା ଶର୍ମା ଓ ରଣଜିତ ଦୁହେଁ ଯାଇଛନ୍ତି ଶିକାରକୁ... ହୁଏତ କେବଳ ତାରି ମନୋରଞ୍ଜନ ପାଇଁ, ତାକୁ ନିଜ ନିଜର ବାହାଦୁରୀ ଦେଖେଇବା ପାଇଁ । ସରୋଜିନୀ ପୁରୁଷ ଜାତିର ବରୁଣ କରନ୍ତି । ଏକାଧିକ ପୁରୁଷର ଘନଷ୍ଟ ସମ୍ପର୍କରେ ଆସିଥିବା ସରୋଜିନୀ ନିଜର ଅଭିଜ୍ଞତାରୁ କଲିଛି ସେମାନଙ୍କର ବଳ ଶୌଣ୍ଠ । ତା'ର ମନେହେଉଛି ଏ ପୁରୁଷଜାତି, ସମସ୍ତେ ସମାନ । ପିଲାଦିନର ସେମାନଙ୍କର ମା' ସଫାର ଆଉ ମନରୁ ମେଣ୍ଟେ ନାହିଁ, ସ୍ତ୍ରୀଲୋକ ଦେଖିଲେ ମନେ ପଡ଼ିଯାଏ । “ପୁରୁଷ ପିଲା ପୁରୁଷ ହୁଏ ନାହିଁ । ହୁଏ ସ୍ତ୍ରୀ ଲୋକର କାନରେ ବନ୍ଧା ଖେଳନା କଣ୍ଢେଇ, ଯେତେ ବାଡ଼ିଥିବୁଁ କାନ୍ଦିଲେ ସୁଦ୍ଧା ଉପର ବଳ ଜାଣେ କୁଇଁନା ।” ସରୋଜିନୀର ମନେ ହୋଇଛି ପୁରୁଷକୁ ନ ଜାଣିଥିବା ଯାଏ ତା' ସମ୍ପର୍କରେ କିଛି ହେଲେ କୌତୂହଳ ଆଏ, ଚିହ୍ନିଲେ ଜଣାଯାଏ ସମସ୍ତେ ଏକା ପରି, କୌଣସି ବ୍ୟତିକ୍ରମ ନାହିଁ, ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ନାହିଁ । ମନ ଶିଆଲରେ ସେମାନଙ୍କୁ ଖେଳେଇ ହୁଏ । ସେଥିରେ ବାହାଦୁରୀ ନାହିଁ, ବାହା ଟେକିଦେଲେ ତାଙ୍କର ଆଖିରେ ବନ୍ଦନ ଲଗାଇ ହୁଏ, ଗୌରବ ନାହିଁ, ଟାଲି ଛୁଆଳା ।”

ସରୋଜିନୀର ଭବାନ୍ତର ହୁଏ । କାହିଁକି ତେବେ ଏ ଖେଳ ସେ ଖେଳି- ଶୁଳିଛି, ଯେଉଁଥିରେ କେବଳ ଛୁଆଳା । ବିଗତ ଦିନର ସରଳ ସତେଜ ଗାଉଁଲି ସରୋଜିନୀ ତା'ଭିତରେ ଚେଇଁ ଉଠିଛି, ଯିଏକି ଦକ୍ଷତ୍ୱତା ଭିତରେ ବି ପାଉଥିଲା ବଞ୍ଚିବାର ପଦ୍ମ ସୁବାସ । ସବୁ ମନେ ହେଉଛି ଫାଙ୍କା, ଅର୍ଥହୀନ; ସେ ଶୁଳିଯାଇ ପାରୁନି କାହିଁକି ! ସ ମାଜିକ ଅନୁଷ୍ଠାନରେ ତାକୁ ବସିବାକୁ ହେଉଛି କଣ୍ଢେଇଟିଏ ପରି, ଶୁଳିଯିବାର ଉପାୟ ନାହିଁ । ସାମାଜିକତା ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ।

ଶିକାରରୁ ଫେରିଛନ୍ତି ସମସ୍ତେ । ବ୍ୟସ୍ତ ବିବ୍ରତ । ସାଙ୍ଗରେ, ଗୁଳିମାଡ଼ରେ ଶର୍ମାଙ୍କ ରକ୍ତାକ୍ତ ଶରୀର । ରଣଜିତ କହୁଛନ୍ତି ଗୁଳିବାଜିବା ଥିଲା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆକସ୍ମିକ । ଶର୍ମାଙ୍କର ଅଚେତନ ଶରୀର ଭିତରେ ସାମାନ୍ୟ ପ୍ରାଣସନ୍ଦାନ, ସେ ବିଲିବିଳାଉ ଥିଲେ । “କହିଦେବ ବଳୀଦତ୍ତ ଦାସକୁ, ମୁଁ ଭୁଲି ନାହିଁ, ଲେଖି ଦେଇଛି ତାଙ୍କ ପାଇଁ । ମୋର ଲେଖାରେ ସେ କୁମ୍ଭାଙ୍ଗର ବଡ଼ ସାହେବ ହେବେ, ମୋର ଲେଖାରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରମୋଦନ । କହିବନା ? ଫେରି ରୂମେ ଆସିବ ନିଶ୍ଚୟ ।” ସରୋଜିନୀର ଦେହ ଦାନ ବଳୀଦତ୍ତର ପ୍ରମୋଦନର କାରଣ ହୋଇଛି । ସରୋଜିନୀ ବୁଝିଛି ଶର୍ମାର ମୃତ୍ୟୁକାରଣ କ'ଣ ହେଇପାରେ, ତା'ର ମନେହୋଇଛି

ସମସ୍ତେ ଯେପରି ବୁଝିଯାଇଛନ୍ତି ସେ ରହସ୍ୟ, ସେଥିପାଇଁ ତାର ଘର ଆଡ଼କୁ ଏତେ ବୁଲି ବୁଲି ଚାଲୁଛନ୍ତି । ନିଜ ସପନରେ ଯୁକ୍ତ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରୁଛି... କିନ୍ତୁ ଜୀବନଟା ବେଳକୁ ବେଳ ମନେହେଉଛି ହଲ୍ଲାଇଲ ନରକ ଯନ୍ତ୍ରଣା ।

କିନ୍ତୁ ଯେଉଁଦିନ ସେ ଅନୁଭବ କରିଛି ଯେ ତା' ଭିତରେ ଖଣ୍ଡଖଣ୍ଡ ସ୍ୱପ୍ନ-ସବୁ ଏକାଠି ହୋଇ ବାସ୍ତବରୂପ ନେଇଛି, ସେଇଦିନ ଜୀବନ ପ୍ରତି ଓ ଜଗତ ପ୍ରତି ତା'ର ସମସ୍ତ ଚିନ୍ତା ବଦଳିଯାଇଛି ଅମୃତଭାବରେ । ସେ ଅନୁଭବ କରିଛି ସେ ଏକ ସୃଜନମୟୀ ନାରୀ । ସୃଜନକ୍ଷମତାରେ ସେ ଗଣସୂର୍ଯ୍ୟ । ଆପଣାକୁ ନେଇ ସେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଉଠିଛି । ତା' ଜୀବନରେ ଆଉ କାହାର ଆବଶ୍ୟକତା ନାହିଁ । “ଆଜି ଶାମୁକାରେ କାହାଣୀ ରାଜକର ବର୍ମାବନ୍ଦୁ ପଡ଼ିଛି, ଶାମୁକା ବୁଜି ହୋଇଛି । କେତେ ମେଘ ଆସିଛନ୍ତି, କେତେ ମେଘ ଗାଲିଛନ୍ତି, ଯାଇଛନ୍ତି, କି ଯାଏ ତାର ?” ଶର୍ମି, ରଣଜିତ ଆହୁରି କେତେ କ୍ଷମଣୀ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ହେଇଯାଇଛନ୍ତି ତା' ଆଖିରେ, ମନରେ । ଅନ୍ତରେ ଅନୁଶୋକନା ନାହିଁ, ଦ୍ୱିଧା ନାହିଁ । ଗର୍ଭାଧାର ଆନନ୍ଦରେ ମାଟି ପରିତପ୍ତ ଖୋଜେ ନାହିଁ... ସବେଳିନା ନିଜ ଭିତରେ ନିଜେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଉଠିଛି । ତା ଭିତରେ ମୁଣ୍ଡ ଟେକିଛି ଏକ ନୂତନ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ।

ଶର୍ମିଙ୍କର ଗାଡ଼ି କଣିଛୁ ବଳୀଦତ୍ତ ଦାସ । ସବେଳିନା ବହୁବାର ଆଗରୁ ବସିଥିବା ସେଇ ଗାଡ଼ିର କୋମଳ ଆସନଦାୟକ ପଛସିଟ୍ରେ ଆଉଜି ବସିଛି । ଗାଡ଼ି ଗଡ଼ି ଚାଲୁଛି ଆଗକୁ ଆଗକୁ । ଶର୍ମାର ମୁଣ୍ଡ ଓ ରଣଜିତର ଚାଲିଯିବା ପରେ ସବେଳିନାର ବେଳେ ବେଳେ ମନେହେଉଥିଲା ସବୁ ଯେପରି ସରିଯାଇଛି । କିନ୍ତୁ ହଠାତ୍ ସେ ସଚେତନ ହୋଇଉଠିଛି ନିଜ ସପନରେ, “ଭୋଗର ଉପକରଣ ଏହି ସାରା ଦୁନିଆଁ, ଅଥଚ ଭୋଗ ଦକ୍ଷତା କେବଳ ନିଜି” । ତେଣୁ ଶର୍ମା ଯାଉ, ରଣଜିତ ଯାଉ, ନିମିତ୍ତର ଇନ୍ଦନ ଘେନି ବସୁଧା ପୂର୍ଣ୍ଣିଥିବ ସବୁବେଳେ ଯେତେକାଳ ନିଜେ ସେ ଥିବ ଅଗ୍ନିସମା ।” ଭିତରେ ଜମାଟ ବାନ୍ଧି-ଆସୁଥିବା ଜଡ଼ତାର ସ୍ତରଗୁଡ଼ିକ ଖଣ୍ଡ ଖଣ୍ଡ ହୋଇ ଖସି ପଡ଼ିଛି । ସବେଳିନା ଅନୁଭବ କରିଛି ସ୍ୱାଧୀନତାର ଏକ ଅନନ୍ୟ ସ୍ୱାଦ । ବଳୀଦତ୍ତ ତାର ବଂଶ-ରକ୍ଷାକାରଣୀ ଭାବରେ ସବେଳିନାର ସମସ୍ତପ୍ରକାର ଯତ୍ନ ଓ ଅଫିସର କର୍ତ୍ତା ଭାବରେ ଶୁଭୁପୁଣ୍ଡ୍ର ଦାସିତ୍ୱ ଗ୍ରହଣିବା ବେଳେ ସବେଳିନା ପୁଣି ସେହି ସ୍ୱାଧୀନତାର ସ୍ୱାଦ ଚୁଖିବା ପାଇଁ ରଣଜିତ ସାଙ୍ଗରେ ବାହାରକୁ ଚାଲିଯାଇଛି ।

ଗାଁର ସ୍କୁଲ ଶିକ୍ଷିତା ସରୋଜିନୀ କୁମାରୀ ମନର କେତେ ସ୍ୱପ୍ନ ନେଇ ଆସିଥିଲା ବଳୀଦତ୍ତର ସ୍ତ୍ରୀ ହୋଇ, କିନ୍ତୁ ସେ ସ୍ୱପ୍ନ, ସେ ଆକାଂକ୍ଷା ପୁରଣ କରିବାର ସାମର୍ଥ୍ୟ ନ ଥିଲା ବଳୀଦତ୍ତର । ଯୌନ ମିଳନର ଅସନ୍ତୋଷ ନାରୀପୁରୁଷ ଉଭୟଙ୍କୁ ବିଚଳିତ କରେ । ନିଜର କାମନା ପୁରଣ ପାଇଁ ଅନ୍ୟ ପଥ ଖୋଜିବୁଲନ୍ତି ଉଭୟେ । ଏମିତି ଖୋଜି ବୁଲୁଥିବା ନାରୀ ସରୋଜିନୀ ନିକଟକୁ ପଥସବୁ ଆପେ ଆପେ ଲମ୍ଫି ଆସିଛି । ‘ଦାନାପାଣି’ର ସିଡ଼ିଚଢ଼ା ନିଶାରେ ସ୍ତ୍ରୀମୀ ବଳୀଦତ୍ତ ସେ ପଥସବୁ ପରିଷ୍କାର କରି ସ୍ତ୍ରୀକୁ ଆଗେଇ ଯିବାର ପୁରସ୍କା କରିଦେଇଛି । ଥରେ ସେ ପଥରେ ପାଦରଖିବା ପରେ ସରୋଜିନୀ ଓରଫ୍ ସରୋଜ ଆଉ ପଛକୁ ଚାହିଁବାର ଅବସର ପାଇନି... ଯେତେ ଯେତେ ଆଗକୁ ଗଲେ ବି ସେ ପଥ ସରିବାର ନୁହେଁ । ଏଇ ପଥଚାଲିବାର ଆଦମ-ନିଶାରେ ସରୋଜିନୀ ଅନେକ କିଛି ଛୁଡ଼ିଯାଇଛି ପଥଧାରରେ ।

ସୂଚକଅଟ ମୌଳିକ ସତ୍ତାରେ ଏହି ପ୍ରତ୍ୟେକ ନାରୀଚରିତ୍ର ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ଓ ବହୁରଙ୍ଗ ଭଙ୍ଗୀରୁ ମନୋହାରୀ । ନାନ୍ଦନିକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ପ୍ରତ୍ୟେକଟିର ବିନୋଦନ-ବିଳାସ ରହୁଛି । ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ଶିକ୍ଷଣୀୟ ବିଶ୍ୱବର ବିସ୍ତାର କଲେ ଦେଖାଯିବ ଯେ ଏହାର କୌଣସି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ବା ସ୍ୱପ୍ନ ଅଭବ୍ୟକୁ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଲକ୍ଷଣା କିମ୍ବା ବ୍ୟଞ୍ଜନାଧର୍ମରୁ ନିର୍ଣ୍ଣିତ ତାହା ହୋଇପାରେ ଏବଂ ଏହି ନିର୍ଣ୍ଣୟ ପାଠକର ହୃଦୟରେ ସ୍ୱତଃ ଅଙ୍କିତ ହୁଏ । ଅନ୍ୟଥା ଏ ଅଙ୍କନ ସମ୍ପର୍କରେ ଆଟିଷ୍ଟ ପାବ୍ଲୋ ପିକାଶୋଙ୍କ ସହାୟକ ବିବେଚନା କଳାଗତ ଅନୁଭବରୁ ଯଥାର୍ଥ ମନେହୁଏ “Art is a lie that makes us realize truth, at least the truth that is given us to understand. The artist must know the manner whereby to convince others of the truthfulness of his lies.”

ପିକାଶୋଙ୍କ ବକ୍ତବ୍ୟ ଯେ—କଳା ହେଉଛି ଏକ ମିଥ୍ୟା, ଯାହା ମାଧ୍ୟମରେ ଆମେ ସତ୍ୟକୁ ଉପଲବ୍ଧ କରିପାରୁ । କଳାକାର ବା ସାହିତ୍ୟିକ ଏପରି ଭାବିଥାନ୍ତି ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ଯେଉଁଥିରେ କି ସେମାନଙ୍କର ଉପସ୍ଥ ପିତ ମିଥ୍ୟା ସତ୍ୟ ବୋଲି ପାଠକର ମନେହେବ । ତେଣୁ ଉପନ୍ୟାସରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଥିବା ଚରିତ୍ରମାନେ ଔପନ୍ୟାସିକର କଳ୍ପନାସୂତ୍ର ହେଲେ ବି ପାଠକର ମନେହେଉଥିବ ସତେ ଯେମିତି ସେ ସେମାନଙ୍କୁ ଜାଣିଛି, ଚିହ୍ନିଛି ।

ଫଳାରମୋହନଙ୍କର ଅଧିକାଂଶ ଚରଣ ଲାହାଣି ମନେହୁଅନ୍ତି । ଅଥଚ ଲାହୁ ମହାନ୍ତିଙ୍କ ଚରଣଗୁଡ଼ିକ ସତ୍ୟପର ଲାଗିଆସୁଥିବା ବେଳେ ହଠାତ୍ ପୁଣି ମିଛ ମିଛ ହୋଇଯାନ୍ତି । ଶାନ୍ତିର ଧ୍ୟାନ ଏକ ବିଶିଷ୍ଟ ନାଗରଣରୁ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଔପନ୍ୟାସିକଙ୍କ ମାନସିକ ଶିଳ୍ପବିଧି ଚକ୍ରର ସ୍ଵାଭାବିକ ପରିଣତରେ ବାଧା ସୃଷ୍ଟି କରନ୍ତି ।

ଆଲୋଚିତ ପ୍ରତ୍ୟେକଟି ନାଗରଣରୁ ଓଡ଼ିଆ ଉପନ୍ୟାସ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବିଶିଷ୍ଟ ଓ ସ୍ଵାର୍ଥକ, ହେହେଲୁ ନଜ ନଜ ଭୂମିକାରେ ଏ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଆକର୍ଷକ ଫଳ ଉପାରିନ୍ତି ।

ମନୋଜ ଦାସଙ୍କ ଗଳ୍ପମାନସ

ସାହିତ୍ୟ ଯୁଗାନ୍ତସ୍ତ୍ରୀ । ଯୁଗର ଚୁଚି ଓ ସଙ୍କେତ ବହନ କରି ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରକାଶ ଓ ବିକାଶ ହୋଇଥାଏ । ଦ୍ଵିତୀୟ ବିଶ୍ଵଯୁଦ୍ଧ ପରେ ଯୁଦ୍ଧର ନିର୍ମମ ପରିଣତି । ବିଜ୍ଞାନର ଅନ୍ଧ ଅନୁଧାବନ, ସାମାଜିକ, ଆର୍ଥିକ ଓ ତଥା ସାଂସ୍କୃତିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ବିବିଧ ପରିବର୍ତ୍ତନ ବ୍ୟକ୍ତିର ଚିନ୍ତା, ଧାରଣା, କଲ୍ପନାକୁ ବହୁଭାବରେ ପ୍ରଭାବିତ କରିଛି । ସେହି ପ୍ରଭାବର ଫଳ ସ୍ଵରୂପ ସାହିତ୍ୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏକ ଉନ୍ନତ ଓ ଜଟିଳ ଭାବଚିନ୍ତାର ପ୍ରସାର ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସାହିତ୍ୟର ପାଠକ ସଂଖ୍ୟା ମଧ୍ୟ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଛି ।

ସାହିତ୍ୟର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବିଭିନ୍ନ ଅପେକ୍ଷା ଗଳ୍ପର ଅବଦାନ ସର୍ବାଧିକ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଫକୀରମୋହନଙ୍କଠାରୁ ଗୋପୀନାଥ ମହାନ୍ତିଙ୍କ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଗଳ୍ପ ସାହିତ୍ୟରେ ସାମାଜିକ ନୈତିକ ବ୍ୟଙ୍ଗ-ବିଦ୍ରୁପ ହାସ୍ୟ ଓ ମନସ୍ତାତ୍ତ୍ଵିକ ବିଶ୍ଳେଷଣ ଆଦି ବିଶେଷ ଭାବରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି । କିନ୍ତୁ ୧୯୫୦ ପରେ ପରେ ଗଳ୍ପସାହିତ୍ୟ ବହୁ ଶାଖାଭିମୁଖୀ ନେଇ ସମୃଦ୍ଧ ହେବା ସଙ୍ଗେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଜୀବନାଦର୍ଶ ଓ ଜୀବନବୋଧର ଧାରା ଦ୍ଵାରା ପ୍ରଭାବିତ ହେଲା । ଏହି ସମୟରେ ସାହିତ୍ୟରେ ଦେଖାଗଲା ମୁଖ୍ୟତଃ ଦୁଇଟି ଧାରା । ସମାଜଚେତନା ଓ ବ୍ୟକ୍ତି-ଚେତନା । ଦୁହେଁ ପରସ୍ପରର ବିରୋଧୀ ନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ସମାଜସଚେତନ ଗଳ୍ପରେ ହୁଏତ ସାମାଜିକ ଆଦର୍ଶବାଦ, ସମାଜର ଗୋଷ୍ଠୀ ଚେତନା, ସମାଜକୁ ମିଶ୍ର ବା ଶହୁ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରିବାର ପ୍ରବଣତା ଏବଂ ମଣିଷର ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ସୁଖ ଦୁଃଖ ଓ ଆନନ୍ଦ-ନିରାଶର ପାଇଁ ସମାଜକୁ ଦାୟୀ କରିବାର ଭାବ ପ୍ରକାଶ ପାଉଥିବାବେଳେ ବ୍ୟକ୍ତିଚେତନାରେ ଲେଖକ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ହିଁ ସମାଜ ନିରାପେକ୍ଷ ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ସତ୍ତା ରୂପେ ଗ୍ରହଣ କରିଥାଏ । ବ୍ୟକ୍ତିର ଅତି ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଗୋପନ ଅନୁଭୂତି, ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଓ ସାମାଜିକ ଭାବାଦର୍ଶ ମଧ୍ୟରେ ସଂଗତି ଓ ସଂଘର୍ଷଜନିତ ସ୍ଵପ୍ନ ଓ ଜଟିଳ ପରିସ୍ଥିତିମାନ ଏବଂ ଆଧୁନିକ ଗଲ୍ପଲେଖକର ସ୍ତ୍ରୀମୁଖିନୀ ସାଧନାରେ ଆପଣାର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ଵନିର୍ଭର ବହୁ ସମ ଓ ବିଷମ ଅନୁଭୂତିର ଉଦ୍ଘାଟନ ଗଳ୍ପର ଆନ୍ତରିକ ଓ ଆତ୍ମିକ ସାଥୀସାଥୀ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ଓ ରୂପାୟନ କରୁଛି ।

ଏହି ବ୍ୟକ୍ତିକେନ୍ଦ୍ରିକ ନୂତନ ଧାରା ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ଗଳ୍ପସାହିତ୍ୟରେ ପ୍ରଥମେ ଆରମ୍ଭ କଲେ କଥାକାର ରାଜକିଶୋର ରାୟ । କିନ୍ତୁ ଏ ଧାରାର ଯଥାଯଥ ପ୍ରୟୋଗରେ ସଫଳତା ଅର୍ଜନ କଲେ ଗୋପୀନାଥ ମହାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଏ ଯାବତ୍ ଗଳ୍ପରଚନାର ଆରମ୍ଭେ ଥିଲା ବହୁ ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ବି କେବଳ ନୈତିକ ଓ ମନସ୍ତାତ୍ତ୍ବିକ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବ୍ୟକ୍ତିର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବ ବିଶ୍ଳେଷଣ । ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ ଗଳ୍ପସାହିତ୍ୟ ପାଇଁ ଏକ ପୁତୁଡ଼ି ପରମ୍ପରା ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ଯାଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ୧୯୫୦ ପରଠାରୁ ଗାଳ୍ପିକମାନେ ସେହି ପରମ୍ପରାକୁ ନେଇ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ରହିପାର ନ ଥିଲେ । ସେମାନେ ସମାଜ ଓ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ଆଉ ପୃଥକ୍ ଦୂରଟି ବିଶ୍ଳେଷୀ ସନ୍ତୁରୁପେ ବିବେଚନା କଲେ ନାହିଁ । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅଖିଳମୋହନ ପଟ୍ଟନାୟକ, କିଶୋରଚରଣ ଦାସ, ବାମାଚରଣ ମିଶ୍ର, ମହାପାତ୍ର ଗଳମଣି ସାହୁ, ଶାନ୍ତନୁକୁମାର ଆର୍ଯ୍ୟ ଓ ରବି ପଟ୍ଟନାୟକ ପ୍ରଭୃତି ଗାଳ୍ପିକମାନେ ନୃସିଂହ ପୁରୀରୁ ବ୍ୟକ୍ତିଚେତନାହୀନ ବା ସମାଜଚେତନାହୀନ । ବରଂ ସେମାନେ ଅଧିକ ଆତ୍ମନେପଥ ବା ଆତ୍ମସଚେତନ । ଏହି ଆତ୍ମସଚେତନ ଅନୁଭୂତିରେ ବହିର୍ବିଶ୍ୱ କେବଳ ଲେଖକ ଆଗରେ ଏକ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଅବ୍ଜେକ୍ଟ ରୂପେ ପ୍ରତୀକ୍ଷମାନ ହୁଏ ନାହିଁ; ଏହା ଲେଖକର ଜୀବନାନୁଭୂତି ଓ ଜୀବନାଦର୍ଶ ସଙ୍ଗେ ଏକାତ୍ମ ହୋଇଯାଏ । ଏହି ନୂତନ ପର୍ଯ୍ୟାୟର କାବ୍ୟଦୃଷ୍ଟିରେ ହାସ୍ୟଅଶ୍ରୁ, ରୋଦନ-ରସିକତା, ମିଳନ-ବିଚ୍ଛେଦ ଓ ଦେହ-ଆତ୍ମା ଏଗୁଡ଼ିକ ପରସ୍ପରଠାରୁ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ନ ହୋଇ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପ୍ରତ୍ୟେକକୁ ସହାୟକ ହେବାରେ ସାହାଯ୍ୟ କରୁଥାନ୍ତି । ତେଣୁ ବର୍ତ୍ତମାନର ଗାଳ୍ପିକ ନିଜପ୍ରତି ଓ ବିଶ୍ୱପ୍ରତି ଅଧିକ ସହନଶୀଳ, ସମ୍ବେଦନଶୀଳ ଓ ବିଶ୍ୱସ୍ତ ।

ଏହି ପୃଷ୍ଠଭୂମିରେ କଥାଶିଳ୍ପୀ ମନୋଜ ଦାସକୁ ବିଚାର କଲେ ଜଣାଯାଏ ତାଙ୍କର ପୃଷ୍ଠଚରଣା ପଶ୍ଚାତ୍ତରେ ଏକ ପୁତୁଡ଼ି ସମୂହ ପୃଷ୍ଠଭୂମି ରହିଥିଲେ ବି ସେ ନିଜସ୍ବ ସ୍ୱଜାୟତାରେ ଖୁବ୍ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଓ ଉନ୍ନତ । ଇଂରାଜୀ ସାହିତ୍ୟରେ ସୁସଜ୍ଜିତ ଓ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ କାବ୍ୟାଦର୍ଶରେ ତାଙ୍କର ସାହିତ୍ୟିକ ରୁଚି ନିର୍ମିତ ହୋଇଥିଲେ ହେଁ ଗଳ୍ପ ରଚନାରେ ସେ ଭାରତୀୟ ପରମ୍ପରା ଉପରେ ହିଁ ସୌଧ ନିର୍ମାଣ କରିଛନ୍ତି । ସେ କୌଣସି କ୍ଷେତ୍ରରେ ପରମ୍ପରାକୁ ଜାରୁଡ଼ି ଧରି ନାହାନ୍ତି ବରଂ ପରମ୍ପରାକୁ ସାଜରେ ନେଇ ଆଗେଇ ଚାଲିଛନ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ ଭାରତୀୟ ପରମ୍ପାରିକ କାହାଣୀ ସଙ୍ଗେ ଆଧୁନିକ କଥାକୁ ଏପରି ଭାବରେ ସେ ଯୋଡ଼ି ଦେଇଛନ୍ତି ଯାହାକି ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରଚଳିତ ମିଥ୍ୟା ସଙ୍ଗେ ବର୍ତ୍ତମାନର ବାସ୍ତବତାକୁ ସମନ୍ୱିତ କରି ଦେଇଛି । ଫଳରେ ପ୍ରାଚୀନ କାହାଣୀର ସ୍ବପ୍ନ ଓ ଆଧୁନିକ ଜୀବନର ବାସ୍ତବ କଥା ଏକ

ଅପୂର୍ବ ମିଳନରେ ସମ୍ମିଳିତ ହୋଇଛନ୍ତି । କାହାଣୀ ମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ କେତେକ ପ୍ରଚଳିତ କିମ୍ବଦନ୍ତୀରୁ ଗୃହ୍ୟିତ ଏବଂ କେତେକ ତାଙ୍କର ନିଜସ୍ବ କଲ୍ପନାରୁ ସୃଷ୍ଟ । ମନେହୁଏ ପୃଥିବୀର ମିଥ୍ ଏନ୍‌ସାଇକ୍ଲୋପେଡ଼ିଆ ମନୋଜ କାରୁଙ୍କର ନଖ ଦର୍ପଣରେ ରହିଛି । କିନ୍ତୁ ସେହିସବୁ ଲୋକ ପ୍ରଚଳିତ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ଓ କାହାଣୀ-ମାନ ତାଙ୍କ ପର ପ୍ରତିଭାଧର କଥାଶିଳ୍ପୀଙ୍କର ଚେତନାରେ ଏକ ଅଭିନବ ଆଧୁନିକ ଚିତ୍ତ, ରୁଚି ଓ ଚିନ୍ତା ଉପଯୋଗୀ ଏକ ବିଚିତ୍ର ରସ ପାଠକରେ ପିଇ ହୋଇ ନୂତନ ଅର୍ଥ ଦେଖାଦେଇ ଓ ବ୍ୟଞ୍ଜନାରେ ସମୃଦ୍ଧ ହୋଇ ଉଠିଛନ୍ତି ।

ତାଙ୍କର ‘କଥା ଓ କାହାଣୀ’ରେ ପ୍ରାୟତଃ ଗଳ୍ପଗୁଡ଼ିକର ରଚନାକାଳ ୧୯୪୯ରୁ ୧୯୭୦ ମଧ୍ୟରେ । ପରବର୍ତ୍ତୀ କାଳରେ ‘ଲକ୍ଷ୍ମୀର ଅଭିସାର’, ଆବୁ ପୁରୁଷ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କାହାଣୀ, ଧୂମ୍ରାଭ ଦିଗନ୍ତ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କାହାଣୀ, ଅବଲୋକିତ କାହାଣୀ, ଚତୁର୍ଥ ବନ୍ଧୁ ଓ ମନୋଜ ପଞ୍ଚବିଂଶତି ପ୍ରଭୃତି ଗଳ୍ପ ସଫଳନମାନ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି । ଏଗୁଡ଼ିକରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିବା ପ୍ରତିଟି ଗଳ୍ପ ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ଆଲୋଚନାର ଅପେକ୍ଷା ରଖେ । କିନ୍ତୁ ଏଠାରେ ନିର୍ଦ୍ଦୀଷ୍ଟ କେତୋଟି ଗଳ୍ପ ସଫର୍କରେ ସୂଚନା ଦିଆଯାଉଛି ।

‘କଥା ଓ କାହାଣୀ’ ପ୍ରଥମ ଗଳ୍ପ ‘ଅପହୃତ ଟୋପିର ରହସ୍ୟ’ରେ ଗାଳ୍ପିକ ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି ତଥାକଥିତ ରାଜନୀତିଜ୍ଞମାନେ ଦେଶ ଓ ଜାତି ପାଇଁ କୌଣସି ତ୍ୟାଗ, ଶ୍ରମ ଓ ସାଧନା ନ କରି ମଧ୍ୟ ସ୍ତ୍ରୀବାକମାନଙ୍କର ପ୍ରଶଂସା ଗାନରେ ଆସ୍ତସ୍ତାୟୀ ଲାଭ କରି ନିଜକୁ ଏକ ମହାନ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବର ଅଧିକାରୀ ମନେକରୁଥିବା ବେଳେ ଏକ ମର୍କଟୀୟ କୌତୂହଳର ଶିକାର ହୋଇ ନିଃସହାୟ ଭାବରେ କିପରି ନିଜର ଦୟାଳୟ ସ୍ବରୂପକୁ ଆବିଷ୍କାର କରି ଚଳିତ ହୋଇ ଉଠନ୍ତି । ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କର ଆଚରଣର ଏକ ବ୍ୟଙ୍ଗାତ୍ମକ ଚିତ୍ର ଦେବାକୁ ଯାଇ କଥାକାର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ‘ମନ୍ତ୍ରୀଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ଦୋଷ ଉପରେ ସେ ଅଞ୍ଚଳର ବୃହତ୍ତମ କାଚ ଗ୍ରାସଟିରେ ଦହି ସଫତ ପରସା ଯାଇଥାଏ । ସେ ତାକୁ ଧୀରେ ଧୀରେ ପିଇ ପିଇ ଦଧି ତଥା ଭାବପ୍ରବଣତାର ସଂଯୋଗରେ ଜଣି ଅଧା ଅବରୁଜ ହୋଇ ଆସୁଥିବା ସତ୍ତ୍ବେ କହିଲେ, “ବୁଝିଲି ମହାରାଜା, ହାଃ ହାଃ ଯାହା ଦେଖାଯାଉଛି ହାଃ ହାଃ ଦିନ ଆସିବ ଯେତେବେଳେ ହାଃ ହାଃ ଲୋକେ ମୋ ଦିହରୁ ଲୁଗାପଟା ବିଛାଃ ହାଃ କାଢ଼ି ଡେଇଁ ଯିବେ । ହାଃ ହାଃ ଏବଂ ହାଃ ହାଃ । ମୋତେ ହୁଏତ ଉଲଟି ହୋଇ ଚାଲିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ହାଃ ହାଃ କିନ୍ତୁ କ’ଣ କରାଯାଏ ହାଃ ହାଃ ଲୋକଙ୍କ ଭଲ ପାଇବାକୁ ତ ଆଉ ଦବାଇ ଦିଆ ଯାଇପାରେ ନା ।” ଭରତର ସାଂପ୍ରତିକ ରାଜନୈତିକ ଜୀବନର ନିଜ୍ଜଳ ପ୍ରତିନିଧିତ୍ବ କରୁଥିବା ଉକ୍ତ ଗଳ୍ପଟି

ଟ୍ରିଟେନର ପ୍ରସିଦ୍ଧ କାହାଣୀ ସଂକଳନ [ମ୍ୟାକମିଲାନ, ଲଣ୍ଡନ ଓ ସେଣ୍ଟମାଟିନ ପ୍ରେସ, ନିଉୟର୍କ ପ୍ରକାଶିତ ଇଂରାଜୀ ସଂକଳନ ‘WINTER’S TALES’ରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିଲା ।

“ଲୁଭୁର୍ତ୍ତା ପଟ୍ଟରେ ଏକ ଦ୍ଵିପ୍ରହର” ଗଳ୍ପରେ ଗାଲ୍ପିକଙ୍କର ବର୍ଣ୍ଣିତ ଲୁଭୁର୍ତ୍ତା ପଟ୍ଟର ବୋଲି କୌଣସି ପଟ୍ଟ ନାହିଁ ବା ଅବିକଳ ଚନ୍ଦ୍ରନୁପ ଘଟଣା କେଉଁଠାରେ ଘଟିଛି ହୋଇ ନ ଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଲୁଭୁର୍ତ୍ତା ପଟ୍ଟର କାହାଣୀ ବାଜି କେଉଁ ଏକ ଉପର ଭୂଖଣ୍ଡରେ ବା ପଡ଼ିତ ଜମିରେ ଗାଲ୍ପିକଙ୍କର ହୃଦୟ ସଜାତ ରସରେ ସ୍ଵାତ ହେବାପାଇଁ ଅପେକ୍ଷା କରି ପଡ଼ି ରହିଥିଲା । କିନ୍ତୁ ପାଠକ ସେଠି ଦେଖିବାକୁ ପାଇଲା ନିଜର ସୀମା, ସାମର୍ଥ୍ୟ ଓ ଶକ୍ତି ସମ୍ପର୍କରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଚେତନ ରହି ବିଚର ମଣିଷଟି ପଟ୍ଟକୁ ଟେକି ଧରିବାକୁ ନିଷ୍ଠଳ ଆସ୍ପାଳନ ଓ ବୃଥା ଅହମିଆ ପ୍ରଦର୍ଶନ କରି କପରି ସେହି ମିଥ୍ୟା ଅହଙ୍କାରର ଗୁପ୍ତ ତଳେ ଶ୍ଵାସରୁଦ୍ଧ ହୋଇ ମୃତ୍ୟୁ ବରଣ କରେ । ଅଥଚ ବାବା ଚନ୍ଦ୍ରାଗ ପରି ସରଳ ନିଷ୍ଠପଟ୍ଟ ବ୍ୟକ୍ତିଟି କୌତୁକ ଓ କୌତୂହଳ ତାଡ଼ିତ ଏକ ବେଦରାଗୀ ଜନଜାର କରତାଳିପୁଷ୍ପ ପ୍ରେରଣାରେ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ ହୋଇ ବା ଆହାନ୍ତ ହୋଇ ଏକ ନିଃସହାୟ ମୃତ୍ୟୁ ବରଣ କରୁଥିବା ବେଳେ ଗାଲ୍ପିକ ତାକୁ ସେଇ ବ୍ୟୁତ ମଧ୍ୟରୁ ତା’ର ଜୀବନ ସମେତ ଆତ୍ମପୁରୁଷଟିକୁ ଉଦ୍ଧାର କରିଛନ୍ତି ।

‘ଚରୁଣିଗର ତପସ୍ଵୀ ଓ ସାତ ଜଣ ପ୍ରବାଣ’ଙ୍କ ଘଟଣାରେ ବିଚାରବନ୍ତ, ବହୁ ଅଭିଜ୍ଞତାଲବ୍ଧ ପ୍ରୌଢ଼ମାନଙ୍କ ମନରେ ଜୀବନ ପ୍ରତି ବିବିକ୍ତ ଲାଗି, ଅବଦମିତ ଯୌନ କାମନା ସୃଷ୍ଟି କରିଛି ଅଲୌକିକ ସିଦ୍ଧି ପାଇଁ ଚରମ ବ୍ୟାକୁଳତା । କିନ୍ତୁ ସିଦ୍ଧିକୁ ନେଇ ନିଜର ଜୟନ୍ତ୍ୟ ଲଳସାର ପରିତ୍ୟାଗ ପାଇଁ ଯେଉଁ ଅପଚେଷ୍ଟା କରାଯାଇଛି ତାହାଦ୍ଵାରା ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି ସେମାନଙ୍କ ଜୀବନର ଚରମ ବିପର୍ଯ୍ୟୟ । ହୃତ୍‌ସ୍ପନ୍ଦ ବାବାଙ୍କର ଅଲୌକିକ ଶକ୍ତି ସଂଗୃହିତ ଜଳବିନ୍ଦୁ ଆଖିରେ ପକାଇ ମଣିଷର ନିଗୁରୁପ ଦେଖିବାର ବ୍ୟାକୁଳତାରୁ ସେମାନେ ନିୟମ ରକ୍ଷା କରିପାରିଲେ ନାହିଁ । ଫଳରେ “ଚରୁଣିଗର ନରନାରୀ ଏଥର କେବଳ ଯେ ବସୁନ୍ଧନ ଦେଖାଗଲେ ତାହା ନୁହେଁ ଦେଖାଗଲେ ମାଂସ ଚର୍ମସ୍ଥାନ ମଧ୍ୟ । ଅର୍ଥାତ୍ ସେମାନଙ୍କ ଚରୁଣିଗରେ ଜାଉଥିଲେ ଯୋଡ଼ା ଯୋଡ଼ା କଙ୍କାଳ । ଟେରୁଳମାନଙ୍କରେ ମଦ ପରସୁଥିଲେ କଙ୍କାଳମାନେ । ସେମାନେ ଚିତ୍କାର କରି ବାହାରି ଆସିଲେ ରାସ୍ତାକୁ । ଦେଖିଲେ ରାଜପଥରେ ଆତନ୍ୟାତ ହେଉଛନ୍ତି ଶହ ଶହ କଙ୍କାଳ ।”

“ବିପକ୍ଷକନ୍ୟାର କାହାଣୀ”ରେ ଦେହଜୀବୀ ଶ୍ରେଣୀର ବଞ୍ଚିବା ପାଇଁ ଏକ ସଂଘାତମୟ ଜୀବନର ବାସ୍ତବ ଚିତ୍ର ଦେଇଛନ୍ତି ଗାଳ୍ପିକ । ସହସ୍ରାବ୍ଦୀର ନାୟିକା ଶ୍ରେଣୀର ଦୃଢ଼ସ୍ୱଭାବକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ଚିତ୍ରିକାର ଚେଷ୍ଟା କରିଛି । କଥା-କାରଙ୍କର ସମ୍ବେଦନଶୀଳ ଦୃଢ଼ସ୍ୱଭାବ ପ୍ରତି ପାଠକ ମନରେ ଦୃଢ଼ ବା ବିଚଳିତ ପରିବର୍ତ୍ତେ ସହାନୁଭୂତି ସୃଷ୍ଟି କରିଛି । ଏଥିରେ ଯୌନାବେଗର ଚିତ୍ର ଥିଲେ ବି ଏହା କୌଣସି ପ୍ରକାର ଅଶ୍ଳୀଳତା ପ୍ରକାଶ ନ କରି ସାମାଜିକ ଜୀବନର ଏକ ନିଜ୍ଜନ ସତ୍ୟକୁ ହିଁ ଉଦ୍‌ଘାଟିତ କରିଛି ।

ବିଶ୍ୱଯୁକ୍ତଜନିତ ସାମାଜିକ ଜୀବନରେ ଘଟିଥିବା ପରିବର୍ତ୍ତନ ପ୍ରାୟ କଥାକାରମାନଙ୍କ ରଚନାରେ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେନାହିଁ । ମନୋଜ ଦାସଙ୍କର ପ୍ରଥମ ପ୍ରକାଶିତ ଗଳ୍ପ ‘ସମୁଦ୍ରର ସ୍ତ୍ରୀ’ ଏ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏକ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି । ଉକ୍ତ ଗଳ୍ପରେ ସାହେବ ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କର ଯୌନସ୍ତ୍ରୀ କିପରି ମାନବିକତାର ଗଳାଠୁଟ କରିଦେଇଛି ତା’ର ଏକ ମାର୍ମିକ ଚିତ୍ର ସେ ପ୍ରଦାନ କରିଛନ୍ତି । ସ୍ୱର୍ମୀ ଯୁକ୍ତରୁ ଫେରିଆସିଥିବାର ମିଥ୍ୟା ସମ୍ବାଦ ପାଇ ତାକୁ ସାକ୍ଷାତ୍ କରିବା ପାଇଁ ସମୁଦ୍ରକୂଳର ସେହି ପରିତ୍ୟକ୍ତ ଜାଣି ଘରକୁ ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ ଦଉଡ଼ି ଆସିଥିବା ଶୁଭକୁ ଦେଖି ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ଥିବା ସାହେବଙ୍କର ମନେ ହୋଇଛି, ‘ଏ ରାଷ୍ଟ୍ରିକ ଜାଗାରେ ବି ଏ ବିଜନେସ୍ ଗୁଲେ ? କିନ୍ତୁ ଶୁଭ ଯେଉଁ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ସାହେବର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବୁଝିପାରି ସେଠାରୁ ପଳାଇ ଯିବାକୁ ଚାହୁଁଛି ଆଉ ଉପାୟ ପାଇନା । ବିଚାର ତା’ର ଛୋଟ ଶିଶୁଟି ସତ୍ତ୍ୱେ କିଛି ବୁଝି ନ ପାରି ସେ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଭୟରେ ଚିତ୍କାର କରି କାନ୍ଦି ଗୁଲିଥିବାର ଦେଖି, “ଦୁଇ ହାତରେ ସତୁର ଗଳା ଧରି ସାହେବ କିଛି ସମୟ ତାକୁ ଶୂନ୍ୟରେ ଝୁଲାଇ ରଖିଲେ, ତା’ପରେ ଶବ୍ଦର ସମସ୍ତ ଶକ୍ତି ହାତ ପାୟୁଳ ଦୁଇଟିରେ ଠୁଳ କରି ସେ ଶ୍ୱେତବ୍ୟାମାନ ସତୁର ଗଳା ଟିପି ଧରିଲେ । ଆଖିଜମା ଦି’ଟା ଫାଟିଗଲା ଭଳି ହୋଇ ବାହାରକୁ ବାହାରି ଆସିଲା । ସାହେବ ଗୋଟାଏ ତୃପ୍ତିସୂଚକ ଶବ୍ଦକରି ଭଙ୍ଗା ଝରକା ଦେଇ ସତୁର ନିସାଡ଼ ଦେହକୁ ଫୋପାଡ଼ି ଦେଲେ । ଟୁପ୍ କରି ଶବ୍ଦଟାଏ ହେଲା ।” ସାହେବ ସୈନ୍ୟମାନଙ୍କର ପାଶବିକତା ଓ ଶୁଭର ଅସହାୟତାର ଚିତ୍ର ଏତେ ମାର୍ମିକ ଯେ ଏହି ଗଳ୍ପଟି ଥରେ ପଢ଼ିଥିବା ପାଠକର ମନ ସେଇ ନିଷ୍ଠୁର ବାସ୍ତବତାର ଗୁପ୍ତରୁ ମୁକ୍ତ ହେବା ଜୀବନବ୍ୟାପୀ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ପାଠକର ସ୍ମୃତିରେ ଯେତେବେଳେ ଜାଗିଉଠୁଥିବ ଶୁଭର ଶିଶୁପୁତ୍ର ସତୁର ସାହେବ ହାତରେ ମୃତ୍ୟୁର ଦୃଶ୍ୟ, ମଣିଷର ନିର୍ମମତା ଓ ପାପାଣ୍ଡୁ ହିସ୍ତାର ପରିଣତି ତାକୁ ବିଚଳିତ କରିପକାଉଥିବ ।

ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟତମ ବହୁ ଚର୍ଚ୍ଚିତ ଗଳ୍ପ ‘ଆରଣ୍ୟକ’ରେ ମିଷ୍ଟର ଓ ମିସେସ୍ ମିଟି, ମିଷ୍ଟର ଓ ମିସେସ୍ ଗୁକୋଡ଼ଜର ପ୍ରଭୃତ ମଦ୍ୟପାନ ଓ ଯୌନାବେଗର ଚନ୍ଦ୍ର ଗାଳ୍ପିକ ପ୍ରଦାନ କରିଥିଲେ ବି ତାଙ୍କର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସାମାଜିକ ଶ୍ବେଦ୍ୟତାକୁ ଉଦ୍‌ଘାଟିତ କରିବା । ଗଳ୍ପରେ ମିସେସ୍ ମିଟିଙ୍କର ଯୌନ ଆଦେଦନ ପ୍ରତି ନିଷ୍ପ୍ରଭ ଶ୍ୟାମଳର ଉପେକ୍ଷା ଶ୍ବେଦ ପାଇଁ ତାକୁ ଶିକାର ହେବାକୁ ପଡ଼ିଛି ଗୁରୁଜଣ ଅଭିଜାତବର୍ଗୀୟ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କର ପ୍ରମତ୍ତ ହୋଧର । ରକ୍ତାକ୍ତ ଓ ସଞ୍ଜାଣନ ଶ୍ୟାମଳକୁ ସଦ୍ୟ ଶିକାର ହୋଇ ଆସିଥିବା ମୃତ ବାରୁଦ୍ଦା ପାଖରେ ଫୋପାଡ଼ି ଦିଆଯାଇଛି । ଶ୍ବେତରେ ପ୍ରଚୁର ମଦ୍ୟପାନ କରି ଜାଳିଥିବା ଅଗ୍ନିକୁଣ୍ଡରେ ମୃତ ବାରୁଦ୍ଦାକୁ ପକାଇ ତା’ର ମାଂସ ତେକା ତେକା କରି କାଟି ଖାଇଛନ୍ତି ସେମାନେ । କିନ୍ତୁ ସକାଳେ ନିଶା ଗୁଡ଼ିଯିବା ପରେ ଶ୍ୟାମଳର ଅବସ୍ଥା କ’ଣ ହେଲା ଜାଣିବା ପାଇଁ ସେ ପଡ଼ିଥିବା ଘରକୁ କେହି ଯାଇପାରିନାହାନ୍ତି । କାରଣ ଗତରାତିରେ ନିଶାଗ୍ରସ୍ତ ଅବସ୍ଥାରେ ସେମାନେ କ’ଣ କରିଛନ୍ତି କାହାର ସ୍ମରଣରେ ନ ଥିଲା । ଗାଳ୍ପିକ ଏହି ଅବସ୍ଥାଟିର ବ୍ୟଙ୍ଗାତ୍ମକ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ଏକ ଡାର୍ଯ୍ୟିକ ନାଟକାୟ ଶ୍ବେତରେ ।

“ଧର ଯଦି କୋଠରୀ ଭିତରେ ଶ୍ୟାମଳ ବଦଳରେ ବାରୁଦ୍ଦାକୁ ଦେଖ ?”

ଦୀର୍ଘ ସମୟ ଧରି ବିରାଜ କଲା ଏକ ମୃତ୍ୟୁ ଶୀତଳ ସ୍ଫୁଟବଦ୍ଧତା । ତାପରେ ଜଣେ କିଏ କହିଲେ, “କିତେନ୍ ଗାର୍ଡନକୁ ଯାଇ ଦେଖିବା ଗୁଲ, ବାରୁଦ୍ଦାର ବହୁ ଅଂଶ ନିଶ୍ଚେ ଏବେ ବି ସେଠାରେ ପଡ଼ିଛି ।”

“ଦ୍ରାହି, ଦ୍ରାହି, କଦାପି ନୁହେଁ ।” ଉଭୟ ମିସେସ୍ ମିଟି ଓ ମିସେସ୍ ଗୁକୋଡ଼ ଚିତ୍କାର କଲେ, “ସେଠାରେ ଯାହା ପଡ଼ିଥିବ ତାହା ଯଦି ବାରୁଦ୍ଦାର ହୋଇ ନ ଥିବ ?”

ଭରତୀୟ କଥାସାହିତ୍ୟରେ ମଣିଷର ଏପରି ଏକ ଆରଣ୍ୟକ ସ୍ଥିତିର ଉପସ୍ଥିତି ଶକ୍ତିଶାଳୀ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ବିରଳ । ବିହଙ୍ଗ, ମହମବତୀ ଓ ଶ୍ବେଦବାହାଦୁରଙ୍କ ନିଶରେ ସାମନ୍ତବାଦୀ ଚରିତ୍ରର ଯେଉଁ ରୂପ ସେ ଦେଇଛନ୍ତି ସେଥିରେ ରକ୍ଷଣଶୀଳତା ବା ପରମ୍ପରାକୁ -ଜାଗୁଡ଼ି ଧରିବାର ମୋହ ପରିବର୍ତ୍ତେ ଚରିତ୍ର-ଗୁଡ଼ିକର ଅସହାୟତା ମୁଖ୍ୟତଃ ସ୍ଥାନ ପାଇଛି । ଏହି ଚରିତ୍ରମାନେ କ୍ରମେ ଅନ୍ତର୍ମୁଖୀ ହୋଇଛନ୍ତି ଆତ୍ମମଣିଷଟିକୁ ଆବିଷ୍କାର କରିବାପାଇଁ । ବାବୁଲପୁରର ପଣ୍ଡା, ଦିନୋଟି ମହାର୍ଦ୍ଦ ଗୋଟି ଓ ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ ଗଳ୍ପରେ ହାସ୍ୟରସ ମାଧ୍ୟମରେ ଚରିତ୍ରଗୁଡ଼ିକର ଅସହାୟ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଚିର ଏକ ମାର୍ମିକ ରୂପ ସେ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି ।

ବ୍ୟକ୍ତି ସ୍ବତନ୍ତ୍ର, ସମାଜ ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ମନୋଜବାକୁଙ୍କର ଯେଉଁ ବ୍ୟଙ୍ଗାତ୍ମକ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି ତାହା ନିଜକୁ ବଡ଼ ଭାବ ଅନ୍ୟକୁ ନ୍ୟୁନ ଦେଖାଇବା ନୁହେଁ । ବରଂ ତାହା ତାଙ୍କର ସ୍ନେହ ଓ ସହାନୁଭୂତିରୁ ଉଦ୍ଭୂତ ହୋଇଥିବାରୁ ତାଙ୍କର ବ୍ୟଙ୍ଗ ଦ୍ବାରା ମଣିଷର ଅନ୍ତଃସ୍ବରୂପଟି ଉଦ୍ଘଟିତ ହୋଇଯାଏ ପାଠକ ନିକଟରେ । ସେଥିପାଇଁ ଏହି ଧରଣର ଗଳ୍ପ ପାଠକ ପଢ଼ୁଥିବାବେଳେ ଆମୋଦ ଅନୁଭବ କରୁଥିଲେ ବି ତା' ସହୃଦ ମଣିଷର ଅସହାୟତାକୁ ମଧ୍ୟ ବୁଝିପାରେ । ନିଜକୁ ଦେଖିପାରେ ଚରିତ୍ରର ସ୍ଥାନରେ । ତେଣୁ କାହାର ଦୁଃଖିତା ପାଇଁ ସେ ପରିହାସ କରିବ ! ମନୋଜ ଦାସ ସାମାଜିକ ଗତିନୀତିରୁ ଶ୍ରେଣୀପାତକୀର ସମାଲୋଚନା କଲେ ବି ଓ ସାମ୍ପ୍ରତିକ କାଳରେ ଘଟୁଥିବା ସାମଗ୍ରିକ ଅବସ୍ଥାକୁ ପ୍ରତି ବ୍ୟଙ୍ଗାତ୍ମକ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ପ୍ରକାଶ କରୁଥିଲେ ବି ସେ ବିଶ୍ବାସ ରଖନ୍ତି ଯେଉଁ ପ୍ରକାର ସମାଜ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଉତ୍ତୁର, ଯେଉଁ ପ୍ରକାର ସ୍ଥଳିତା ଆମର ସାମାଜିକ ସ୍ତରରେ ଜମି ରହିଛି ଏହାର ନିର୍ମୂଳ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେବ । କିନ୍ତୁ ସାମାଜିକ ସ୍ତର ବା ସମସ୍ତିତା ସ୍ତରରେ ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେଲେ ବି ବ୍ୟକ୍ତି ମଣିଷର ମୂଳଗତ ଦୁଃଖ-ଯନ୍ତ୍ରଣା, ବେଦନାନିପୀଡ଼ନ, ହତାଶା, ବ୍ୟର୍ଥତାବୋଧର ପରିବର୍ତ୍ତନ ସମ୍ଭବ ହେବ ନାହିଁ । କାରଣ ବ୍ୟକ୍ତିତେଜନାର ସ୍ତର ସବୁବେଳେ ସମସ୍ତିତା ତେଜନାର ସ୍ତରଠାରୁ ଉଚ୍ଚରେ ଥାଏ । ଗାଳ୍ପିକ ଅନୁଭବ କରିଛନ୍ତି ଯେ ବ୍ୟକ୍ତି ସମାଜ ପାଇଁ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇନାହିଁ, ବ୍ୟକ୍ତି ପାଇଁ ହିଁ ସମାଜର ସୃଷ୍ଟି । ଯେଉଁ ସମାଜରେ ବ୍ୟକ୍ତିକୁ ନିକୃଷ୍ଟ କରି ଦିଆଯାଏ ଓ ସମାଜର ବହୁ ବାହ୍ୟ ଶୃଙ୍ଖଳା ମନୁଷ୍ୟର ଆତ୍ମାରେ, ମନରେ ଓ ପ୍ରାଣରେ ଲଦି ଦେଇ ତା'ର ଅନ୍ତଃସ୍ବରୂପକୁ ଖଟ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରାଯାଏ, ସେଠାରେ ମଣିଷ ଜୀବନର ପ୍ରକୃତ ଲକ୍ଷ୍ୟ ହଜି ଯାଇଥାଏ । ସମାଜ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହୋଇପାରେ ନାହିଁ; ଉପାୟ ବା ଯନ୍ତ୍ରମାତ୍ର ହୋଇଥାଏ । ଶ୍ରୀ ଅବିବେକୀ ଦର୍ଶନ ଅନୁସାରେ କଥାକାର ମନୋଜ ମନେକରନ୍ତି ମଣିଷ ଏକ ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳ ସତ୍ତ୍ବ । ପ୍ରକୃତର ବିବର୍ତ୍ତନରେ ମଣିଷ ଶେଷ ସ୍ବସ୍ଥି ନୁହେଁ । ତା'ର ଅସ୍ବସ୍ଥିତା ହିଁ ତା'ର ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ଦୁଃଖ, ଯନ୍ତ୍ରଣା ଓ ସମସ୍ୟାର ମୂଳସୂତ୍ର । ତେବେ ତା'ର ଏହି ବର୍ତ୍ତମାନ ଚେତନାର ରୂପାନ୍ତର ନିର୍ମୂଳ ଭାବରେ ଘଟିବ ଓ ଏକ ସ୍ବର୍ଣ୍ଣିତା ମହତ୍ତ୍ବପୂର୍ଣ୍ଣ ଜୀବନ ବଞ୍ଚିବାର ସାମର୍ଥ୍ୟ ମଣିଷ ହାସଲ କରିବ ।

ମନୋଜ ଦାସଙ୍କ ଗଳ୍ପରେ ଶିଶୁ ଓ କିଶୋର ଚରିତ୍ରର ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ପ୍ରକାଶ ଓ ବିକାଶ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଏ । ମଣିଷ ଜୀବନର ଶିଶୁ ଓ କିଶୋର ଅବସ୍ଥା ଏକ ନିଷ୍ପାପ ସରଳ ବିଶ୍ବାସରେ ଭରା ସମୟ । ଶିଶୁ ଅତି ସହଜ ସରଳ

ଶବ୍ଦରେ ହିଁ ଜଗତକୁ ଗ୍ରହଣ ଓ ଚନ୍ଦ୍ରନୁସ୍ଥେ ପ୍ରକାଶ ମଧ୍ୟ କରେ । ଏ ପ୍ରକାର ଉପସ୍ଥାପନ ସମ୍ପର୍କରେ ଗାଳ୍ପିକଙ୍କର ମତ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇପାରେ, “ଶିଶୁ ଜୀବନ ପ୍ରତି ମୋର ଶ୍ରଦ୍ଧାର କାରଣ, ପ୍ରତି ଶିଶୁ ଜୀବନକୁ ନୂଆ କରି ଆରମ୍ଭ କରିବା ଦିଗରେ ପ୍ରକୃତର ଏକ ନୂଆ ପ୍ରଚେଷ୍ଟା । ଶିଶୁର ମାନସ ନିଷ୍ପତ୍ତି, ପ୍ରାୟତଃ ସୁନ୍ଦର । ସୁଖି ଶିଶୁ କନ୍ୟା ଭିତରେ ମୁଁ ଖାଲି ଶିଶୁର ଗୌରବ ଦେଖେ ନାହିଁ ଅଧିକନ୍ତୁ ଦେଖିଥାଏ ଏକ ସହଜାତ ମାତୃତ୍ବର ସ୍ନେହସିନ୍ଧୁ ଝଲକ ।”

‘ଶେଷ ବସନ୍ତର ଚିଠି’ ଗଳ୍ପରେ କଶୋରୀ ଗୀତା ପ୍ରତିଦିନ ଅପେକ୍ଷା କରୁଥିଲେ ତା’ର ମା’ଙ୍କ ପାଖରୁ ଚିଠିଟିଏ ପାଇବା ପାଇଁ । ସେଇ ଉତ୍ତୁକତା ଶବ୍ଦରେ ଅପେକ୍ଷାମାତ୍ର ଝିଅଟି ପ୍ରତି ଶ୍ରଦ୍ଧାଶୀଳ ହୋଇ ଚାହିଁ ରହୁଥିଲେ କଶୋରୀ ବସୁଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତି । ଏହି ଅପେକ୍ଷାରେ ଦିନମାସ ବିତିଯାଇଛି; ଗୀତା ପାଇଁ ଚିଠିଟିଏ ଆସିନି । ଅଥଚ ତିନେ ଗୀତା ଘରର ଦରଓଁଦାନ ଗୀତା ପାଖକୁ ତା’ ମା’ ଦେଇଥିବା ଚିଠିଟି ନେଇ ଆସି ପହଞ୍ଚିଥିଲା ଉକ୍ତ ବସୁଙ୍କ ଉଦ୍ବେଗକୁ ଘରେ । ସେ ଜାଣିବାକୁ ପାଇଲେ ଏ ଚିଠି ସୁଦୂର ଦୃଷ୍ଟିଶୀଳରୁ ଲେଖିଥିଲେ ଗୀତାର ମା’ ଗୀତା ପାଖକୁ, ଯିଏ ଏବେ ଆଉ ଲହରୀଗଡ଼ରେ ନାହାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କ ନିକଟରୁ ଗୀତା ସେ ଚିଠିଟି ପଠାଇବାକୁ କାରଣ ସେ ଦରଓଁଦାନଠାରୁ ଚାହିଁଲେ ସେ ତାଙ୍କୁ ଏକାକିଆ ଦାରଣ୍ଡାରେ ଠିଆହୋଇ ରହୁଥିବାର ଦେଖି ଦେଖି ଗୀତା ଅନୁଭବ କରୁଛି ସେ ମଧ୍ୟ ତା’ ପରି ଖୁବ୍ ଦୁଃଖୀ ଓ ତାଙ୍କ ମା’ଙ୍କ ଚିଠିକୁ ଅପେକ୍ଷା କରୁଛନ୍ତି । ଟିକି ଝିଅଟିର ଅନ୍ତର ଏହି ବଡ଼ ମଣିଷଟି ପ୍ରତି ଏକ ଅଭୂତ ମମତାବଳୀ ଅନୁଭବ କରୁଛି ଓ ଜନର ଥିବା ଏକମାତ୍ର ଚିଠିଟିକୁ ତାଙ୍କୁ ସାନ୍ତ୍ବନା ଦେବାପାଇଁ ପଠାଇ ଦେଇଛି । ଆନନ୍ଦ ବିହୀନ ଲେଖକ ନିଜର ଅଜ୍ଞାତସାରରେ ଚିତ୍କାର କରି ଉଠିଛନ୍ତି, “ଗୀତା, ଟିକି ମା’ଟି ମୋର ।”

‘ଅନେକ ସ୍ମୃତିହସ୍ୟ’ ଗଳ୍ପରେ ଟିକି ଝିଅଟିର ହୃଦୟିକ ଭିତରେ ଶୁଣି ହଠାତ୍ ଅବିଷ୍ଟାର କରିପକାଇଛନ୍ତି ଏକ ଅବଚେତନର ସମ୍ବନ୍ଧ ରହସ୍ୟ । କାରଣ ସେଇ ଟିକି ଝିଅଟି ତାଙ୍କର ପ୍ରଶ୍ନ, “କହୁତ ମା...ମାନେ...ଇଏ ମାନେ ତୁ କାହିଁକି ମତେ ଅନାଇ ହସିଲୁ ?”ର ଉତ୍ତର ଦେବାକୁ ଯାଇ କହିଥିଲା, “କାହିଁକି ! ତମେ ତ ସେଇ ସେତେ ଦୂରରୁ ମୋତେ ଅନଇ ହସି ହସି ଆସୁଥିଲ, ସେଇସ୍ଥ ପାଇଁ ।” ହୃଦର ମୂଳ ଉତ୍ସର୍ଗକୁ ନିଜ ଭିତରେ ଆବିଷ୍କାର କରିବା ପରେ ଶୁଣିଲେ ମନେହୋଇଛି କେତୋଟି ଗଛ, କେତୋଟି ଚଢ଼େଇ ଓ ଅଦୂର ନଇପଠା ସମସ୍ତେ ଯେମିତି ତାଙ୍କୁ ଚାହିଁ ହସୁଛନ୍ତି ।

‘ଲକ୍ଷ୍ମୀର ଅଭିସାର’ ଓ ‘ସୀତା ପାଇଁ ବର’ ଗଳ୍ପ ଦୁଇଟିରେ ଶିଶୁ-ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱର ସୁନ୍ଦର ପ୍ରଖ୍ୟାପନ କରାଯାଇ ସଙ୍ଗେ କଥାକାର କହୁଛନ୍ତି । ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅଧ୍ୟାୟ ସାଧକକୁ ଭଗବତ ପ୍ରାପ୍ତି ନିମନ୍ତେ ଲକ୍ଷ୍ମୀର ପଥରେ ହିଁ ଯିବାକୁ ହୁଏ । ବୃକ୍ଷ, ପ୍ରୌଢ଼ ବା ଯୁବକ ହୁଅ । ଜ୍ଞାନୀ, ମାନୀ, ଗୁଣୀ ହୁଅ ପଛକେ ଏପରିକି ପୁଣ୍ୟାଙ୍ଗ ଯୋଗସାଧକ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ନିଜର ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ସହ ସମ୍ପର୍କ ଲକ୍ଷ୍ମୀର ସୀତାର ସମ୍ପର୍କ ପରି ହେବା ଦରକାର । ହୁଏତ ଆମର ଲକ୍ଷ୍ମୀଆତ୍ମା ଅନ୍ଧବିଦମ୍ବନାସ୍ତ୍ର ପରିପ୍ରେସାର ନିଷ୍ଠୁର ଗୃପାରେ ବୁଦ୍ଧି ହୋଇ ନିଜର ଦେହ ଓ ଜୀବନକୁ ବିସର୍ଜନ ଦେଇପାରେ କିନ୍ତୁ ତାହା ବାହ୍ୟ ।

‘ଧୂମ୍ରାଭ ଦିଗନ୍ତ’ ଗଳ୍ପରେ ସହରରୁ ଆସିଥିବା କିଶୋରୀ ଲିଲି ସହର ଚିକିତ୍ସା ଗ୍ରାମୀଣ କିଶୋରୀଙ୍କର ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ ଅନାବିଳ ବନ୍ଧୁତା । ଏକ ଦୁର୍ଘଟଣାରେ ଲିଲିର ଆକସ୍ମିକ ମୃତ୍ୟୁ ହୋଇଯାଏ । ତା’ ସହର ଥିବା ଏହି ଚିନୋଟି ବାଲକ ଲିଲିର ମୃତ୍ୟୁଜନିତ ଗର୍ଭର ବିଷାଦ ଓ ଅପସ୍ୟବୋଧରୁ ସେମାନଙ୍କ ଜୀବନର ଉଦ୍ଧାରଣ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ମଧ୍ୟ ନିଜକୁ ମୁକ୍ତ କରିପାରିନାହାନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଜଣେ କିଶୋରୀ ହଟୁ ତା’ର ବୃତ୍ତାବସ୍ଥାରେ ଲିଲିର ସ୍ମୃତିରେ ମନ୍ଦିରଟିଏ ନିର୍ମାଣ କରିଛନ୍ତି, ଅନ୍ୟଜଣକ ହାତୁ ତା’ କାହାଣୀ ପୁସ୍ତକରେ ଲିଲିକୁ ପଞ୍ଜନିଆ ଭାବରେ ଚିତ୍ରିତ କରି ନିଜ ଭ୍ରମର ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ କରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଛନ୍ତି ଓ ଶେଷଜଣକ ଅନ୍ୟ ଦୁଇଜଣଙ୍କ ପରି ଲିଲି ପାଇଁ କିଛି ନ କରିପାରିବାର ଯୋଗରେ ନୀରବ ଅଶ୍ରୁପାତ କରୁଥିବାର ଦେଖି ହାତୁ କହୁଛି, “ତୋ ଭଳି ମୁଁ କାନ୍ଦି ପାରିଥାନ୍ତି ହେଲେ, ସରୁଣ ବର୍ଷ ବୟସରେ ଅଶ୍ରୁପାତ ସହନ ନୁହେଁ, ଜାଣୁ !”

ବୟସ ମଣିଷଟିଏ ନିଜର କୈଶୋରର ସ୍ମୃତିଗୁରୁଣ କରି କେବଳ ନିଜର ଅତୀତ ଘଟଣା ପ୍ରତି କୌତୃହଲାନ୍ତ୍ରୀ ମାନସିକତା ପ୍ରକାଶ କରେନି ବରଂ ନିଜ ଅନ୍ତଃସତ୍ତ୍ୱରେ ନିହିତ ହୋଇଥିବା ସରଳତା ଓ ପବିତ୍ରତାର ସ୍ତରକୁ ଉପଲବ୍ଧ କରିପାରେ । ଉକ୍ତ ସଂକଳନରେ ସ୍ଥାନିତ ‘ପ୍ରାପ୍ତବୟସ୍କର ପଞ୍ଚତନ୍ତ୍ର’ ନାମକ ଚିନୋଟି କାହାଣୀ ସହସ୍ରାଧିକ ବର୍ଷତଳେ କାହାଣୀକାର ବିଶ୍ଵଶ୍ରୀଙ୍କ ରଚିତ ପଞ୍ଚତନ୍ତ୍ରର କାହାଣୀ ଉପରେ ଆଧାରିତ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଏଥିରେ ଲେଖକଙ୍କର କଥନଭଙ୍ଗୀ, ଘଟଣା ଓ ଚରିତ୍ର ପ୍ରତି ଗର୍ଭର ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଧୃଷ୍ଟି, ମନନର୍ଥୀ ବିଶ୍ଳେଷଣ, ବୁଦ୍ଧିଦୀପ୍ତ ଶ୍ଳେଷ, ବିଦଗ୍ଧ ବାଦ୍‌ବିଳାସ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରାଯାଏ । ଏହି କାହାଣୀଧର୍ମୀ ଗଳ୍ପର ଆର୍ଜିକରେ କଥାକାର ଯେଉଁ କମଳାର ଭାଷାଶୈଳୀର ପ୍ରୟୋଗ କରିଛନ୍ତି ତା’ର ଏକ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ନିଆ-

ଯାଇପାରେ, “ଦୁନିଆର କାଠି ମଝିରେ ଦାନ୍ତ ବସାଇବା ପୁଅରୁ କଛପ ଗଢ଼ିବ କଣ୍ଠରେ କହିଲୁ, “ଇତିହାସରେ ପ୍ରଥମ କଛପ-ମହାକାଶଗୁଣ ଶବ୍ଦରେ ମୋ’ ନାମ ଅମର ରହିବ ।—ହୁଏମାନେ ଏଥର ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଅଧିକ ସ୍ବାଚ୍ଛନ୍ଦ୍ୟ ଓ ଆତ୍ମବିଶ୍ବାସ ସହକାରେ ଉଦ୍ଧୃତ ହୋଇଲେ । ପବନ ଥିଲା ଅନୁକୂଳ, ଆକାଶ ମେଘମୁକ୍ତ । ତେବେ ପୂର୍ଣ୍ଣାସ୍ତ୍ର ସମୟ ହୋଇଥିବା ହେତୁ କାଗଜ ଉପରେ ସ୍ୟାନ୍ତ ବସ୍ତୁ ହୋଇଗଲାଭଳି ଆକାଶବ୍ୟାପୀ ବସ୍ତୁ ହୋଇ ରହିଥିଲେ ପକ୍ଷୀମାନେ । ଘରଟିଆ ଓ ବତୀଆ ଭଳି ସାଧାରଣ ପକ୍ଷୀମାନେ ସେ ଅକଳମୟ ଦୃଶ୍ୟରେ ବିମୁଦ୍ଧ ପାଲଟିଯିବା ସ୍ଥଳେ ପାର୍ବ ଓ ଚଳ ଜାତୀୟ ସମ୍ପ୍ରାନ୍ତ ପକ୍ଷୀମାନେ ଉଦ୍ବେଗ ପ୍ରକାଶ କରିବା ଶୁଣାଯାଏ । ନିରାଶାବାଦୀ ଶବ୍ଦରେ ଜଣାଶୁଣା ଗୋଟିଏ କାନ୍ଦ କହିଲା, “ଆକାଶର ଭବିଷ୍ୟତ ଅନ୍ଧାର ବୋଲି ମୁଁ କାହିଁ କେତେ ଦିନରୁ ଭବିଷ୍ୟତବାଣୀ କରିଆସୁଛି । କଛପ ଦ୍ବାରା ଏ ଆକାଶ ବିଜୟ ସେହି ଅବଶ୍ୟମ୍ଭାଗ ପରିଣତର ଆରମ୍ଭ ମାତ୍ର ।” ଏସବୁ ଗଳ୍ପରେ ପ୍ରାଚୀନ କାହାଣୀମାନଙ୍କର ଆଜିକି ଓ ଆସିକ ସ୍ବରୂପର ଉଦ୍ଭାସନ ଥିବାସ୍ଥଳେ ଏଗୁଡ଼ିକ ଆଧୁନିକ ମଣିଷ ଜୀବନରେ ଏକ ନୂତନ ତଥା ଚରନ୍ତନ ଅର୍ଥ ନେଇ ରୂପାନ୍ତରିତ ହୋଇଯାଇଛନ୍ତି ।

‘ଧୂମ୍ରାଭ ଦିଗନ୍ତ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କାହାଣୀ’ ଓ ‘ଆରୁ ପୁରୁଷ ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ କାହାଣୀ’ ପ୍ରଭୃତିରେ ସ୍ଥାନିତ ଅଧିକାଂଶ ଗଳ୍ପରେ କଥାକାରଙ୍କର ଆତ୍ମିକ ଉତ୍ତରଣର ସୂଚନା ସ୍ପଷ୍ଟ । ତାଙ୍କର ‘ବ୍ୟାଘ୍ରାଘେହସ’ ଗଳ୍ପଟିର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ନିଆଯାଉ । ଏଥିରେ କଳ୍ପିତ ରାଜପୁତ ଚରିତ୍ରଟି ସରଳତା ନିଷ୍ପାପତାର ପ୍ରତୀକ । ଯିଏ କି ସାଂସାରିକ ଛଳକପଟଠାରୁ ଦୂରରେ ନିର୍ଜନ ପରିବେଶରେ ଅଧ୍ୟାତ୍ମିକରତ ସୁକୁମାର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବଟିଏ । କିନ୍ତୁ ଚରୁର ଧୂର୍ତ୍ତି ବ୍ୟକ୍ତିମାନଙ୍କର ସୁପରିକଳ୍ପିତ ଯୋଜନାର ସେ ଶିକାର ହୋଇ ଶେଷରେ ବାଘପିଠରେ ବସିବାକୁ ବାଧ୍ୟ ହୁଅନ୍ତି ଓ ପରିଣତ ଅନୁମେୟ । ଏହି କାହାଣୀ ଘାଟନିକ ଶବ୍ଦରେ ସତ୍ୟ ନ ହୋଇପାରେ; କିନ୍ତୁ କାହାଣୀର ରୂପକ କଳ୍ପନାରେ ମନେ ହେଉଛି ମଣିଷର ସମସ୍ତ ସୁକୁମାର ବୃତ୍ତିକୁ ହୁଏ ପାଶବିକତା ପଙ୍କୁ କରିଦିଏ । ଧୂସ କରିଦିଏ ।

ତାଙ୍କର ଅନ୍ୟତମ ବିଶେଷ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ ଗଳ୍ପ ‘ଆରୁପୁରୁଷ’ରେ ଧନ-ତାତ୍ବିକ ମନୋଭାବ, ରାଜନୈତିକ କପଟତା ଓ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସଫଳତା ପାଇଁ ମଣିଷର ଅସାଧୁ ଉଦ୍ୟମ ପ୍ରତି ଲେଖକଙ୍କର ଯେପରି ଡାକ୍ଷଣ ବ୍ୟଙ୍ଗ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି ସେହିପରି ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଚେତନାର ନିୟାଶିଳତା ପ୍ରତି ମଧ୍ୟ ଦୃଢ଼ ଆସ୍ଥା ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି । ‘ଆରୁପୁରୁଷ’ରେ ଜଣେ ଭାରତୀୟ ମିଷ୍ଟର ଶର୍ମାଙ୍କ ମୁଣ୍ଡରେ ଦେଖା

ଦେଇଛି ଏକ ଅଭୁତ ଆରୁ । ତା'ର ଆକାର ପ୍ରକାର ଅଭିନବ । ଏପରି ଆକୃତିର ଆରୁ ପୂର୍ବରୁ ଆଉ କାହା ମୁଣ୍ଡରେ ଥିବା କଥା କେହି ଜାଣି ନ ଥିଲେ । ଏହି ବୃହଦ୍‌କାୟ ଆରୁକୁ ମୁଣ୍ଡରେ ବନ୍ଧନ କରି ସେ ଅନେକ ବୃହଦ୍‌କାୟ ଦାସିଦ୍‌ସମାନ ମଧ୍ୟ ବନ୍ଧନ କରିପାରୁଥିବାରୁ ସେ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଥିବା କମ୍ପାନୀ ତାଙ୍କୁ ଆରୁ ଅପରେସନ୍ କରି ଆସିବା ପାଇଁ ଆମେରିକା ପଠାଇଛନ୍ତି । ସେ ଆମେରିକାରେ ପହଞ୍ଚିବା ପରେ ଘଟଣାର ଗତି ବିଚିତ୍ର ମୋଡ଼ ନେଇଛି । ପୃଥିବୀର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଆରୁଧାଶ୍ରମ ମଣିଷ ଭାବରେ ତାଙ୍କୁ ସେଠାକାର ଦୂର ଦର୍ଶନରେ ପ୍ରଦର୍ଶିତ କରାଯାଇଛି । ପରେ ପରେ ବିଭିନ୍ନ ବ୍ୟବସାୟ ସଂସ୍ଥା ଚେମାନଙ୍କ ଧ୍ରୁବ୍ୟମାନଙ୍କର ଅଧିକ ବିଦ୍ୟୁତ୍ ପାଇଁ ମିଃ ଶର୍ମାଙ୍କୁ ବିଜ୍ଞାପନରେ ବ୍ୟବହାର କରିଛନ୍ତି । ଫଳରେ ମିଃ ଶର୍ମା ପ୍ରଚୁର ଅର୍ଥ ଲାଭ କରିଛନ୍ତି ଓ ଅବସ୍ଥାକ୍ରମେ ସେଠାକାର ରାଜନୀତି ସହଜ ସଫଳ ହୋଇ ପଡ଼ିଛନ୍ତି । ତା'ର ପରିଣତି ହୋଇଛି ଉତ୍ସାହନକ । ନିଜର ପ୍ରାଣରକ୍ଷା କରିବାକୁ ସେ ଫେରି ଆସିଛନ୍ତି ଭାରତବର୍ଷକୁ । କିନ୍ତୁ ଏଠି ପହଞ୍ଚିବା ପରେ ବି ତାଙ୍କର ଚିତ୍ତବୃତ୍ତିରେ କୌଣସି ପରିବର୍ତ୍ତନ ହେଲା ନାହିଁ । ବରଂ ଆରୁକୁ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରି ସେ ନିର୍ବାଚନ ରଣାଙ୍ଗନରେ ଓହ୍ଲାଇ ପଡ଼ିଲେ ଓ ଜିତିଲେ ମଧ୍ୟ । କିନ୍ତୁ ପୁଣି ଥରେ ନିର୍ବାଚନର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବାବେଳେ ଭୋଟରମାନଙ୍କ ଉପରେ ଆରୁର ପ୍ରଭାବ ସମ୍ପର୍କରେ ସନ୍ଦିହାନ ହୋଇ ସେ ଅଲୌକିକ ଶକ୍ତିର ସହାୟତା ନେବା ପାଇଁ ତାଙ୍କ ବୋଉଙ୍କର ଗୁରୁଙ୍କ ପାଖକୁ ଯାଇଛନ୍ତି । ଗୁରୁଙ୍କ ଆଶୀର୍ବାଦରୁ ଯେତେବେଳେ ମିଃ ଶର୍ମାଙ୍କ ମୁଣ୍ଡରୁ ଆରୁଟି ଉଠିଲେ ଯାଇଛି ସେତେବେଳେ ସେ କିଛି କାଳ ପାଇଁ ବିମୁଦ୍ ହୋଇ ଯାଇଛନ୍ତି । ଏକ ଅଭୁତ ନ୍ୟୁନତାବୋଧରେ ସେ ପୀଡ଼ିତ ହୋଇଛନ୍ତି । ତାଙ୍କର ମନେ ହୋଇଛି ଯେଉଁ ଆରୁ ପାଇଁ ସେ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏତେ ବେଶି ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ପାଇଛନ୍ତି, ତାକୁ ବନ୍ଦ ଦେଲେ ହୁଏତ ତାଙ୍କ ଅସ୍ତିତ୍ବର କିଛି ଅର୍ଥ ରହିବ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ପରମ୍ପରାବଦ୍ଧରେ ନିଜର ଆରୁଶୂନ୍ୟ ଅବସ୍ଥାକୁ ଏକ ଅଲୌକିକ ନିୟା ଭାବରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରି ପୁଣି ଥରେ ନିର୍ବାଚନରେ ଜିତିବାକୁ ଚାହୁଁଥିବା ଶର୍ମାଙ୍କୁ ତାଙ୍କ ବୋଉ ସତର୍କ କରେଇ କହିଲେ, “ବାପା ! ପୁଣି ଭୁଲ କରନା । ଗୁରୁଙ୍କ ଆଶୀର୍ବାଦ ତୋତେ ଆରୁମୁକ୍ତ କରିବା ପାଇଁ । ସେ ଆରୁମୁକ୍ତ ବ୍ୟାପାରକୁ ଜାହାର କଲୁ, ବିକ୍ରିକରି ସେଥିରୁ ଲାଭ ଉଠାଇବା ପାଇଁ ତାହା ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ନୁହେଁ । ତୋ'ର ଏଇ ଆରୁମୁକ୍ତ ଭିତରେ ମୁଁ ସ୍ବପ୍ନ ଦେଖୁଛି ସାରା ଜଗତ ହୁଏତ ଦିନେ ଆରୁତାତ୍ବିକ ରାଜନୀତି ତଥା ଆରୁତାତ୍ବିକ ବ୍ୟବସାୟ କବଳରୁ ମୁକ୍ତ ହେବ । ମୋତେ ଏଇ ସ୍ବପ୍ନ ଦେଖିବାକୁ ଦେ ବାପା ।” ଏହି ଗଳ୍ପ ସଂପର୍କରେ ସୁଚିନ୍ତ ମନ୍ତବ୍ୟ ଦେଇଛନ୍ତି ହିତବାଦ ପତ୍ରିକାର ସମ୍ପାଦକ ଶ୍ରୀ ଏଲ.

ଏନ୍. ଗୁପ୍ତ । ସେ କହୁଛନ୍ତି—“His one of the most barbed and yet the gentle a satire on some ludicrous and absurd aspects of modern civilisation.” [ହିତବାଦ-28.1 79]

‘କମ୍ବୁଜିଣୀ’ ଓ ‘ଭୁବୁଣୀ ଏକ ବିଦାୟ’ ତାଙ୍କର ଅପୂର୍ବ ପରିଲଳନାରୁ ସୃଷ୍ଟ ହୁଇଛି ଗଲା । ଆପାତତଃ ଉଦ୍ଭଟ ମନେ ହୁଅନ୍ତି । ଏହାର ବିଷୟବସ୍ତୁର କୌଣସି ପ୍ରକାର ପାଟନକ ସତ୍ୟତା ପାଠକ ସ୍ୱୀକାର କରିପାରୁ ନ ଥିବାବେଳେ ଗଲର କଥକତା ଶୈଳୀରେ ବିହୀନ ହୋଇଯାଏ । ବସ୍ତୁବାଦୀ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦେଶର ଜଣେ ବିଜ୍ଞାନ ସାହେବ ଆସିଛନ୍ତି ଭାରତବର୍ଷର ଏକ ନିପଟ ମଫସଲକୁ । ସେଠି କମ୍ବୁଜିଣୀ ବୁଢ଼ୀ ନାମରେ ପରିଚିତା ଜଣେ ବୃଦ୍ଧା ମହିଳାଙ୍କୁ ଭେଟି ଶୁଣିଛନ୍ତି ତାଙ୍କର ବିବିଧ ଜୀବନ କାହାଣୀ । ବାଲ୍ୟ ବିଧବା ଏହି ନାଗିନୀକୁ ତା’ର ପ୍ରାୟ ଯୌବନ କାଳରେ ନଈରେ ଗାଧୋଇବା ବେଳେ କମ୍ବୁଜିଣୀଟିଏ ଟାଣି ନେଇଛି ସାତତାଳ ପାଣି ଡଳକୁ । ତାକୁ ରୂପାନ୍ତରିତ କରି ଦେଇଛି ଏକ କମ୍ବୁଜିଣୀରେ । ଦଶବର୍ଷ ସେ ତା’ ସହୃଦ୍ୟ ଘରକରଣା କରିବା ପରେ ଦିନେ ନିଜ ଆତ୍ମୀୟ ସ୍ୱଜନଙ୍କୁ ଦେଖିବା ପାଇଁ କମ୍ବୁଜିଣୀ ତା’ର ପୁଅ ମଣିଷର ରୂପ ନେଇ ଆସିଥିଲା ଗାଁକୁ । କିନ୍ତୁ ତା’ର ଫେରିବା ପାଇଁ ଡେରି ହେବା ଦେଖି ବିଚାର କମ୍ବୁଜିଣୀ ତାକୁ ଖୋଜି ଖୋଜି ନଈରୁ ଉଠି ଆସିଥିଲା ଗାଁକୁ ଓ ଗାଁ ଲୋକେ ତାକୁ ଦେଖି ମାର ପକାଇଲେ । ସେହିଦିନୁ ବୁଢ଼ୀ ରହିଗଲା ମଣିଷ ରୂପରେ ।

ଏପରି ଏକ ଅବାସ୍ତବ କାହାଣୀ ଶୁଣି ବିଜ୍ଞାନ ସାହେବ ତାକୁ ସତ ମଣିଯାଇଛନ୍ତି । ନଈରେ ଥିବା ଗଣ୍ଡ ଦେଖି ସେ ପଚାରିଛନ୍ତି ସେ ବୁଢ଼ୀ କ’ଣ ସେଇ ଜାଗାରେ ବୁଢ଼ି ମଣିଷରୁ କମ୍ବୁଜିଣୀରେ ରୂପାନ୍ତରିତ ହୋଇ ଯାଇଥିଲା ।

ଗଲ୍‌ଜିର ଆବେଦନରେ ଅଳ୍ପ ସମାଜ ବ୍ୟବସ୍ଥାର ସୃଷ୍ଟି ଅନୁଶୀଳନ । ପାଞ୍ଚବର୍ଷ ବୟସରେ ବିଧବା ହୋଇଥିବା ଝିଅଟି ହୁଏତ ତା’ ଯୌବନ କାଳର ଦଶଟି ବର୍ଷ ବିତାଇ ଦେଇଛି ରକ୍ଷଣଶୀଳ ସମାଜର ଅଜ୍ଞାତରେ । କିନ୍ତୁ ସେ ଘଟଣାଟି ଗୋପନ ରଖିବାକୁ ବାଧା ହୋଇ ହୁଏତ ଏପରି ଏକ ମନଗଢ଼ା କାହାଣୀଟିଏ ସୃଷ୍ଟି କରିଦେଇଛି ଓ ବାରମ୍ବାର ସେଇଟି ବିଭିନ୍ନ ସମୟରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଲୋକଙ୍କ ଆଗରେ ସତକଥା ଭାବରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା ଫଳରେ ସମୟକ୍ରମେ କଥାଟା ତାକୁ ମଧ୍ୟ ସତ ସତ ବୋଲି ମନେ ହୋଇଥିବ । ତା’ର କଥାର ଆନ୍ତରିକତାରେ ବିଦେଶୀ ସାହେବ ଜଣକ ମଧ୍ୟ ନିଜର ଯୁକ୍ତିବାଦୀ ମନକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ନ ଦେଇ କଥାଟା ସତ ବୋଲି ମାନନେବାକୁ ବେଶି ପସନ୍ଦ କରିଛନ୍ତି । ପ୍ରକୃତ

ପକ୍ଷେ ଏ ପ୍ରଗତି ଆନ୍ତରାଳିକତାର ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱପ୍ନ ଗାଳ୍ପିକଙ୍କର । ଯିଏ ନଜେ କୁହନ୍ତି, ‘ମଣିଷକୁ ଭଲ ପାଇବାରେ ମୋର ଯେଉଁ ଆନ୍ତରାଳିକତା ସେଥିରେ କୌଣସି ଫାଇଦା ନାହିଁ । ମୁଁ ମଣିଷକୁ ନିଷ୍ଠାର ସହ ଭଲପାଏ ବୋଲି ମଣିଷର ଚରମ ଅସହାୟତାର କଥା ବେଶି ଭାବରେ ମୋ ଗଳ୍ପରେ ଫୁଟାଇଛି । ତେଣୁ କିମ୍ବଦନ୍ତୀ ବୃତ୍ତି ପ୍ରତି ଗାଳ୍ପିକଙ୍କର ସାବେଦନା ନିକଟରେ ସାହେବର ଯୁକ୍ତିନିଷ୍ଠତା, ବୈଜ୍ଞାନିକ ସିଦ୍ଧାନ୍ତମାନ ଅର୍ଥହୀନ ହୋଇ ପଡ଼ିଛି । ସେ ସେହି ସାବେଦନାରେ ଆଛନ୍ନ ହୋଇ ଘଟଣାଟିକୁ ସତ୍ୟ ବୋଲି ସ୍ୱୀକାର କରିନେଇଛନ୍ତି ଅତି ସହଜ ଭାବରେ ।

ତାଙ୍କର ‘ଭୂରୁଣୀ ଏକ ବିଦାୟ’ ଗଳ୍ପର ଆବେଦନ ଏପରି ମାର୍ମିକ ଯେ ଗଳ୍ପଟି ପାଠ କରିଥିବା ପାଠକ ଶେଷରେ ନିଶ୍ଚୟ କିଛି ଯଶ ପାଇଁ ଅଶ୍ରୁ ସଜଳ ଅବସ୍ଥାରେ ନିଜର ଉଦ୍‌ଗତ କୋହକୁ ଗୁପ୍ତି ଧରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥାଏ । କାହାଣୀଟି ହେଲା—ଗୋଟିଏ ଗାଁର ଏକ ପରିତ୍ୟକ୍ତ ଘରେ ଶହେ ବର୍ଷ ତଳେ ମରିଯାଇଥିବା ଗୋଟିଏ ଝିଅର ଭୂରୁଣୀ ରହୁଥିଲା । ଗ୍ରାମବାସୀଙ୍କ ନିକଟରେ ତା’ର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ଥିଲା ଯେ କୌଣସି ଜୀବିତ ମଣିଷ ପରି । ପ୍ରତି ପର୍ବପର୍ବାଣୀ ଭଲ ମନ୍ଦରେ ଭୂରୁଣୀ ପାଇଁ ଗାଁ ଲୋକେ ଦେଇଯାନ୍ତି ପିଠାପଣା ଯାହା ଖେରୁଡ଼ି ପ୍ରଭୃତି । ଧରିନିଆଯାଉଥିଲା ଯେ ପ୍ରତିବଦଳରେ ଭୂରୁଣୀଟି ଗାଁ ଲୋକଙ୍କୁ ସବୁ ପ୍ରକାର ଆପଦ ବିପଦରୁ ରକ୍ଷା କରୁଛି । କିନ୍ତୁ ଘନେ ସରକାରଙ୍କର ପୂର୍ତ୍ତି ବିଭାଗ ତରଫରୁ ସେ ଘରଟି ଭଙ୍ଗା ହେବା ଅପରହାସ୍ୟ ହୋଇଉଠିଲା । ଗ୍ରାମବାସୀଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ସମସ୍ୟା ହେଲା ଭୂରୁଣୀ ପାଇଁ ରହବାର କି ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବେ । ବହୁ ଦିନରୁ ସେ ରହୁ ଆସୁଥିବା ଘରକୁ ତ ତାକୁ ଯେମିତି ହେଲେ ଗୁଡ଼ିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଗାଁଠାରୁ ବେଶ୍ କିଛି ଦୂରରେ ଗୋଟିଏ ତାଳ ଗଛ ତା’ ପାଇଁ ସ୍ଥିର କରାଗଲା । କିନ୍ତୁ ସେ ଭୂରୁଣୀ ଝିଅ ତା’ଘର ଗୁଡ଼ିବାକୁ ନାଗଲ । ଗୁଣିଆ ଜରିଆରେ ସତେ ଯେମିତି ଗାଁ ବାଲି ତାକୁ ବହୁତ ବୁଝାସୁଝା କଲେ; ସେ କିନ୍ତୁ ତା’ ଜିଦ୍‌ରେ ଅଟଳ । ଶେଷରେ ଗୁଣିଆ କଣ ସବୁ ମଂଥ ପଡ଼ି ଭିତରକୁ ଗଲା ଓ ଭୂରୁଣୀର କାନ ଧରି ତାକୁ ଟାଣି ଟାଣି ଆଣୁଥିବା ପରି ମନେହେଲା । ସେଠାରେ ଉପସ୍ଥିତ ଥିବା ସମସ୍ତ ଗାଁ ଲୋକଙ୍କୁ ସତେ ଯେପରି ଦୃଶ୍ୟ ହେଉଥିଲା ସେହି ଅଭାବିତ ଅଦୃଶ୍ୟ ଦୃଶ୍ୟ । ସବୁର ଆଖିରେ ଲୁହ । ସତେ ଯେମିତି ତାଙ୍କର ଅତି ଆପଣାର ଝିଅଟି ଅଭିମାନରେ ଗାଁ ଗୁଡ଼ି ଗୁଲି ଯାନ୍ତି । ସେହି ଗୁଲିଯାଉଥିବା ଭୂରୁଣୀ ଝିଅ ପଛରେ କିଛି ଦୂରତାର ବ୍ୟବଧାନ ରକ୍ଷା କରି ଆଖିରେ ଆଖିଏ ଲୁହ ନେଇ ଗୁଲିଥିଲେ ଗାଁଟା ଯାକର ଲୋକେ । ଗାଁଠାରୁ କିଛି ଦୂରରେ ଥିବା ଏକ ତାଳଗଛକୁ ଭୂରୁଣୀର ବାସସ୍ଥାନ ହେବା ସ୍ଥିର କରି ଗୁଣିଆ ମଂଥ ପଡ଼ି ତାକୁ ସେ ଗଛରେ

କଣ୍ଠା ପିଟି କଲି ଦେଇଥିଲି । ପରେ ଯେତେବେଳେ ବଜ୍ରାଗାତରେ ଜଳିଗଲ ତାଲ ଗଛଟା ଭୂଭୂଖି ଝିଅର ଶୋଚନାୟ ମୃତ୍ୟୁ ଜଳନା କରି ଶୋକାକ୍ତ ହୋଇଗଲେ ସମସ୍ତ ଗ୍ରାମବାସୀ ଆପଣାର କାହାକୁ ହସାଇଥିବା ପରି ।

କି ଅଭୂତ କାଳ୍ପନିକ ସତ କଥା ଲାଏ ! ଭାରତୀୟ ମାନସର ସରଳ ବିଶ୍ୱାସ ଓ ଭଲ ପାଇବା ନିକଟରେ ଅବାସ୍ତବ-ବାସ୍ତବ, ଦୃଶ୍ୟ-ଅଦୃଶ୍ୟ ଓ ସତ-ମିଛର ଭେଦ ରେଖା ଲେଖ ହୋଇଯାଇଛି । ଭୂଭୂଖି ପରି କାଳ୍ପନିକ ସୃଷ୍ଟି ଏ ଗ୍ରାମବାସୀଙ୍କର ଆଦରର ଝିଅ ହୋଇ ସେମାନଙ୍କ ଦୈନିଦିନ ଜୀବନର ଏକ ଅଂଶ ହୋଇଯାଇଛି । ମଣିଷର ଭଲ ପାଇବାର ଏକ ଅନାବିଳ ଚିହ୍ନଟିଏ ଏହି ଗଳ୍ପ ।

‘ଅବୋଲକରା କାହାଣୀ’ ମନୋଜ ଗଲ୍‌ମାନସର ଏକ ଅଭିନବ ମୃତ୍ତି ସମ୍ପଦ । କେଉଁ ସୁଦୂର ଅତୀତରେ ଓଡ଼ିଆ ଲୋକକଥାରେ ଆବିର୍ଭୂତ ହୋଇଥିଲେ ଦୁଇଟି ଚରିତ୍ର ସାଥାନ୍ତେ ଓ ଅବୋଲକରା । ଜ୍ଞାନୀ, ପଣ୍ଡିତ ଓ ଦ୍ରଷ୍ଟା ସାଆନ୍ତିଙ୍କୁ ଜଣାଥିଲା ସବୁ ପୋଥିପୁରାଣ, ଲୋକକଥା, ପରାକଥା ଓ ବହୁ ବହୁ ଗହନ ବିଦ୍ୟା । ସେ ଘୂରିବୁଲନ୍ତି ଗ୍ରାମ, ନଗର, ଘନଜଙ୍ଗଲ ଓ ଦେଶବିଦେଶ ପ୍ରଭୃତି । ସାଙ୍ଗରେ ଆଏ ତାଙ୍କର ବିଶ୍ୱସ୍ତ ସେବକ ଅବୋଲକରା । କିନ୍ତୁ ସେ ସବୁବେଳେ ସେ ସାଆନ୍ତିଙ୍କ ବୋଲି ମାନେ ନାହିଁ, ସେତିକି କେବଳ ନୁହେଁ; ଯଦି କୌଣସି କଥା ତା’ ମୁଣ୍ଡରେ ଥରେ ପଶିଯାଏ ତେବେ ତା’ର ଯଥାଯଥ ଉତ୍ତର ସାଆନ୍ତିଙ୍କଠାରୁ ନ ପାଇବାଯାଏ ସେ ପାଦେ ବି ଆଗାଏ ନାହିଁ । ଓଡ଼ିଆ ଲୋକକଥାର ଏଇ ଦୁଇଟି ଅତି ପରିଚିତ ପ୍ରିୟ ଚରିତ୍ରଙ୍କୁ ଗାଳ୍ପିକ ନେଇଛନ୍ତି ସଫଳନସ୍ଥ କାହାଣୀଗୁଡ଼ିକର କଥକ ଓ ଶ୍ରୋତା ଭାବରେ । ଗାଳ୍ପିକ ପୁସ୍ତକର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି, “ସବୁ କାହାଣୀ ବକ୍ତବ୍ୟପ୍ରଧାନ ନୁହନ୍ତି କି ହେବା ଉଚିତ ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ବକ୍ତବ୍ୟପ୍ରଧାନ କାହାଣୀ ପାଇଁ ବି ଥରେ ଜଣେ ଲେଖକ ପ୍ରେରଣା ଅନୁଭବ କରିପାରେ ।” ତେଣୁ କେତେକ ବିଶେଷ ପ୍ରକାର ବକ୍ତବ୍ୟ ଉପସ୍ଥାପନ ନିମନ୍ତେ ଅବୋଲକରା କାହାଣୀ ପରମ୍ପରାକୁ ସେ ଉପଯୁକ୍ତ ମନେ କରିଛନ୍ତି, ତାଙ୍କର ଉକ୍ତ ସଫଳନସ୍ଥ ଗଳ୍ପଗୁଡ଼ିକ ନିମନ୍ତେ ।

ତେବେ ସେ ବକ୍ତବ୍ୟ କ’ଣ ? ଗାଳ୍ପିକ ଏହି କାହାଣୀଗୁଡ଼ିକରେ ଜୀବନର ବହୁ ଆତ୍ମନେୟତା ଓ ପରସ୍ପରୋପକାର ଘଟଣାମାନଙ୍କ ମାଧ୍ୟମ ଦେଇ ପ୍ରକାଶ କରିଛନ୍ତି ଯୁଗଭେଦରେ ମଣିଷର ଖମ୍ବିକ ପତନର ବିବରଣୀ । ଅଲୌକିକ ଶକ୍ତିର ଦୂରପଯୋଗ ଓ ତା’ର ପରିଣତି । ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକତା ପରିବର୍ତ୍ତେ ହରୁକାଶ ବିଦ୍ୟା ପ୍ରତି ଆକର୍ଷଣ ଓ ଅନ୍ୟର କଲ୍ୟାଣ ନାମରେ ନିଜର ଉଚ୍ଚାଭିଳାଷ ଓ ଅହଂର ପରିସ୍ରକାଶ ପ୍ରଭୃତି ।

ଶ୍ରୀ ଅରବିନ୍ଦଙ୍କ ଦର୍ଶନରେ ବିଶ୍ୱାସୀ କଥାକାର ଦେହ, ପ୍ରାଣ, ମନ ଓ ଚୈତ୍ୟସତ୍ତ୍ୱର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଭୂମିକାକୁ ସ୍ୱୀକାର କରିଛନ୍ତି । ବିବର୍ତ୍ତନ ଧାରାରେ ଚୈତ୍ୟସତ୍ତ୍ୱ ଜାଗତିକ ସ୍ତରରୁ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହୋଇ ଏକ ଉତ୍ତରିତ ସ୍ତରରେ ବିଦ୍ୟମାନ ହେବାବେଳେ ତା'ର ପ୍ରାଣ ଓ ମନଃସତ୍ତ୍ୱ ପୃଥକ୍ୱାର ବାସ୍ତୁମଣ୍ଡଳରେ ରହିଯାଏ ବା ସମୟେ ସମୟେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରାଣୀ ଓ ମନୁଷ୍ୟ ପ୍ରଭୃତିଙ୍କ ଭିତରେ ସଞ୍ଚରି ଯାଇପାରେ । ଫଳରେ ସେ ଇଦନୁରୂପ ଆଚରଣ କରିଥାଏ ।

ଏହି ଇଦ୍ୱାର ଏକ ତମଜାର କାହାଣୀରୂପ ହେଉଛି ରାକ୍ଷସୀକନ୍ୟା । ଗାଳ୍ପିକ ପ୍ରସଙ୍ଗ ନିମେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି ଯେଉଁସବୁ ଆତ୍ମା ରାକ୍ଷସରାକ୍ଷସୀ ରୂପେ ଜନ୍ମ ହେଉଥିଲେ ଏବେ ବିବର୍ତ୍ତନର ଧାରାରେ ସେମାନେ ମୁକ୍ତି ପାଇଯାଇଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ରାକ୍ଷସ ହେଉ ବା ମଣିଷ ହେଉ ତା'ର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ଗଠିତ ହୋଇଥାଏ ଆତ୍ମା ସହ ଦେହ, ମନ ଓ ପ୍ରାଣର ସମନ୍ୱୟରେ । ଆତ୍ମା ସହ ଦେହର ଲେପ ଚତୁଷ୍ପାତ୍ର ହୁଏ; କିନ୍ତୁ ପ୍ରାଣ ଓ ମନଃସତ୍ତ୍ୱର ହୁଏ ନାହିଁ । ରାକ୍ଷସର ଅବଶେଷ ରହିଯାଇଥିବା ମନଃଶକ୍ତି ସ୍ଥୂଳ କିନ୍ତୁ ପ୍ରାଣଶକ୍ତି ପ୍ରବଳ । ତେଣୁ ସେହି ପ୍ରାଣଶକ୍ତି ମଣିଷ ଭିତରେ ମିଶିଯିବା ଦ୍ୱାରା ମଣିଷର ଗର୍ଭେ ମନଃଶକ୍ତି ସାହାଯ୍ୟରେ ଏହା ପ୍ରବଳ ହିସ୍ତାମାନ ପ୍ରକାଶ କରିବ । ଯେଉଁଥିପାଇଁ ସାଂପ୍ରତିକ କାଳରେ ରାକ୍ଷସମାନଙ୍କର ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ନ ଥିବାବେଳେ ମଣିଷ ରାକ୍ଷସୋଚିତ କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଛି । ଫଳରେ ଘିଅ ସହଜ ଘୁସୁରିଚର୍ଚି ନିର୍ଦ୍ଦିବାଦରେ ମିଶିଯାଉଛି । ଧନଲୋଭ ଓ ରୂପଲୋଭର ପ୍ରାବଲ୍ୟ ପ୍ରକାଶ ପାଉଛି । ରାକ୍ଷସ ଜାତିର ଭୂମିକା ମଣିଷ ଭୁଲୁଥିବା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ରାକ୍ଷସଜାତିର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ରହୁନାହିଁ ।

ଘରର ବୋହୂକୁ ଯେଉଁ ସମାଜରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ବୋଲି, ଗୃହର ଶ୍ରୀ ବୋଲି ବିଚାର କରାଯାଉଥିଲା ସେଠି ମଣିଷର ଧନଲୋଭ କାରଣରୁ ରାକ୍ଷସୀ ତା'ର ଘଟ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରି କେଉଁ ଗୃହସ୍ଥର ବୋହୂ ଭିତରେ ମିଶିଯାଇଛି । କେହି ଜାଣିପାରୁନାହାନ୍ତି କାହା ବୋହୂକୁ ନିପାତ କରି ରାକ୍ଷସୀ ସେହି ପରିଚୟରେ ରହୁଛି । ତେଣୁ ପ୍ରତ୍ୟେକେ ନିଜ ଘରର ବୋହୂ ସମ୍ପର୍କରେ ସନ୍ଦିଗ୍ଧଜନ । ସତେକ ମଣିଷର ପ୍ରାଣିକ କାମନା ବାସନାର ପ୍ରାବଲ୍ୟ ତା'ର ଅନ୍ତଃସତ୍ତ୍ୱକୁ ଧ୍ୱଂସ କରି ଦେଇଛି ।

‘ସୁନାପାହାଡ଼’ ଗଳ୍ପରେ ଲେଖକ ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି ସୁନାପାହାଡ଼ର ସନ୍ତାନ ହିଁ ମଣିଷର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଜୀବନରେ ଏକ ଉନ୍ନେଷପଦ । ମହେନ୍ଦ୍ର ଓ ତିନିବନ୍ଧୁ ଦୀର୍ଘକାଳ ଯାସନା କରି ସୁନାପାହାଡ଼ର ସନ୍ତାନ ପାଇଲେ, କିନ୍ତୁ ପାଇବା ପରେ ସୁନା ସମ୍ପତ୍ତି ନ କରି ପ୍ରଣାମ କରି ଫେରିଗଲେ । କାରଣ ଦୀର୍ଘ ପାଞ୍ଚବର୍ଷର

ସାଧନା ଫଳରେ ସେମାନଙ୍କର ଯେଉଁ ଉଚ୍ଚତର ଉପଲବ୍ଧ ଘଟିଲା ତା'ପରେ ସୁନାପ୍ରତି ତାଙ୍କର କୌଣସି ଲୋଭ ନ ଉଦ୍ଭବ ହୋଇଥିଲା । ଅଧିକ ପରକାଳରେ ଗୋଟିଏ ଯନ୍ତ୍ର ସାହାଯ୍ୟରେ ସୁନାମାହାତ୍ରର ସମ୍ପାଦନ କରି ଗୁଜା ତାକୁ ଭାଙ୍ଗିବୁନି ବୋଲିନେଲେ ନିଜ ପ୍ରାମାଦକୁ । ଜ୍ଞାନର ଦୂରୁପଯୋଗ କରିବାରେ ମଣିଷର କୁଣ୍ଠା ରହି ନାହିଁ ଓ ତା'ର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅବବୋଧ ସ୍ଥୂଳ ଅନୁଭବରେ ପରିଣତ ହୋଇଯାଇଥିବା ଶୁଦ୍ଧ ତା'ର ସଚେତନତା ମଧ୍ୟ ନାହିଁ ।

‘ରତ୍ନବର୍ମା’ ଗଳ୍ପଟିର ପରିଣତି ଚନ୍ଦ୍ରବଳା ଲିଖିତ ଗଳ୍ପର ଅନୁରୂପ ମନେ ହେଲେ ବି ଏହାର ବହୁତା ଉନ୍ନତ । ନିଜର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ପାଇଁ ଶିଷ୍ୟର ବାରଣ ସତ୍ତ୍ୱେ ପ୍ରାୟଶଃପୁରୁ ହୁକୁକାଶ ବିଦ୍ୟା ପ୍ରୟୋଗ କରି ରତ୍ନବର୍ମା କରାଇବା ଫଳରେ ତତ୍ସମ୍ପାଦନଙ୍କର ଲୋଭର ଶିକାର ହୋଇ ପ୍ରାଣଦେଲେ ଓ ସମଦୟକୁ ନିଜର କରିବାକୁ ଯାଇ ପରସ୍ପରକୁ ହତ୍ୟା କଲେ ବହୁଲେକ । ଶେଷରେ ସେ ଧନ କାହାଣୀକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହେଲେନାହିଁ ।

ଗାଳ୍ପିକ କହୁବାକୁ ଚାହୁଁଛନ୍ତି ହୁକୁବିଦ୍ୟା ଉଭୟ ସ୍ଥୂଳ ଓ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଜୀବନ ପାଇଁ ଗୋଟିଏ ପଦ୍ମସା । ସ୍ଥୂଳ ଜୀବନରେ ଯେପରି ସଜା ପରିଗ୍ରମ ବା ପ୍ରତିଷ୍ଠା ବିନା ହୁକୁବିଦ୍ୟା ଦ୍ୱାରା ଉପାଳିତ ଅର୍ଥ ମଣିଷ ଉପଭୋଗ କରିପାରେନା ଏବଂ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଜୀବନରେ ସେହିପରି ହୁକୁବିଦ୍ୟା ମଣିଷକୁ ଦୈବାକୃପାରୁ ଦୂରେଇ ନିଏ ।

ଏହି ପ୍ରକାର ଅର୍ଥଲଭ ଓ ଧନ ହୋଇଥିବା ଦେଶର, “ନବେକ୍ଷଣାନୁରତ ବୈଜ୍ଞାନିକର ମୁଣ୍ଡକୁ ଅସଲ ସମୟରେ ସେ ପାପଶକ୍ତିର ତରଙ୍ଗ ଏମିତି କାନ୍ଦୁ କରିଦେବ, ଯାହା ଫଳରେ ସେ ତା' ଜ୍ଞାନକୁ ମାନବ କଲ୍ୟାଣ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ପ୍ରୟୋଗ କରିବା ପରିବର୍ତ୍ତେ କିପରି ଶ୍ରେଷ୍ଠରୁ ଶ୍ରେଷ୍ଠତର ଉପାୟରେ ମାନବତାକୁ ଓ ମାନବସତ୍ତ୍ୱତାକୁ ଧ୍ୱଂସ କରାଯାଇପାରେ; ସେହି ତଥ୍ୟ ବାହାର କରି ସେହି ଅନୁସାରେ କାମ କରିବ ।” ଯାହାକୁ ପାଇବା ପାଇଁ ସାଧନା ନାହିଁ, ପରିଗ୍ରମ ନାହିଁ । ଯେଉଁ ଧନ ଯେତେ ପୈଶାଚିକ ପ୍ରକୃତି ସୃଷ୍ଟି କରିଛି ସେ ଧନର ବ୍ୟବହାର ତାହାହିଁ କରିବ । ସମ୍ଭାର ନ ଥିଲେ ଅପରାଧ ହିଁ ହୁଏ ।

“ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ପ୍ରାପ୍ତର ଶେଷକଥା” ଗଳ୍ପଟିରେ ମନୋଜବାବୁ ଜିନ୍ଦକୁ ଏକ ଶକ୍ତିଶାଳୀ ପ୍ରାଣସତ୍ତ୍ୱର ପ୍ରତୀକ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରିଛନ୍ତି । ଜିନ୍ଦୁ ଦିନେ ଏ ଜିନ୍ଦ ଥିଲା ମଣିଷର ଦାସ ଓ ତା'ର ମଣିଷ ଶାଉଁଳର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ମାନୁଥିଲା । ଜିନ୍ଦୁ ମଣିଷ ଜାତିର ନିମପତନର ଫଳ ସ୍ୱରୂପ ମଣିଷ ଏହି ଶକ୍ତି ଉପରେ ନିଜର

ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ହରାଇ ବସିଲା । ଜିନ୍ ହେଲା ଦାସ ପରିବର୍ତ୍ତେ ପ୍ରଭୁ । ଅରେ ଜିନ୍ ହୁକୁମ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କଲେ ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ ମଣିଷର ମୃତ୍ୟୁ ବ୍ୟତୀତ ଅନ୍ୟ ଗତି ନ ଥାଏ ।

“ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁର ରାଜପଥ”ରେ ମନୋଜ ଦାସ ଦେଖାଇଛନ୍ତି, ରାଜକନ୍ୟାକୁ ଲାଭ କରିବା ପାଇଁ ଏକଦା ଅପତେଷ୍ଟା କରି ମହିଷାସୁର ମରିଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ଗୁରୁଗାୟତ୍ର ଇନ୍ଦ୍ରଧନୁ ପଥଦେଇ ଯାଦୁପାହାଡ଼କୁ ଯାଇ ଶାୟିତା ରାଜକନ୍ୟାକୁ ଡେଇଁବାର ଗାନ୍ଧୀ ଆକାଂକ୍ଷାକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରି ନିଜକୁ ସେଥିରୁ ନବୃତ୍ତ କରିଥିଲା । ଅଥଚ ପରଜ୍ଞାନରେ ମାନବାସୁର ବା ମଣିଷ ହୁକୁକାରୀ ବିଦ୍ୟାର ସାହାଯ୍ୟରେ ଯାଦୁପାହାଡ଼କୁ ଯିବାପାଇଁ ସଫଳ ହେଲା ସତ କିନ୍ତୁ ରାଜକନ୍ୟାକୁ ଆଲିଙ୍ଗନ କରିବାବେଳେ ହଠାତ୍ ତା’ ବାହୁପାଶରେ ଏକଶତବିଂଶତିସ୍ତ୍ରୀ ବୃକାକୁ ପାଇଁ ହତବଳିତ ଅବସ୍ଥାରେ ତଳକୁ ଡେଇଁପଡ଼ି ନିମ୍ନ ଜଳସ୍ରୋତରେ ନିଶ୍ଚିହ୍ନ ହୋଇଗଲା । ଗାଳ୍ପିକ କହୁବାକୁ ଚାହୁଁଛନ୍ତି, ରାଜକନ୍ୟା ବା ଏକ ଉଚ୍ଚତର ସ୍ତ୍ରୀ ଲଭିପାଇଁ ନିଜ ଆଧାରକୁ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରିବାକୁ ହୁଏ । ହୁକୁକାରୀ ବିଦ୍ୟା ସାହାଯ୍ୟରେ କିଛିଟା ପ୍ରାଣସ୍ତରୀୟ ସଫଳତା ମିଳିପାରେ; କିନ୍ତୁ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଉପଲବ୍ଧି ମିଳେନାହିଁ ।

“ସିଂହ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ”ରେ ମଧ୍ୟ ଗାଳ୍ପିକ ହୁକୁବିଦ୍ୟାର ବିପକ୍ଷନକ ଦିଗଟି ଉଦ୍‌ଘାଟିତ କରିଛନ୍ତି ଏକ ଚମତ୍କାର କାହାଣୀ ଛଳରେ । ଏକ ମୃତ ସିଂହକୁ ତନ୍ତ୍ର ସାହାଯ୍ୟରେ ଜୀବନ ଦେଇଥିବା ଯୁବକସମ୍ପ୍ରଦାୟ ସିଂହ ଭୋଜନ କରିବାକୁ ଉଦ୍ୟତ ହେବାରୁ ଋଷିଧୀମାନ ତାକୁ ବାରଣ କରିବାରୁ ସେ କହିଲା, “ମୋତେ ଜୀବନ ଦେବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ସେମାନେ ମୋ ଯୁଧାକୁ ମଧ୍ୟ ଜୀବନ ଦେଲେ । ହୁଏତ ଏକ ଶତାବ୍ଦୀର ଯୁଧା ।” ତେଣୁ ପ୍ରାଣଦାତାମାନଙ୍କ ପ୍ରାଣ ନେବାକୁ ସେ ବାଧ୍ୟ । ଆଉ ଗୋଟିଏ ତଥ୍ୟ ମଧ୍ୟ ସ୍ପଷ୍ଟ ପାଇଛୁ ଯେ ମଣିଷର ସମସ୍ତ ଜୀବନକାଳ ଭିତରେ ଜଣଙ୍କର ଚେତନାରେ ଯେତିକି ପ୍ରଗତି ହୋଇଥାଏ କେତୋଟି ମୁହୂର୍ତ୍ତର ସତ୍‌ସଙ୍ଗ ବଳରେ ତା’ଠାରୁ ଅଧିକ ହୋଇପାରେ ।

‘ସୁବର୍ଣ୍ଣକଳସ’ ଗଳ୍ପଟିର ପରିକଳ୍ପନାରେ ଗାଳ୍ପିକଙ୍କର ପ୍ରଶ୍ନର ଓ ଗାନ୍ଧୀ କଳ୍ପନାଶକ୍ତିର ପରିଚୟ ମିଳିଥାଏ । ପରିସ୍ଥିତିରେ ପଡ଼ି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ, ହୈମବତୀ ଓ ତନ୍ମୟ ପ୍ରଭୃତି ପ୍ରତିଟି ଚରିତ୍ର ନିଜର କୌଣସି ଅପରାଧ ନ ଥାଇ ବି ଚରମ-ଦଣ୍ଡ ଭୋଗ କରିଛନ୍ତି । ସାଧାରଣ ମଣିଷର ଧାରଣାରେ ଦଣ୍ଡିତ ବ୍ୟକ୍ତି ନିଶ୍ଚୟ କୌଣସି ଅପରାଧ କରିଥିବ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଗାଳ୍ପିକଙ୍କର ମତ ପ୍ରଣିଧାନଯୋଗ୍ୟ,

“କିନ୍ତୁ ଦୁନିଆର ଦୃଶ୍ୟମାନ ନୟନମାନୁନ ଅନ୍ତରାଳରେ ଅଜସ୍ର ଅଦୃଶ୍ୟ ବ୍ୟପାର ରହିଛି । ଭୁଲ ନ କରି ବି ଲୋକେ ଯାତନା ପାଆନ୍ତି । ଆଜ୍ଞାନ, ଆଶା, ଆକାଂକ୍ଷା, ସ୍ୱପ୍ନ ଓ ଅଭିଳାଷଭରା ଏ ଦୁନିଆରେ କିଏ କେତେବେଳେ କିଭଳି ପରିସ୍ଥିତିରେ ପଡ଼ିଯିବ, ସେ କଥା କହିବା ଯେପରି ଅସମ୍ଭବ, କାହିଁକି ପଡ଼ିଯିବ, ତାର ବ୍ୟାଖ୍ୟା ବାହାର କରିବା ବି ସେହିପରି ଅସମ୍ଭବ ।”

ସକଳନର ଶେଷଗଳ ‘ସାରୁଗଛମୂଳେ’ର ସୃଷ୍ଟି କଳନାରେ ସାଂପ୍ରତିକ ମଣିଷର ଅସାମର୍ଥ୍ୟ, ଅଯୋଗ୍ୟତା ଓ ଅହଂକାରର ଦୟନୀୟ ସ୍ୱରୂପ ଉଦ୍‌ଘାଟିତ ହୋଇଛି । ବେଙ୍ଗ ଗୋଟାଏ ନଗଣ୍ୟ କ୍ଷୁଦ୍ରଜୀବ । ଅଥଚ ସେ ନିଜକୁ ପୃଥିବୀ ମନେକରେ ହିମାଳୟର ରାଜା ବୋଲି । ସେ ଦିନେ ଦୈବାତ୍ୱ ଗୋଟିଏ ପଶୁକୁ ଦେଖିଛି ଓ ତାକୁ ମନେ ମନେ ନିଜର ରାଣୀ କରିବା କଥା ଭାବିନେଇଛି । ଯେତେବେଳେ ସେ ଜାଣିଛି ତାହା ଅସମ୍ଭବ, ସେ ନୋଷରେ ତା’ ରାଜ୍ୟ ହିମାଳୟକୁ ବିକ୍ରି କରିଦେବାର ନିଷ୍ପତ୍ତି ଘୋଷଣା କରିଛି । ଝିଙ୍କିକା, ମୂଷା ଓ ଘରଚଟିଆମାନେ ବିବ୍ରତ ହୋଇ ପଡ଼ିଛନ୍ତି ନିଜର ବାସସ୍ଥାନ ହରାଇବା ଆଶଙ୍କାରେ । ସେମାନେ ବ୍ୟାକୁଳ ଭାବରେ ଖୋଜିଛନ୍ତି ପଶୁକୁ ଓ ଦିନେ ତା’ର ସାକ୍ଷାତ୍ ପାଇ ନିଜର ଦୁଃଖ ଜଣାଇଛନ୍ତି । ସେମାନଙ୍କ ପ୍ରତି ସଦୟ ହୋଇ ପଶୁଟି ବେଙ୍ଗର ରାଣୀ ହେବ କହି ଉଡ଼ିଯାଇଛି । ବେଙ୍ଗରାଜା ଶୁଣିଛି ପଶୁକଥା, ଖୁସିରେ ନିଜେ ଗୀତ ଗାଇ ଗାଇ ନିଜକୁ ଶୁଆଇ ପକାଇଛି ।

ଗଳ୍ପଟିରେ ଏହି ବଳ୍ଲବ୍ୟଟି ବୋଧହୁଏ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଛି ଯେ ମଣିଷ ପଶୁ ବା ଏକ ଉଚ୍ଚତର ସତ୍ତ୍ୱ ନିକଟରେ ବେଙ୍ଗ ସଦୃଶ ଏକ ନଗଣ୍ୟ ଜୀବ । କିନ୍ତୁ ଭିତରେ ତା’ର ହିମାଳୟ ପରି ବିରାଟ ଅହଂକାର । ନିଜର ସାମର୍ଥ୍ୟ ବାହାରେ ସେ ଅଭିଳାଷ କରେ ଓ ତାହା ପୂରଣ ନ ହେଲେ ନିଜଠାରୁ ଅପେକ୍ଷାକୃତ ଦୁର୍ବଳ ଜୀବ ଉପରେ ହିଁ ସେ ଜାହର କରେ ନିଜର କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ । କିଛି ସାରବସ୍ତୁ ନ ପାଇ ବି ନିଜର ଏକ ଅର୍ଥହୀନ ସ୍ଥିତିକୁ ନେଇ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇଯାଏ ଓ ନିଜେ ହିଁ ନିଜକୁ ପ୍ରବୋଧନା ଦେଇ ଚାଲିଥାଏ ।

ସାଧାରଣତଃ ଗାଳ୍ପିକମାନେ ପ୍ରାୟ ଏକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ବଳ୍ଲବ୍ୟକୁ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଚାଲିବେଳେ ଗଳ୍ପରଚନାର କଳାତ୍ମକ ସାଦୃଶ୍ୟ ଦିଗଟି ପ୍ରତି ଧ୍ୟାନ ଦେଇପାରନ୍ତି ନାହିଁ ! କିନ୍ତୁ ଅଭୂତ ଭାବରେ କଥାକଳାକୁ ଆୟତ୍ତ କରିପାରୁଥିବା ଏହି ପ୍ରତିଭାବାନ ଶିଳ୍ପୀ କାହାଣୀଧର୍ମୀ ଗଳ୍ପଗୁଡ଼ିକୁ ରସୋଦ୍‌ଘୀର୍ଣ୍ଣ କରିବା ସଙ୍ଗେ

ସଙ୍ଗେ ନିଜର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ଆଭିମୁଖ୍ୟକୁ ପାଠକର ଚେତନାରେ ସଚ୍ଚରେଇ ଦେବାକୁ ସମର୍ଥ ହୋଇଛନ୍ତି ।

ତାଙ୍କ ଗଳ୍ପରେ ସାମାଜିକ, ରାଜନୈତିକ-ବ୍ୟଙ୍ଗ, ଭୌତିକ ଆଧୁର୍ଭୌତିକ ପର୍ଯ୍ୟାୟର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ତରମାନଙ୍କର ଉଦ୍‌ଘାଟନ ଓ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଅନ୍ୱେଷାର ସଫଳ ରୂପାୟନ କରାଯାଇଥିବା ସଙ୍ଗେ କାହାଣୀର କଳାତ୍ମକତା ଶିଳ୍ପୀଜନସୁଲଭ ସଜ୍ଜଦୟତା ଓ ଶାଣିତ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ମଧ୍ୟ ଅସ୍ପଷ୍ଟ ରହିଛି ।

ମନୋଜ ଦାସ କେବଳ ଭାରତୀୟ କଥାସାହିତ୍ୟର ଏକ ବିସ୍ମୟକର ପ୍ରତିଭା ନୁହନ୍ତି, ବିଶ୍ୱ କଥା ସାହିତ୍ୟରେ ମଧ୍ୟ ତାଙ୍କ ପରି ଅସାଧାରଣ ସୃଜନଶୀଳ ସ୍ୱଷ୍ଟା ବିରଳ ।

